చ. అరయఁగ నేరి సొమ్ము విజ•యాపజయంబులు యుద్ధమందు ? సా
గరమున నేను ద్రెళ్ళమియ • కల్గిననున్ విజయంబు నీకు నే
దొరకిన యేనియున్ దనుజ•ఘూర్ణుల యార్భటి విన్నమాత్రనే
హరివర ! ప్రాణముల్ విడనె • యంత భవత్కృతి వ్యర్థమే కదా ! ౯౦౬

అర్థములు. త్రెళ్ళమియ = పడిపోకుండుటే.

తాత్పర్యము.

యుద్ధమందు వీఁడే జయించును, వాఁడే యోడిపోవు నని యెవ్వఁడు చెప్పఁ గలఁడు ? బలహీనుఁడు గెలుచుటయుఁ గలదు. బలవంతుఁ డోడిపోవుటయుఁ గలదు. ఒకఁడు పదిమందిని జంపును. పదిమంది యొకనిఁ జంపుదురు. కావున యుద్ధములం దన్నిట నేనే గెలుతు నని యెవ్వఁడు నమ్మరాదు. ఒకవేళ నీవే గెలిచెదవనుకో, సముద్రములో నేను బడిపోలే దనుకో, అట్లుండినను రాక్షసుల సింహనాదములు విన్నంత మాత్రముననే వానరేంద్రా ! నా ప్రాణములు లేచిపోవా ? అప్పుడు నీవు పూనిన పని యంతయు వ్యర్థమేకదా.

క. చాలుదువు నీవు రాక్షస, పాళిన్ గెలువంగ నట్టి•భంగియ యగునే
నీ లోకంబునఁ దఱుఁగదె, వాలాయము రాము కీర్తి•వనచరనాథా ! ౯౦౭

అర్థములు. వాలాయము = నిరంతరము, అనివార్యము.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు చెప్పుటచే నీవు యుద్ధములో రాక్షసుల గెలువ లేవని నా యభిప్రాయము గాదు. నీవు తప్పక గెలుతువు. అట్లు నీవు గెలిచెద వేని లోకమునందు ననివార్యముగ రామచంద్రు కీర్తి తగ్గిపోదా ? అట్లు చేయుట నీకుఁ దగునా !

క. అట్టులు గా కుండినచోఁ, బట్టుగ రాక్షసులు నన్నుఁ • బార్థివులు కపుల్
నెట్టన యెఱుంగ కుండఁగ, గు ట్టగు స్థలి దాఁప ఫలము • గూడునె మీకున్ ?

తాత్పర్యము.

అట్లు గాకుండినను, రాక్షసులు నన్నుఁ బట్టుకొని పోయి రామలక్ష్మణులు గాని, వానరులు గాని తెలిసికొన సాధ్యపడని చోట దాఁచిరేని మీ శ్రమమునకు ఫలము గలదా ?

ఉ. రాముని ప్రాణ మా యనఘు•భ్రాతల ప్రాణము కీశవర్య ! మీ
స్వామికులంబు ప్రాణమును • వర్తిలు టెంతయు సేమ మూర నా
క్షేమముఁ బట్టి, య ట్లగుటఁ • జెచ్చెరఁ బోయి సుఖాన నున్నదా
భూమిజ యంచుఁ దెల్పి నృప•పుంగవుఁ డెమ్ము శుభమ్ము కల్గెడిన్. ౯౦౯

తాత్పర్యము.

నీకు మఱొక విషయము చెప్పెదను. వానరేంద్రా! రామచంద్రమూర్తి ప్రాణము, లక్ష్మణుని ప్రాణము, మీ వానరరాజు వంశము ప్రాణము యివన్నియు క్షేమముగా

నుండుట నా క్షేమముపై నాధారపడి యున్నవి. నాకు క్షేమము లేదయ్యెనా మీ కెవ్వరికి క్షేమము లేదు. కావున వెంటనే నీవు పోయి సీత సుఖముగా నున్నదని వారికిఁజెప్పి రామచంద్రుని నిచ్చటికిఁ దోడుకొని రమ్ము. నీకు శుభ మగుఁగాక.

క. భూసుత లే దని నృపవరు, లాసను నామెడకు మాని • రా యంతటితో
వాసిచెడి వానరావళి తో, సమయుటె నిజము వారు • దుఃఖబలమునన్. ౯౧౦

తా త్ప ర్య ము.

'సీతలేదు' అని నా యాసను వారు వదలుకొనిరా వానరసేనల తోడ దుఃఖ బలముచే వారు నశించుటే నిజము. వారు నశించిన మీారందఱు నశించినవారే.

చ. వరపతిభక్తిఁ జేసి మగ • వానిని రాముని దప్ప నింక నె
వ్వరిని స్పృశింప నొల్ల, దశ • వక్త్రుఁడు దాఁకఁడె నిన్ను నంటివా ?
పరవశురాల, దుర్బలను • బ్రాపును లేక, యనాథ, నొంటి, నె
ప్పరసున నేమి చేయఁగలఁ! • బావని నీవ తలంచి చూడుమా. ౯౧౧

తా త్ప ర్య ము.

నేను నీతోడ రాకుండుటకు ముఖ్య కారణము మఱి యొకటి గలదు. చెప్పెద విను. నామగని యందు నాకుఁగల భక్తిచేత మగవానిని రాముని దప్ప మఱియెవరిని దాఁక సమ్మతింపను, రావణాసురుఁడు నన్నుఁ దాఁకలేదా, అప్పుడు నీవేమి చేయఁ గలిగితివి యందువా, అప్పుడు నేను మూర్ఛపోయి పరాధీననై యుంటిని, అందు బలములేని దానను, వేఱు సహాయము లేని దానను, దిక్కులేని దానను, ఒంటరి దానను, వాఁడో బలవంతుఁడు, సహాయసంపత్తిగలవాఁడు, అట్టి సందర్భమునందు వానిని నేనేమి చేయఁగలనో నీవే చెప్పుము. ఇప్పు డట్టి సందర్భములు లేవు. నేనై బుద్ధిపూర్వకముగాఁ దాఁకవలసియున్నది. అట్లు చేయుటకు నా మన స్సంగీకరింపదు. ఇది వాస్తవకారణము. ముఁదుగానే దీనిని జెప్పిన నీవే మనుకొందువో యని కడపటఁ జెప్పుచున్నాను.

మగవానిని రామునిఁ దప్పననుటచే రామచంద్రమూర్తి యొకఁడే పురుషుఁడు, తక్కినవా రందఱు స్త్రీ లని యభిప్రాయము. 'సఏవ వాసుదేవోయం సాక్షాత్పురుష ఉచ్యతే । స్త్రీప్రాయ మేతత్సర్వమ్ జగ ద్బ్రహ్మపురస్సరమ్' భగవంతుఁడు వాసు దేవుఁడే పురుషుఁడు. తక్కిన బ్రహ్మాదులతోడి ప్రపంచ మంతయు స్త్రీప్రాయ మను వాక్య మనుసంధించునది. స్త్రీ స్త్రీతోఁ గలిసిన నానందముకలదా. కావున జీవాత్మ భగవంతునితో సాయుజ్యము నొందిన నానందము గలదుగాని, బ్రహ్మాదులతో సాయుజ్యము కలిగిన మఱల జన్మింప వలసినదే. మఱల దుఃఖింపవలసినదే.

క. రాముఁడు దశకంధరు సం • గ్రామంబున నింద చంపి • కలబంధులతో
సేమముగ నన్నుఁ గైకొన, సామీరీ! యతని కదియె • సముచితకృతి యా.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రమూర్తి వచ్చు వఱకు సహింపలేనంటివి. నేను రానంటివి. ఇఁక జరగవలసినదేమి యనెదవా? రామచంద్రమూర్తి రావణుని యుద్ధమందు నీ లంకలోనే చంపి యాంజనేయా! నన్నుఁదీసికొనిపోవుట యాతని యోగ్యతకుఁ దగిన కార్యము. ఆయన రాఁడు, నన్ను రక్షింపఁడను సందేహ ముండినయెడలఁగదా నేను నీవెంట రావలెను. నాకట్టి సందేహము లేదు.

ఈ రెండు పద్యములందు సీతాదేవి తెలిపిన యభిప్రాయము ముఖ్యప్రాణము వంటిది. ఇందు ఆత్మనిక్షేపము, పారతంత్ర్యము స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడెను. ప్రపన్నులు తప్పఁ దక్కిన ముముక్షువు లందఱు భగవత్ప్రాప్తికి సాధనభక్తినో, (ఉపాయభక్తి) కర్మయోగమో, జ్ఞానయోగమో, అష్టాంగయోగమో యేదియో యొకటి సాధనముగ గ్రహింతురు. ప్రపన్నుఁడీ సాధనముల దేనిని నాశింపక భగవత్ప్రాప్తికి భగవంతుఁడే సాధనము, ఆయనయే రావలెఁ దన్నుఁ దీసికొనియే పోవలె నని యుండును వాఁడు. వానికి భగవంతుని 'అహం స్మరామి మద్భక్తం, నయామి పరమాం గతిమ్,' 'అహం త్వా సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి' 'అభయం సర్వభూతేభ్యో దదామి' యను వాక్యములే యూఁతకోలలు. ప్రపన్నుఁడు భగవంతునిఁదప్ప వేఱొక సాధనము గోరినను, భగవత్ప్రాప్తితప్ప వేఱొక ఫలము గోరినను, భగవంతునిదప్ప వేఱొక దేవత నాశ్రయించినను ప్రపత్తి చెడును, ఫలింపదు. హనుమంతుని వెంట సీతాదేవి పోయియుండినను, ఆమెను రామచంద్రమూర్తి నీవు భ్రష్టురాలవని స్వీకరించియుండడు. పారతంత్ర్యము వదలిన ప్రపన్నుని భగవంతుఁడు స్వీకరింపఁడు. కావునఁ బ్రపన్ను లన్నివిధముల ననన్యులై యుండవలెను.

ఉ. శిక్షితవైరి యైన రఘు•శేఖరు భూరిపరాక్రమంబుఁ బ్ర
త్యక్షము గాఁగ నేఁ గనిన•దానఁ, బొరిం బొరి విన్నదాన, నా
దక్షుని సంగరస్థలిని•దాఁకఁగ లేవు ముఖాముఖిన్ సహ
స్రాక్షముఖామరోరగసు•రారిచయంబులు నైన వాయుజా! ౯౩

తాత్పర్యము.

అమ్మా! నోటఁ బోవుపనికి నొడ్డలి తెమ్మనుచున్నావు. జయాపజయము లెవఁడెఱుఁగు నని నీవేయంటివి. ఆయన కింత శ్రమము నీ వీయవచ్చునా? మగనికి శ్రమ మిచ్చుటయు పతిభక్తిలక్షణ మందువా. ఆంజనేయా! చెప్పెద వినుము.

ఆయన యోగ్యతకుఁ దగినది ఆయనకుఁ గష్టసాధ్యమైనది, సందిగ్ధమైనది, నేను గోరలేదు. ఎట్టి విరోధులనైన దండింపఁగల శ్రీరామచంద్రమూర్తి పరాక్రమమును బరులు విశేషముగాఁ జెప్పఁగా విన్నదానను. కన్నులార నేను జూచినదానను. ఆయన శక్తి నాకుఁ దెలియును. ఆసమర్థుని యెదుట యుద్ధభూమియందు నింద్రుడు మొదలుగాఁ గల దేవతలు, పన్నగులు, దేవదానవరాక్షసులు, గుంపులు గుంపులై

వచ్చి యెదుర నిలిచి తాఁకలేరు ఇచ్చట ప్రత్యక్షముగా ననునది ప్రత్యక్షాను
మాన ప్రమాణములుగను, పౌరాణికులు విన్నదాన ననునది శాస్త్రప్రమాణముగను
బ్రపన్నుఁడు గ్రహింపవలెను. భక్తునకుఁ బ్రపన్నునకు భగవంతుకు తన పాలిటఁ
గలఁ డనుటకు ననేక నిదర్శనము లనుభవమునఁ దెలియుచుండును. వానిని బట్టి
తక్కినవి యూహించుకొనును. శాస్త్రప్రమాణములు, ప్రహ్లాద నారద ధ్రువాంబ
రీషాదుల చరిత్రములు, రామాయణమందుఁ గాకాసుర వృత్తాంతము (౯౩౩ ప)
హనుమంతుఁడు రావణునకుఁ జెప్పిన "అధిప బ్రహ్మ స్వభువు చతురాస్యుఁడైనఁ
ద్ర్యంబకుఁడు రుద్రుఁడును బురహరుఁడునైన, నింద్రుఁడు మహేంద్రుఁడును సురా
ధీశుఁడైనఁ గలన శ్రీరామునధ్యుని గావలేరు (ప. ౧౧౭౭) బాలకాండమున బ్రహ్మ
రుద్రేంద్రాదుల శరణాగతి, యుద్ధకాండమున బ్రహ్మాదుల స్తుతి, యివి యన్నియు భగ
వంతుఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తియే తక్కిన యందఱ దేవతలకంటె గొప్పవాఁడని
స్థాపించుచున్నవి. ఇట్టి యుత్తమోత్తమ దేవతను సాధించు ప్రపత్తియే యుత్తమో
త్తమోపాయం బని దృఢచిత్తుఁడై యనన్యుఁడై యుండవలెను.

ఉ. ఎవ్వఁ డొకో సహించెడి నహీనబలున్ బలవైరివిక్రమున్
జివ్వను జిత్రకార్ముకు విచిత్రచరిత్రు సలక్ష్మణుం గడున్
గ్రొవ్వఱఁ జూచియేనియు! నకుంఠితమత్తదిశాగజాభుఁ డా
నివ్విధిఁ దాఁకియున్ మను సమీరసమీరితవహ్నితుల్యునిన్. ౯౧౪

అర్థములు. బలవైరి విక్రమున్ = ఇంద్రుని పరాక్రమమువంటి పరాక్రమము
గలవానిని, జివ్వను = యుద్ధమందు, గ్రొవ్వఱన్ = పొగరు తీయించునట్లు, అకుం
ఠిత = మొక్కపోని, మత్తదిశాగజాభున్ = మదించిన దిగ్గజములతో సమానుని;
మనున్ = బ్రదుకును, సమీర = వాయువుచే; సమీరిత = ప్రేరింపఁ బడిన, వహ్ని
తుల్యునిన్ = అగ్ని సమానుని.

తాత్పర్యము.

జయాపజయవిచారము సామాన్యుల విషయమే కాని రామచంద్రమూర్తి
విషయమున నపజయ శంక లేదనుటకు నింకను నాయన పరాక్రమముగుఱించి చెప్పు
చున్నది. ఆంజనేయా! రామచంద్రమూర్తి యెదుటఁ బడుటయు యుద్ధము చేయుట
యనుమాట లటుండ నిమ్ము. యుద్ధమం దాయనను జూచియైన సహింపఁ గలవాఁ
డెవఁడయ్యా! ఎవఁడు మహాబలశాలియు, నింద్రపరాక్రముఁడును, చిత్రమైన ధనువు
ధరించిన వాఁడును, ఆశ్చర్యకరమైన నడవడి గలవాఁడును లక్ష్మణుతోఁ గూడిన
వాఁడును నగు రామచంద్రమూర్తిని యుద్ధమునఁ జూచినంత మాత్రమున గర్వభంగము
కాని వాఁ డెవఁడయ్యా కలఁడు. ఇట్లుండఁగా వాయువుచే బ్రేరింపఁ బడిన యగ్ని
వంటి వానిని, మత్తదిగ్గజములకు సరిపోలు వానిని, నెదిరించియు బ్రదుకఁ గలవాఁ
డెవఁడయ్యా!

క. కల్పావసానభాస్కర,కల్పు నమోఘానుపమిత•కాండుని దృఢసం
కల్పుని లక్ష్మణసహితునిఁ, జల్పునొ సాహస మెవండు•సమితిం దాఁకన్ ! ౯౧౫

అర్థములు. కల్పావసాన భాస్కరకల్పున్ = ప్రలయము కడపట ప్రకాశించు సూర్యునితో సమానుని; అమోఘ+అనుపమిత+కాండునిన్ = వ్యర్థము కాని, సమానములేని బాణములు గలవానిని, దృఢసంకల్పుని = చలనములేని సంకల్పము గలవానిని; సమితిన్ = యుద్ధమందు.

తా త్ప ర్య ము.

ప్రలయకాలమునఁ గనఁబడు సూర్యుని వేఁడిమి గలవాఁడును, గురి తప్పని లక్ష్యమును, భేదింపని బాణము గలవాఁడును,వ్యర్థము కాని సంకల్పము కలవాఁడును నగు రామచంద్రమూర్తిని లక్ష్మణుని గూడియుండు వానిని యుద్ధమం దెదిరింప మనసునం దైన సాహసించునా !

మొదట నెదిరించి యెవరును నిలువఁ జాల రనియు రెండవ పద్యంబునఁ జూచి సహింపలే రనియు, నీ పద్యంబున మనసుచే నైన సాహసింప రనియుఁ దెలిపెను. జగత్సంహారము చేయ సంకల్పించెనా, ప్రలయకాలమందలి సూర్యునివలెఁ బ్రపంచమును శోషింపఁ జేయును. ప్రలయకాలమందలి మేఘమువలె బాణవర్షము కురియించును. అట్టి వానికి లక్ష్మణుఁడు తోడుపడినపుడు లోకమున నెవఁడు నిలువఁ గలఁడు! కావున జగత్సంహారముచేయ శక్తిగల రామచంద్రమూర్తికి తుచ్ఛ రావణాది రాక్షసుల సంహరించుట గొప్ప కార్యమా! నీ కిది గొడ్డలితోఁ జేయు గొప్ప కార్య మేమో కాని రామచంద్రమూర్తి కిది గోరఁ బోవు పని యనియే నా నమ్మకము. దీనివలన భక్తులకుఁ బ్రపన్నులకు భగవన్మహిమయందు నెట్టి విశ్వాసముండవలయునో తెలియవగు. నే నొక్కఁడ యేఁడుదానను. నా నిమిత్తమై రామచంద్రమూర్తి యింత గొప్ప యత్నము చేయునా యని సందేహింప నట్టు ప్రపన్నుఁడును తా నంతవఱకుఁ జేసియుండిన కర్మమును స్మరింపరాదు. భగవన్మహిమ మాత్రమే స్మరించుచు నింతటివాఁడు నన్ను రక్షించుట యేమి కష్టమని నమ్మి యాయననే స్మరించు చుండవలెను.

ఉ. కావున నే ఉపాయములఁ • గార్యము లే, దిటకున్ రయంబునన్
నా విభు లక్ష్మణాన్వితు వ•నాటసమూహధవోపసేవితున్
నీ వెటులేని తెమ్ము, ధర•ణీవిభుఁ గూర్చి నితాంతనిత్యదుః
ఖావిల నన్నుఁ దేర్పు, పవ•నాత్మజ! పుణ్యము నీకు నయ్యెడున్. ౯౧౬

అర్థములు. నేఉపాయములు = నేను చెప్పినది తప్ప నితరోపాయములు; వనాటసమూహ ధవ = అడవిద్రిమ్మరు లగు వానర భల్లూక సమూహములకుఁ బతి యగు సుగ్రీవునిచే, ఉపసేవితున్ = సమీపమునుండి సేవింపఁ బడువానిని;

నితాంత = అధికమైన, నిత్య = ఎడఁదెగని, దుఃఖావిలన్ = దుఃఖముచేఁ గలఁత చెందిన దానిని.

తాత్పర్యము.

కావున హనుమంతా ! నేను జెప్పెడు నుపాయము తప్పఁ దక్కిన వన్ని వదలి పెట్టుము. నీవు త్వరగా లక్ష్మణ సుగ్రీవులతోఁ గూడిన రామచంద్రమూర్తిని నే విధముననైన సరియ తోడుకొనిరమ్ము. ఆయన నుద్దేశించి యెడఁదెగని తీవ్రమైన దుఃఖము పడుచున్న నన్నుఁగృతార్థను జేయుము. అంజనేయా! నీకుఁ బుణ్య ముండును.

తక్కిన యన్ని యుపాయములు వదలి నేను జెప్పిన యొక్క యుపాయము ననుసరింపు మనుటచే 'సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య మా మేకం శరణం వ్రజ' యన్నట్లు కర్మ జ్ఞానభక్తి యోగాదుల నెల్ల నుపాయము లని గ్రహింప రాదని యెఱుఁగ నగు. ఇటకుం దెమ్ము- అనుటచే 'తం దుర్దర్శం గూఢ మనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణమ్ । అధ్యాత్మ యోగాధిగమేన దేవం' కఠ.- 'అణోరణీయా న్మహతో మహీయా నాత్మా గుహాయామ్ నిహితోఽస్య జన్తోః తమక్రతుం పశ్యతి వీతశోకో । ధాతుః ప్రసాదా న్మహిమాన మీశం॥ అన్నట్లు లెక్కడనో, గుహలో దాఁగియుండు భగవంతుని వెదకుచు నేను బోలేను. ఆయనయే యిచ్చటికి వచ్చునట్లు చేయుము, అనియు శిష్యుఁడు గురువును బ్రార్థింపవలెను. ప్రస్రవణగిరి గుహలో నున్నాఁడు చూడరమ్మని కదా హనుమంతుఁడు పిలిచెను. దాని కిది ప్రత్యుత్తరము. "ఉపాసతా మాత్మవిదః పురాణాః । పరం పుమాంసం నిహితం గుహాయాం। వయం యశోదాశిశుబాలలీలా కథాసుధాసింధుషు లీలయామః" లీలా. ఆత్మజ్ఞానము గల ముసలివారు గుహలో నుండు పరమపురుషు నుపాసింపనీ, మాకు దానితోఁ బని లేదు. మేము యశోదాశిశుబాలక్రీడల కథ లను నమృత సాగరమున నాడుకొను చుందుము, దానిలో మునుఁగుదుము, తేలుదుము . ధ్యానాభ్యాస వశీకృతేన మనసా యన్నిర్గుణం నిష్క్రియం। జ్యోతిః కంచన యోగినో యది పరం పశ్యంతి పశ్యంతు తే। అస్మాకంతు తదేవ లోచనచమత్కారాయ భూయా చ్చిరమ్ । కాళిందీ పులినేషు య త్కిమపి త న్నీలం మహో ధావతి॥ మధుసూదన సరస్వతి. ధ్యానాభ్యాస బలమున మనస్సును వశము చేసికొని యోగు లేదో జ్యోతినిఁజూచినఁ జూతురుగాక ! మాకు దానితోఁ బనిలేదు. యమునాతీరమందలి యిసుకదిబ్బలపైఁ బరువెత్తు నల్లని తేజస్సు మాకుఁ జాలును. ప్రపన్నుఁడు తానట్టి దృఢవిశ్వాసము, ప్రపత్తి గలవాఁడై యుండవలెను, అని యేర్పడుచున్నది.

ఇం దాచార్య కృత్యము సూచితము. నిన్ను రామచంద్రమూర్తి యీ నిర్బంధము నుండి తొలఁగించి రక్షింప సంకల్పించియున్నాఁడు. నీవు భయపడవలదని హనుమంతుఁడు సీతాదేవికిఁ జెప్పి యచ్చట శ్రీరామునకు సీతాస్థితిఁ దెలిపి (౧౭౫౬వ.ప.) సీతను శ్రీరామచంద్రమూర్తితోఁ జేర్చినట్లును గీతగోవిందమందు "న కురు నితంబిని

గమన విలంబన మనుసర తం హృదయేశ"మ్మని రాధకుఁ జెప్పి - కృష్ణునికి "సీదతి రాధా వాసగృహే" యని చెప్పి సంధానము కుదిర్చినట్లును ఆచార్యుఁడు చేయవలయును. జీవాత్మ పరమాత్మలకు నడిమివాఁ డాచార్యుఁడు. కావున నాచార్యమూలమున భగవత్ప్రాప్తి సుకరము. ఇది భక్తప్రపన్నుల చర్య. లక్ష్మణ శబ్దము నిత్యసూరులకును, సుగ్రీవశబ్దము ముక్తులకు నుపలక్షణము. సుగ్రీవుఁడు నడుమ వచ్చినవాఁడు. లక్ష్మణుఁడు నిత్యసేవ సేయువాఁడు.

—• { ౩౮-వ సర్గము. సీతాదేవి చెప్పిన కారణములను విని హనుమంతుఁ డామెను బ్రశంసించుట. } • —

క. అని జనకతనయ పలికిన, విని వాక్యవిశారదుండు • ప్రీతుం డగుచున్
జననాథుతరుణిఁ గనుఁగొని, యనియెఁ జతురవచనరచన • యమరఁగ నిట్టుల్.

అర్థములు. వాక్య విశారదుండు = మాటలు చెప్పుటయందు నేర్పరి. (౨) తర్కశాస్త్ర పండితుఁడు, చతురవచన రచన = చాతుర్యము గల మాటల యల్లిక.

తాత్పర్యము.

హనుమంతుఁడు తర్కపండితుఁడు గావున రామప్రాప్తియందుఁ దాను జెప్పిన యుపాయము మేలా? జనకరాజు కూఁతురు చెప్పిన యుపాయము మేలా యని తర్కయుక్తులచే నాలోచించి యామె చెప్పినదే బాగున్నదని సంతోషించిన వాఁడై సీతాదేవిని జూచి తన పరాభవమును (స్త్రీ క్రోఁతి బుద్ధి యనిన మాటను)గప్పిపెట్టుచుఁ జమత్కారపు మాటల నిట్లనెను.

తే. చారుదర్శన నీ వన్న • చంద మరయ, యుక్తరూపంబు నినువంటి • యువతిమణికి
స్త్రీస్వభావంబునకును వి • శిష్టసాధ్వి, శీలమునకును దగినట్లు • చెప్పి తమ్మ. ౧౮

అర్థములు. చారు దర్శన = అందమైన చూపుగలదానా, దర్శన శబ్దము నకుచూపు - కన్ను - బుద్ధి - తెలివి - శాస్త్రము-ధర్మము అను నర్థములు కలవు. ఇచ్చట నన్ని యర్థములు సమన్వయించును. కావున దీనికి (౧) చక్కని యాలోచన గలదానా, (౨) చక్కని బుద్ధిగలదానా, (౩) చక్కని యుక్తాయుక్త వివేకము గలదానా, (౪) చక్కని శాస్త్రజ్ఞానము గలదానా. (౫) చక్కని ధర్మమెఱిఁగిన దానా యని యర్థములు. కావున సీతాదేవి చెప్పిన రామప్రాప్తికుపాయము శాస్త్రసమ్మతమై, సద్బుద్ధి నిశ్చితమై, వివేక యుక్తమై సాధ్యమై ధర్మపద్ధతి ననుసరించి యున్నదని భావము. చందము=విధము - ఉపాయము, యుక్తరూపంబు = ఇచ్చట ప్రశంస యందు రూపప్ ప్రత్యయ మని యెఱుఁగునది. ప్రశంసింపఁ దగినంత యుక్తమై యున్నది. విశిష్ట = విశేషముగ సదాచార సంపత్తిగల, సాధ్వి = పతివ్రతయొక్క, శీలమునకు = స్వభావమునకు.

తాత్పర్యము.

అందమైన చూపుగలదానా ! నీవు చెప్పిన విధము నాలోచింపఁగా నీవంటి స్త్రీ చెప్పుటకు మిక్కిలి యుక్తమైనది. స్త్రీల స్వభావమునకు, సదాచార సంపత్తి గల పతివ్రత నడవడికిఁ దగినట్లు చెప్పితివి. అప్పుడు నేనేమో నీ దుఃఖము చూడలేక చెప్పితినిగాని, నేను జెప్పినది మగవానిపై నాఁడుది యెక్కి కూర్చుండి వచ్చుట - ఘోరరణములోఁ బ్రవేశించుట, పతియాజ్ఞ లేక స్వతంత్రించి స్వచ్ఛందముగా వర్తించుట యివి పతివ్రతలకుఁ దగినవి కావని నాకును దోఁచుచున్నది.

తే. ఆఁడుదానవు గావున • నదరె దిట్టు, లామడలు నూఱు విరివి గ•లట్టి కడలి
నాదు వీఁపెక్కి దాఁటంగ • నళిననేత్ర! విశద మయ్యెను దీన నీ•పిఱికితనము.

తాత్పర్యము.

నీవు క్షత్రియకన్యవు, రామచంద్రమూర్తి భార్యవు. ఘోరారణ్యములలో సంచారము చేసినదానవు. ఎంతో ధైర్యశాలిని వనుకొంటినిగాని నూఱామడ సముద్రమును నా వీఁపెక్కి వచ్చుటకు భయపడితివో యప్పుడే నీ యాఁడుదాని పిఱికితనము బైటపెట్టితివి. నీ క్రోఁతి బుద్ధి యని సీతాదేవి చేసిన యవమానమునకు నీ యాఁడుతన మని బదు లాక్షేపము, ఇంత మాత్రమున హనుమంతుఁడు క్రోఁతి గాక పోఁడు. సీతాదేవి యాఁడుది గాకపోదు. ఎంతటి వారికైనను అదెంత వాస్తవమైనను మాట పడవలయు ననినఁ గష్టము దోఁచును. సీతాదేవి తనది క్రోఁతి బుద్ధి యని రోషగించుకొనినవాఁడు తనది క్రోఁతిబుద్ధి యని తా ననుకొనుట సహజముగానే యుండెను. (చూ. వ. ౧౨౫౯ సు.)

ఉ. రెండవకారణంబుగ ధ•రిత్రిసుతా! యని తీవు ప్రాణకాం
తుం డగు రాముఁ దక్క మఱి • నూల్కొనఁ డాకఁగ నొండ్లఁ జిమ్మె మె
వ్వం డగుఁగాక యంచు, నటు•వంటి మహాత్ముని భార్య వైన యో
యండజనేత్ర ! నీకుఁ దగు • నట్లన, నన్య లిటుల్ వచింతురే ? ౯-౨౦

అర్థములు. నూల్కొనన్ = అంగీకరింపను, అన్యల్ = ఇతరస్త్రీలు.

తాత్పర్యము.

నీవు నావెంట రామికి రెండవ కారణముగ వాఁడెవ్వఁడైన నగుఁగాక, పరపురుషు నంట నంటివి ఇట్లనుటకు రామచంద్రమూర్తి భార్యవైన నీకుఁ దగును గాని యితరస్త్రీ లిట్టి యాపద్దశలో నిట్లు చెప్పుదురా ? ఏదో విధముగఁ దప్పించుకొని పోయినఁ జాలునందురే కాని చచ్చినను సంతోషమే, పరపురుషునిఁ దాఁకను, బాధ పడుచుందు నందురా.

చ. వినిమెదువాఁడుగాక రఘు•వీరుఁడు దేవి! త్వదీయ చేష్టితం
బును మఱి నీవు నా యెదుటఁ • బొందుగఁ బల్కినయట్టి మాటలున్

వనజదళాక్షి! నీవు పడు • పాటులు గన్గొని తాళలేక యా
యనయెడఁ గల్గుభక్తి మెయి • నట్లు వచించితిఁ దల్లి సైఁపుమీ. ౯౨౧

తాత్పర్యము.

దేవీ! నీ విచ్చటఁ జేయుచుండు కార్యములు (నీయేడ్పులు-నీమాటలు-నీయురిబోఁత ప్రయత్నములు) నీవు నాయెదుట రావణునకు, నాకు, రాక్షస స్త్రీలకుఁ జెప్పిన మాటలు వీని నన్నిటిని రామచంద్రమూర్తికి వినిపించెదను. తల్లీ! నీవు పడుచున్న కష్టములను జూచి సహింపలేక రామచంద్రమూర్తి యందు గల భక్తి కారణముగ నట్లు చెప్పితిని. తప్పుగా నెన్నక క్షమింపుము.

చ. జలధిఁ దరించు టెంతయు న • సాధ్యము గావున, లంకఁ జొచ్చుటల్
సులువుగఁ గాని కార్య మను • చుం దలపోసి స్వశక్తి నెంచి నేఁ
బలుకుట దద్విధంబుగను • భామిని నీ పతితోడఁ గూర్చు మేల్
దలఁపునఁ గాని వే ఱొక వి • ధంబుగ నీ మది నెంచఁబోకుమీ. ౯౨౨

తాత్పర్యము.

సముద్రము దాఁటుట మొదట నసాధ్యము. రెండవది లంకఁజొచ్చుట యంతకంటె నసాధ్యము. ఈ కష్టములన్ని యాలోచించి నాకు శక్తి గలదు కావునఁ జేయఁగలనను తలంపుతో నీ భర్తతోడ నిన్నుఁ జేర్పవలయు ననుసదభిప్రాయముతో ఆ విధముగఁ జెప్పితిని గాని దురభిప్రాయముతోఁ గాదు.

తాను జెప్పినది సరి గాదని హనుమంతుని మనస్సునకే వచ్చినది.

క. నా వెంట నిపుడు వచ్చుట, కీ వుత్సాహంబు సేయ • వేనియు రామ
తన్మనోవిభున కభిజ్ఞానము, దేవి గుఱుతైన నిమ్ము • తెలియఁగ దానన్. ౯౨౩

అర్థములు. అభిజ్ఞానము = గుర్తు.

తాత్పర్యము.

నా వెంట నీ విపుడు వచ్చుట కంగీకరింపవేని నే నిచ్చటికి వచ్చుటకు నిన్నుఁ జూచుటకు రామచంద్రమూర్తి నమ్మఁదగిన గుర్తైన నిమ్ము; లేకున్న నా మాట లాయన నమ్మునా? ఉత్తమాటలు నీవు నమ్మ వని కదా యాయన యుంగరము గుర్తుగ నిచ్చెను. అట్లులే యాయనను నమ్మింపఁజాలు గుర్తు నీవే దయిన నిమ్ము.

•— సీతాదేవి హనుమంతునకుఁ గాకాసురవృత్తాంతముఁ జెప్పుట. •—

క. అని పవనసుతుఁడు పల్కఁగ, విని జానకి కనుల నీరు • వెడలఁగ హనుమం
తునితో నిట్లను మెల్లగ, వినుమీ మేల్గుర్తు నిట్లు • విభునకు ననుమీ. ౯౨౪

తాత్పర్యము.

ఇట్లాంజనేయుఁడు చెప్పఁగా సీతాదేవి కన్నుల నీరు గాఱుచుండ మెల్లఁగ నిట్లనియె. హనుమా! రామచంద్రమూర్తికి మంచి గుర్తు చెప్పెద వినుము.

భర్తతోడఁ దానున్నప్పటి విషయములు జ్ఞప్తికి వచ్చుటయె దుఃఖకారణము.

సీ. మును చిత్రకూటంబు • నను నీశ్వరాశను, మందాకినీతీర • మందు మనము
తాపసాశ్రమములఁ • దవిలి వసించుచో, విమలసుగంధి పు • ష్పముల నొప్పు
వనములఁ దిరుగుచు • బడలి నీ కుఱువున, నుండితి నట వాయ • సుం డొకండు
తన ముక్కునను మాంస • మునయాస నన్నుఁ జరక్కునఁ బొడిచెఁ జ • ఱుక్కునంగ
ఆ. మంటిపెళ్ళ నెత్తి • తుంటరికాకిని, గొట్ట నదియుఁ జట్లఁ • బెట్టు చుండెఁ
గాని పోవదయ్యె • దానిని గని కోపమునను దఱిమిఁగొట్ట • మనసు పెట్టి. ౯౨౪

అర్థములు. ఈశ్వరాశను = ఈశాన దిక్కున, కుఱువునన్ = తొడయందు; వాయసుండు=కాకము, మహద్వివక్షయందుఁ గొన్ని యమహచ్ఛబ్దంబులకు డుజ్ఞగు. సు. వ్యా. సూ. ౨౯.

ఇది మొదలు ౯౨౮ వ పద్యము దాఁక సీత రామచంద్రునితోఁ బ్రత్యక్షముగఁ జెప్పినట్లు రామచంద్రునే సంబోధించుచున్నది. ౯౨౯ వ పద్యము మొదలు ౯33 వ పద్యమువఱకు రాముఁడు పరోక్షమం దున్నట్లు లెంచుకొని హనుమంతుని సంబోధించి చెప్పుచున్నది. ఆపై మఱల మూఁడు పద్యములు రామునే సంబోధించి చెప్పును. ఆపై హనుమంతుని సంబోధించి చెప్పును. నొక్కి చెప్పవలసిన దానిని రాముని సంబోధించియు, నితరవార్త హనుమంతుని సంబోధించియు ననుచున్నదని కాని నాతో మాటలాడుచున్నను మనస్సంతయు నీ మీఁదనే యుండుటచే మైమఱచి నను మన్నను నిన్ను సంబోధించె నని హనుమంతుడు రామునితోఁ జెప్పుటకై యని కాని యెఱుంగునది.

సీతాదేవి కాకిని దోలలేక బాధపడుచుండ రామచంద్రమూర్తి యేల యూరక చూచుచుండెను ! జీవుఁడు స్వరక్షణమున స్వతంత్రించి కార్యము చేయువఱకు భగవంతుఁ డుపేక్షించు ననియు జీవుఁ డీశ్వరునిపై భారము వేసినపుడు భగవంతుఁడు రక్షించు ననియు సూచితము.

తా త్ప ర్య ము.

స్పష్టము.

క. నా యొడ్డాణముఁ దీసితి, నాయెడ నొక్కింత జాఱె • నంశుకము చెఱం
గా యది గని నీ నవ్వుట, నాయాసము పడితి లజ్జ • యలముటకతనన్. ౯౨౫

అర్థములు. అంశుకము = చీర.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ కాకిని దఱుమఁ గొట్టుటకై నా యొడ్డాణము దీసితిని. అప్పుడు చీర జాఱి పోయెను. నీవు నవ్వితివి. నాకు సిగ్గు దోఁచుటచే నాయాసపడితిని.

క. ననుఁ గాకము చీరుటచేఁ, గినుకయు నీ వపహసింపఁ • గొరలగ సిగ్గున్
జనుదెంచి గాసిపడి నేఁ, గొనకొని నీ యంకసీమఁ • గూర్చుంటి వ్యథన్. ౯౨౬

అర్థములు. చీరుటచే = ముక్కుతో గీఁచుటచే, కినుక=కోపము, అపహసింపన్=నవ్వఁగా, అంకసీమన్=ఒడిలో.

తాత్పర్యము.

నన్నుఁ గాకి ముక్కుతో గీఁచుటచేఁ గోపము,నీవు నవ్వుటచే సిగ్గుగలదాననై ప్రయాస పడి వచ్చి నీ యొడిలోఁ గూర్చుంటిని.

చ. బుడబుడ బాష్పముల్ కనులఁ • బొంపిరి వోవఁ జెఱంగుచేత నేఁ
దుడుచుకొనంగ నన్నుఁ గని • తోయజలోచన! యూఱడింపవే?
వడఁబడి నీదు కౌఁగిటను • వ్రాలితి నిద్దుర గ్రమ్మ కన్నులన్
వడిగను లేచితిం బిదపఁ • నా పతి హాయిగఁ జూర్కె నా తొడన్. ౨౭

అర్థములు. పొంపిరి వోవన్=వృద్ధికాఁగా.

తాత్పర్యము.

ఈ రెండు కారణములచేతఁ గన్నులందు నీళ్ళు వృద్ధియయి బుడబుడ కాఱఁగా నేను కొంగుతోఁ దుడుచుకొనఁగా నీవు నన్ను సమాధాన పఱుప లేదా. అట్లు గాసిపడి నిద్దుర రాఁగా నీతొడమీఁదఁ బండుకొంటిని. వెంటనే లేచితిని. అప్పుడు నా మగడు నా తొడమీఁదఁ దలయుంచి పండుకొని నిద్రించెను.
వగటినిద్ర: అరణ్యకాండము ౧౦౪ వ సర్గ వ్యాఖ్య చూచునది.

ఉ. అంతట మున్ను గాసి నిడి • నట్టిది యా పలుగాకి కాకి నా
యంతికసీమ డాయుచు స్తనాంతరసీమను జీరి యంతతో
శాంతి వహింప కా పులుఁగు • సత్వరతం బొడువంగ మాటికిన్
వంత జనింప రాము పయి • వ్రాలెఁ దనుద్గత రక్తబిందువుల్. ౨౮

అర్థములు. పలుగాకి=చెడ్డది, అంతికసీమ=సమీప ప్రదేశము, వంత=బాధ, తనుద్గత=దానిలోనుండి బయలు వెడలిన, రక్తబిందువుల్=నెత్తురుబొట్లు.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు రామచంద్రమూర్తి నిద్దురింపఁగా ముందు బాధ పెట్టిన యా దుష్ట కాకమే నా సమీపమునకు వచ్చి నా స్తనములమీఁద గీఱి యంతతోఁ బోక ముక్కుతో మీఁదమీఁదఁ నాకు బాధ కలుగునట్లు పొడిచెను. ఆ గాయము నుండి వెలువడిన నెత్తురు బొట్లు రామచంద్రమూర్తిపైఁ బడెను.

ఉ. పాపపుఁ బుల్గు నా కిడెను • బాధల పైఁ బడ నాథు నిద్దురన్
లేపితి శ్రీమ శ్రీరఘుపతు • లేచి యతండు స్తనాంతరంబునన్
జేపడియున్న కాటుఁ గని • చిత్తమునం గన బూని యెవ్వఁ డీ
పాపముఁ జేసెఁ జెప్పు మికఁ • బైదలి! యాతని రూపు మాపెదన్. ౩౦

అర్థములు. శ్రీమన్=శ్రీ కలవానిని. లోకమునఁ దఱచుగా జను లందఱు మేలుకనియున్న వేళఁ దరుణ బిభుడు చేసికొనుటఁ, గను గీఁజులుచే సుందరుడుగా నే

కానవచ్చుచుండును. నిద్రించునప్పు నా వేషములు, నభినయములు దొలఁగుటచే వాని స్వభావ వికారరూపము కానవచ్చుచుండును. రామచంద్రమూర్తి విషయమట్లుకాదు. నవనూను చున్నప్పు డెంత సుందరుఁడో నిద్రపోవునప్పు డంత సౌందర్యము కలవాఁడు గానే కానవచ్చుచుండును. కాని సౌందర్యమునకు కీ వరోయుండును పోని లేదు.

నాథ శబ్దమునకు యాచింపఁబడువాఁడు దీవింపఁబడువాఁడని రెండు ధాత్వర్థములు గలవు.

నా నాథుఁడునానాచే యాచింపఁబడువాఁడు. ఆయన నిద్దురపోవునప్పు డాయన సౌందర్యమును జూచి చూచి నీ సౌందర్యము, నాకుఁ గొంచె మీయరాదా, నే నెంతో సుందరి ననిపించు కొంటినే యని యాచించు దానను. అట్టి సౌందర్యము ననుభవించు భాగ్యము లేక, నిద్దురపోవు వానిని అందు తటాలున లేప కారణి తెలిసియు నా సౌందర్యానుభవానందమునకు నోఁచుకొనక నిద్దుర లేపితిని.

ఆ నిద్రాసౌందర్య మెట్టి దని చెప్పఁగలను. ఎవరైనఁ జూచిన దృష్టిదాఁకునో యని నేను దృష్టితీసి మంగళాశాసనములు పలుకు దానను. అటువంటి సౌందర్యము గలవానిని లేపితిని.

శత్రుహారున్ = ఆయన నిద్రపోవుచున్నప్పుడు చూచినను, శత్రువులు భయపడి పోదురు. కాకికి నిద్రపోవు రామచంద్రుని ముఖము కనఁబడునట్లుచేసి యుంచిన నది భయపడి పరువెత్తి యుండును. నే నట్టు చేయక తెలివిమాలి నిద్దుర లేపితిని.

(అరణ్య. ౧౦౭. శ్లో. ౬౨ వ్యాఖ్య చూడునది.) కనలు = కోపము, మైఁథలి = ఓ సీతా !

తాత్పర్యము.

ఆ పాపపుఁ బక్షి పెట్టుచుబాధ సహింప లేక సుఖముగ నిద్రించు నా నాథుని శ్రీకాంతుని, శత్రుమర్దనుని లేపితిని. ఆయన లేచి నా స్తనముల యందున్న గాయముఁ జూచి, కోపించి, యీ పాపము చేసిన వాఁడెవ్వఁడో చెప్పుము. వాని నిపుడే రూపము మాపెద నని చెప్పెను.

ఆ. రోషవేగమునను ✦ రోఁజెడి పంచవక్త్రంబు పాముతోడ ✦ గన్వి వెవ్వఁ
డాడుకొనఁగఁజొచ్చె ✦ నంబుజలోచన! యనును నచట నాకు ✦ నభిముఖముగ.

అర్థములు. పంచవక్త్రంబు = అయిదు తలలు గలది. (౨) విచ్చిన విశాలమైన పడగలు గలది. గన్వి=పొగరు పట్టినవాఁడు; అభిముఖముగన్=ఎదురుగ.

తాత్పర్యము.

రోషముతో బుసకొట్టుచున్న యైదు తలలు పాముతో నెవ్వఁ డాడుకొన సాహసించె నని చెప్పి నాకు నెదురుగ నున్న.

ఆ. రక్తసిక్తనఖర ✦ యుక్త మా కరటంబుఁ, గనినఁ గనినయంతఁ ✦ గాకిరూపుఁ
గొనినయట్టి శక్ర ✦ కొమరుండు గాద్పనఁ, బర్వతంబు డిగ్గి ✦ పాఱఁ దొడఁగె.

అర్థములు. రక్తసిక్తనఖర యుక్తము = నెత్తుటితోఁ దడిసిన గోళ్ళుగలది, శక్ర కొమరుండు = ఇంద్రుని కొడుకు జయంతుఁడో, లేక వాలి క్రోధింపఁ బుట్టినట్టి కాకిగా నెవఁడైనఁ బుట్టెనో, అట్టివాఁడు, గాడ్పు=గాలి.

తాత్పర్యము.

నెత్తుటఁ దడిసిన గోళ్ళుగల కాకిని జూచెను. ఆయన జూచినంత మాత్రమున నే కాకిరూపముతో నున్న యింద్రుని కొడుకు గాలివలెఁ గొండ దిగి పరువెత్త నారంభించెను.

పిచ్చుకమీఁదను బ్రహ్మాస్త్ర మన్నట్లు కాకిమీఁద నంత పెద్ద యస్త్రము వేయ వలయునా యను హనుమంతుని సందేహము దీని వలన సామాన్యమైన కాకి కాదు, ఇంద్రుని కొడుకని సమాధానము చెప్పుచున్నది.

ఇంద్రుఁడు అహల్యను జెఱుపఁదలఁచి యొకనాఁటిరాత్రి కాకియై కూసెను. గౌతముఁడు కాకులు కూయువేళ ప్రొద్దు దని లేచి యేటికిఁబోయి నది స్నానించుచుం నట చూచి యిది యింద్రుని కుచేష్ట యని కోపించి నీవు కాకిరూపముతో శాశ్వతముగను గాక యని శపించెను. అప్పుడు దేవతలు, ఋషులు గౌతమునిఁ బ్రార్థింపఁగా నీశాపము నీ కొడుకువలనఁ దగులు ననియు రామబాణపీడితుఁడై రామునిచే రక్షింపఁబడి శాపము వీఁడగు ననియు గౌతముఁడు చెప్పెను. వాసిష్ఠ రామాయణము.

సీ. అదిచూచి శ్రీరాముఁ • డాగ్రహావేశుఁడై, యా యరిష్టమువట్ల • నదయుఁ డగుచు
దర్భాసనంబున • దర్భ యొక్కటి తీసి, బ్రహ్మమంత్రంబునఁ • బ్రహ్మాస్త్రముఁ
జేసి మహాకళిమీఁద • వేసిన నదియును, నంబరపథమున • నరుగుచున్న
బలిభుక్కు నెన్నంటి • పఱవఁ దొడంగెను, గాకియు వెఱ మూఁడు • లోకములును

తే. దిరిగి తిరిగియుఁ బలువుర • శరణు వేఁడె,
గన్నతండ్రియు సురలును • ఘనమహర్షి
చయములును దాముఁ గావంగఁ • జాల మనఁగ,
మరలి చనుదెంచి రామునే • శరణుఁ జొచ్చె. ౯౩

అర్థములు. అరిష్టము = కాకి. అదయుఁడు = దయలేనివాఁడు, మహాకళి = కాకి, బలిభుక్కు = కాకి, వెఱన్ = భయముచే, కన్నతండ్రి = ఇంద్రుఁడు, సురలు = దేవతలు, సురశబ్దము నిత్యబహువచనము. స్త్రీ సమానము; సిద్ధసమాసం బునఁ బుంలింగము. భూసురుఁడు—భూసురులు; దీనికి నేకవచనంబున రూపము లేదు.

సు. వ్యా. తత్స. ౭౮ సూ.

బలిభుక్కు = కాకి; భగవంతుఁడే లోకులకు ముఖ్యబంధువు. తదితరులైన మాతాపితాదులు ఔపాధికబంధువులే కాని ముఖ్యబంధువులు కారు. కావున నట్టి ముఖ్య బంధుఁడే లోకులను రక్షింపవలెనుగాని యీ యౌపాధికబంధువులు రక్షింపలే రని చెప్పుచున్నది. కాకియు నిట్టిదే. కాకియున్ = (౧) భగవత్ప్రాప్తికిఁ బూర్వ

కారణమైన జగన్మాతయైన సీతయందు నపరాధపడిన యీ కాకి. దాని యపరాధ మిప్పుడే కలిగినది. కాన నార్ద్రముగనే యున్నది. కాని యింకను యెండిన స్థితికి రాలేదు. వెఱన్ = రాముఁ జేసిన బ్రహ్మాస్త్రమువలని భీతిచేత; కన్న తండ్రియున్ = కష్టము వచ్చినప్పుడు కన్నతండ్రిగదా రక్షించు నని యతనిని శరణు వేఁడినది. కావుఁగఁజాల మను పై పద్యముతో నన్వయము. ఆ యింద్రుడు కాఁడు త్రైలోక్యనాథుఁ డయినను వానిని రక్షింపఁ దనకు సాధ్యపడ దన్నాఁడు. 'ఇంద్రో మహేంద్ర స్సురనాయకో వా' యని యీ గ్రంథము నింద్రునకిని రక్షణ సామర్థ్యము లేదని చెప్పి యున్నది గదా. తండ్రి శబ్దముపైని సముచ్చయము తల్లిని సూచించును. తండ్రి మాత్రమే కాదు, తల్లియు వదలెను. సర్వరక్షకురా లైన సీతయందే నపరాధము కావించిన వాని నామె మాత్రము రక్షింప సమకట్టునా? 'సీతా నారీ జన స్యాస్య యోగక్షేమం విధాస్యతి' యని గదా యీ గ్రంథమునందున్నది. క్రమ మిట్లుండఁగ నది. ఆ కాకి తండ్రికన్నను తల్లికి బిడ్డలందుఁ బ్రేమ యెక్కువయని యెంచి మొట్ట మొదట నామెను శరణుఁజొచ్చినది. ఆమె వదలిన పిమ్మటఁ దండ్రిని శరణు జొచ్చెను. ఆయనయు రక్షింపలేదనుటచేతఁ దల్లియుఁగావ లేదని యర్థసిద్ధము; సముచ్చయ సూచితము. లోకమున నొక్కనిని దల్లిదండ్రులు వదలి పెట్టినను బంధువులు వదలు వారుండ లేదు. ఈ వాయస విషయ మట్లు కాక తల్లిదండ్రులు వదలినది విని,బంధువు లును వదలి రను చున్నది. సురలును - కావంగఁ జాల మనఁగ ననుదానితో నన్వ యము. 'యస్య విభ్యతి దేవాశ్చ జాతరోషస్య సంయుగే' యన్నట్లు రాముని కన్ను లెఱ్ఱ బాఱినచో దేవత లెక్కడివా రక్కడనే జడిసిపోదురు గదా. పూర్వపు శరీర బంధువులు వదలుట యేకాక యిప్పుడు పరిగ్రహించిన కాక శరీరము మూలాన బంధువు లైన పక్షులును వదలినవని సముచ్చయము తెల్పును. పక్షులు వీనిని వదలుటకు రెండు కారణములు. రాముఁడు తమ రాజైన గరుత్మంతుని వాహనముగాఁ గొన్నవాఁడని యొక కారణము. 'పక్షిణోఽపి ప్రయాచంతే సర్వభూతానుకంపిన' మన్నట్లు రాముఁడు తమను శరణమనుట రెండవకారణము. తల్లిదండ్రులును, బంధువులును వదలినపిమ్మట నా కాకి దయాస్వరూపులగు మహర్షులను శరణు కోర్త మని పోయినది. వారును జాల సూక్ష మాలోచించి వదలి రనుచున్నది. ఘన మహర్షి చయమును దాను గావంగఁ జాల మనఁగ (౧) దయ చేయుటకును స్థలవ్యవస్థ కలదని యెంచి వారీ కాకిని వదలిరి. (౨) వీనిని మనము చేర్చుకొన్నచో వీని సహవాసదోషము వలన మనమును చేటు కలుగును. మనము వీనిని వదలి పెట్టితిమని గతిలేక క్రమ పడుచున్న వీనిని రాముఁడు తప్పక రక్షించు నని పర్యాలోచన చేసి వీనిని వదలిరని యైనను భావము. (౩) "యో విష్ణుం సతతం ద్వేష్టి తం విద్యా దంత్యరేతస" మ్మన్నట్లు విష్ణువును ద్వేషించువాఁడు అంత్యజాతికిఁ బుట్టినవాఁడు. ఈ కాకి విష్ణుమూర్తి యవతారమైన రాముని ద్వేషించినది కాన, నిజ చండాల జాతిలోఁ జేరినది. మాలవానిని మనము

దగ్గఱఁజేర్చుకొన్నట్లు రీవినిగూడ దగ్గఱఁ జేర్చుకొనదని తలంచి వదలి రని స్తైనను భావము. సన్న్యాసులందుఁ గోపము కలవారు, పక్షులందుఁ గాకి చండాలు రని సామెతగలదు. ఏనుఁగులను బోఁగొట్టుకొన్నవారును, కుండల సమూహంబును వెదకి నాఁ మన్నట్లు ఆ కాకి తన దేవునుఁ శరణు కాకపోఁగా వాకిలి తెఱచియున్న యింటింటఁ మాఱ సారం భించిన దను మన్నది. ముల్లోకముల సందరించుఁ బలువురి శరణు వేఁడె. సంచ రించుచున్ = ఒక్కొక్క యింటికిని పోయ్యి చేసి మార్గ్గ పోయి యింటివారికి దెలి యక మూలమూలలను దాఁగుకొనియుండె. ఎవ్వడైన వారికి దయగలుగునా తనపై నని యా కాకి కాచుకొని యుండెను. ఆ యింటివార లందఱును దీనిని పైఁటఁ ద్రోసి తలుపులుగడియవేసికొనిరనిభావము ఆపైన కాకి చేసిన దేమనఁగా చెప్పుచున్నది. మఱలఁ జనుదెంచి రామునే శరణు జొచ్చె. రామునే=(౧)రక్షకు లని పేరు పెట్టుకొన్నమాత్రా న్నిత్రాణుల కంటెను, శిక్షకుఁడైన శ్రీరాముని ముఖమే కాకికిఁ జల్లగా నున్నట్లు తోఁచినది. కావుట్టి కాకి రాముని శరణు జొచ్చెనని. 'యది వా రావణస్స్వయ'మ్మని రావణునకును వచ్చినను రక్షింతు నని కదా రాముని యధ్యవసాయము. (౨) సర్వలోక రక్షకుఁడైన రాముడే (౩) 'దోషో యద్యపి తస్య స్యాత్' వాని దోషము నేను లెక్కింపను అను నట్టి రామునే. ఈ యభిప్రాయము లన్నియు నేకారమూచితములు. శరణుఁ జొచ్చెన్ = కాకి రాముని నివాసస్థానముగా నొందినదే కాని రక్షణోపాయ ముగా నొంద లేదు. 'నివాసవృక్ష స్సాధూనామ్' - సాధువులకు నివాసవృక్షము.

గోవింద.

తాత్పర్యము.

పరువెత్తుచున్న యా పక్షిని జూచి కోపించి దయ వదలినవాఁడై దర్భాసన మందుంచిన దర్భపోఁచ తీసి బ్రహ్మాస్త్రమంత్రమున మంత్రించి కాకిమీఁద నైచెను. ఆ పోఁచ యాకాశమునఁ బోవుచున్న కాకిని వెంబడించెను. కాకి ముల్లోకములు దిరిగి తిరిగి యనేకుల శరణు వేఁడెను. ఇంద్రుడు, బ్రహ్మాది దేవతలు, గొప్ప మహర్షులు అందఱు మేము నిన్నుఁ గావఁజాల మని చెప్పఁగా వేఱుగతి లేదని తెలిసి మఱలవచ్చి రామునే శరణు వేఁడెను.

ఈ విషయము పద్మపురాణమున నిట్లు వివరింపఁబడెను.

'యత్ర యత్ర యయౌ కాకః, శరణార్థీ స వాయసః
తత్ర తత్ర తద స్త్రంతు, ప్రవివేశ భయావహమ్॥
బ్రహ్మాణ మింద్రం రుద్రంచ, యమం వరుణ మేవచ
శరణార్థీ జగామాశు, వాయసః శస్త్రపీడితః॥
తం దృష్ట్వా వాయసం సర్వే, ఋషయో దేవదానవాః
న శక్తాస్స్మ వయం త్రాతు మితి ప్రాహు ర్మనీషిణః॥
అథ ప్రోవాచ భగవాన్, బ్రహ్మా త్రిభువనేశ్వరః

భో భో బలిభుజాం శ్రేష్ఠ; త మేవ శరణం వ్రజ॥
స ఏవ రక్షక శ్శ్రీశః, సర్వేషాం కరుణానిధిః
రక్షత్యేవ క్షమాసారో, వత్సలః శరణాగతాన్॥
శరణం వ్రజ సర్వేశం, నాన్య దస్తి తవ ద్విజ
ఇత్యుక్త శ్చాన్యథ బలిభు గ్బ్రహ్మణో రఘునందనమ్
ఉపేత్య సహసా భూమౌ నిపపాత భయాతురః॥
ప్రాణ సంశయ మాపన్నం దృష్ట్వా సీతాఽథ వాయసమ్
త్రాహి త్రాహీతి భర్తార ముపాచ దయయా విభుమ్॥
పురతః పతితం దేవీ ధరణ్యాం వాయసం తథా
తచ్ఛిరః పాదయో స్తస్య యోజయామాస జానకీ॥
త ముత్థాప్య కరేణాథ కృపాపీయూషసాగరః
రరక్ష రామో గుణవాన్ వాయసం దయ యైక్షత॥

తాత్పర్యము.

కాకి యెక్కడెక్కడికిఁ బోయెనో యక్కడక్కడికిఁ బోయెను. శత్రు పీడితుండు కాకాసురుండు బ్రహ్మను - ఇంద్రుని - రుద్రుని - యముని - వరుణుని తక్కినవారిని రక్షింపుమని కోరెను. దానిని జూచి ఋషులు, దేవతలు, దానవులు తో నగు వారందఱు మేము రక్షింపఁజాల మనిరి. అప్పుడు బ్రహ్మ ఓ కాకి! నీవు పోయి శరణాగతవత్సలుండు, శ్రీపతి యగు శ్రీరామచంద్రునే శరణు జొచ్చుము. అయ నయే సర్వ రక్షకుండు, కరుణానిధి, క్షమాసారము, శరణాగతుల రక్షించునని చెప్పఁగా నట్లే వచ్చి శ్రీరాము సమీపమునఁ బడెను. ప్రాణసంశయ దశ నున్న కాకిని జూచి దయావతి యగు సీత భర్తతో రక్షింపు రక్షింపు మనెను. సీతాదేవి తన ముందటఁ బడిన కాకిని జూచి దాని తల రామపాదములపైఁ బడునట్లు చేతితో నొత్తివేసెను. సీత యనుగ్రహించిన కారణముచే రామచంద్రుఁడును దానిని రక్షించెను.

సీ. శరణంచు ధరణిపైఁ • సాఁగిలఁబడినట్టి, వాయసుఁ గని యది • వధ్య మయ్యుఁ
జంపక కాచితి • వెంపారు కరుణచేఁ, జగముల దిక్కేది • వగపు చెంది
శరణాగతం బైన • పరభృత్తుఁ గనుఁగొని, వ్యర్థంబు పోదు బ్రహ్మాస్త్ర మేమి
చెప్పుద ననినను • జేకొన నిమ్ము నా, కుడికంటి ననియె నా • చెడుగు కాకి
తే. తెలిసినట్టైన శరము • కుడికన్ను హరియించి, చనియెఁ జనియెఁ గాకి • చావు తప్పి
కన్ను బోట్లు వోవఁ • గాపత్థ్రమునఁ గాం, దశరథునకు భక్తి • దండ మిడుదు. - ౩౪

అర్థములు. దిక్కేది = దిక్కులేక, వధ్యము = చంపఁబడఁదగినది, దశ రథునకు దండ మిడుదు = శరణాగత రక్షణము మా వంశధర్మము కావున శ్రీరా మునినే శరణు వేఁడి బ్రతుకు మని స్వర్గమున బోధించెను కావున నాయనకు దండము, పరభృత్తు = కాకి, కోయిల పిల్లలను సాకునది కావునఁ బరభృత్తు. కోకిలలు దమ పిల్ల

లను దాము కాపాడలేక యీ పిల్లలను దెచ్చి కాకిగూటిలో నుంచిపోవును. అవి తనపిల్లలే యని కాకులు సాకును. కాలము వచ్చి యవి కూసినపుడు తనపిల్లలు కావని తెలిసి వానిని గన్ని తోలుమును. ధరణిపై వ్రాగిలఁబడిన = దుష్టపుత్రుఁడు; తండ్రి తన్ను శిక్షింప రాఁగా నా శిశువు దప్పింపు మని తల్లి కాళ్ళపైఁ బడినట్లు ఆ కాకి రామపాదముల యొద్ద నున్న భూమిమీఁదఁబడెను.

అట్టి వాయసున్ = భగవద్విషయమున నపరాధము చేయుటే దీక్షగాఁ గల వానిని, పాతకమునన నిట్టున్నను పాతకమునకంటె నర్థక్రమము బలీయ మను న్యాయ మనుసరించి యట్టి యను పదార్థమును తక్కిన విశేషణములకు ముందుగా యోజన చేసికొనునది. అట్టివాయసున్ = తండ్రియగు రాముని విషయముననే కాక పురుషకారభూత యగు తల్లి విషయమందును ద్రోహము చేసినవాఁడు.

తాత్పర్యము.

శరణు శరణని భూమిమీఁద వ్రాగిలఁబడిన కాకిని జూచి యది వధింపఁదగిన దయ్యుఁ జనక దయచేత వదలితిని. ఇంత ప్రపంచమం దెక్కడైనఁ గానవాఁడు లేక దుఃఖపడి శరణు జొచ్చిన కాకిని జూచి నా బ్రహ్మాస్త్రము వ్యర్థము పోదు. దాని కేమి యిచ్చెద వనిన నది తన కుడి కంటిని దీసికొన నిమ్మని చెప్పెను. ఆ భయంకర మైన బాణము దాని కుడికన్ను హరించి పోయెను. కాకియును, జావు దప్పి కన్ను లొట్టపోవ రామచంద్రమూర్తిని, దశరథమహారాజును దలఁచి నమస్కరించి పోయెను.

క. నా కొఱకై బ్రహ్మాస్త్రముఁ, గాకముపై విడిచి, నిన్నుఁ • గా దని నను దా
నీ కరణిని గొని తెచ్చిన, యా కూళుని నేల నుపేక్ష • యగుదు నరేంద్రా! - ౩౫

తాత్పర్యము.

నరేంద్రా! నా కేదో కొంచె మల్పకాల బాధ గలిగించిన దని కాకముపై బ్రహ్మాస్త్రము ప్రయోగించిన నీవు, నన్నుఁ దిరస్కరించి యింత కాలముగ నింత బాధ పెట్టు నీ క్రూరుని నీ వుపేక్షింపవచ్చునా? ఇట్లు చేసితివేని నీవు నరేంద్రుఁడ వెట్లయ్యెదవు? నీ నరేంద్రత్వమునకు హాని రాదా? కాన దాసిని రక్షించుకొనుము.

చ. తెలియని దానఁ గాను జగ • తీవర! నీకు పరాక్రమంబునున్
బలమును సాహసంబును, గృ • పాగుణమే వరధర్మ మంచు మున్
బలికితి నీవ నన్నుతిచి • బాధలఁ బొందెడి నాయెడన్ దయం
దలఁచుము, నాథుఁ డీ వట యు • నాథగతిం బడియున్నదానఁగా. - ౩౬

అర్థములు. నీకు పరాక్రమంబు బలము సాహసము = నీకు = పరుల దుఃఖమును జూచి సహింపఁ జాలమని చెప్పిన నీ యొక్క; పరా......సము = చెప్పుటయే గాక పరాక్రమాదులచే నట్లే నెఱవేర్చియు నున్నావు. ఇది నే నెఱుఁగుదును. పరుల దుఃఖముఁ జూచి నే నోర్వలేక యేకాంతసమయంబున మీరా యెం దుండుము నన్ని సద్గుణములలో జేసిని మీరు గొప్పదిగా భావించి యనుష్ఠించెద రని నే నమ్ముఁగా,

దయాగుణమే గొప్పగా నెంచవలె నని మీరే నాతోఁ జెప్పలేదా? అనఘ = నీవే, మఱి యెవ్వరో కాదు. మాతలు మొదలగు పితరుల ముఖమునఁ గాదు. మత్ సన్నిధి = నాతోనే. మఱి యెవ్వరితోనో చెప్పఁగా నేను విన్నది గాదు. మఱి యెవ్వరి విషయమును గుఱించియో కాదు, నా విషయమందే. మన మిద్దఱము వనములలో మృగముల, రాక్షసుల నడుమఁ దిరుగుచున్నాము. నా కేదైన నపాయము వచ్చి, నిన్ను విడిచి యుండుట గలిగినచో నా గతి యేమి చేసెద నని నే నడుగఁగా నేను నిన్ను రక్షించెద నని నీవు చెప్పలేదా. కృపాగుణము=పరుల దుఃఖమును, దన దుఃఖముగా నెంచి నివారింపఁజేయు గుణము. ఇట్టి గుణము నీ యం దుండుటచేఁ గదా నీవు జగతీపతుఁడ వైతివి. జగతీపతుఁడవు = భూదేవికి నిష్టుఁడ వగు వాఁడవు. భూమిచే వరింపఁబడిన వాఁడవు. "జగతీ రత్నగర్భాచ భూతధా త్ర్యబ్ధిమేఖలా" నిఘం. "జగతీ లోకో విష్టపం భువనం జగత్" లోకములో రాజు లందఱు భూమిని గోరుచుండఁగా, భూదేవి నిన్నుఁ గోర నేల? (అయోధ్య ౭౨ వ. సర్గము) నీ విష్టుఁడ వైన భర్త వనిగదా నిన్ను వరించెను. తన కిష్టుఁడుగాని వానిని, తన్ను భరింపలేని వానిని నే యువతియైన భర్తగా వరించునా? పతుని నెవతె భర్తగా వరించును? అట్లు ప్రపంచమున కంతయు నీ విష్టపతుఁడవై రక్షింపఁగలిగి జగతీపతుఁడని పేరొందిన వాఁడవు. నొక్క యాఁడుదానిని రక్షింపలేవేని నీ కా బిరుదము సార్థకమా? "సీతాయాః పతయే నమః" యని నిన్ను సీతానాథుఁడు, సీతాపతి యనుచున్నారుగదా. సీతను రక్షింపలేకుండిన నీ కీ పేరు తగునా? నీవు సీతాపతివి, సీతానాథుఁడ వగుటచే నీ కందఱు నమస్కరించు చున్నారుగాని, ఆ యోగ్యత నీవు దక్కించుకోనిచో నీ కెవ్వఁడు నమస్కరింపఁ దలఁచును! సీతను రక్షింపలేని రాముఁడు మఱి యెవ్వనిని రక్షించును అని లోకము నిన్నుపేక్షింపదా! కావున నీ గౌరవము కాపాడుకొనుటకైన నన్ను రక్షింపుము.

ఈ విధముగా సీతాదేవి వాక్యము లన్నియు భావగర్భితములై యున్నవి. గ్రంథవిస్తరభీతి నేవియో కొన్ని వివరింపఁబడెను.

తాత్పర్యము.

జగన్నాథా! నీ బల పరాక్రమ సాహసము లెట్టివో, యెంతటివో నే నెఱుఁగుదును. తెలిసియే నీవు తప్పక రక్షింతు వని నమ్మి యున్నదానను. అన్ని గుణములలో దయాగుణమే శ్రేష్ఠ మని నీవే నాతోఁ జెప్పియుంటివిగదా. ఆ దయను బాధలు పడు నాయెడఁ గనఁబఱుపుము. నిన్ను నాథుఁడుగాఁ గల నేను అనాథవలెఁ బడియున్న దానను. ఇట్లు చేయుట నీకు ధర్మమా? ఈ యుపదేశ పాండిత్యము అనుష్ఠానమందు లేదా యని హనుమంతా! యడుగుము.

(అరణ్య ౧౦ స. చూచునది.)

క. అంభోనిధిగంభీరుఁడు, శుంభద్విక్రముఁడు నైరి•సూదనదక్షుఁడు నా
జంభారినిభుఁడు సజలధి,కుంభినికిని భర్తమా రఘు•ప్రవరుండున్. ౫౩౬

అర్థములు. అంభోనిధి = సముద్రమువలె, గంభీరుఁడు = లోఁతు తెలియనీయనివాఁడు, నైరిసూదనదక్షుఁడు = శత్రువులఁ జంపుటయందు సమర్థుఁడు, జంభారినిభుఁడు = ఇంద్రునితో సమానుఁడు, సజలధి=సముద్రములతోఁ గూడిన, కుంభినికి = భూమికి, సముద్రమష్టము వచ్చినది, కాలేకంకుచా. భూమి అర్థి చేసుకొనకదా. స్త్రీతో భోగింపఁజాలఁడిన మగనికి నాది కోమున్నాణమా యడ్డము వచ్చును? భూమి జలధివసనకదా. భూమికి సముద్రము చీరగదా. భార్యతో సంభోగింపఁ జీర యడ్డ మని తలఁచు మగవాఁడు మగవాఁడా? (చూ. ౫౭౮-వ ప.) (జలధివేష్టిత=సముద్రము వస్త్రముగాఁగలది)

తాత్పర్యము.

హనుమా! సముద్రమువలె గాంభీర్యము గలవాఁడును, ప్రకాశించు పరాక్రమము గలవాఁడును, శత్రుసంహారమందు సమర్థుఁడును, ఇంద్రునితో సమానుఁడును నగు రామచంద్రభూపాలుఁడు చతుస్సముద్రములతోఁ గూడిన భూమండలమునకు భర్త సుమా.

క. ఈ విధమున నస్త్రకళా,కోవిదతతికెంటి సత్త్వ•గుణధాముఁడు స
ద్భావుఁడు సద్బలుం డేలా వినువం డస్త్ర మొందు • సమరావళిసై. ౫౩౭

అర్థములు. అస్త్రకళాకోవిదతతి = అస్త్రవిద్యయందలి పండితసమూహమునందు, సత్త్వగుణధాముఁడు=బలమునకు, సద్గుణమునకు స్థానమైనవాఁడు, సద్భావుఁడు=మంచిహృదయము గలవాఁడు.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారముగ నస్త్రవిద్యయందు పండితులగు వారిలో శ్రేష్ఠుఁడు, బలగుణస్థానము=మంచిబలముగలవాఁడు, మంచి స్వభావముగలవాఁడగు రామచంద్రమూర్తి వానిరాఁడె కీడూర్తము కొంచెమైన దయ యుంచినను లోక మహాపద మగు నట్టి లోక యస్త్ర మేల వినువకున్నాఁడు?

మ. వరదివ్యాస్త్రవిదుం డదేల యసుర•వ్రాతంబుపై నైనఁ దు
ర్ధరశాస్త్రా మొకింతయు! దేవదనుజ•బ్రోతూహిగంధర్వులేన్
దను దై మాఱఁగ లేరు సంగరభరి•న్రైన్ రాముని, నా పయిన్
గరుణాలేశము యున్న రాక్షసుల నీఁ•కంగారు లేఁ డే హేతువో? ౫౩౮

అర్థములు. వరదివ్యాస్త్రవిదుండు=శ్రేష్ఠము లైన దివ్యాస్త్రముల నెఱిఁగిన వాఁడు.

తాత్పర్యము.

ఉత్తమములైన దివ్యాస్త్రముల నెఱింగిన రామచంద్రమూర్తి రాక్షసులమీఁద

నొక పరుసైన యస్త్రములు విడువకున్నాఁడు. దేవతలు, దానవులు, పన్నగులుఁ గంధర్వులైనను యుద్ధభూమి యందు స్థిరముగ నిలఁబడి యాతని వంకఁ జేతిచూపఁ జాలరు గదా, అట్టివాఁడు నామీఁదఁ గోపించియున్నచో రాక్షసులఁ జంపకుండునా? దీనికి నేమికారణ ముండఁగలదు. నామీఁద దయలేమియే.

ఉ. అన్న యనుజ్ఞఁ బొంది యహి•తాంతకమూర్తి సుమిత్రపట్టియే
నన్నిది యేల కావఁగ మ•నంబున నెంచఁడు? సర్వభుఙ్మరు
త్సన్నిభు లన్నదమ్ములు దు•ర్జయ్యులు దక్షు లుపేక్షసేత కో
యన్న నిజంబు మత్కృతమ•హాత్తర పాపము హేతు వెన్నఁగన్. ౨౪౦

అర్థములు. అహితాంతకమూర్తి=శత్రువుల పాలిటికి యముఁ డగువాఁడు, సర్వభుక్+మరుత్+సన్నిభులు = అగ్నివాయు దేవతలతో సమానులు, మత్కృత= నా చేతనే చేయఁబడిన, మహాత్తర పాపము = మిగుల గొప్పదగు పాపమే, అభ్యాపగత ప్రారబ్ధము. సంచితము, ఆగామి, ప్రారబ్ధములలో రామచంద్రమూర్తి నాశ్రయించి శరణాగతి చేసినచో వెంటనే సంచితాగాములు నశించును. యావజ్జీవ మనుభవింపఁ దానై యంగీకరించిన ప్రారబ్ధము మాత్రము పోదు. అట్లే యీ ప్రారబ్ధానుభవము నేనై యంగీకరించినదే. కావుననే వా రుపేక్షించి యున్నారు. నా కార్త ప్రపత్తి యుండిన రామ వియోగము లభించిన వెంటనే ప్రారబ్ధము నశించి యుండును, ఈ బాధ లేకుండును. దృప్త ప్రపత్తి యగుటచే ననుభవింప వలసి యున్నది. నేనై చేసికొనిన దానికి వారి వలన యేమి లాభము? నేను శాపాత్మురాలినే, నా పాతివ్రత్యమునందు లోపము గలదు. ఏ మన నేను నాధు జనకుండు విన్న స్త్రీ యని తెలఁపఁడా యని దూషించితినే. ఆ పాప మేల వృథా పోవును. ఇది యుత్తరాఘము కదా. ప్రాయశ్చిత్తము పెట్టుకొనకున్న ననుభవింప వలసినదే కదా.

సర్వభుఙ్మరుత్సన్నిభులు = అగ్నిమండకున్నను, గాలి వీచకున్న యట్లుండ దానికి సాధ్య మగునా? అట్లే లక్ష్మణుఁడు క్రోధించిన రామచంద్రమూర్తి నుపేక్షించి క్రియాశూన్యులై శత్రువుల నిశ్శేషముగ దహించి భస్మముసేయక యుండఁగలఁడు. కట్టె లన్ని భస్మ మగువఱకు నగ్ని చల్లారనట్లు రాక్షసుఁ డనువాఁడు లోకమున లేకపోవువఱకు రామాగ్ని మండదా?

తాత్పర్యము.

రామచంద్రమూర్తి యుపేక్ష చేసినను నన్నుఁ దన తల్లివలెఁ జూచుకొను లక్ష్మణుఁడు నావలెనే పరతంత్రుఁడు. కావున స్వామమునకుఁ బూనకున్నను అన్న యనుజ్ఞ పొంది యైన నన్ను రక్షింపనేల ప్రయత్నింప లేదు? ఆయన పగవారి పాలిటికి యముఁడే. దోషముగల భార్యలను భర్తలు విడువవచ్చును గాని యెట్టిదోషము గలదాని నైనఁ దల్లిని కొడుకు విడువవచ్చునా? అట్టి లక్ష్మణుఁడు నన్నేల చేయి విడిచెను? అన్నదమ్ము లిద్దరు అగ్నివాయువుల వంటి వారు. గెలువరాని వారు. సమ

ర్థులు. నన్ను రక్షించుటకు నేను చేసిన విశేషపాపము తప్ప మఱియే కారణము కనఁబడలేదు. వారి యందు దోషము నెట్లు చెప్పుదును. వారు సమర్థులు కారా, నా యందుఁ బ్రేమ లేనివారా, కావున దోషము నాదే.

క. అని దీనాలాపంబులఁ, గనుఁగవ బాష్పంబు లురలఁ • గళవళపడుచున్
జనకజ పల్కిన విని యం, జనతనయుం డిట్లు లనియె • సాంత్వవచనముల్ ౯౪౧

తా త్ప ర్య ము.

ఈ ప్రకారము శోకముతోఁ గూడిన మాటలను గన్నుల నీళ్లు గాఱుచుండఁ గలవరపడి సీతాదేవి పలుకఁగా, మారుతిపు మాటల హనుమంతుఁ డిట్లనెను.

మ. వినుమీ సత్యముఁ జేసి పల్కెదను దే•వీ! రామభద్రుండు త్వ
జ్జనితార్తిన్ విముఖుండు సర్వమునకున్ • సంతప్తుఁ డై యుండెడిన్
కని యా యన్న యవస్థ లక్ష్మణుఁడు శో•కమ్ముఁ దన్మొంది యా
కనిరి న్నిన్నిపు డిట్టనేల కిట, నిం•కం జాలి నీ కేటికిన్. ౯౪౨

అర్థములు. త్వజ్జనితార్తిన్ = నీవలనఁ గలిగిన దుఃఖముచే, విముఖుండు = దేనికిని మాఱుమొగము కలవాఁడు, దేనియందుఁ బ్రీతిలేకున్నవాఁడు — సంతాపముచేఁ గ్రుళ్లుచున్నాఁడు. ఆ యన్న స్థితిఁజూచి లక్ష్మణుఁడు మనస్సు కలఁతతోడు గలవాఁడగుచున్నాఁడు. నే నిప్పుడు నిన్నిట్లు చూచితిని. ఇంకను నీకేల వ్యసనము?

క. ఇనుమలఁ గుందెడి కాలము, కడచెన్ దుఃఖాంత మిపుడు • కనియెద వాత్రం
బడుచు విధు లెదురు చూచుచుఁ, బడఁతీ! యున్నారు లంక • భస్మము సేయన్.

అర్థములు. ఇనుమలన్ = కష్టములను.

తా త్ప ర్య ము.

అమ్మా! నీవు కష్టపడు కాలము పోయినది. నీ దుఃఖ మిప్పుడే నశింపఁగలదు. దానిని నీవే చూడఁగలవు. లంక నెప్పు డెప్పుడు భస్మము చేయుదుమా యని రామలక్ష్మణు లిరువురు నెదురు చూచుచున్నారు.

క. ఆహవమున సహబాంధవు, ద్రోహిని రావణు వధించి • ద్రుతగతిని జగ
న్మోహిని! నిను గొని పురి కు•త్సాహంబునఁ బోవు రామ•చంద్రుఁడు ప్రీతిన్.

తా త్ప ర్య ము.

నీకు ద్రోహము చేసిన రావణుని బంధువులతోఁ జంపి శీఘ్రముగ నయోధ్యకు నిన్నుఁ దీసికొని రామచంద్రుఁడు పోఁగలఁడు.

-•సీతాదేవి హనుమంతునితో శ్రీరామ లక్ష్మణులకు సందేశవార్తలు చెప్పి పంపుట.•-

ఉ. ఏమని చెప్పి కేల యన • నే మనుదున్ రఘురామునితో, సుమి
త్రామహిళాత్మజాతునకుఁ • దన్వి! రో! యే మనువాఁడ! నాదగు
స్వామికి నేమి చెప్పుదును! సంగడికాం డ్రను క్రోఁతిఱేండ్ల కే
నే మని నీదుమాటలు స•హించినయా! వచియింపుఁడు! చెప్పుమా. ౯౪౩

తాత్పర్యము.

అమ్మా! నేను పోయి సీతాదేవిని జూచితి ననఁగానే రామచంద్రమూర్తి సీత నా కేమని చెప్పె ననును! లక్ష్మణుఁడు నాకేమైనఁ జెప్పెనా యనును. సుగ్రీవుఁడు, నా స్నేహితులు వానరులు మాకేమి చెప్పె మాకేమి చెప్పె నని యడుగుదురే. నీ మాటలుగా వారివారి కేమని చెప్పుదునో చెప్పుము.

క. ఈ విధిఁ ద న్నడిగిన యా, పావనివాక్యముల దుఃఖ • పరిత ప్తాంగై
భూవిభుని దేవి యి ట్లను, వావిరిఁ గన్నీళ్లు దొరఁగ • వాతాత్మజుతోన్. ౧౪౬

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకార మాంజనేయుఁడు తన్నడుగఁగా దుఃఖపీడితయై కన్నీరు గార్చుచు సీతాదేవి యాయనతో నిట్లనెను.

క. లోకచయభ ర్త శుభమతి, యా కోసలతనయ గాంచె • నా మహనీయున్
నాకు న్మాటుగఁ బ్రియముక్కుము, ఖా కుశలం బడిగె ననుమి • మిత్రవతంసా! ౧౪౭

అర్థములు. లోకచయభర్త = లోకసమూహముల భరించువాఁడు, శుభమతి = లోకములకు శుభము గలిగించు మనస్సు గలది, మిత్రవతంసా=మిత్రులందు శ్రేష్ఠుఁడా! అవతంసము - వతంసము. "వష్టిభాగురి రల్లోప మవాప్యో రుపసర్గయోః" యను సూత్రప్రకారము అకారము లోపించి వతంస మయ్యెను. అట్లనే అవగాహము-వగాహము. అపిధానము - పిధానము. అహంకారము - హంకారము. అవహేళ - వహేళ. అకూపారము - కూపారము. అహంవీర - హంవీర. అపోగండ - పోగండ, యయ్యెను. వతంసము = శిరస్సునందు ధరించెడి పువ్వు లేక ఆభరణము, అవతంసము = చెవులయందుఁగాని, చెవులసందునందుఁగాని ధరించెడి పువ్వో, ఆభరణమో అని భేదము గ్రహించుట కలదుగాని, సాధారణముగ రెండును పర్యాయములుగనే ప్రయోగింపఁబడును. 'అవతంసుం బవ్వు పార్వతీపతి' కిత్యాదులు. అలంకారమందు శ్రేష్ఠ వాచకముగఁ బ్రయోగింపఁబడును.

లోకచయభర్త = లోకములోని స్త్రీ లందఱు తల్లిదండ్రులను, దారపుత్రాదులను భరించు బిడ్డలఁ గందురు. కౌసల్య లోకముల నన్నిటిని భరించు పుత్రునిఁ గనెను. నే నా లోకములోఁ జేరనిదాననే కదా. నన్నేల రక్షింపరాదు! శుభమతి = లోకక్షేమమును గోరు మనస్సు గలది. కౌసల్యాదేవి లోకముల నన్నిటి నిహపరముల నుద్ధరించు కొడుకు కావలెనని నోఁచెను, కావున నట్టి కొడుకే పుట్టెను గాని, యామె కట్టుకొన్న భార్యను సీతను దప్పఁ దక్కినవారిని రక్షించుకొడుకు కావలెనని నోఁచెనా! ఆ శుభమతి యిట్లు చేయునది కాదే. కావున నన్ను రక్షింపనిదోషము రామచంద్రమూర్తిదే. శుభమతి యనునది రామున కన్వయించినను నన్వయింపవచ్చును. ఆ మహనీయున్ = అటువంటి మహాత్ముని, ఆంజనేయా! అటువంటి నాప్రియుని నది చెప్పుభాగ్యము నాకు లేదాయెఁ గదా! నాకున్ మాటుగ ప్రియముక్కుము=నా బదులుగ

వీది సీత నమస్కార మని గ్రాహ్యము. ఏమనన్నా! నీ భర్తను నీవు రక్షింపు మని నమస్కరించి ప్రార్థింప వలెనా యందు వేమో.

(౧) లోకములో సామాన్య స్త్రీలు భర్తలను నమస్కరింపరు. నేను సదాచార సంపత్తి గల జనకవంశమునఁ బుట్టిన దానను. పతిదేవతను కావున శాస్త్రవిధి ననుస రించి దేవునికి నమస్కరించినట్లు దైవ మను బుద్ధితో నమస్కరించెదను.

(౨) అంజనేయా! నా స్థితి యిట్టిదైనది. కొన్ని దినాలు ప్రియురాలనై యుంటిని. అవల భార్యనైతిని. అవల దాసినైతిని. ఇప్పుడేమైతినో నాకే తెలియదు. దాసీజనులు మాత్రము తమస్వామితో నమస్కరించి మాటలాడుచున్నారా? లేదు. దానిని కూడఁ గాను కావున నేనట్లుచేసి చెప్పుకో వలసి వచ్చినది.

(౩) నేను మహాపరాధము చేసితిని. నన్ను రక్షింపు మని నేను కోరితిని. ప్రపన్నురాలగు నేనట్టి కోరికయుఁ గోరరాదు. ఆయన కృత్యా మాయనని చెప్పనదాన నైతిని. ఇదెంత మదహంకారము. దానివలన సర్వజ్ఞునందు విస్మృతిదోషము నారో పించిన దాన నైతిని. ఆయన రక్షణమందు విశ్వాసము లేనిదాన నైతిని. ఆయన సాత్త్వికు కావని; పోఁగొట్టు కొనని బలవంతమైనట్లుగను నే నెవరను! ఆ దోషము పోవఁ బ్రాయశ్చిత్తముగా నమస్కరించు చున్నదానను.

(౪) వివాహకాలమందు నా పాదములంటి నన్ను స్వీకరించెను. ఇప్పుడు నేను నమస్కరించినఁ గాని నన్ను స్వీకరింపఁడు. కావున నమస్కరించెదను.

(౫) వివాహకాలమున నా పాదము లాయన యంటిన సహించితిని. నే నెన్ని నమస్కారములు చేసిన నా పాపము పోవును.

(౬) పరస్త్రీలు మహాత్ములఁ జూచినప్పుడు నమస్కరింప వలసినదే. ఆయన మహాపురుషుఁ డైనాఁడు. నేను పరస్త్రీ నైతిని; కావున నమస్కరించెదను. అటు గాకున్న నన్ను రక్షింపుము, నన్ను రక్షింపు మని పరస్త్రీల వలెఁ జెప్పుకొన వల సిన కాలము వచ్చినది కదా! కావునఁ బరస్త్రీల వలె నేను నమస్కరించెదను.

మీ కుశలం బడిగితి ననుము. ముఖ్యము - మీ క్షేమము లడిగిన దని చెప్పుము. అంతే కాని రక్షింపఁ గోరిన దని చెప్పవలదు. నీవు మిత్ర శ్రేష్ఠుఁడవు. కావున నీవు వానిఁ జేయవలసిన యుపకార మింతయే. ఉపకారము చేయువాఁడు గదా మిత్రుఁడు.

ఉ. హారివిహారశాలలు స•మంచిత విస్తుల భోగభాగ్యముల్
వారిజలోచనామణుల•వర్గముఁ బాయుచుఁ, దల్లిదండ్రులన్
గౌరవ మారఁ బల్కి,యుషి•కం బగు వారి ప్రసాద మంది, కాం
తారనివాసి యయ్యె గుణ•ధన్యుఁడు లక్ష్మణుఁ డన్నఁ గావఁగన్. ౫౮

అర్థములు. హారి విహార శాలలు=మనోహరములై, సంచార యోగ్యము లైన గృహములు - సమంచిత విస్తుల భోగ భాగ్యముల్ = మిక్కిలి గొప్పవన్న,

యసమానములైన, భోగములు భాగ్యములు-వారిజలోచనామణుల వర్గము = సేవకు రాండ్రగు స్త్రీల సమూహము - కాంతార నివాసి = అడవియందు నివసించువాఁడు.

ఇది మొదలు నాలుగు పద్యములు లక్ష్మణ గుణ వర్ణనము.

తాత్పర్యము.

ఆంజనేయా! రామచంద్రమూర్తి, నేను అడవులకు వచ్చుటకు లక్ష్మణుఁ డడవులకు వచ్చుటకుఁ జాల భేదము గలదు. రామచంద్రమూర్తి తండ్రి నిర్బంధము చేత నాయన యాజ్ఞ మీఱలేక వచ్చెనే కాని సంతోషముగ బుద్ధి పూర్వకముగ నొక ప్రయోజనము గోరి వచ్చిన వాఁడు కాఁడు. రామచంద్రమూర్తి వచ్చెను గావున భార్య నగుట నాకు రాక తప్పినది కాదు. రామచంద్రుని రాకను సమ్మతించిన వా రెవ్వరు లేరు. లక్ష్మణు విషయ మట్టిది కాదు. లక్ష్మణుఁ డరణ్యములకు రావలసిన కారణము లేదు. ఆయన యడవులకు వచ్చుట కందఱు సమ్మతించినవారే, అందఱు సంతోషించినవారే, ఆయన భక్తికి మెచ్చి.

మనోహరములై సంచారయోగ్యములైన గృహములు, అసమాన భోగములు,సంపదలు, సేవచేయుటకుఁ గావలసినంతమంది యుత్తమస్త్రీల సమూహము, వీని నన్నిటిని దానే బుద్ధిపూర్వకముగ వదలి తల్లిదండ్రులను గౌరవించి సమాధాన పఱచి వారి యనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడై వారి యాశీర్వచనము వడసి తన కొక ప్రయోజనము లేకున్నను అన్న యొంటరిగాఁ బోవుచున్నాఁడే, పిలిచినఁ బలుకు మాటమను ష్యుఁడు లేఁడే యని యన్నసేవ యేకాంతముగ యథేచ్ఛముగఁ జేయవచ్చును గదా యని యడవుల నసింపవచ్చెను. ఎంతటి సుగుణసంపత్తి గలవాఁడో తెలిసెనా!

చ. నిరుపమవిక్రమాఢ్యుఁడు వి•నీతుఁడు సత్ప్రియదర్శనుండు ని
ర్భరసుఖ మెల్ల పీకి తన•భ్రాతకుఁగా గహనంబులోన ని
ష్ఠురదశ సానుకూలమతిఁ • జొచ్చి నిజాగ్రజుఁ గొల్చుచుండు, న
న్నరయును దల్లిఁగాఁగ, దన•యన్నను దండ్రినిగాఁగ జూచెడిన్. ౬౪౯

అర్థములు. నిరుపమ విక్రమాఢ్యుఁడు = అసమాన పరాక్రమ సంపద గలవాఁడు, వినీతుఁడు=వినయము గలవాఁడు, పెద్దలచేఁ జక్కఁగా శిక్షింపఁబడినవాఁడు, సత్ + ప్రియ + దర్శనుండు = సజ్జనులకుఁ బ్రియమైన దర్శనముగలవాఁడు, నిర్భర సుఖము = అతిశయసౌఖ్యము, గహనంబులోనన్ = అడవిలో, సానుకూల మతిన్ = అనుకూల్యముతోఁ గూడిన మనస్సుతో, "నాన్యం పశ్యామి రామస్య సాహాయ్యం కార్యసాధనే" సుం ౩౦.౩౭. సహాయ సాహాయ్యములు పర్యాయము లైనట్లు లిచ్చట అనుకూలానుకూల్యములు పర్యాయములు. (౧) అనుకూలశబ్దము భావ ప్రధానము. (౨) అనుకూలశబ్దము అనుకూలాభిప్రాయ పరము. అనుకూలాభిప్రాయముతోఁ గూడిన మనస్సుతో - నిజాగ్రజున్ = తన యన్నను, అరయున్ = విచారించును.

తాత్పర్యము.

అడవులకు వచ్చి యెటు లున్నవాఁడో తెలియునా! అసమాన పరాక్రమవంతు డయ్యు, గర్వములేక వినయముగలవాఁడు, గురువులచేఁ జక్కఁగ శిక్షింపఁబడుటచే నా గుణము లభించెను. విద్యాఫలము వినయమే గదా. సత్పురుషులు మామటకుఁ బ్రియ మైనవాఁడు. ఇట్టివాఁడు సుఖముల నెల్లవదలి తన యన్న నిమిత్తమై యడవు లలోఁ గష్టదశయందు నన్నకు ననుకూలమైన మనస్సు గలవాఁడై తనయన్న సేవ చేయు చుండును. నన్నుఁదన తల్లివలెను, అన్నను తండ్రివలెను జూచి తల్లిదండ్రుల కెట్లు సేవ చేయవలయునో యట్లు చేయును.

ఆ. మంచి మనసువాఁడు • మంచిచూపులవాఁడు
సింగ మెనయు మూఁపు • చెలువువాఁడు
మామగారితో స • మానుండు, దెలియుడు
దాసి యసుర నన్నుఁ • బట్టి తేర. ౧౫౦

తాత్పర్యము.

ఆయన నొకరికి మేలు చేయవలయునని తలంచునే కాని, నొకరికిని ద్రోహము చేయవలయునని తలంచువాఁడు కాఁడు. ఆయన చూపులు చూడఁగానే యాయన సౌమ్యుఁడని తోఁపఁజేయునుగాని క్రూరుఁడని తోఁపఁజేయవు (మా.కిష్కి-౧౪-౧౦౫) సింహము మూఁపురముల వంటి మూఁపులు గలవాఁడు. అన్నివిషయముల యందు మా మామ గారితో సమానుఁడు. రావణాసురుఁడు నన్నుఁబట్టి తెచ్చినది యాయన యెఱుఁగఁడు. తెలిసి యుండెనా రావణుని నచ్చటనే హతునిఁజేసి యుండును.

సీ. వృద్ధోపసేవి సు • శ్రీకుండు మితభాషి, మా మామగారి గా • రాముసుతుఁడు
నా ముద్దుమఱఁది యా • సౌమిత్రి ధరియించు, నెంత భరంబు నే • మింతఁ జెప్ప
నిన్నుఁ గనుఁగొని • యెలమి శ్రీరాముండు, తనతండ్రిమదిలోనఁ • దలఁపకుండు
దాక్షిణ్యశీలుండు • దయ గలవాఁడు ని, ర్మలమతి కడు మెత్త • మనసువాఁడు
తే. యనఘుఁడును రామచంద్రుని • యనుఁగుభ్రాత, సేమ మడిగితి నని నీవు • చెప్పవయ్య
నెట్లు చెప్పిన శ్రీరాముఁ • డేగుదెంచు, నట్టులంతయుఁ దెల్పుమా • యాంజనేయ !

అర్థములు. వృద్ధోపసేవి = పెద్ద లనువారి సమీపమం దుండి సేవ చేసిన వాఁడు. ఉప = సమీపము, సుశ్రీకుఁడు = మంచి కాంతిగలవాఁడు, మితభాషి = అడిగిన దానికి నెంత ప్రత్యుత్తర మీయ వలయునో యంతియేగాని, యెక్కువమాట లాడువాఁడుకాఁడు. ఎంత భరంబు=ఎంత భారమైనను; కష్టకార్యమునే కాదు. నాకు మామగారు పదునాలుగు సంవత్సరములకుఁగా నిచ్చిన చీరలు, [illegible], గంధ, ఆభరణములు, కనకములు ఇంత బరువు మోచి తిరుగు చుండెను.

తాత్పర్యము.

పెద్దల యొద్దనుండి వారల సేవ చేసినవాఁడు, మంచి కాంతి గలవాఁడు, మితముగ మాటలాడువాఁడు, మామగారికిఁ బ్రియుఁడగువాఁడు, నాకు ముద్దుమఱఁది యగు లక్ష్మణుఁడు మేమెంత కష్టకార్యము చెప్పినను నాచేతఁగా దనక చేయువాఁడు. ఎంతటిదైన నోర్చి తెచ్చువాఁడు. ఆయన యుండుటచే శ్రీరాముఁడు తన తండ్రి లేఁడాయె నని తలఁపకున్నాఁడు. దాక్షిణ్యస్వభావముగలవాఁడు. దయ గలవాఁడు. నిర్మలమై, మృదువైన మనస్సు గలవాఁడు. ఎట్టి దోషములేనివాఁడు. శ్రీరామచంద్రునకుఁ బ్రియసోదరుఁడు, అట్టి లక్ష్మణుని సేమ మడిగితి నని నీవే చెప్పుము. ఎట్లు చెప్పిన శ్రీరామచంద్రమూర్తి యిప్పటికి వచ్చునో యట్లు సర్వము చెప్పుము.

క. నా వంత లంత మెఱుఁగఁగఁ, బ్రోవఁగ నను ప్రాణవిభుఁడు • పూనుట యెట్లో
యా విధిఁ గార్య మొనర్పఁగ, నీవె ప్రమాణంబు సుమ్ము వ•నేచరనాథా! ౬౫౨

తాత్పర్యము.

వానరేంద్రా! నాదుఃఖములు తుదముట్టవలె. ఇది నాకుఁ గావలసిన కార్యము. దానికై నామగఁ డేమి ప్రయత్నము చేసిన నన్ను రక్షింపఁగలఁడో యది యంతయు నాయనచేఁ జేయింపవలసిన వాఁడవు నీవే. ఆ భారము నీయం దున్నది.

ఉ. నా కెటు చెప్పవయ్య కపి•సత్తమ! నే నిఁక నొక్కమాస మే
తీరున నైనఁ బ్రాణములు • దేహమునన్ ధరియించుదాన, నా
పై రఘుచంద్రమా! నిజము • ప్రాణము నిల్వదు, ము న్నధోభువిన్
జేరిన కౌశికిన్ హరిని • చేర్చిన రీతి సముద్ధరింపుమీ. ౬౫౩

తాత్పర్యము.

ఆంజనేయా! యీ మాట మాత్రము గట్టిగఁ బలుమాఱు నా మగనికిఁ జెప్పుము. ఎంత కష్టమైన సహించి యింకొకనెల ప్రాణము బిగఁబట్టి యుండఁగలను. రామచంద్రా! యామీఁదట నేను నిలుపవలయు ననినను ప్రాణము నిలువదు. పూర్వ మింద్రుని రాజ్యలక్ష్మిని నింద్రుని చేర్చిన ట్లుద్ధరింపుము. తన నాత్మను దాను గాపాడుకొను మని చెప్పుము.

ఇంకను రావణుఁ డిచ్చిన గడువు రెండు నెలలకు మించి యుండఁగా నెలకే ప్రాణములు విడిచెద ననె నేల?

ఇది పదునాలుగవ సంవత్సరము ఫాల్గున మాసము. సీతా రామ లక్ష్మణు లయోధ్య విడిచినది చైత్ర శుద్ధ చవితి. పదునాలుగు సంవత్సరములు పూర్తి యగుటకు పందొమ్మిది దినములే కొఱఁతె యున్నది. పదునైదవ సంవత్సరము మొదటి దినము నీవు రాకున్న నే నగ్నిని బ్రవేశించెద నని భరతుఁడు శపథము చేసెను. రామచంద్రమూర్తి దాని నామోదించెను. కావున నేఁటి కిరువదవ నాఁడయోధ్యలో

30)

రామచంద్రమూర్తి యుండక తప్పదు. భరతుఁడు వచ్చెనా కౌసల్యా సుమిత్రా కైకేయులు శత్రుఘ్నులు చచ్చినవారే. వంశ నాశన మగును. దానిని నా నిమిత్తమై రామచంద్రమూర్తి యెట్లు సహింపఁగలఁడు. కావున నయోధ్యకు రాక తప్పదు. నేనా ఆయన వచ్చును, నన్ను రక్షించునని ప్రాణములు నిలిపియున్న దానను. ఆయన యిటు రాక యయోధ్యకుఁ బోవు నేని నా యాశ భంగ మగును. దానితోఁ బ్రాణములు పోవును. కావున నెల దినములు బ్రదికి యుండెద ననెను. కౌశికన్ హాదిని చెప్పిన కీర్తిన్ = పూర్వము వృత్రాసురవధచే నింద్రునికి బ్రహ్మహత్యరాఁగా విష్ణువు అశ్వమేధము చేయించి యా హత్యాదోషముఁ బాపెను. అయినను శ్రీ వచ్చినది గాదు. దాని రాజ్యలక్ష్మి దానికి వచ్చునట్లు చేయ నాలోచించి యాకాశవాణి మాట ప్రకారము గిరాటి శిరమున నుండిన యామెను బిలిచినను రాక యామె పాతాళమునకుఁ బోయెను. అప్పుడచ్చటికి దేవతలు పో శక్తి చాలక విష్ణువును బ్రార్థింపఁగా నాయన పోయి యామెను దోడి తెచ్చి యింద్రున కిచ్చెను—బ్రహ్మ పురాణము.

ఉదథ్యుని భార్య యమునలో స్నానము చేయుచుండఁగా వరుణుఁ డామెను నపహరించెను. ఆ ముని నారదముఖమున యాచించినను వరుణుఁ డామెను నిచ్చినవాఁడు కాఁడు. అప్పు డా ముని పాతాళ ప్రవాహమును నెండించి యామెను దెచ్చికొనెను. ఆమె పేరు కౌశికి యని కొందఱందురు.—భారతము.

—• సీతాదేవి హనుమంతుని చేతికిఁ దన చూడామణి నిచ్చుట. •—

క. అని తన కొంగున ముడిచిన, ఘనచూడామణిని దీసి • కౌసల్యానం
దనునకు నిమ్మని జానకి, హనుమంతుని చేతి కిచ్చె • వతిక బ్రేమన్. ౬౮౭

తాత్పర్యము.

అని తన కొంగున ముడివేసి దాఁచియుంచిన చూడామణిని దీసి రామచంద్రున కిమ్మని హనుమంతున కిచ్చెను.

క. ఇచ్చినమణి నంగుళి నిడి, నచ్చపుమతిఁ బెద్ద గాదు • హస్త మపుడు దాఁ
బ్రచ్చుట వలగొని మ్రొక్కుచు, నచ్చపలవిశాలనేత్రి • యెదుట నిలిచెన్. ౬౮౮

తాత్పర్యము.

ఆమె యిచ్చిన జడబిళ్ళను హనుమంతుఁడు తన వ్రేలియందు ధరించెను. అప్పు డాయన హస్తము పెద్దది గాదు. సీతాదేవికిఁ జూపిన పెద్దయాకార మప్పుడే యా పని తీరఁగానే తగ్గించి పూర్వమువలెఁ జిన్నవాఁడై యుండుటచే నా బిళ్ళ యాయన వ్రేలికి సరిపోయెను. అయిన బిళ్ళను లోప్రకోష్ఠ- వెండ్రుకలు మాత్రమునకై యుంగరముగ వ్రేలిని చూర్చి యుంగరమువలె ధరించెను. ఇట్లు ధరించి యామెకుఁ బ్రదక్షిణించి నమస్కరించి యామె యెదుట్ల నిలువఁబడెను. రామచంద్రమూర్తికి హనుమంతుఁడు ప్రదక్షిణము చేసి నమస్కరించినట్లు చెప్పఁబడ లేదు. దీని

వలన హనుమంతునకు సీతారాముల యందున్న సమానమైనట్టి భక్తి కొంచెము సీతవైపు ప్రాలెనేమో యని చెప్పవలసియున్నది.

క. సంతసమునఁ బొంగెడి కపి, శాంతుఁడు దేహంబు సీత • కడ నుంచియుఁ దా
స్వాంతంబున రఘురాముని, జింతించుచు నుండె నతని • జేరఁగఁ జనఁగన్. ౯౪౭

తాత్పర్యము.

ఇచ్చినకార్యము నిర్విఘ్నముగ నెఱవేఱె నని సంతోషించు హనుమంతుఁడు దేహమును సీతయొద్ద నుంచినను మనస్సు రామచంద్రమూర్తి యొద్దనుంచి యాయనను జూడఁ ద్వరపడుచుండెను.

చ. అతులిత మై మహార్హ మయి • యా జనకాత్మజచే మహానుభా
వత ధృత మైన యమ్మణిఁ బ్ర•భావమునం గొని పావమాని మా
రుతమునఁ గంప మొందియును • రూపయి కోల్కొను పర్వతంబుఁ బోలి హృ
ష్టమతి యై చనం దలఁచె • శ్రీరఘురామునిఁ జేర సంతసన్. ౯౪౮

అర్థములు. అతులితమై=అసమానమై, మహార్హమయి = మిక్కిలి యుత్తములు ధరింప యోగ్యమై; మహానుభావతన్=మాహాత్మ్యముచే, ధృతమై=ధరింపబడినదై, ప్రభావమునన్ = తన మహిమచే; పావమాని = ఆంజనేయుఁడు; కోల్కొను=కుదుటఁబడిన. స్యమంతక మణివలె నీ మణి నందఱు ధరింప యోగ్యులు గారు.

తాత్పర్యము.

అసమానమై, యుత్తములు మాత్రము ధరింప యోగ్యమై, సీతాదేవిచే నామె మాహాత్మ్యముచే ధరింపఁబడినదైన చూడామణిని హనుమంతుఁడు తన బుద్ధిబలముచే గ్రహించినవాఁడై పెద్దగాలికిఁ జలించి మరలఁ గుదుటఁబడిన కొండవలె మొదట సీతాదేవి శోకావేశమును గని మిగుల వ్యాకులపడియును పిమ్మట స్వస్థచిత్తుఁడై సంతోషించి రామచంద్రమూర్తి యొద్దకుఁ బోవ నాలోచించెను.

(౩౯ వ-సర్గము. సీతాదేవి తన్ను గుఱించి శ్రీరామునికిఁ దెలుప హనుమంతుని వేఁడుట.)

ఉ. జానకి రత్న మిచ్చి కపి • సత్తమునితో ననుఁ వానరోత్తమా!
దీనిని గుర్తెఱుంగు రఘు • నీనుఁ డెంతయు లెస్స, దీని నా
మానధనుండు కన్గొనిన • మాత్రన నా జననిన్ ననున్ ధరా
జానిని నాజనిం దలఁచు • సంశయ మింతయు లేదు నమ్ముమీ. ౯౪౯

అర్థములు. జననిన్ = నా తల్లిని; ధరాజానినిన్ = రాజును; ఆజనిన్=దశరథుని.

తాత్పర్యము.

సీతాదేవి హనుమంతునకు చూడామణి నిచ్చి యిట్లనెను. వానరేంద్రా!

ఈ సుగుణుడు రామచంద్రమూర్తి చక్కఁగా నేలుఁగాక. కీనిని వాపినంతనే నా తల్లిని, నన్ను; దశరథమహారాజును స్మరించుము.

వివాహకాలంబున దీనిని జనక మహారాజు తన చేతి కీయఁగా నాయన భార్య, దశరథుఁడు రాముఁడు చూచుచుండ నాకు సీతాదేవి తలలో నలంకరించెను. కావున మేము తప్పక జ్ఞప్తికి వత్తుము. జనని యనఁగా కౌసల్య యని కొందఱం దురు. కన్యాదానవేళ కన్న తల్లిదండ్రులు దానము చేయఁ బెండ్లికూఁతుతో నుందురు గాని వరుని తల్లితోఁ బనిలేదు. కావున కౌసల్యవివాహవేదిని నొద్ద లేదు. దశరథుఁడు మాత్రమే సుమాంపులతోడ నుండెను. అదియును గాక ౧౮౧౦ వ పద్యమున తేఁన్మితమాధవను మామామగారు ప్రేమమున నుద్వాహవేళ నిరమం దిది నూర్పనని వాక్యమువలన కౌసల్యాప్రసక్తికిఁ గారణము లేదు. కన్య నలంకరించునది కన్యతల్లి దండ్రులది గాని వరుని తల్లిదండ్రులది గాదు. కావున జనని యనఁగా కౌసల్యగాదు.

ఇప్పటి యాఁడువారు ధరించు పచ్చబిళ్ళవంటిది ఈ జడబిళ్ళ, ఇప్పటివారు గాజుబిళ్ళను చుట్టు జవకట్టించి ధరింతురు. సీతాదేవి జడబిళ్ళ అంతయు రత్నమే. అనఁగా వంత పెద్ద కెంపు కావుననే యనులితము, మహార్హమని చెప్పఁబడెను.

క. నీవు సముత్సాహముఁ గొను, నా విధిఁ బ్రేరించితిక్ వ•నాటచరేంద్రా!
 నీవే యీ పని యుఁకవిగాఁ, జే విధి ఘటియింపవలయు•నెంచుము దానిన్. ౯౫౯

తాత్పర్యము.

నీ కుత్సాహము గలుగుటకై నెట్లు చెప్పవలయునో, యెంత చెప్పవలయునో యు ట్లంతయుఁ జెప్పితిని. తరువాతికార్య మెట్లు చేయవలయునో యని నీవే యాలో చించుము.

క. నీవే గతి యీ కార్యం, బో వానరవర్య! ఫలము • నొందఁగఁ జేయన్
 నీ వే విధి నైనను నా, వావిదుఃఖంబుఁ బాప•వలయుం జుమ్మీ. ౯౬౦

తాత్పర్యము.

స్పష్టము.

క. కావున నే మార్గంబున, ధావిభుఁడు మదీయదుఃఖ•మును బోనడచున్
 నీ వా యుపాయ మంతయుఁ, బావని! యూహింప నీక•భారము సుమ్మీ. ౯౬౧

తాత్పర్యము.

స్పష్టము.

క. అన నల్ల చేయువాఁడను, వనితామణీ! యని ప్రతిజ్ఞ • వచియించి మరు
 త్తనయుఁడు పయనం బైనను, గని జానకి యిట్లు లనియెఁ • గనుఁగొనుచున్.

తాత్పర్యము. స్పష్టము.

క. వినుమమా కుశలం బడిగితి, ననుమా శ్రీరాముఁ డమ్ము • నా ప్రణయమునున్
 దినకరసుతుఁ గపివృద్ధుల, హనుమా! ధర్మోక్తి నేమ • మడిగితి ననుమా. ౯౬౩

తాత్పర్యము.

ఆంజనేయా! నీవు మన సైన్యంబో యుంచియున్నావు. నేను చెప్పునది వినుము. శ్రీరామచంద్రమూర్తిని, ఆయన తమ్ముని, ఆయనకును, వనకు ముఖ్యులైన వారితోఁ గూడిన సుగ్రీవుని, వానరులందఱు పెద్దవారిని, ధర్మపద్ధతిని క్షేమము విచారించితి ననిచెప్పుము.

తే. ఆ మహాబాహుఁడైన శ్రీ • రామచంద్రుఁ, డెట్లు తరియింపఁజేయు న • న్నీ దురంత
శోకవారాశినుండి యా • కొంచు నెఱిఁగి, యట్లు సమ్మతిపలుపుమా • యతులకీర్తి.

అర్థములు; దురంత శోక వారాశినుండి = అంతములేని దుఃఖసముద్రమునుండి, అతులకీర్తి = అసమానమైన కీర్తి గలవాఁడా.

తాత్పర్యము.

మహాబలవంతుఁడైన శ్రీరామచంద్రమూర్తియే విధముగఁ బారము లేని యీ దుఃఖ సముద్రమునుండి నన్ను దాటించునో, యా విధము దెలిసికొని యా విధముగనే తరాయనను సమ్మతింపఁ జేసి కీర్తి వహింపుము.

క. నా చేశోవిధుఁ డేగతిఁ, బ్రోచున్ నే మేను విడక • పూర్వమె నన్నున్
ధీచతుర! యట్లు పలుకుము, వాచాపుణ్యంబుఁ గలుగు • వానరవర్యా! ౯౬.౫

అర్థములు. చేశోవిధుండు = మగఁడు, వాచాపుణ్యము = మాటచెప్పుట వలనఁ గలుగు పుణ్యము, కర్త కెంత పుణ్యమో ప్రేరించు వానికి; జేయించు వానికి నంతే పుణ్యము గలదు కదా. "వష్టి భాగురి రల్లోప మవాప్యోరుపసర్గయోః। ఆపం చైవ హలంతానాం యథా వాచా నిశా దిశా॥" అని వాచాశబ్దము ఆకారాంత స్త్రీలింగము గలదు.

తాత్పర్యము.

నేను దేహము విడవక ముందే నన్ను నా మగఁ డెట్లు చెప్పిన రక్షించునో యట్లు బుద్ధి చమత్కారము గల నీవు చెప్పి ప్రేరకుడవు నచ్చు పుణ్యంబు పొందుము.

క. సత్సాహసికాగ్రణి విచి, కిత్సామాత్రోక్తి నీవు • కెరలుచుఁ బలుకన్
బ్రోత్సాహము గొని నను నా, పత్సాగరమున దరింపఁ • బతి యొనరించున్.

అర్థములు. సత్ + సాహసికాగ్రణి = మంచి సాహసము చేయువారిలో మొదటివాఁడవు. విచికిత్సామాత్రోక్తిన్ = సందేహము లేని మాటలతో, కెరలుచు = ఉత్సాహముతో విజృంభించి.

తాత్పర్యము.

మంచి సాహసవంతులలో మొదటివాఁడా! నీవు సందేహమున కెడ మీయని మాటలతో నుత్సాహమున విజృంభించి పలికితివేని ప్రోత్సాహము గొని నా భర్త నన్ను నాపత్సముద్రమునుండి తరింపఁజేయును. అటుగాక నీవు [illegible] మరలుచు లంక చాల దూరమున్నది. మఱి పెద్ద సముద్రము. దాని దాటుట కష్టము. దాటి

నను రావణుఁడు బలవంతుఁడు. ఎట్లగునో, యేమో-యని యిట్లు చెప్పుకొనుటతోఁ జెప్పుచున్నాను. రామచంద్రా ! లే లెమ్ము. సీతాదేవిని నా దుష్టుఁడు చాల బాధ పెట్టుచున్నాఁడు, మనము పోవునంతకు బ్రదుకునో, బ్రదుకదో. రావణుఁ డనఁగా నెంత ? లే లెమ్ము. నిమిషములోఁ బోయి లంక ధ్వంసము చేసి రావణుని బట్టి ఖండించి సీతను దీసికొని వత్తము. ఆఁడుది దిక్కు-లేక యుండ దల్లాడుచుండఁగా నిందయము మగవారము పరాక్రమవంతుల మూరకుండ వచ్చునా, లే లెమ్ము పోద మని యిట్లు చెప్పుము.

క. నా సందేశయుతం బగు, నీసూక్తుల నాలకించి ♦ నిజపౌరుషమున్
కౌసల్యాతనయుఁడు క్రూ,రాసురపంక్తులపైఁ జూపు ♦ నాహవమందున్. ౯౩౭

అర్థములు. నా సందేశ యుతము = నేను చెప్పిన వార్తతోఁ గూడినది. ఆహవమందున్ = యుద్ధమందు.

తాత్పర్యము.

నేను చెప్పిన మాటలతోడ నీవు ననుసరించియనుకూల వాక్యములు చెప్పితివా తన పౌరుషమును రాక్షసులపై రామచంద్రమూర్తి చూపును.

సీ. అనవుడుఁ బవమాన♦తనయుఁ డిట్లను దేవి ! శ్రీరామభద్రుండు ♦ శీఘ్రముగను
వానరభల్లూక ♦ వారసంయుతుఁ డయి, చనుదెంచి యిచ్చటి ♦ శత్రుసమితి
హరియించి నీ దుఃఖ♦మపనయించును దేవ, మనుజనాగార్కయ♦మప్రభృతులుఁ
బర్జన్యుఁ డైనను ♦ భగ్నులై నీ కయి, రాముండు తోడర నిం♦కేమి పలుక !

ఆ. జలధివేష్టితోర్వి ♦ శాసింపఁగలవాఁడు, రామచంద్రుఁ డతిపరాక్రమమున
నలరి విజయమునకు ♦ నంబుజలోచన, నీవె కారణతము ♦ నిశ్చయముగ. ౯౩౮

అర్థములు. అపనయించును = పోఁగొట్టును; తోడరి = ప్రయత్నించెనేని; జలధివేష్టితోర్విన్ = సముద్రమను వస్త్రముచేఁ జుట్టఁబడిన భూమి; శిరోవేష్టము. ఇత్యాదులందు వేష్టము వస్త్రపర్యాయము. ద్రావిడులు సాధారణముగ నాయిక యందును కట్టువస్త్రము పర్యాయముగ వేష్ట శబ్ద ముపయోగింతురు.

తాత్పర్యము.

సీతాదేవి యిట్లు చెప్పఁగా హనుమంతుఁడు "దేవి ! శ్రీరామచంద్రమూర్తి వానరులతోను, భల్లూకములతోను శీఘ్రముగా నిచ్చటికి వచ్చి శత్రు సమూహముల సంహరించి నీ దుఃఖమును బోఁగొట్టును. రామచంద్రమూర్తి యుద్ధప్రయత్నము నీకయి చేసెనేని దేవతలు, మనుష్యులు, పన్నగులు, ఇంద్ర సూర్య యములు లోనగు వారెవ్వ రడ్డమైనను చచ్చినవారే. ఇట్లు జయించి సముద్రముచేఁ జుట్టఁబడిన భూమండలములను బరిపాలింపఁగలఁడు రామచంద్రమూర్తి పరాక్రమమును వర్ణించుచున్నానే కాని యీయన విజయమునకు మూలకారణము నీవే. చచ్చిన సత్యవంతుఁ డెట్లు బ్రతికెను. సావిత్రి సత్యవంతున కేవిధ మావిధముగ నీకు నే నని నీవే చెప్పి

తినే. అదియేల నీకు మఱపువచ్చెను. నీ పాతివ్రత్యము వ్యర్థమై యేల పోవును. ఆయనను గెలిపింప నది యొక్కటి చాలదా! ఇతరుల సాహాయ్యముకూడ నాయన కేల? (మూ. అయో. ౭౩౭ ప.) నీ పాతివ్రత్యబలము నందు నీ కేల విశ్వాసము దప్పెను. నీవి శాప కతనము=అయిదావి దదృష్టము. అయుడి పుణ్యవంతురాలై సుఖ మనుభవింపవలసియుండెనా భర్త చిరాయువై, యారోగ్యవంతుడై, భాగ్యవంతుడై యుండును. భార్య పాపాత్మురాలై దుఃఖ మనుభవింపవలసి యుండెనా భర్త చావనైనఁ జచ్చును. రోగియో దరిద్రుఁడో యగును. ఈ సందర్భమున సావిత్రి యమునితోఁ జెప్పిన వాక్యములు స్మరించునది. తల్లీ! నీ యందలి చిహ్నములు చూచిన నీవు దుఃఖింపవలసిన దానవు గావు. సుఖింపవలసిన దానవై యున్నావు. కావున నీ మగఁడు తప్పక విరోధుల జయించును. నీ పాతివ్రత్యమే నీ మగనికి జయ మిచ్చును. నీయందు వైధవ్య చిహ్నములు లేవు. కనుక యుద్ధమందు నీ మగనికి భయము లేదు. మూ. ౧౧౭౦-౧౧౩౭ పద్యములు.

—• సీతాదేవి తన సందేశమును హనుమంతునితోఁ జెప్పుట. •—

క. అనవ్రుడు సయుక్తికంబును, విన నింపును సత్యమైన • వృత్తాంతోక్తుల్
విని సంతసించి యంజన, తనయున్ బహుమానసూక్తి • ధరణిజ మెచ్చెన్. ౨౬౯

అర్థములు. సయుక్తికంబు = యుక్తియుక్తముగ నుండునది: దేవతలతోఁ డ రాముఁడు వచ్చుననుట, సావిత్రి కథనము సయుక్తికము. నీ దుఃఖ మపనయించు ననుట యిప్పుడు రామ విజయమునకు నీవే కారణ మనుట సత్యము. వృత్తాంతోక్తుల్ = వార్తను మాటలు, బహుమానసూక్తి = గౌరవముతోఁ గూడిన మంచి మాటలు.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము హనుమంతుఁడు చెప్పఁగా నాయన యుక్తియుక్తముగను, విన నింపుగను, యథార్థమునైన యాయన మాటలు విని సంతోషించి సగౌరవము లగు మాటల నాయనను సీతాదేవి మెచ్చుకొనెను.

క. ఆమాటలు విని శ్రీరఘు, రామునిపై గల్గుస్నేహ • రసము దీపింపం
గా మారుతిఁజూచి మఱి మఱి, ప్రేమంబునఁ గనుచు నిట్లు • ప్రేయసిపలికెన్. ౨౭౦

అర్థములు. స్నేహరసము = అనురాగ మను ఱస్సు; ప్రేయసి = రాముని ప్రియురాలు.

తాత్పర్యము.

స్పష్టము.

క. నాపలుకు నీవు సమ్మతి, పై పోవకిన యేమి శత్రు•హరణసమర్థా!
యీ పూఁట నిలిచి మఱునాడు, రేపటఁ బోరాదె శ్రమము•ప్రీతిచేసి నీవున్. ౨౭౧

అర్థములు. శత్రుహరణ సమర్థా = శత్రువులఁ జంపు సామర్థ్యము గల

నాథా! ఇట్లు చెప్పుటచే నిన్ను రాక్షసులు చూచినను నేమియుఁ జేయఁజాలరు. వారి వలన భయము లేదు. అయినను ఆ పని రామచంద్రునకు విరుద్ధ మని భావము.

తాత్పర్యము.

నామాట నీ మనస్సునకు సరిపడినచోఁ దల యిందే యీ పూఁట గొంచైనఁ బాటునుండి నేవు సముద్రము దాటి పోరాదా? నీకు గాసి తగ్గునుగదా. కష్టము వచ్చి మఱల నిప్పుడే పోవలె ననిన బడలిక తోఁచును గదా.

క. ఓపావని! నీ సన్నిధి, పాపున స్మృతిఁ గూరి యల్ప•భాగ్యను జీఁణమున్
నీ పుణ్యంబున శోకము, తాపంబుఁ దొఱంగి బ్రతుకు•దానఁ గపీంద్రా! ౯౬౨

తాత్పర్యము.

ఆంజనేయా! నేనీ మాట చెప్పుట కేవలము నీ నిమిత్తమే కాదు. నీవు సమీపమున నుంటివేని ధైర్యము గలదాననై యల్పకాలమైనను శోకతాపములు విడిచి యల్పభాగ్యము గల నేను బ్రతికి యుందును.

ఉ. పోయిన వేనిఁ బోయున్న రఘు•పుంగవుఁ డేరఁగ, నీవు గ్రమ్మఱన్
వాయుజ! వచ్చునంతనుకఁ • బ్రాణము లుండునో యుండవో సుమీ
యీ దయనీయమౌ సందియము • నెంతయు వేఁగెడు నాకు నీవుమా
పాయుట గల్గ నేఁడు కని• ప్రాణము నిల్పుటొ నీవ చెప్పుమా. ౯౬౩

తాత్పర్యము.

ఆంజనేయా; రేపొకనాఁడు నీ విచ్చట నుండఁగానే నాకు రాఁగల లాభమేమి? ఆవల యథాప్రకారము వలసిన దాననే కదా. ఎన్నాళ్ళని నీ విచ్చట నుండఁ గలవు? నీ విచ్చట నాలసించిన కొలఁది నీరాకకై యెదురుచూచు రామచంద్రమూర్తి దుఃఖము వగఁ బరితపించునుగదా. నీ విచ్చట నుండిన జరుగవలసిన కార్యములు జరుగవు. కావున రామచంద్రుని యొద్దకు నీవు పోఁబలఁచినఁ బొమ్ము. అయినను నీవు మఱల నెన్నిదినాలకు వత్తువో యేమో. అంతవఱకు నాకీ దేహమునఁ బ్రాణము లుండునో యుండవో యది మాత్రము నేను చెప్పఁజాలను. సందేహమే. అది యేమనఁగా యిట్లు చెప్పెద నందువా, నిన్నుఁ జూచుటచే పోవుచున్న ప్రాణములు మఱల వచ్చెను. నీవు పోయిన నిలిచియున్న దేహమునఁ బ్రాణములును నేమని నిలుచునో? నీవే చెప్పుము.

క. నీ యందును, నీకును దోడై యుదయించిన కపీంద్రు•లందును నాకున్
బాయని సందేహంబో, వాయుజ! నా కనుల్గ్రాలు • వర్తిలఁ బోవఁగఁ గాన్. ౯౬౪

తాత్పర్యము.

ఆంజనేయా! నీవు మరల సముద్రము దాఁటఁగలవు. పోఁగలవు. రామచంద్రునకు నా విషయమై చెప్పవలసిన వన్ని చెప్పఁగలవు. ఆ యన్నదమ్ములను వానరులను గెలుచుకొని సముద్ర తీరమునకు రాఁగలవు. తరువాత ఆవల విషయమునఁ

పెద్ద సందేహము నన్ను బాధించుచు నా కన్నులయెదుట మూర్తీభవించి నిలిచి యున్నది.

చ. హరివర ఋక్షసైన్యములు • నా నృపవర్యతనూజ లేని దు
స్తరజలరాశి దాఁట నెటు • చాలుదు రన్న ? తలంచి చూడఁగా
గరుడుఁడు నీవు మారుతుఁడుఁ • గాక మహోత్తరు భూతకోటిలోఁ
బరవసు మొప్పు దాఁటఁగల • వారలు గానఁగ రారు మారుతీ! ౨౫

అర్థములు. పరవసము = ధైర్యము.

తాత్పర్యము.

వానరేంద్రా! ఎలుఁగుల సేనగాని, రాజకుమారులుగాని దాఁట సాధ్యము గాని సముద్రము నెట్లు దాఁటుదురయ్యా! మారుతీ! ఈ భూతకోటిలో గరుత్మంతుఁడు, వాయుపుత్రుఁడ వైన నీవు, వాయువుతప్ప మఱియెవ్వరును నీ సముద్రమును దాఁటఁ గలవారు లేరని నా యభిప్రాయము.

క. కనుఁగొలఁది నసాధ్యం బా, పని యనుచుం దోఁచె; గార్య•పద్ధతులను నీ
కననియది లేదు, దీనికి, హనుమా! నీ వనుము విన స•మాధానంబుల్. ౨౬

తాత్పర్యము.

నే నాలోచించుకొలఁది వారందఱు అవ్వలికి వచ్చుట యసాధ్యకార్య మని తోఁచుచున్నది. అయినను కార్యము చేయుమార్గములందు నీ వాలోచింపనిది లేదు. దీనికి నీ వేమి సమాధానము చెప్పెదవో వినఁగోరెదను.

క. నీ వొకఁడవె యీ కార్యము, పావని సాధింప శక్తి•పరుఁడవు ధరపై
నీ వొకఁడవె యీ కీర్తి, చే విలసిల్లఁగఁ గలవు • శిక్షితవైరీ! ౨౭

తాత్పర్యము.

ఎట్లు సాధింపఁగలవో యేమో, నాఁకు తెలియదు గాని దీనిని సాధింపఁగల వాఁడవు నీ వొకఁడవే. ఈ కీర్తి పొందఁగలవాఁడవు నీ వొక్కఁడవే. మఱియొకఁ డీ కార్యము చేయను లేఁడు, కీర్తిని సంపాదింపను లేఁడు. కాని నీ విట్లు చేయుట నాకుఁ గీర్తికరము గాదు.

క. బలములతో నిచటికి రఘు,కులతిలకుఁడు వచ్చి కలనఁ • గూల్చి దశాస్యున్
గెలు పొంది నన్నుఁ దనపురి, కలవునఁ గొనిచనిన నాకు • యశ మది మాన్యన్.

అర్థములు కలనన్ = యుద్ధమున; అలవునన్ = బలముచే, నాకు = వీర్యశుల్క- నగు నాకు ఏవఁడుగా మించువాఁడుగదా నా సుమార్తేశ్వరుఁడు అని తండ్రి చాటించెను.

తాత్పర్యము.

అట్లైన నీ కేది కీర్తికర మందువా ? రామచంద్రమూర్తి సేనలతో నిచటికి వచ్చి యుద్ధమందుఁ దనబల పరాక్రమములు జూపి రావణుఁ జంపి నన్ను నయోధ్యకు

తీసికొనిపోయినా,యది నాకు కీర్తికరము. అప్పుడు నేను వీరపత్నియను బిరుదమునకు దగిన దాన నగుదును. ఇది రామునకు సాధ్యముకాని కాకపోని, ఆయనకుఁ గీర్తికరముకాని కాకపోని మఱి యే యుపాయ మైనను నాకుఁగీర్తికరము గాదు. కావున నే నంగీకరింపను.

పరమభక్తులు, ప్రపన్నులు భగవంతుఁడు స్వయముగ వచ్చి తమ్ముఁ దీసికొని పోవఁ గోరుదురు గాని దూతలచేఁ దీసికొనిపోవుట కూడ సహింపరు. "పర దేహావసానే మాం త్వత్పాదం ప్రాపయ స్వయమ్" అనియే వారు కోరుదురు. అట్లు గాకేని మహారాజు నాశ్రయించుట, వాని భృత్యు నాశ్రయించుట రెండు సమానము లగును. అది రాజునకు, వాని యాశ్రితునకు నిరువురకు నవమాన కరమె.

క. ప్రాకటశితనారాచా, నీకంబున లంకఁ జలిపి ♦ నీఱుగఁ గడిమిన్
గైకొని న న్నేగినచోఁ, గాకుత్స్థున కదియె తగిన ♦ కార్యము సుమ్మీ. ౯౨౯

అర్థములు. ప్రాకట శితనారాచానీకంబునన్ = ప్రసిద్ధములై, పదును గలిగిన బాణముల గుంపులచే; నీఱుగన్ = భస్మముగ; కడిమిన్ = బలముచే; కాకుత్స్థునకున్ = దేవతలకుఁ దోడై రాక్షసుల వధించి కీర్తి సంపాదించిన కకుత్స్థుని వంశమునఁ బుట్టిన వానికి.

తాత్పర్యము.

నేను చెప్పిన యుపాయము కీర్తికరము నాకు మాత్రమే కాదు. ప్రసిద్ధము లైన వాఁడి ములుకులచే లంకను భస్మము చేసి తన బలమున నన్నుఁదీసికొని పోవు టది తనకుఁ,దన వంశమునకుఁ గూడఁ గీర్తికరము. కావున నా నిమిత్తమై గాకున్నఁ దన నిమిత్తమై యైన నేను చెప్పినట్లు చేయవలెను.

దీని వలన భక్తి ప్రపత్తుల శ్రేష్ఠత్వము సూచింపఁ బడెను. ఉపాయము గొప్పదైన నుపేయము గొప్పదే. ఉపేయము గొప్పదైనప్పుడు దాని సాధన మగు నుపాయము గొప్పదిగానే యుండవలెను. ఉపేయము రామచంద్రమూర్తి, దాని సాధన ముపాయము, రామచంద్రమూర్తియే వచ్చుట.

తే. పరమవీరుండు రాముండు ♦ సమరమందు
నతని మగఁటిమి కనురూప ♦ మైనదాని
యోజన యొనర్చి చెప్పుమీ ♦ యోజనీయ
వనచరకులావతంస! నీ వనుచు నడుగ. ౯౩౦

అర్థములు. సమరమందున్ = యుద్ధమందు. అనురూపము = తగినది.

తాత్పర్యము.

ఆంజనేయా! యిది యోజనాదాన మైన నా యాలోచన విధము; నీవును శ్రీరామచంద్రుఁడు యుద్ధమందు మిగుల శూరుఁడు; అటువంటి వానికిఁ దగిన దర్య యేదియో యాలోచించి చెప్పుము అని యడుగఁగా.

క. ఘనహితము హేతుయుతమును, ననఘార్థోపహిత మైన • యవనిజసూక్తుల్
విని యంజనవరతనయుం, డనిరాన్ వక్తవ్యశేష • మాదట నిట్టుల్. ౧

అర్థములు. ఘనహితము = గొప్ప మేలు కూర్చునది, హేతుయుతము = యుక్తియుక్తము, అనఘ = దోషరహితమైన, అర్థ + ఉపహితము = అర్థముతోఁ గూడినది. వక్తవ్య శేషము=చెప్పవలసిన దానిలో నింత వఱకుఁ జెప్పఁగా మిగిలినది.

తాత్పర్యము.

మిగుల హితమైనవి, యుక్తియుక్తమైనవి, నిర్దోషమైనవి, ప్రయోజనముతోఁ గూడినవి యగు సీతాదేవి చెప్పిన మంచి మాటలనువిని,హనుమంతుఁడు చెప్పవలసిన దానిలో మిగిలిన దాని నిట్లు చెప్పెను.

—• హనుమంతుఁడు సీతాదేవి సందేహము దీర్చుట. •—

ఉ. దేవి! కపీంద్రభల్లుకతతి•ప్రభువర్యుఁడు నిశ్చయించె సు
గ్రీవుఁడు నీ నిమిత్తము ప్ర•కృష్టబలంబులతోడఁ దోడ్పడం
గా, నెస వత్తు రాతనికిఁ • గైవసమై యసమాన విక్రముల్
దేవనిభుల్ మనోజవులు • దిగ్గగనాటులు శత్రుమర్దనుల్. ౨

అర్థములు. కపీంద్ర = వానర శ్రేష్ఠుల యొక్కయు, భల్లుకతతి = ఎలుగుల సమూహము యొక్కయు, ప్రభువర్యుఁడు = గొప్పప్రభువు, ప్రకృష్ట బలంబుల తోడన్ = గొప్ప సేనలతో, కైవసమై = స్వాధీనపడి, మనోజవులు = మనసువంటి వేగము గలవారు, దిక్ + గగనాటులు = దిక్కులయందు, నాకాశమందు సంచరించువారు.

తాత్పర్యము.

దేవి ! వానరభల్లూకరాజగు సుగ్రీవుఁడు నీ నిమిత్తమై గొప్ప సేనలతో రామచంద్రమూర్తికి సహాయపడ నిశ్చయించినాఁడు. ఆయనకు లోఁబడినవారై యసమానపరాక్రమము గలవారును, దేవతలతో సమానులును, మనోవేగము గల వారును, దిక్కులందు నాకాశమందు, సంచరించువారును, శత్రుసంహారకులు నగు వారు శీఘ్రముగ వత్తురు.

క. ఎంత గడుసుఁబని నైన న,నంతయు నెత లేక సలుప • నగు వారలు వి
క్రాంతులు సాబ్ధిధరావని, గంతున వలనొనెడివారు • గగనాధ్వగులై. ౩

అర్థములు. గడుసుఁబని = కఠిన కార్యము. స+అబ్ధి = సముద్రములతోను, ధర = పర్వతములతోను గూడిన, అవనిన్ = భూమిని, గంతునన్ = దాటుటను, వలనొనెడివారు = ప్రదక్షిణించువారు; గగనాధ్వగులై = ఆకాశమార్గమున సంచరించువారై.

తాత్పర్యము

నా కెటువంటివారని తలంచితివో యేమో, ఎంతకష్టమైన పనియైనను రవంత

నైన బలిష్ఠులే చేయఁగలవారు, పరాక్రమము గలవారు, సముద్రములతోను పర్వతములతోను గూడిన భూమండలమును ఆకాశమార్గమునఁ బ్రదక్షిణము చేసి రాఁగలవారు. అట్టివారికి సముద్రము దాఁటుట యెంతటి కార్యము.

క. నాకంటె గొప్పవారును, నాకున్ సరివారుఁ గలరు • వనచరు లధటన్
నాకంటె హీనుఁ డొకఁడున్, శ్రీకాంతా! లేఁడు తీక్ష్ణ•కరసుతు నొద్దన్. ౯౮౬

తాత్పర్యము.

వానరులలో సముద్రము దాఁటఁగలవాఁడు నేనొకఁడనని తలఁచితివి. అదిపొరపాటు. సుగ్రీవు నొద్ద నా కంటె గొప్ప వారును; నాకు సమానులు నగువారును గలరే కాని నా కంటెఁ దక్కువ వాఁ డను మాత్రి యొకఁడైన లేఁడు. వారికి ప్రక్క రాలేదు. కనుక నిన్నుఁ జూడలేదు. నే నీ ప్రక్క వచ్చితిని. నా పుణ్యము కొలఁది చూచితిని. ఈ మాత్రమున వానరుల యందఱిలో నేనే మొనగాఁ డని యెట్లు నిశ్చయించితివి.

క. నేనే నినుఁ గాంచితి నట, యూ విస్తృతబలుల కేమి • యనవలయు నోహో
మానవపతి భూరిగుణా,హీనులఁ బంపండు పంపు • నితరుల మొదలన్. ౯౮౭

అర్థములు. భూరిగుణహీనులన్ = గొప్ప గుణములచే గొప్పయగు వారిని, ఇతరులన్ = గుణహీనులను.

తాత్పర్యము.

వానరవీరుల యందఱిలోఁ గడపటివాఁడ నగు తక్కువ శ్రేణిని నేనే నిన్నుఁ జూడఁ గలిగితి నట. ఇఁక నసమాన బలు లగు వారి నే మనవలయును. రాజనీతి వినుము. నీకుఁ దెలియనిది గాదు. రాజు శత్రువుల యొద్దకుఁ బంపునపుడు గుణహీనులను దొలుతఁ బంపును గాని, గుణోత్తములను మొదటఁ బంపఁడు. ఏల? వా రక్కడఁ జిక్కుపడి నేని తనకు బలము తగ్గును. కావున నందఱిలో హీనుఁడ నగుటచేతనే సుగ్రీవుఁడు నన్నుఁ బంపెను గాని యుత్తముఁ డగుటచేఁ గాదు.

ఇది యుక్తియుక్తమైనను సత్యము మాత్రము గాదు. అయినను నిట్టియసత్య మసత్యముగాదు, ఇందు సీతాదేవికి ధైర్యము చెప్పి జీవింపఁ జేయవలయు నను సదుద్దేశము గలదు గాని దురుద్దేశములేదు. కావున నసత్యదోషము లేదు. పుణ్యపాపములు భావాధీనములు. అటుగాక సముద్రలంఘనము మాత్రమే సీత యుద్దేశముగ నేని నిది సత్యమే. ఆకుంచితేహము సముద్రము దాఁటి యున్నాఁడు గాఁగల రనిరే కదా. బలమున హనుమంతు డెక్కుడైనను, వేగమున నంగద నీలాదులు సమానులే.

సీ. కావున నీవు శోకంబు మానుము తల్లి! దుఃఖకాలం బెల్లఁ • దొలఁగిపోను
నిక్క మోయి నే చెప్ప• ముదిగుణ శ్రేష్ఠులు, వచ్చెద రొక్క గంతు•నైచి యాటకు
నా వీఁపుపై నెక్కి • భూవిభుల్ శశిభాస్కరులపోల్కి శ్రీమోల • నిలుచువార
లిట వచ్చి యాలంక • నెల్ల నాయకములఁ, దుత్తుమురుగఁ జేయఁ•గలుగువారు

ఆ. రామచంద్రవిభుఁడు • రణరంగమం దింక, సబలుఁ బంక్తికంఠు • సంహరించి
నిన్నుఁ దోడుకొనుచు • నెమ్మి నయోధ్యకుఁ, బోవువాఁడు పువ్వుఁ•బోణి నిజము.

అర్థములు. ముదితులు = సంతోషించిన వారు, సాయకములన్ = బాణములచే.

తాత్పర్యము.

ఈ కారణముచే నీవు రామలక్ష్మణు లెట్లు రాఁగలరను సందేహము గాని, రానను శోకముగాని వదలుము. నీ దుఃఖకాలము పోయినది. నేను పోయి చెప్పఁగానే వానరు లొక గంతునఁ బైచి సంతోషముతో నిటకు వత్తురు. రామలక్ష్మణులు సూర్యచంద్రులవలె నా వీఁపుపై నెక్కి వచ్చి నీ యెదుట నిలువఁ బడుదురు. ఇచ్చటికి వచ్చి బాణములచే నీ లంక నంతయు పొడిపొడిగాఁ జేయుదురు. యుద్ధమందు రామచంద్రమూర్తి రావణుని సేనలతోఁ జంపి నిన్నయోధ్యకుఁ దోడుకొనిపోవును.

క. కాలమున కెదురు చూడుము, బాలా! తూర్ణముగ రాము • వహ్నివలెఁ గనం
జాలెద వాతఁడు నీ వ్యథఁ, బాలార్చును నసురగతిని • బరికింపు మిఁకన్. ౯౭౭

అర్థములు. తూర్ణముగన్ = త్వరగా; వహ్నివలెన్ = అగ్నివలె, పాలార్చును = నశింపఁజేయును.

తాత్పర్యము.

అమ్మా! మే మెప్పుడు వత్తుమా యని మా రాక కెదురు చూచుచుండుము. ఈ లోపల నీ వేమియు సాహసము చేయఁబోకుము. రామచంద్రమూర్తిని మండుచున్న యగ్నిహోత్రమువలె నీవుఁ జూడఁగలవు. ఆయన నీ దుఃఖము మాపును. రాక్షసుఁ డింక నేగతి పట్టునో చూడుము.

చ. కొడుకులతోడ బంధుజన•కోటులతోడ నమాత్యపంక్తితోఁ
గడచని రాక్షసేశ్వరుఁడు • శస్త్రస్థలిఁ బ్రేల్వఁగ నీవ చూచి నీ
యుడుగని దుఃఖసాగరము • నోడను దాఁటి శశాంకు రోహిణీ
జలజదళాక్షి చందమున • సమ్మతి మీరఁగఁ గూడె దంగనా! ౯౭౮

అర్థములు. అమాత్యపంక్తితోన్ = మంత్రుల సమూహముతో, కడచని = చచ్చి.

తాత్పర్యము.

అమ్మా! కొడుకులతోఁ, జుట్టములతో మంత్రులతోఁ జచ్చి రావణుఁడు నేల బడఁగా నీవే చూచి నీ దుఃఖసముద్రముయొక్క యొడ్డును చేరఁగలవు. మఱియు రోహిణి చంద్రునిఁ గూడినట్లు నీ మగనిని నీవు సంతోషముతోఁ గూడుకొనఁగలవు.

సీ. అని యిటు లూరార్చి • యనిలజుఁ గనుఁగొని, పయనింప నాయత్త•పడుచు వెండి
పల్కు నా పావని • పల్లటిల్లకు మమ్మ, త్వరగానె కాంచెదు • దాశరథుల
శరచాపకరుల నీ•పురమువాకిట నతి, దంష్ట్రాయుధులు రణ•దక్షులైన
శాఖామృగంబులు • శైలాంబుదసముల్, సద్భక్తిఁ గొలువంగ • జలజనేత్రి!

ఆ. నిన్నుఁ దలఁచి తలఁచి • కన్ను మొగుడ్పక, యున్నవాఁడు రాముఁ • డున్మలికను
దుఃఖపడకు మమ్మ! • మురపిల్లకో యమ్మ, తాళవమ్మ! వెతలు • దలఁగు నమ్మ.

అర్థములు. అయత్తపడుదున్ = సిద్ధపడుదు; పల్లటిల్లకుము = తెల్లఁబోకుము; శాఖామృగంబులు = వానరులు, శైలాంబుదసముల్ = పర్వతములతో మేఘములతో సమానమైనవారు, ఉన్మలికన్ = శోకముచేత; మురపిల్లకుము = తపించకుము; జలదవేణీ = మేఘమువలె నల్లనైన జడ గలదానా.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము సమాధాన పలికి ప్రయాణమునకు సిద్ధపడుచు సీతాదేవిని జూచి యామెకు మఱింత ధైర్యము వచ్చుటకై హనుమంతుఁ డిట్లనియె. అమ్మా! నీవు తెల్లఁబోకుము. విల్లు బాణములు ధరించిన రామలక్ష్మణులను నీ పురము వాకిటఁ ద్వారలోనే, గోళ్ళు కోఱ లాయుధములుగఁ గలిగి యుద్ధమునకు సమర్థులై పర్వతముల వలె నెత్తైన మేఘముల వలె లావైన వానరులతోఁ గూడి యుండఁగా జూడఁ గలవు. రామచంద్రమూర్తి నిన్నుఁ దలఁచి తలఁచి వ్యసనముచే నిద్దుర లేక యున్నాఁడు. కావున నీవు సంతాపపడకుము. రావణు భయము వదలుము

క. రామునికంటె విశిష్టుఁడు, భూమిజ! యొకఁ డమ్మ లోక • ముల నెందేనిన్?
సౌమిత్రికి సముఁ డెవ్వఁడు? రామా! నీ కాశ్రయులును • వహ్న్యనిలసముల్.

అర్థములు. విశిష్టుఁడు = గొప్పవాఁడు, వహ్ని+అనిలసముల్ = అగ్ని వాయువులకు సమానులు.

తాత్పర్యము.

ఎంతైనను, ఏ విషయమందైనను రామచంద్రమూర్తి కంటె గొప్పవాఁ డెవఁడు? లక్ష్మణునకు సమానుఁ డెవ్వఁడు? వారిరువురు అగ్ని వాయువుల వంటివారు. లోకములో దహన కర్మమందు అగ్నిని మించినది లేదు. ఇది రూపము లేకుండఁ జేయును. బలమునందు వాయువుతో సమానమైనది లేదు. ఎట్టిదానినైన బోర్లఁద్రోచి తుత్తుమురు చేయఁ గలదు. రెండు నేకమైనప్పుడు శత్రువిధ్వంసము చేయఁగలవు. ఈ యిరువురు నీకు సహాయులు. ఇఁక నీకు వచ్చిన భయ మేమి!

క. రాముని నేఁ జూచుటయే, భూమిసుతా! యుక్త; మేను • బోయి వచింపన్
భీమకపిస్తోమంబులతో మహిపుఁడు వచ్చి యిటకుఁ • దున్మాడు నరిన్. ౪౯

తాత్పర్యము.

నేను పోయి రామచంద్రమూర్తిని జూచుటే యాలస్యము. నేను పోయి చెప్పఁగానే భయంకర వానర సమూహముతో నాయన బయలుదేఱివచ్చి శత్రు సంహారము చేయును.

క. ఈ రత్నాకరవేష్టిత, ధారిణి నెటు లందఁగలరు • తల్లి! చిరముగా
స్వారాజును శచి గూడిన, తీరునఁ బతిఁ గూడె దీవు • ధృతి గొను మాత్మన్.

అర్థములు. ఈ రక్షోగణసంకులె భూమిః = రాక్షస సమూహములచే గాపాడఁ బడుచున్న యీ భూమి, ఈ యనునది సమీపపు పదార్థమును దెలుపును; చిరము = శాశ్వతముగా; స్వారాజను = స్వర్ + రాజను = ఇంద్రుని; ధృతి = ధైర్యము.

తాత్పర్యము.

రాక్షసులు కాపాడుచున్న యీ లంక శాశ్వతముగా దుఃఖముల పాలు కాఁ గలదు. ఇంద్రుని శచీదేవి కలిసికొన్నట్లు నీవును రామచంద్రమూర్తిని గలిసికోఁ గలవు. ధైర్యము వహింపుము. భయపడవలదు.

-• ౪౦-వ సర్గము. సీతాదేవి శ్రీరాము నుద్దేశించి హనుమంతునితోఁ బలుకుట •-

సీ. అనఘుఁడు బవమాన•తనయునిఁ గనుఁగొని, ధరణిజ యిట్లనుఁ • గరముఁ బ్రీతి
నీ ప్రియసూక్తులు • నింపుమదం బిచ్చె, వాడిన మడికిని • వానయట్లు
శోకంబుచేఁ జాల • కృశించి యుండు నా, యవయవంబులచేత • నాసమీర
నట్లు భాగ్యశాలి నే • స్పృశియింపఁ గలనో నీవట్లుసేయుము వలు•వట్లు గోలఁగఁ
గాకిని గోపాన • నేకాక్షునిగఁ జేసి, నట్టివార్తయు వర•గ్యాయున నాదు
ఆ. గండభాగమునను • గరఁగిపోఁ దిలకంబు, స్వేదబిందువులను • జిత్రరీతిఁ
మనశ్శిలను నొకంట•మనుతి దిద్దఁగ నీవు, తిలకముంచుటయును•దలఁపు మనుము.

అర్థములు. వలువట్లు = వట్లు+వట్లు=వలువట్లు, మిక్కిలి కృశించుట, ఏకాక్షునిగన్ = ఒక కన్నుగలదానిగ, గండభాగమునను = చెక్కిలి యందు. (౨) గండశైలము ప్రక్కనున్నప్పుడు, స్వేదబిందువులను = చెమట బొట్లను.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము హనుమంతుఁడు చెప్పఁగా నాయనను జూచి సీతాదేవి మిగులఁ బ్రీతితో నిట్లనెను, వాడిపోవుచున్న మడిలోని పైరునకు వాన మూలఁ బ్రాణము గలిగించి పచ్చగాఁ జేసినట్లు చావనున్న నాకు నీ ప్రియవాక్యములు మరలఁ బ్రాణమును గలిగించెను. బ్రతికితిని. శోకముచే మిక్కిలి కృశించియుండు నీ యవయవములచే నా దుఃఖమంతయు నమయునట్లు నామగని నేనెట్లు కౌగలింపగలనో నీవట్లుచేయుము. ఇదివఱకు నీకు నిచ్చిన గుర్తుగాక మఱియొక రహస్యమైన గుర్తు చెప్పెద వినుము. కోపముచేఁ గాకిని నొంటికంటిదానిగఁ జేసిన విషయముగాక యొకనాఁడు సంచరించునప్పుడు గండశైలమునందుఁ జెమటచే నా ముఖమున బొట్టు కరఁగి పోఁగా రాముఁడు ముఖములో నుండు నాకుఁ దానే ప్రేమతో మణిశిలను జూచి తిలక ముంచెను. అదికూడ స్మరింపు మనుము.

దీనివలన ముత్తైదువులు కొంచెము సేపైనఁ బొట్టు ముఖమునుండి లేకుండరా దనియు, నట్టి బొట్టు ముఖమును బురుషులు చూడరా దనియు చెప్పుచున్నది. తిలకములేని ముఖము శ్మశానమువంటిది. ఇందు కీసము పంచపాది.

క. వరుణేంద్రోపమవిక్రమ, పరుఁడవు నీ యట్టి దాత్మ•పత్నిని దైత్యుల్
హరియించి బాధ పెట్టఁగఁ, బరువట్టుల యూరకుంట • భావ్యం బగునే! కా౹౪

అర్థములు. వరుణేంద్రోపమ విక్రమ పరుఁడవు = వరుణునివి, యింద్రునివి పరాక్రమము కంటె గొప్ప పరాక్రమముగలవాఁడవు. వా రిరువురు కలిసినను నీ కీడు రారు. అట్టిఁడు = అట్టివాఁడు, ఆత్మపత్నిని = తన భార్యను, మఱి యెవతెనో కాదు. తాను భరింపఁ బూఁటపడిన యిల్లాలిని; ఆమె లేకుండిన వహ్నిహోత్రముకూడ లేకుండఁ బోవుదానిని, దైత్యుల్ = రాక్షసులు; మఱి యెవ్వరో బంధువులు పిలుచుకొని పోలేదు. హరియించి = దొంగతనముగా నెత్తికొని, నీ సమ్మతి నిచ్చిన గాదు. బాధ పెట్టఁగన్ = ఎత్తికొని పోవుట సుఖపెట్టుటకుఁ గాదు. బాధపెట్టుటకు, పరువట్టుల = అన్యునివలె; పరకానివలె; శత్రువువలెనే; ఒక స్త్రీ బాధపడునప్పుడు సహాయ మగవాఁడైనను సాహాయ్యపడవలసినవాఁడే, శత్రువు మాత్రమే సహాయ పడఁడు.

తాత్పర్యము

పరాక్రమమందు ఇంద్రవరుణు లిద్దఱొకటిగా వచ్చినను నీకు సమానులు గారు. అటువంటి పరాక్రమము గల నీవు నీ భార్యను రాక్షసులు నీ సమ్మతి లేకుండ దొంగతనముగా హరించి బాధపెట్టుచుండఁగా నీవు శత్రువువలె నూరకుండుట ప్రశస్త కార్యమా?

ఉ. దాఁచితి నీరజంబుమణి • దాశరథీ! యిది నీ మనోంబుజం
బాఁచికొనంగఁ జాలుట మ•హాత్మ! భవద్విరహానలంబు న
న్గాఁచెడివేళ ని ద్దనిన•కైనది దీనిని గాంచి యూఁగుచున్
నిల్చుట దోఁచ దింక నెటి•సముద్రమునం దుసు రుగ్గఁబట్టుచున్. కా౹౫

అర్థములు. నీరజంబుమణి = నే నిప్పుడు నీకుఁ బంపిన చూడామణిము గనులలో నాలలోఁ బుట్టినది గాదు. సముద్రమున జలములందుఁ గౌస్తుభమువలె బుట్టినది. మనోంబుజంబు = మనస్సనెడి కమలము, కమలము నీరజము. ఈ మణి నీరజము కావునఁ బరస్పరము సోదరన్యాయము కలదు. కావున నీ హృదయకమలమును నిది యాకర్షింపఁగలదు. ఆఁచికొనంగన్ = ఆకర్షించుకొన; ఉసురు = ప్రాణము; ఉగ్గఁబట్టుచున్ = బిగఁబట్టుచు; దాశరథీ = నీ తండ్రిని దశరథునైన స్మరింపుము. ఆయన బలపౌరుషములు స్మరించి యాయన కడుపునఁబుట్టిన నీ వెట్టులు ప్రవర్తింపవలెనో యోచింపుము. భార్యయొక్క- తుచ్ఛమైన కోరిక నిమిత్తమై తన ప్రాణము విడిచిన యాయన చర్య స్మరింపుము. అట్టి కోరిక నేను గోరలేదు. నీ పౌరుషమునకుఁ గీర్తికి హాని రాకుండ నా ప్రాణము గాపాడు మని కదా నేను గోరుచున్నాను. నా మామగా రుండిన నన్నిట్లుపేక్షించి యుండునా! మహాత్మ= నీవు స్వభావమున మహాత్ముఁడవే. ఏల నా విషయమున మాత్రము క్షుద్రాత్ముఁడ వైతివి. భవద్విరహానలంబు=నిన్ను విడఁబాయుట యనెడి యగ్ని.

తాత్పర్యము.

దశరథ రాజపుత్రా! నీ మనస్సు నిది యాకర్షింపజాలు శక్తి గలది కావున నీ నీటఁబుట్టిన మణిని నేను దాఁచియుంచితిని. ఇది నీ వియోగ మను వహ్ని నన్నుఁ గాలుచునపుడు నీటఁబుట్టినది కావున నీ చలువగుణము దీనియం దుంటచే నిప్పుడు నీవు చల్లార్చినట్లు నా విరహాగ్నిని వడి చల్లార్చును దీనిని జూచి నిన్నుఁ జూచినట్లే పొంగుదును. గావున దీనిని జూడఁగానే విరహానలము శమించును. దీనిని గూడ నెడఁ బాసితిని. ఇఁక నీకు దుఃఖసముద్రమునందు నేను ప్రాణము నిలఁబెట్టఁగలనని తోఁపదేను. అట్టైన నేల పంపితివందువా? ఇదివఱకు దీని దర్శనము నీ రూపమును స్మృతికిఁ దెచ్చుచుండెను. ఇప్పు డీ దేవోయి నిన్నుఁ బిలుచుకొని వచ్చునని నమ్మి పంపితిని. ఇది సముద్రమునఁ బుట్టినది కావున సముద్రమువలన బాధలేకుండ నన్ను రక్షించుచుండెను. ఇఁక నన్ను రక్షించువారెవరు? ఈ రత్నమును జూచినపుడంతయు నీవు స్మరణమునకు వచ్చుటచే దీనిని దాఁచితినని చెప్పుటచేఁ జూచినపు డంతయు భగవంతుని జ్ఞాపకముఁ జేయు పతకముగాని మఱి యేదైన చిహ్నముగాని దేహమున ధరింపవలయునని సూచన. అది పోవుట ప్రాణము పోవుటతో సమానము. కావుననే శ్రీకోదండరామ సేవక సమాజ సభ్యులు సీతారామ లక్ష్మణ పతకమును సర్వదా ధరించుచున్నారు. సీతాదేవి సర్వాభరణములు వదలి దీనిని మాత్రము ప్రాణపదముగా దాఁచియుంచెను. దానిని గూడ రామార్పణము గావించి సర్వస్వ నిక్షేపము గావించిన దన్యాను.*

ఆ. పడఁగ రాని యట్టి • పాటులఁ బడుచును, నాకొనంగ రాని • వార్త వినుచు
గుండె జల్లు మనఁగ • ఘోరరాక్షసులలో, నిన్నుఁ దలఁచి సైఁచి • యున్నదాన.

అర్థములు. నాకొనంగరాని = (౧) చెప్పరానంత నీచములైనవి. (౨) చెప్పరానన్ని సంఖ్య గలవి.

తాత్పర్యము.

ప్రాణి పడుటకు సాధ్యముగాని బాధ పడుచు నోటఁ జెప్పరాని మాటలు వినుచు గుండెలు జల్లు జల్లు మనుచుండ నీ దయలేని రాక్షసులలోఁ జిక్కుకొనియు నీవు కలవుకదా భయమేమి యని నిన్ను స్మరించి సహించి యున్నదానను,

దేహము ధరించిన ఫలము భగవంతుని స్మరణమే. దేహము లేదేని భగవత్స్మరణము లేదు. భగవంతుని స్మరించినఁగాని భగవత్ప్రాప్తి లేదు, కావున భగవత్ప్రాప్తికై దేహధారణము చేయవలయును గాని మనకై విడువరాదు. దాని సర్వప్రాకృత విషయములందు వినియోగ పెట్టరాదు. కావున నీ దేహము వదలి పోవులోపలనే భగవత్ప్రాప్తి కలుగు నుపాయము చేసికొనవలయును.

చ. ఒకనెల యెట్టులైన మని • యుండెద, నంతకు నీవు రాని చో
ప్రకటముగాఁగఁ బ్రాణములు • వాయుదు, రావణుఁ జూచినంతటన్

దశతర లాను నుండియును • దైన్యుఁడు బ్రహ్మాండు నాథ ! ఏ మనం
ఒకట! కరంగ జేని యది • యంతయు నా మందదృష్టమే సుమీ.

అర్థములు. మనియుండెదన్ = బ్రతికి యుండెదను; అంతవఱన్ = అంత కాలము వఱకు.

తాత్పర్యము.

ఎంతకష్టమొంది యైనను నొకనెల బ్రతికియుండెదను. (౧౪౩ వ.) ఈ లోపల నీవు రాకయుంటల ప్రాణములు తప్పక నామే పోవును. విలుప నాకు సాధ్యపడదు. ఆశ యను త్రాళ్ళచేఁ గట్టి యుంచినాను. అది తెగిపోయినా దానిని బిగఁబట్టు సాధనము లేదు. ప్రాణ మీల్ల పోవునంతనూ రావణుఁ డాడిన సూనృతమునకే నా ప్రాణములు తల్లడిల్లును. వాఁడు మహా క్రూరుఁడు, ఇంత చెప్పినను ఇప్పటికిని నీ మనస్సు కరఁగ దాయెనా యది నా పాప ఫలమే గాని నీ దోషముగాదు.

—• హనుమంతుఁడు మరలిపోవుటకు సీతాదేవిని సెల వడుగుట. •—

చ. అని కరుణంబుగా రమణి • నాడు మృగాయతనేత్రవాక్యముల్
విని పవమాననందనుఁడు • విన్ము సతీ ! శపథంబుఁ జేసెదన్
వనజదళాయతాంబకుఁడు • వక్త్రము నీ వెతఁ బాప్పు, చింతయున్
వనరెడి నిన్నుఁ బాసి, మనువాఁ, డది చూచి కృశించుచున్నవాఁడున్. ౧౧౪

అర్థములు. కరుణంబుగాన్ = శోకముతో - శోకము గలుగునట్లు.

తాత్పర్యము.

అని దుఃఖకరముగా మగనిని బల్కుచున్న సీతాదేవివాక్యములు విని హనుమంతుఁ డిట్లనెను. అమ్మా! నేను ప్రమాణము చేసి చెప్పుచున్నాను. నా మాట నమ్ముము. రామచంద్రమూర్తి యవశ్యము నీకష్టములఁ దొలఁగించును. నిన్నుఁ బాసి మొంగరయా దుఃఖించు చున్నాఁడు. అయన స్థితి చూచి లక్ష్మణుఁడును తపించుచు చున్నాఁడు.

శా. ఎట్టులో వినుఁ గంటి నిన్ను నింకఁ దల్లీ! దుఃఖకాలంబు గా
టట్టుం జెప్పను నిన్నుఁ జూచుతెయి ధాత్రీకాత్మజా! లంకనుం
బట్టన్ లగ్గలు రాఘవనాథుని దుర్వ్యాన్ నీవ కన్నార రా
పట్టీ! చూచెదు పోకు నాత్మనిష్ఠతోఁ • బన్నాతి నిశా సీటికిన్. ౧౧౫

అర్థములు. రాపట్టీ=రాచకూఁతురా. పట్టి శబ్దము బిడ్డ శబ్దము వంటిది గాని ఆఁడుబిడ్డ - మగబిడ్డ యున్నట్లు ఆఁడుపట్టి మగపట్టి యని ప్రయోగములు లేవు. సందర్భానుసారముగా నర్థము చేసికొనవలెను.

తాత్పర్యము.

తల్లీ! ఎంతో కష్టపడి నిన్ను నేనిందుఁ జూచితిని. ఇఁక నీవు దుఃఖింపవలసి

నడిచేరు. నిన్నుఁ జూచు కోరికతో రాజకుమారులు లంకకువచ్చి కోటకు అగ్గలు పట్టి నీచరావణునిఁ జంపఁగా నీవే కన్నులారఁ జూచెదవు. ఇది తప్పదు. నీవు నీ మగనితో మీఁదట యయోధ్యకుఁ బోఁగలవు.

ఉ. రాముఁ డెఱుంగు సుశ్లోకటి • రాజసుతా! యిది మంచి చాలు నా
భామిని మత్ప్రదత్తమణి • పావని! చాలెడిగుర్తు, తక్కిన౯
భూమివిభుండు మాచిన మహోత్సాహముగా జేసి నమ్ము నీ మదిన్
నా మరుదాత్మజుండు పయనం బయి నే నిఁకఁ బోయివత్తు నే. ౧౦౦౦

తాత్పర్యము.

రామచంద్రమూర్తి సుక్తింపగల సుశ్లోకటి యున్నది. అంతమాత్రము చాలును. తక్కిన కార్యములు నేను జేసెదను. అనిన హనుమా! నే నిచ్చిన మణి నిన్ను నమ్మి నట్లు చేయఁజాలినంత గుర్తు. దానిని జూడఁగానే నీవు నా యొద్దకు వచ్చితివని నేను దీని నిచ్చితి నని నమ్మును. అసత్యముగాదు. అని చెప్పఁగా హనుమంతుఁడు తల్లీ నే నిఁక పోయి రావచ్చునా? అనుజ్ఞ యిచ్చెదవా?

చ. అని నమితోత్తమాంగుఁ డయి • యంత ప్రణామము చేసి నిల్చి న
ద్యానఘుని మేను పెంచుట మహాంబుధి దాటఁగ నుత్సహించుటల్
గని కనుదోయి బాష్పములు • గ్రమ్మ సగద్గదకంఠయై ధరా
తనయ ప్రభంజనాత్మభవు • దైన్యముతం గని పల్కె నీ గతిన్. ౧౦౦౧

అర్థములు. నమితోత్తమాంగుఁడు = వంచిన శిరస్సు గలవాఁడు.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు చెప్పి తనతల వంచి నమస్కరించి నిల్వఁగా నా పుణ్యాత్ముఁడు దేహము పెంచుట-సముద్రమును దాఁట నుత్సహించుట చూచి కన్నుల నీళ్ళు గ్రమ్మఁగా గద్గదికతో సీతాదేవి యాంజనేయునిఁ జూచి వ్యసనముతో నిట్లనియెను.

హనుమంతుఁడు సీతాదేవిని తొలుతఁ జూచినపుడు నమస్కరింప లేదు. ఇపుడు నమస్కరించెను. ఏలి? పురుషులు స్త్రీలకు నమస్కరింప వచ్చునా? పురుషులు తాము చూచిన స్త్రీల కందఱకు నమస్కరింపరాదు గాని,

స్త్రియో నమస్యా వృద్ధాశ్చ, వయసా పతిదేవతాః
దేవతా ప్రతిమాం దృష్ట్వా యతించైవ త్రిదండినమ్॥
నమస్కారం న కుర్యాచ్చే దుపవాసేన శుద్ధ్యతి.

వయస్సున వృద్ధస్త్రీలు, పతిని దేవతలవలెఁ గొలుచు పతివ్రతలు వీరిని నమస్కారమునకు నర్హురాండ్రు. మఱియు, దేవతా ప్రతిమలను, త్రిదండి యతిని చూచినపుడు నమస్కరింప కుండిన దోష మొకటియుఁ గలుగును. ఉపవాస మొనరించిన బోవును.

పాదములంటి మ్రొక్కుట యభివాదన మనఁబడును. చేతులు జోడించి మ్రొక్కుట నమస్కార మనఁబడును.

తొలుత సీతాదేవిని జూచినపు డీమె సీత యగునో కాదో తెలియదు. పతి దేవత యగునో, కాదో తెలియదు. వృద్ధయుఁగాదు. కావున నమస్కరింపలేదు.

దూత లక్షణములు.

> నిసృష్టార్థో మితార్థశ్చ తథా సందేశ హారకః।
> కార్య ప్రేషకతా దూతో దూత్యశ్చాపి తథావిధాః॥
> ఉభయో ర్భావ మున్నీయ, స్వయం వదతి చోత్తరమ్.
> సుశ్లిష్టం కురుతే కార్యం, నిసృష్టార్థస్తు సస్మృతః.
> మితార్థభాషీ కార్యస్య; సిద్ధికారీ మితార్థకః।
> యావద్భాషిత సందేశ, హారః సందేశహారకః॥

నిసృష్టార్థుఁడని, మితార్థుఁడని, సందేశహారుఁడని దూతలు మూఁడు విధములు. దూతికలు నట్లే. ఇందుల నుభయుల యభిప్రాయము తెలిసికొని ప్రశ్నోత్తరములు తానే వారిభావ మనుసరించి సమయోచితముగ నిచ్చి కార్యము చక్కఁజేయువాఁడు నిసృష్టార్థుఁడు. మితార్థములు భాషించి కార్యము చక్కఁజేయువాఁడు మితార్థభాషి. కార్యమెట్టులైనఁగాని తన ప్రభువు చెప్పిన మాటలఁ జెప్పువాఁడు సందేశహారి. వీరిలో హనుమంతుఁడు నిసృష్టార్థుఁడు. రామ సుగ్రీవులు చెప్పకున్నను సీతాదేవి ప్రశ్నల కన్నిటికి హనుమంతుఁడు తానే సమయోచితముగఁ బ్రత్యుత్తరములు చెప్పెను. రావణునితో నిట్లే చెప్పఁగలఁడు. హనుమంతుఁ డిట్టి యుత్తమదూత కావుననే "అదిఁ బరోపకారపరులై చరియించిన యట్టి యాంజనేయులఁ బోలనైతి" నని నలుఁడు దుఃఖించె నని శృంగార నైషధమునఁ జెప్పఁబడెను. కాలమునుబట్టి చూచిన నలుఁడు మొదటివాఁడు. హనుమంతుఁడు వెనుకటివాఁడు కావున అది నలుని పలుకు కాదు, కావ్యమున నిట్టిది దోషముగ నెన్నఁబడదు. అందు విషయము మాత్రము ప్రధానముగ గ్రహింపఁబడును గాని పూర్వాపర విచారము కావ్యకర్తలకును లేదు.

— సీతాదేవి హనుమంతుఁడు క్రమ్మఱిపోవుటను ననుమతించుట. —

క. హనుమా! కుశలం బడిగితి, ననుమా! శ్రీరాము నతని యనుజుఁ సుమిత్రా
తనయు మహాత్ముని నిన తనుజాతుని నందున్న తక్కిన వారిన్. ౧౦౦౨

తాత్పర్యము.

ఆంజనేయా! రామచంద్రమూర్తిని, ఆయన తమ్ముని, లక్ష్మణుని, మంత్రులతోడ నుండు సుగ్రీవుని, ఇంకను నచ్చట నున్న తక్కిన వారి నందఱను కుశల మడిగితి ననుము.

క. అన్నా! రాఘవుఁ డెట్టులు, నన్ను నిశాచరగృహంబునం దెడఁబొందన్
జెన్నారఁ ద్రోచు నా గతి, యెన్నఁడనెంచుఁ బలుక నన్నా! మఱువకు మన్నా!

తాత్పర్యము.

అన్నా! ఆంజనేయా! నేను నీ యాపత్సముద్రమున మునిఁగియుంటి నిట్లు చెప్పిన రామచంద్రమూర్తి నన్ను రక్షించునో యట్లు చెప్పుము. అన్నా! మఱవకుము సుమా.

క. ఇన్నిచరాక్షసావళి, నన్ను భయము పఱచు విధము • నానావ్యసనా
పన్నత నేఁ గుందెడి గతి, విన్నప మొనరింపు నాదు•విభునకుఁ మంత్రీ! ౧౦౦౪

అర్థములు. నానావ్యసనాపన్నతన్ = పలువిధములయిన దుఃఖముల యాపత్తుచే.

తాత్పర్యము.

మంత్రీ! యీ రాక్షస స్త్రీలు నన్ను భయపెట్టు విధము నానావిధము లయిన దుఃఖములచే నేను బాధ పడుచుండు విధము నా మగనికి విన్నవింపుము.

ఇట్లు అంగీకరింపఁ బడినట్టి ప్రపన్నుండు సంసారములో నుండునట్టి స్థితిని పిరాట్టికి రావణుని గృహమునందుండు అశోకవనమున నుండి చూపించినది. అదెట్లనిన, పిరాట్టి రావణసంబంధ మెట్లో ఈతనికి దేహసంబంధమును అట్టిదే. పిరాట్టికి ఏకాక్షీ, ఏకకర్ణి మొదలగు రాక్షసస్త్రీ లెట్లో, ఈతనికి అహంకార మమకారములును అట్లే. పిరాట్టికి తనను పెరుమాళ్ళవద్దనుండి కొనిపోవఁ బిలిచిన మారీచుఁడు ఎట్లో, ఈతనికి విషయప్రావణ్య మట్టిది. త్రిజటస్వప్నాదుల నొసఁగిన రాక్షస స్త్రీ సంబంధము పిరాట్టి కెట్టిదో, ఈతని కళత్రపుత్ర సంబంధ మట్టిదే. పిరాట్టికి అంజనేయులవారి సంబంధ మెట్టిదో, ఈతనికి ఆచార్యుని దర్శనమును అట్టిదే. పిరాట్టికి శ్రీ యాంజనేయుల వా రొసఁగిన రామగుణకీర్తన మెట్టిదో, ఈతనికి ఆచార్యుండు పాయించిన గుణపరంపరయును నట్టిదే. పిరాట్టికి అంజనేయుఁ డిచ్చిన యుంగర మెట్టిదో, ఈతనికి ఆచార్యుండు ఉపదేశించిన తిరుమంత్ర మట్టిది. పిరాట్టి రామచంద్రుని యుంగరమునుజూచి దానిమూలముగ సుందరమగు వ్రేలిని, దానిమూలముగ బాహువులను వానిమూలముగ దివ్యమంగళ విగ్రహమును అనుసంధించుకొని, ప్రాణము లను ధరించియున్నట్లు శ్రీ వైష్ణవుండును, ఆచార్యుండు కృపచేసిన తిరుమంత్రము నొక్క యర్థమును అనుసంధించుకొని ధరించియుండును. పిరాట్టి లక్ష్మణస్వామితో పరుషముగ మాట్లాడిన మాట ఆమెను పెరుమాళ్ళను విడిచి దూరముగానుండునట్లు చేసిన చందమున, ఈతం డొనర్చినట్టి 'భాగవతాపచారము' ఈతనిని "క్షిపామి" "నక్షమామి" అను భగవన్నిగ్రహమునకు విషయముగాఁ జేసి పెరుమాళ్ళనుండి దూరముగానుండునట్లు చేసినది. పిరాట్టికి విరోధు లగు రావణాదులను వధించి పెరుమాళ్ళు ఆమెను గొనిపోవుట యెట్లో, అట్లే యీతనికి విరోధియగు ప్రకృతి సంబంధ మును జోఁగొట్టి పరేశ్వరుండు ఈతనిని పరమపదమునకుఁ గొనిపోయి నిత్యముక్తులతోఁ బాటు నిత్యకైంకర్యమున నుపయోగపడుచుకొనును. ఈ పదివాక్యలను అను

స్థానపర్యంతము గలిగియున్నట్టి శ్రీ వైష్ణవం బనునట్టి శాస్త్రే పరమపదము.(వార్త మాలా ౨౦౩. పుట)

—• ౪౧-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు కార్యశేషము నాలోచించుట. •—

చ. శుభ మగు గాక ప్రోవ నరి•సూదన! యుం చనఁ బొంగుచున్ మరు
 త్ప్రభవుఁ డుదగ్దిశాగమన•తత్పరుఁ డై యిటువాసి పోయి నే
 నిభనిభయానఁ గంటి, నిఁక • నిందుక కార్యము లేక్కెన్, నీ వ్రుశ్
 విధు నెన మూఁడుపాయములు • పేరి చతుర్థమె యుక్త మారయన్. ౧౦౦౫

అర్థములు. అరిసూదనా = శత్రుసంహారకుఁడా! ఈ సీవనవలన హను మంతుఁడు రాక్షసుల జయింపఁగలిగెను. నీకు శుభ మగుఁగాక ప్రోవన్=అనుటచే సముద్రమందు వచ్చునప్పుడు కలిగిన విఘ్నములు మరలఁ బోవునప్పుడు రాక పోవలెనని. పొంగుచున్ - సీత దీవించినదని, ఇఁక నాకేమి భయ మని సంతోషించిన వాఁడై - మరుత్ + ప్రభవుఁడు = గాలి కుమారుఁడు, ఉదక్+దిశా+గమన తత్పరుఁడై = ఉత్తరదిక్కునకుఁ బ్రయాణమై పోవ నాసక్తి గలవాఁడై, ఇభనిభ యానన్ = ఏనుఁగు నడకవంటి నడకగల సీతాదేవిని, ఇందుక కార్యము = కొంచెపుఁ బనియు, లేక్కెన్ = మిగిలియున్నది. సుగ్రీవుఁడు సీతను జూడుఁడు, లంకను గెలవ కుఁడు, అను రెండు పనులలో నొకటి సీతను గనుట. ఆ ముఖ్యమైన పని ముగిసి నది. లంకఁ జూచుట మిగుల యున్నది. అదియును రాత్రిచూచినను రాక్షసుల బలా బలములు రావణు నభిప్రాయమెట్లున్నది తెలియఁగవలసి యున్నది. అంతేకాక! లంకను జూచితివా యనినఁ జూచితిని మిద్దెలు మేడలు బాగున్న వనియా చెప్పెదను? రావణు నభిప్రాయ మే మనిన నేను జూచినప్పుడు నిద్రపోవుచుండెను ఆపైన నాతనితో మాట్లాడలేదని చెప్పుదునా? కావున రాక్షసుల బలాబలము రావణు నభిప్రాయము తెలిసికొనుట యను కొంచెము కార్యము మిగుల యున్న దనెను.

తాత్పర్యము.

శత్రుసంహారకా! నీకు మార్గమందు శుభ మగుఁగాక. విఘ్నములు గలుగ కుండును గాక; పోయి రమ్మనిన సీత దీవించె నని నేనిని, నాకేమి భయమని హనుమంతుఁ డుత్తరముగాఁ బ్రయాణమై పోవఁదలఁచి కొంచెము మార్గము దూరముగాఁ బోయి యిట్లు యాలోచించెను. సుగ్రీవుఁడు చెప్పిన పనులలో సీతాదేవిని గనుట యను పని ముగిసినది. రెండవది లంకాశోధనము. రాత్రివేళ జక్కఁగాఁ జూచిన వాఁడఁగాను. రాక్షసు లేమాత్రము బలవంతులో రావణు నభిప్రాయ మేదో తెలియలేదు. ఈ కొంచెపుఁబని మిగుల యున్నది. ఇది చేయుటకు నాముందున్న దేమను రావణు విషయమున నిష్ప్రయోజనములు. నాలుగవది దండోపాయము తగినది. ఏలయుంటేనని.

ఉ. సామము మేలు గాదు దను•జప్రకరంబుల పట్ల, దాన ము
ద్దామధనాఢ్యులందు ఫల•దంబును గా, దిటు భూరివిక్రమో
ద్దాము లభేదసాధ్యులు గ•దా, యటుగానఁ బరాక్రమం బొకం
డేమియుఁ జూడ యుక్త మని•యెంచెద ప్రస్తుత కార్యసంగతిన్. ౧౦౦౬

అర్థములు. ఉద్దామ ధనాఢ్యులందు = అధిక ధనముగల వారియందు, ఫలదంబు = ఫలమిచ్చునది, భూరి విక్రమోద్దాములు = అతిశయించిన పరాక్రమముచే గొప్పవారు, అభేద సాధ్యులు=భేదముచే సాధింప రానివారు, ఏమియున్ = ఏ విధముగ, ఇప్పటి కార్యసంగతిన్ = ఇప్పటి కార్యవిధమునకు.

తాత్పర్యము.

రాక్షసులు తమోగుణము విశేషముగఁ గలవారు. అట్టివారు మంచి మాటలను, ధర్మవాక్య శ్రవణములను సాధువుల వలె లోబడువారు గారు. దానమున వశపఱచి కొందఱ మనిన వారి యొద్దనే విశేషించి ధన మున్నది. ఇట్టి వారు ధనమునకు వశపడరు. అందఱు పరాక్రమ వంతులు. వీరిలో భేదోపాయము సాధ్యము గాదు. ఇఁక నాలుగవది యగు దండోపాయమే యిప్పటి కార్యస్థితినిబట్టి మాకుఁ దగి యున్నది.

'అనిత్యో విజయో యస్మాద్దృశ్యతే యుధ్యమానయోః
పరాజయశ్చ సంగ్రామే తస్మాద్యుద్ధం వివర్జయేత్.' మనువు.

సీ. కలహమున లక్ష్మిఁ గావించుఁ బ్రాణహానియును జేయు నింత నిక్కంబు
పలువు రొకని గోడి పాలుగ జిక్కును, లఘువు చేత ఘనుఁడు చెడుటయును ఘటించు.

క. జయమును గోరుచు మను ని,శ్చయ మొక్కఁడు లేదు వినుము సమరమునఁ బరా
జయము మరణంబుకంటెను న్యా,దయపుట భేదనము సేయుఁ దక్షుం డనఘా.

ఈ కారణముచే యుద్ధము మానుదుమా యనిన సీతాదేవి రామచంద్రునితోఁ జేర్చుటెట్లు? యుద్ధమునందుఁ బరాజయము వచ్చినఁ గార్యము చెడునేమో. ముందు రామచంద్రమూర్తి, వెనుక సీతాదేవి గాను చూడఁగా నాకుఁ బరాజయమెట్లు రాఁగలదు? 'యత్ర రామో భయం నాత్ర నాస్తి తత్ర పరాభవ' యనుట యుక్తి వాక్యము? నాకు సాహాయ్యము కలదని నేను ధర్మకార్యము చేయఁబూనితినా? ధర్మమేల చెడును? కావున యుద్ధమునకు సాహసించుటే తగిన కార్యము. దుష్టులకు భయపడి ధర్మము చెడుచుండఁ జూచుచుండ వచ్చునా? యుద్ధ మెప్పుడు నిషిద్ధము? అర్థకాంక్ష యన్యభార్యాపహరణమునకై, కేవలకీర్తికై బలములు రెండు సమానములై జయము సందిగ్ధమైనప్పుడు యుద్ధము నిషిద్ధము. తన ద్రవ్యముఁ దాను రాఁబట్టుకొనుటకై చేయు యుద్ధము నిషిద్ధము కాదు. అందు నాకు దైవ బలము గలదు. దేహ బలము గలదు. ధర్మబలము గలదు.

ఇట్టి నేనే శేషపాని శంకలచే యుద్ధమునకు జంకితినేని కార్య మెట్లు ?

కావున యుద్ధమునకు జంకరాదు. రామచంద్రమూర్తి యసహాయుఁ డను దురభి ప్రాయము రావణునకుఁ గలదు. దానిని తొలఁగించినఁ గాని వాఁడు మెత్తఁబడఁడు. వానిలో వారికి భేదములు పుట్టవు. కావున యుద్ధ మవశ్యకర్తవ్య మగుచున్నది.

చ. అసురులచేవమట్టు దెలి • యన్ గమనించెద నేని దంశమే
  చొసఁగను శుభోత్తరం బయి, మ • హేచ్ఛ ప్రయోజనకారి గాదు, రా
  క్షసవరవీరులం గెడపఁ • గా ననిఁ గొందఱ నున్నవార లీ
  దస మఱి మెత్తఁబాటు గొను • రాఘవు కార్య మకష్టసాధ్య మౌ. ౧౦౦౭

అర్థములు. చేవమట్టు = బలప్రమాణము. గమనించెదనేని, ప్రయత్నము చేసెదనేని, శుభోత్తరము = మిగుల మేలైనది, కెడపఁగాన్=చంపఁగా, అనిన్ = యుద్ధమందు, ఉన్నవారు=తక్కినవారు, అకష్టసాధ్యము=సులభ సాధ్యము.

తాత్పర్యము.

నేను మఱలి పోఁగానే రావణుని, రాక్షసులయు బలాబలము లే మాత్ర మని రామ సుగ్రీవులు తప్పక యడుగుదురు. దానికి నేను సరియైన ప్రత్యుత్తర మీయవలసి యుండిన రాక్షసు లే మాత్రము బలవంతులో తెలియ వలయును. ఇది యుద్ధమందుఁ దెలియఁ దగినదే కాని సామదానాదులఁ దెలిసికొన సాధ్యపడునది కాదు. అటుగాక యుద్ధమునకు నేను ప్రయత్నించుటవలన మఱియొక మేలు గలదు. ఇప్పుడు వీరు రామలక్ష్మణు లిరువు రసహాయులేమి చేయఁగలరని ధైర్యముతో నున్నారు. ఆ దురభి ప్రాయముఁ దొలఁగించి రామచంద్రమూర్తికి సుగ్రీవసాహాయ్యము గలదని ప్రకటించి యుద్ధమునఁ గొందఱఁ జంపితినేని తక్కినవారు ద్వేషము వదలి మెత్తఁబడుదురు. వారిలో వారి కభిప్రాయభేదము పుట్టును. అప్పుడు రామచంద్రమూర్తి కార్యము కష్టము లేక నెఱవేఱును.

ఉ. సీతను జూచి రమ్మనుచుఁ • జెప్పెను గాక రఘూద్వహుండు దు
  ర్నీతులతోడఁ బోరు మనె • నే యని దూఱ్చఁ దలంతు నేనియున్
  మాతఱు నీతమైన పని • తోఁ బలుకార్యములన్ ఘటించు నో
  ఖ్యాతిమనస్వి తత్ప్రకమ • కార్యవిరోధము లేమిఁ గన్గొనన్. ౧౦౦౮

అర్థములు. దుర్నీతులతోడన్ = నీతిదూలిన వారితోడ, నీతము = నియమింపఁబడినది, ఖ్యాతి = ప్రసిద్ధి కెక్కిన, మనస్వి = ధీరుఁడు, ఆలోచనాపరుఁడు, తత్ప్రకమకార్య విరోధము=మొదటి కార్యమునకు విరోధించినది.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రమూర్తి సీతాదేవిని జూచి మాట్లాడి రమ్మనెనుగాని, యీ నీతి దూలిన వారితో నిచటకలహమునకు దిగు మనెనా యని యందువేని సీతాదేవి యేమి చెప్పెను. రామచంద్రమూర్తియే యిప్పటికి రావలె, రావణాదులఁ జంప వలెఁ దన్నుఁ దీసికొనిపోవలె నని పట్టుదలగాఁ జెప్పెను. ఈ మాట లేను జెప్పిన రాక్ష

సుల బలాబలవిచారము తాకతప్పదు. ఈ పని నాకుఁ బ్రభువు చెప్పలేదే యనరాదు. ఏ విధముగనైనఁ గార్యముసాధించుట యుత్తమ భృత్యకృత్యము. అటు చేయునపుడు ప్రభువు నియమించిన కార్యమునకుఁ గార్యసాధనమునకు నే నేవి చేయవలయునో యవి యన్నియు మొదటిదాని కంగములుగాఁ జేయుట భృత్యకృత్యమే. అయినను ధైర్యము, ఆలోచన గలవాఁడు నియమితకార్యమునకు హానిరాకుండఁ జూడవలయును. అది చెడకుండునట్లు కార్యము సాధింప నెన్నియైనఁ జేయవచ్చును. మూలచ్ఛేదముగ కార్యము చేయరాదు.

ఉ. ఎంతయుఁ జిన్నపాటి పని • నేనియుఁ జక్కఁగఁ జేయఁ బూనువాఁ
డంతట మందఁ గాంచ దొక•సాధన సంఖ్యనయంత, సర్వహాఁ
జింతిలఁ జెక్కు మార్గములఁ • జేయఁగ దానివి, గాన జానకీ
కాంతుని యుమ్మహాక్రియయుఁ • గార్యము చేయుఁగఁ జెక్కుభంగులన్. ౧౧౦౯

తా త్ప ర్య ము.

ఎంతగ యల్పకార్యమునైనఁ జక్కఁగఁ జేయవలయు నని పూనినవాఁ డది నెఱవేఱుట కెన్నెన్ని యుపాయము లున్నవో యన్నియు వెదకి చేయవలయును. అప్పుడే యా కార్యము నిశ్చయముగఁ జక్కఁగఁ నెఱవేఱఁగల దని నమ్మవచ్చును. కావున నీ రామ కార్యము కూడ బహువిధముల నెఱవేర్పవలె గాదు.

తే. వద్దుఁజలుపు నాకుఁ గల తార•తమ్య మెల్ల, వరసి నిక్క మెఱింగి కీ•శాధినాథు
వరస కరిగితి నేని యు•శంబు నెలయు, భర్తృనాజ్ఞ నుజేసిన • బంట నగుదు.౧౧౧౦

అర్థములు. వరసమున్ = సమీపమునకు, భర్తృనాజ్ఞను = భర్తయాజ్ఞను; షష్ఠీసమాసంబులందు కారబుకారముల కచ్చు పరంబగు నపుడు యుగాగమం బగు. సు. వ్యా. సంధి. ౪౯ సూ.

తా త్ప ర్య ము.

బలగుణంబు రాక్షసులకు, నాకుఁగల భేదము తెలిసికొని రామచంద్రుని సమీపమునకుఁ బోయితినేని, యిప్పటికి స్వామి యాజ్ఞ నెఱవేర్చిన బంట ననిపించుకొందును.

క. సులభంబుగ నసురులతోఁ, గలహము సమకూరఁ బంక్తి•కంఠుం డస్మ
ద్బలమును దనదు బలంబును, దెలిసికొనుం గాక యెంటఁ • దెలియం గలఁడే!

తా త్ప ర్య ము.

రావణుఁడు తనయంతటి బలశాలి లేఁడని మదించి యున్నాఁడు. అ మద మణఁచిన గాని వాఁడు లొంగఁడు. కావున సులభంబుగ రాక్షసులను యుద్ధమున కీడ్చి కొందఱిఁ జావఁదన్నుదునేని రావణుఁడు యుద్ధమునకు వచ్చును. అప్పుడు తన బలమెంతో నాబలమెంతో తెలిసికొనునుగాని, మదమూరక పోయిన వాని కేమి తెలియఁగలదు?

ఉ. కావున నెట్టి లైన పరా•క్రమ సమున్నతి సమూహా సైన్యసం
ఘావిదు నాజి కీర్తి పరి•పంథి బలాబలకీర్తి నానిహృ
ద్భావము నంతయుం దెలిసి • తద్దయు నెక్కు-డె మున్న యుండఁగాఁ
బోవుట కార్యమ ట్లయినఁ•బో కృతకార్యుఁడ నౌదుఁ గావునన్. ౧౦౧౨

అర్థములు. ఆజికిన్ = యుద్ధమునను, పరిపంథి = శత్రువులు, బలాబల కీర్తిన్ = బలము గలవారో, కారో యను దానిని, హృద్భావము నంతయు = ఆలోచన విధము, నెక్కు-డె మున్నయుండఁగాన్ = అనాయాసముగ, చెంపకుండఁ జెనుటు పోయుచుండఁగా, కృతకార్యుఁడను=కార్యము చేసినవాఁడను.

తా త్ప ర్య ము.

కాఁబట్టి యేదో విధముగ రావణుని వాని మంత్రులతోను, సైన్యములతోను, యుద్ధమున కీర్తి గానియుండు శత్రువుల బలాబలములు తెలిసికొని సీతా విషయమై వాని యాలోచన యేమో యనియు నెఱిఁగి యనాయాసముగా నే బాధ లేక మరలి పోయితి నేని రామకార్యము చేసినవాఁడ నగుదును.

చ. కమలభవుఁ బంపు నై హృదయ•కాంతము నై సురనాథనందనం
బన ఘనవృక్షసుందరల•తాన్విత మై పొలుపారుచున్న దీ
దనుజుని నిష్కుటంబు, దెస • ధ్వంసము సేసిన దీని, గాలిచి
చ్చునఁ జెడినట్టి కాననము•చొప్పయినం గని రావణుం డెదన్. ౧౦౧౩

అర్థములు. హృదయకాంతము = మనస్సున కాహ్లాదకరమై, ఘనవృక్ష = గొప్ప వృక్షములతోను, సుందరలతా = అందమైన తీఁగలతోను, అన్వితము=కూడి నది, నిష్కుటంబు=ఉద్యానవనము.

తా త్ప ర్య ము.

కన్నులపండువై, మనస్సునకు నింపై యింద్రుని నందనవనమువలె గొప్ప వృక్షములతోను, అందమైన తీఁగలతోను గూడిన యీ యుద్యానవనము బాగుగా నున్నది. దీని నిప్పుడే ధ్వంసము చేసెదను. ఇది కారుచిచ్చుచేఁ గాలినట్లు పాడై పోవఁగా రావణుఁడు తన హృదయమందు

ఉ. మండి మహారథద్విపమ•హాజముఁ బంపును ఖండనార్థ మై
దండిమగల్ త్రిశూలచయ•దానునపట్టి సహాసహాసులై
గండున రాఁగ వారలను • గ్రక్కు-నఁ జేయుదుఁ జెండె చెండెముల్
నిండు ముదంబునం బనికి • నే గపినాథుపురంబుఁ జేరఁగన్. ౧౦౧౪

అర్థములు. మహారథద్విపసమాజము=గొప్ప తేర్లు, ఏనుఁగులు వీనిసంఘమును, ఖండనార్థమై = యుద్ధము కొఱకు.

తా త్ప ర్య ము.

కోపముచే మండిపడి పెద్ద తేరులను, ఏనుఁగులను గల సేనలను యుద్ధముకొఱకై

నా మీఁదికిఁ బంపుము. ఆ శూరులు త్రిశూలములు, పట్టిసములు, భిండివాలములు గొని వత్తురు. వారి నందఱను ముక్కలు ముక్కలుగా నఱకివైచి సంతోషముతో గిష్కింధను జేరెదను.

—• హనుమంతుఁ డశోకవనంబుఁ బాడుచేయుట. •—

సీ. అని తలపోసి యం•జనపట్టి చెలరేఁగి, యుగ్రవేగంబున • ధారణీజ
తతులఁ బ్రభంజను•గతి మూలముట్టుగఁ; బడ నేయఁ గడఁగెను • బెదిదముగను
మత్తశకుంతస•మాఘుష్ట మగుచును, నానాద్రుమలతాళి • నవ్య మగుచు
ప్రమదావనం బెల్లఁ • బాడు పాడొనరించి, యాటమలల నెల్ల • నవనిఁ గలిపి
తే. కేళిసలిలాశయంబులఁ • గూలఁ ద్రోయఁ, దెగిన తీఁగలు విఱిగిన•యగచయంబుఁ
బాడుగొలఁకులు గనుచును • బ్రమదవనము, కారుచిచ్చునఁ గాలిన•కరణి నయ్యె.

అర్థములు. ధారణీజతతులన్ = వృక్షసమూహములను, ప్రభంజనుగతిన్ = వాయువువలె, మూలముట్టుగన్ = వేళ్ళతోడ, బెదిదముగను=భయము కలుగునట్లు, మత్తశకుంతసమాఘుష్టము=మదించిన పక్షుల ధ్వనులతోఁ గూడినది; ద్రుమ= చెట్లు, అటమలలు,=క్రీడా పర్వతములు, కేళి సలిలాశయంబులన్=క్రీడా సరస్సులను, 'ద్రవ కేళి పరీహాసాః క్రీడా లీలా చ నర్మ చ' అమరము. 'కేలీ కేళి' రని ప్రోక్తా. ద్వి.కో. రెండు రూపంబులుగలవు. అగచయంబు = చెట్ల సమూహము, ప్రమద వనము = స్త్రీలు విహరించు తోఁట, ప్రమదవనము ప్రమదావన మని రెండు రూపములు గలవు.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకార మాలోచించిన వాఁడై హనుమంతుఁడు విజృంభించి తొడలవేగము చేత మహావాయువువలె చెట్లను వేళ్ళతోడ నేలఁబడవేయ నారంభించెను. మదించిన పక్షుల ధ్వనులు గలదై నానావిధములైన, చెట్లు తీఁగలు గలిగిన ప్రమదావనమును పాడుచేసి, క్రీడా పర్వతముల నెల్ల నేలపాలుచేసి, క్రీడా సరస్సుల విఱుగఁ ద్రోయఁగా తెగిన తీఁగలు, విఱిగిన చెట్లు, పాడైన సరస్సులు గలదై, యా వనము కారుచిచ్చున గాలి నట్లయ్యెను.

క. కూఁకటివేళులతోడం, బ్రాఁకుం బట్లెల్ల నేలఁ • బడఁగ లతాళిన్
ప్రాఁకులతోఁ బెఱికెను, భీతిన వడఁకాఁగ చెలుల•తీరున నంతన్. ౧౦౧౯.

అర్థములు. ప్రాఁకుంబట్లు = తీఁగ లల్లుకొనుటకు పనికివచ్చు చెట్లు- ప్రాఁకు + పట్లు = ప్రాఁకుంబట్లు - భీతిన్ = భయముతో, చెలుల తీరునన్ = స్త్రీలవిధమున.

తాత్పర్యము.

నేలఁ బాఁకుకొన్న తల్లిచెట్లతోఁ దా నల్లుకొనుటకు నాధారముగ నుండిన

చె ట్లన్నియు నేలఁబడఁగా వాని కొమలయందుఁ గీఁగలు దిక్కుచెడిన స్త్రీలు భయముతో వణఁకినట్లు వణఁకుచుండెను,

క. వ్యాళంబులు నలఁగెను జిత్రాలయములుః బాదపటింపు • లశ్మగృహంబుల్
కూలెను బ్రీలెను, కూలెను, నేలను గదుగోర మగుచు • నేత్రంబులకున్.౧౧౧౭

అర్థములు. వ్యాళంబులు=పాములు, అశ్మగృహంబుల్=రాతియిండ్లు,

తా త్ప ర్య ము.

చెట్లు పడుటచే వానిసందునఁ బడి పాములు నలఁగి చచ్చెను. చిత్రగృహములు నేలఁగూలెను. పాదపటింప్లు బ్రీలిపడెను. రాతియిండ్లు నేలఁ గూలిపడెను. ఇవంతయుఁ జూచుటకు ఘోరముగ నుండెను.

క. దనుజేశ ప్రమదావన, మను ప్రమదావనము మూలముట్టుగ నాశం
బొనరిచి యలరుచుఁ గలనికి, హనుమంతుఁడు తోరణాగ్ర•మందు వసించెన్.

అర్థములు. దనుజేశ = రావణుని, ప్రమదా+అవనము = స్త్రీలకు సంతోషకరమైన భోగస్థానము, ప్రమదావనము=ఉద్యానవనము, మూలముట్టుగ = మొదలంట, అలరుచున్ = సంతోషించుచు, కలనికిన్ = యుద్ధమునకుఁగాను, తోరణాగ్రమందు = ఆ వనము తలవాకిటి మీఁద.

తా త్ప ర్య ము.

రావణాసురుని భార్యలకు భోగస్థానమైన యుద్యానవనమును మొదలుముట్ట నాశముచేసి, సంతోషించి యుద్ధమున కెదురు చూచుచు నాఁగోట తలవాకిటిమీఁద నాశ్రయించెను.

-• ౪౨వ సర్గము. రాక్షసస్త్రీలు హనుమంతునివృత్తాంతము సీతాదేవి నడుగుట. •.

క. పక్షులబహుళారవమున, వృక్షంబులు గూలుధ్వనుల • నెఱిఁగొని లంకన్
రాక్షసు లందఱు దిగ్భ్రమ,వీక్షించిరి యొకరి మొగము•వేఱొక రంతన్. ౧౧౧౮

అర్థములు. బహుళ+ఆరవము=విస్తారధ్వని.

తా త్ప ర్య ము.

ఆకాశమునకు గుంపులు గుంపులుగ నెగిరి కూయు పక్షుల ధ్వనులచేతను, దభాలు దభా లని పడుచున్న చెట్ల చప్పుడులచేతను లంకలోనుండు రాక్షసులందఱు భయపడి దిక్కు తోఁపక, యది యేమైనది తెలియక యొకరి ముఖము నొకరు చూచుచుండిరి.

ఉ. క్రూరనిమిత్తముల్ దెలుపు•కూఁతలు చెట్లనుఁ బాసెఁ బక్షులున్
క్రూరమృగంబు లాదిగ ది•గుల్ పడి మేల్కని రాక్షసాంగనల్
ఘోరతరాకృతిన్ దెలియ•క్రోఁతిని బా డెను చున్న నిష్కుటం
బారసి చూచె నేగ జన•కాత్మజఁ జేరఁగఁ బాఱుచుండఁగన్. ౧౦౨౦

అర్థములు. క్రూరనిమిత్తముల్ = చెడుపు తెలుపు శకునములు, ఘోర
కరాకృతిని = మిగుల భయంకర మైన యాకారముతో. విపినము = ఉద్యాన
వనము.

తాత్పర్యము.

కీడును దెలుపు ధ్వనులు చేయుచుఁ బక్షులు, క్రూరమృగములు పరువెత్తెను.
కావలికత్తెలై నిద్రపోవుచున్న రాక్షసస్త్రీలు భయపడి లేచి భయంకరాకారము గల
క్రోఁతిని జూచి, సీత యేమై పోయెనో యని యూరను మేల్కొనఁ బఱచిరి.

౭. ఆకారములు వెఱవఁగఁ గ్రూరము భయదంబు నై న • రూపముఁ గొనె న
మ్మారుతి యారసి భయదా,కారు మహాబలునిఁ జూచి • జెప్పసతితోఁ దన్.

తాత్పర్యము.

ఆ రాక్షసస్త్రీలు భయపడునట్లు ఘోరమై, భయంకరమైన రూపమును
హనుమంతుఁడు ధరించెను. ఆ భయంకరాకారము గల యా మహాబలవంతుఁడు హను
మంతుని జూచి వారు సీతాదేవితో నిట్లనిరి.

౮. ఎవ్వఁడె వీఁడు సీత! యిటు • కే నిమిత్తము వచ్చినాఁడె; వీఁ
డెవ్వరివాఁడె? నీ వతనితో • నేమియొ ముచ్చట లాడుచుంటి కే?
నిర్వెఱ పొందఁ బోకు తరు•ణీ భయకారణ మేమి లేదు, నీ
కి వ్వనచారి యుండనుక • నేమని చెప్పుము చెప్పవే యనన్. ౧౦.౩౨

తాత్పర్యము.

సీతా! వీఁడెవ్వఁడే! ఎవరి కోసర మిచ్చటికి వచ్చినాఁడే! ఎవ్వరివాఁడె వీఁడు!
నీవు, వీఁడు ముచ్చట లేవియొ యాడుచుంటిరే, అది యేమి? భయపడవలదు. నిను
రాఁగల భయమేమియులేదు. ఇంతవఱకు నీ క్రోఁతి నీ కేమి చెప్పెనో చెప్పుము.
అని యడుగఁగా.

౯. మీ మాయమాయపుం బనులు • మీకె యెఱుంగఁగఁ దెల్లఁగాక నా
కేమియుఁ దోఁచ రాక్షసుల•కృత్యము లెల్ల యథార్థరీతిగా,
పాములకాళ్లు పాములకుఁ • బాటిలఁ గాదె యెఱుంగ, నెవ్వఁడో
కోఁతి, మది నాకునుం గలఁగెఁ • గ్రూరనిశాచరులార కామరూపిణులై. ౧౦.౩౩

అర్థములు. మాయమాయము = మాయము + మాయము = మాయమా
యము = మిక్కిలి మోసము. ఏమియున్ = ఏ విధముగ, క్రూరనిశాచరుల =
భయంకరులైన రాక్షసులు, కామరూపిణులై = కోరిన క్రొత్తరూపము ధరించిన
వారలై, అలంకారము——లోకోక్తి, "లోకోక్తి ర్యత్ర లోకోక్తిన్యా సర్వాంతరనిర్మితా|
భుజంగ ఏవ జానీతే భుజంగ చరణం సఖే" చంద్రాలోకములోని వాక్యములో నున్న
మాదిరి యర్థాంతరము గలదిగాఁ జెప్పిన లోకోక్తి యగును. పాములకాళ్లు పాము
లకే తెలియు ననఁగా నిచట మోసగాండ్ర రహస్యకృత్యములు మోసగాండ్రకే

తెలియును. రాక్షస కృత్యములు రాక్షసులకు మాత్రమే తెలియవలయు నని భావము.

తాత్పర్యము.

పాముల కాళ్ళు పాములకే గదా తెలియును. అట్లే రాక్షసుల మాయలు రాక్షసులకైన మీకే తెలియును గాని నాకెట్లు తెలియును. నాకుఁగూడ మనస్సు కలవరపడుచున్నది. ఏ రాక్షసుఁడీ మాయరూపము ధరించెనో.

ఇచ్చట సీతాదేవి యసత్యము చెప్పె ననుట నిర్వివాద విషయము. సీతాదేవి వంటిది కొల్లసత్యమాడ సాహసించెను. అసత్యదోష మామెకుఁ గలదా, లేదా యని విచార్యము. ఎట్టిది సత్యము ఎట్టిది యసత్యము అను విషయము పూర్ణముగఁ జర్చింప గ్రంథవిస్తర భీతి బాధించెడిని గావున సారాంశము తెలుపఁబడును. ప్రతి మనుష్యుఁడు నిత్యము ననుష్ఠింపవలసిన యమములు ఐదు ముఖ్యమైనవి యున్నవి. అహింస, సత్యము, అస్తేయము, బ్రహ్మచర్యము, అపరిగ్రహము. తక్కిన నాలుగింటికి అహింస తల్లి, సత్యాదులు దాని బిడ్డలు. వేదసమ్మతములైన స్మృతీతిహాసపురాణ వాక్యములు శ్రేష్ఠ ప్రమాణములో, వేదవిరుద్ధ స్మృతీతిహాసపురాణవాక్యము లట్లప్రమాణములో యట్లే అహింస ననుసరించిన సత్యాదులు గ్రాహ్యములు. తద్విరుద్ధములు త్యాజ్యములు. మన సత్యమువలన నిరపరాధికి నిష్కారణముగ హింస కలుగు నట్లుండిన నట్టి సత్యము చెప్పరాదు. అసత్యమే చెప్పవలెను. దొంగతనము చేయక పోవుటచేఁ దన ప్రాణము పోవునట్లుండు సమయమునఁ విశ్వామిత్రునివలె దొంగిలించి ప్రాణరక్షణము చేసికొనుట తప్పుగాదు. ఋతుకాలమందుఁ దన భార్యతో సంగమింప వలసిన పురుషుఁడు నిష్కారణముగ మాని భార్యకు మనః సంకటము కలిగించెనేని వాఁడు స్త్రీ హింస చేసినవాఁడే. కామక్రోధములకు దాసుఁడై యుధిష్ఠిరునివలె నసత్యమాడుట దోషము. ధనార్జనముకై దొంగిలించుట దోషము.

శూద్రవిట్క్షత్ర విప్రాణాం, యత్రర్తోక్తౌ భవేద్వధః

తత్ర వక్తవ్య మనృతం, తద్ధి సత్యా ద్విశిష్యతే॥ మను. ౮-౧౦౪.

సత్యము చెప్పిన యెడల నిష్కారణముగ నిరపరాధు లగు బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య శూద్రులకు వధము సంప్రాప్త మగు నేని యప్పు డసత్యమే చెప్పవలయును. అది సత్యమున కంటె శ్రేష్ఠమైనది.

'న నర్మ యుక్తం వచనం హినస్తి, న స్త్రీషు రాజన్ నవివాహకాలే

ప్రాణాత్యయే సర్వ ధనాపహారే పంచానృతా న్యాహు రపాతకాని.'

భారతము.

'వివాహకాలే రతి సంప్రయోగే, ప్రాణాత్యయే సర్వ ధనాపహారే

విప్రస్య చార్థేఽప్యనృతం వదేయుః పంచానృతా న్యాహు రపాతకాని'

దురుద్దేశము లేని హాస్యమునందును, స్త్రీల విషయమునందును, వివాహ కాలమందును, ప్రాణాపాయము సంభవించునప్పుడును, తనసర్వధన మపహృతమగు

నప్పుడును నీ నైజము విషయంబుల నసత్య మాడుట వలనఁ బాపము లేదు. సత్య మాడి నచో హానికర మని తోఁచిన నసత్యమాడ వచ్చునే కాని యసత్యమే యాడవలయు నను నిర్బంధము లేదు.

హనుమంతుఁడు సీతాదేవికిఁ బ్రత్యుపకార మపేక్షింపని యుపకారి. గౌరవ మిత్రుఁడు. నిరపరాధి – అట్టివానికి సత్య మాడుటచే నివార్యాణముగ హింస కలుగు నేని, సీతాదేవికిఁ బాపము వచ్చునే కాని సత్య మాడిన ఫలమురాదు. సత్యము చెప్పుటచేఁ దనకును, బ్రాణాపాయము గలదని భయపడెను. కావున నామె యసత్యము నకు నసత్యఫలము లేదు.

ఈ విధముగ రామచంద్రమూర్తియు (అయోధ్య ౧౧౩) సుగ్రీవుఁడు హనుమంతుఁడు నసత్య మాడినవారే.

—• రాక్షసస్త్రీ లశోకవనంబు పా ఱగుట రావణునకుఁ దెలుపుట. •—

సీ. ఏ తెంచెనో! యన • సీతోక్తులను విని, భయపడి కొందఱు • పాఱి రందు
నిలిచిరి కొందఱు • నెవ్వడి నసురాధి, పతికిని దెలుపంగ • పతులు గొంద
ఱరిగి రావణుఁ గాంచి • యవధారు దైత్యేశ! వికట వానరరూపి•వీఁ డొకఁడు
జనకజతోడుతఁ • జనవున ముచ్చట లాడి యశోకవ•నాంతరమున
ఆ. నిలిచియున్నవాఁడు • నిర్జరనాథుని, దూతయో కుబేరు • దూత యొక్కొ-
సీత నెమకఁ బంపు • శ్రీరాముఁ డంపిన, దూతఁ డేమొ తెలియ•దుర్ఘటంబు.

అర్థములు. నెవ్వడి = నెఱ + వడి = మిగుల వేగముగ, అవధారు='అవధారు – దీనికి వినుము అర్థమనియు 'అవధారణమ్' ప్రకృతి యనియు సీతారామా చార్యులవారు 'అవధారయ' (చిత్తగింపుము) 'అవధారయతు' (చిత్తగించును గాక) అను సంస్కృత క్రియా పదములకుఁ గ్రమముగా 'అవధారు–అవధార అని ప్రాకృత రూపములు. రెండవది రూపమునను, మొదటి యర్థమునను "అవధారునను" చేర్పఁగా నున్నవి. రెండవదియే యిట్లు అర్థమునకుఁ గూడి మాఱి యుండును. (సర్వంకష వ్యాఖ్య – శృంగార నైష. ౮–౯౦)

తెనుఁగునందు వర్గయుక్కులు లేవు. అయినను అవధారు – వసనాభి-జఱభి యను మూఁడు పదములందు వర్గయుక్కులు గాన నయ్యెడి.

తాత్పర్యము.

రాక్షసస్త్రీలు సీతాదేవి చెప్పిన యీ మాటలను విని కొందరు భయపడి పరు వెత్తిరి. కొంద ఱందే నిలిచిరి. కొందఱు మిగుల వేగముగ రావణాసురునికిఁ దెలుపఁ బోయి రావణుఁ గాంచి రాజా! చిత్తగింపుము. భయంకరమైన వానరరూపము గల వీఁ డొకఁడు సీతతో మచ్చికగా ముచ్చటలాడి యశోకవనము నందున్నవాఁడు, వాఁ డింద్రుని దూతయో, కుబేరుని దూతయో సీతను వెదకుటకొఱకు వచ్చిన శ్రీరాముని దూతయో తెలిసికొన శక్యము గాకున్నది.

క. అమ్మా! నీవుఁ వీనికి యని, కొమ్మను మే మెంత వేఁడు•కొన్నన్ మాతో
సమ్మతిగా నొనఁగ వండవు, మమ్ముం గికురించె దూయు•మాటలచేతన్. ౧౦౨౭
అర్థములు. గికురించెన్ = మోసగించెను.

తాత్పర్యము.

స్పష్టము.

ఉ. పోలఁగ భీమరూపుఁ గొని • పాంగు ను నీ ప్రమదావనంబు ని
ర్మూలముఁ జేసి క్రోఁతి మృగ•మోహనపక్షివితానపల్లవా
జాల నగాళి రూపు చెడ • సర్వముఁ బాడొనరించెఁ గాని తా
నేలొకొ తాఁకఁడుండెను మ•హీజ వసించుప్రదేశ మొక్కఁడున్. ౧౦౨౮

అర్థములు. మృగ = మృగముల యొక్కయు, మోహనపక్షివితాన = అందమైన పక్షి సమూహములయు, పల్లవాజాల = మంచి తీఁగగుంపులయు, నగ = చెట్లయొక్క, ఆళిన్ = పంక్తులను.

తాత్పర్యము.

కోతి భయంకరాకారము వహించి విజృంభించి నీ ప్రమదావనము నంతయు నిర్మూలము చేసి యా క్రోఁతి మృగములను, పక్షులను, తీఁగలను చెట్లను స్వరూపనాశము చేసెను గాని, సీతాదేవి యుండు ప్రదేశమును మాత్రము తాఁకిన వాఁడు కాఁడు.

ఉ. ఆ పరిపూర్ణగాత్రయు ప్ర•యాసముచేతనొ భూమిసుతా
వాసతలంబునై కుసుమ•వారసమంచిత మైన శింశుపన్
గాసి యొనర్పఁడాయెను, కనం•గా క్రియ మొక్కఁడి దయ్య దానికిన్?
భూసుతసౌఖ్యముం దలఁచి • పోలఁగ జాలిగ యది క్రుంప కుండుటల్. ౧౦౨౯
అర్థములు. కుసుమ వార సమంచితము=పూలగుంపులచే నందమైన.

తాత్పర్యము.

సీతాదేవికి రక్షణముగా నుండవలయుననియో లేక చెట్లు నన్ని త్రుంచిన బడలికచేతనో సీతాదేవి యుండు నశోకవృక్షమును విఱుగఁ ద్రొక్కినవాఁడు కాఁడు. వాని కెక్కడి దయ్యా! క్రమముగా సీతాసౌఖ్యము కొఱకే దానిని నిల్పియుండవలెను.

క. నీవనముఁ జెఱిచినందున, తా వనటం బల్కరించి • నందువనుచు ర
క్షోవర! వానివదనముఁ, గావింపుము కఠినశిక్ష • కానక మునుఁగన్. ౧౦౩౦

అర్థములు. చెఱిచినందునకు = చెఱిచిన దానికై. అందు ఇది ప్రత్యయము గాదు. క్రియయుఁగాదు. అవ్యయ మని యొక నిఘంటుకారుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు. అట్లన్నను- ఎల్లకెడ్లమునకు వలె కీడిప్పై అందుచేత అందులోపల అందు నకు ననుప్రత్యయములతోఁ గలిసి యావలి కిప్పట ప్రయోగములందుఁ గానఁబడుచున్నవి. ఈకారాంతము గాన్పన షష్ఠీవర్ణకమునకు ముందు వకారాగమము ప్రాప్తించెను. ఇట్టివి కవిత్రయప్రయోగములందు లేవు. ప్రదేశార్థకమైనప్పుడు

లకారాగమము కానవచ్చెడి, 'అందులను ధరణీగ లన్నువనందను'లని భారత ప్రయోగము కలదు.

తాత్పర్యము.

నీ వనము పాడుచేసిన వానికిని, సీతను బలుకరించిన వానికిని క్రోధించి వానికి వాని ప్రాణ రడఁగునట్లు కఠిన దండము గావింపుము.

క. నీ వలచి యున్న చేడియతో వాసవముఖన ! పలికి • తోడన వెంయితోఁ
బోవచ్చునె యిదెడే? వనఁ,గా విని మండిపడెఁ బంక్తి•కంఠుం డనుకన్. ౧౦౨౯

తాత్పర్యము.

నీవు కోరియుండు నాయకురాలితో మఱియొక పురుషుఁడు వచ్చి మాటలాడి సెలవుఁడైనఁగాని దేహముతో నుండవచ్చునా ? యని చెప్పఁగా విని కోపముచే రావణుఁడు మండిపడెను.

—• రావణుఁడు హనుమంతునిమీఁదికిఁ గింకరులఁ బంపుట. •—

క. కోపావర్తితనేత్రుం,డా పంక్తిగ్రీవుకనుల • వ్రశ్రులు రాలెన్
దీపంబునుండి పడుచుఁ, దైపంబుఁ బడు తైలబిందు•పటలం బనగన్. ౧౦౩౦

అర్థములు. కోపావర్తితనేత్రుండు = కోపముచేఁ దిరుగుచున్న కన్నులు గలవాఁడు, పటలము = సమూహము.

తాత్పర్యము.

కోపముచే గిరగిర దిరుగు కన్నులు గలవాఁడైన రావణుని కన్నులనుండి దీపము నుండి పడుచు మీఁద మీఁదఁ బడు చమురు బొట్లవలె నీళ్ళు రాలెను.

మ. తనతోఁ దుల్యులఁ గింకరాఖ్యుల మహా•దర్పాంధులన్ వాయునం
దనుఁ బట్టన్ రతిబాధినేత పనుపన్ • వా రుగ్రులై కూటసా
ధనఖడ్గాదికహస్తులై పెను మహా•దంష్ట్రాకరాళోదర
స్వనరూపద్రవిణంబు లొప్పఁ గదిసి • సంగ్రామలోలాత్ములై. ౧౦౩౧

అర్థములు. దర్పాంధులన్ = బలగర్వముచేఁ గన్నులు గానని వారిని, కూటము = సమ్మెటవంటి ఆయుధము. మహాదంష్ట్రాకరాళ = పెద్దకోఱలు, గట్టి పన్నులు, ఉదర = కడుపు - స్వన = ధ్వని - రూప = ఆకారము - ద్రవిణంబు = బలము - సంగ్రామలోలాత్ములై = యుద్ధమునం దాసక్తి గలవారై, తాను స్త్రీలతో విహరించు నుద్యానము పాడైన దని విని కోపమైన రావణుఁడు వచ్చునని హనుమంతుఁడు తెలియనుగాని యొకఁడు సముద్రము దాఁటి లంకలోఁ బ్రవేశించి యంతఃపురముఁ జొచ్చి సీతతో మాటలాడి యుద్యానవనము పాడుచేసెనని వినఁగానే యది రామ పక్షమువారి గొప్ప యుద్ధప్రయత్నమునకు సూచనగాఁ దలఁచి రావణుఁడు తాను బోర సేనలను బంపెను.

తా త్ప ర్య ము.

తనతో సమానులైనవారిని కింకరులను పేరుగల వారిని మహాగర్వముచేఁ గన్నులు గానని వారిని, జూచి మీరు పోయి యా క్రోఁతిని బట్టుకొని రండని పంపఁగా వారు కూటములు ఖడ్గములు లోనగు నాయుధములు దీసికొని పెద్దకోఱలు మిట్టపండ్లు - కనుపులు - కంఠధ్వనులు - ఆకారములు బలము గలవారై యుద్ధకాంక్షచే.

చ. ఎనుబదివేల దైత్యవరు • లేకముఖంబుగఁ దోరణస్థితున్
హనుమను జూచి కాంచనక • నత్పరిఘోగ్రకృపాణదీప్తతో
పనిచయశూలముద్గరసు • పట్టిసతోమరశక్తి తాడితాం
గునుఁగ నొనర్ప నాతఁడును • గొండవలెన్ మెయి నెంచి క్రుద్ధుఁడై. ౧౦౩౩

అర్థములు. కాంచనకనత్ = బంగారుతోఁ బ్రకాశించు

తా త్ప ర్య ము.

ఎనుబదివేలమంది రాక్షసు లేకముఖముగా వచ్చి తోఁటద్వారము మీఁద నున్న హనుమంతుని పైఁబడి బంగారుతోఁ బ్రకాశించు గంప్రగొడ్డండ్లతో,కత్తులతో మండుచున్న బాణసమూహములతో శూలములతో ఇనుప గుదియలతో అడ్డకత్తులతో చిల్లకోలలతో శక్తులచేఁ గొట్టఁగా నాయనయుఁ గోపించి కొండవలె దేహము పెంచి.

—• హనుమంతుని జయఘోషము. •

తే. వాల మల్లార్చి జాడించి • వసుధ మోఁది, యార్భటించిన నా గర్జ • కఖిలపురము
నిండి మ్రోన్గెఁ బక్షులు • నింగి కెగసి, గుండెలగలంగ ధారుణిఁ • గూలెనప్డు.

అర్థములు. అల్లార్చి = ఆడించి, మోఁది = కొట్టి, ఆర్భటించినన్ = సింహనాదము చేయఁగా, మ్రోన్గెన్ = ప్రతిధ్వనులిచ్చెను. నింగికిన్ = ఆకాశమునకు అగలంగన్ = పగులఁగా.

తా త్ప ర్య ము.

తోఁక యూడించి జాడించి నేలపైఁ గొట్టి సింహనాదము చేయఁగా నా ధ్వనికి లంకయంతయుఁ బ్రతిధ్వని యిచ్చెను. పక్షులాకాశమున కెగసి గుండెలు పగిలి నేల వ్రాలెను.

చ. జయము జయంబు రామునకు • సారపరాక్రమధన్యమూర్తికిన్
జయము జయంబు విద్విషద • సహ్యతరస్వి సుమిత్రపట్టికిన్
జయము జయంబు దాశరథి • సంపరిపాలితుఁడౌ వలీముఖో
చ్చయపతి సూర్యపుత్రునకు • సాహసవిక్రమకీర్తిశాలికిన్. ౧౦౩౪

అర్థములు. సారపరాక్రమధన్యమూర్తికి=శ్రేష్ఠమైన పరాక్రమముచే ధన్యమైన యాకారముగలవానికి-విద్విషత్ =శత్రువులకు, అసహ్య=సహింపరాని, తరస్వి = బల

శాలి-మత్వర్థీయమైన ఇనిచ్ప్రత్యయము. మాయా-మేధా-స్రజ్ శబ్దములకును ఇకా రాంత శబ్దములకును చేర్పబడును. పాణిని ౫-౨-౧౨౧. స్రగ్వీ-మేధావి-మాయావి తపస్వి-యశస్వి-యశస్వి లోనైనవి. "అస్మాయామేధా స్రజో వినిః" అని సూత్రము. దాశరథి = రామలక్ష్మణులచే; సంపరిపాలితుఁడు = చక్కఁగాఁ బరిపాలింపఁ బడు వాఁడు, కేవల పాలితుఁడు గాక-పరిపాలితుఁడు గాక సంపరిపాలితుఁ డనుటచే సేవ కులవలెఁ గాక-బంధువులవలెఁ గాక యుపాసకులు రెంటను రామచంద్రుఁడు చక్కఁగా నేలోపము లేక రక్షించువాఁడని యర్థము. వలీముఖోచ్ఛయ పతి=వానర సమూహమునకుఁ బ్రభువు. సాహస విక్రమ కీర్తిశాలికిన్ = సాహసముచేతను, పరా క్రమముచేతను, కీర్తిచేతను బ్రకాశించువానికి.

తాత్పర్యము.

దృఢ పరాక్రమముచే దివ్యమైన రూపము గల శ్రీరామచంద్రమూర్తికిని, శత్రువులకు సహింపరాని బలముగల లక్ష్మణునకును, రామలక్ష్మణులచే చక్కఁగా రక్షింపఁబడు వానరనాథుఁడై తెంపు, పరాక్రమము, కీర్తిగల సుగ్రీవునకు జయము కలుగును గాక, జయము కలుగును గాక.

ఉ. దాసుఁడ సర్వసద్గుణవి•తానమనోహర రామమూర్తికిన్
కోసల దేశవల్లభున•కున్ హతశత్రుఁడ వాయుపుత్రుఁడన్
నా సరి గారు సంగరము•నన్ దశకంఠులు వేవు రేనియున్
వాసి యడంతు శైల ద్రుమ•పాళుల శే హనుమత్సమాఖ్యుఁడన్ ౧౦౩౫

అర్థములు. సర్వ సద్గుణవితాన = సమస్త కల్యాణగుణ సమూహముచే - మనోహర = మనస్సు నాకర్షించు - దాసుఁడన్ = కింకరుఁడను. ఇట్లు చెప్పుటచే నేను జీతముఁ గోరి, భక్తిఁగోరి దాసుఁడఁ గాలేదనియు, శ్రీరామమూర్తియందుఁగల కల్యాణగుణములు నా మనస్సు నాకర్షించుటచే దాస్యము నా స్వరూపము గాన నాయనను సేవించు చున్నా ననియు భావము. వేవురు = వేయిమంది - లక్ష్మణుని వాక్యములు స్మరించునది. (కిష్కింధ. ౧౩౫ వ. వ)

తాత్పర్యము.

సమస్త కల్యాణ గుణములచే మనోహరుఁడు, కోసలదేశ ప్రభు వగు రామ చంద్రమూర్తికి నేను దాసుఁడను. శత్రుసంహారకుఁ డగు వాయుకుమారుఁడను. హనుమంతుఁ డను పేరుగలవాఁడను. వేయిమంది రావణులైనను యుద్ధమునను నాతో సరిగారు. శైలచేతను చెట్లచేతను, శత్రువుల సంహరింతును.

ఈ రెండు పద్యముల మూల శ్లోకములు దుర్విప్రయోగముల నెల్ల హరించు నని యనుభవజ్ఞులు, పెద్దలు చెప్పిరి. ఎవరైన నేదైన క్షుద్రశక్తి ప్రయోగముచేసినా రని భయపడు వా రీ రెండు శ్లోకములను గొన్ని నాళ్ళు విడువక దిన మంతయు జపించిరేని యా ప్రయోగము చెడును. దుష్టస్వప్నములు వచ్చినను భయపడరాదు.

క. ధ్వంసముఁ జేసి లంకను, హింసించి సమస్తరాక్ష•సేంద్రుల సీతా
హంసీయానకు బ్రొక్కి ప్ర, శంసితగతిం జనెద ముదిక•సకలసురాళుల్. ౧౦౩౬

తాత్పర్యము.

లంకను ధ్వంసము చేసి రాక్షసుల నందఱ హింసించి సీతాదేవికి బ్రొక్కి రాక్షసు లేడ్చుచుండఁగాఁ గీర్తికర మైన విధమునఁ బోయెదను.

క. అని ఘోషించిన దనుజులు, మనమున బెగ డొంది సంజ•ను బ్బిన విరివిం
గొను కపిపై నృపు నానతి, ఘనసాధనచయము వృష్టి•గాఁ గురియంగన్. ౧౦౩౭

అర్థములు. బెగడొంది = భయపడి, విరివింగొను = వెడలుపైన, వృష్టి = వర్షము.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము ధ్వనింపఁగా రాక్షసులు భయపడి సంధ్యవేళ సిద్ధముగా వ్యాపించు మబ్బువలె దేహము పెంచి యున్న వానరుని మీఁద రాజాజ్ఞప్రకారము వర్షముగా నాయుధములఁ బ్రయోగించిరి.

'బెగడొంది రాజు నాజ్ఞ' యనుటచే భయపడి పరువెత్తఁ దలంచియు నూరక పోయిన రావణుఁడు చంపునే యని యుద్ధము చేయ సాహసించి రని భావము.

తే. తోరణాశ్రిత మైయున్న•దొడ్డయినుప, గుదియఁ గైకొని పెనుఁబన్న•గుని గ్రహించి
తిరుగు గరుడుని పోలికఁ•దిరిగి తిరిగి, యసురబలముల నెల్ల నుఱు•మాడెఁ గపియు.

అర్థములు. తోరణాశ్రితమై యున్న = తోఁటవాకిట నున్న, ఆ తలుపులు వేయునప్పుడు బిగించుటకై యుంచిన పెద్ద గడియప్రమాను.

తాత్పర్యము.

ఉద్యానద్వారమునం దున్న పెద్ద యినుప గుదియను దీసికొని సర్పమును బట్టుకొని తిరుగు గరుత్మంతునివలెఁ దిరిగి తిరిగి యా రాక్షసుల నెల్ల నుగ్గుగాఁ గొట్టెను.

క. కింకరకాండంబుల నని, బొంకం బడఁగించి యుద్ధ•మునఁ బుట్టుతమిన్
శంకింపక రక్షోతిభ, యంకరుఁడై తోరణంబు•నందుం జేరెన్. ౧౦౩౯

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము కింకర సమూహముల నెల్లఁ జంపి యుద్ధమునందలి కోరికతో భయంకర రాక్షసులకు భయంకరుఁడై తోరణమునందు మఱలఁబోయి కూర్చుండెను.

దీనివలన నొక్క రామకింకరు నెదుట వేలకొలఁది రావణ కింకరులు తమ్మ-వేదాంతిరాక్షసులు నిలువఁజాలరని యేర్పడెను.

చ. హనుమకు నోడి బెగ్గడిలి • ప్రాణభయంబునఁ బాఱి రాక్షసేం
ద్రుని గృహమందుఁ దూఱి నుడి•తొట్రిలఁ జచ్చిరి సర్వకింకరుల్
దనుజవరేణ్య ! యన్న విని • దారుణరోషణభీషణుండు లో
చనములఁ ద్రిప్పి గిర్రన న•జయ్యనిఁ బంచెఁ బ్రహస్తపుత్రకున్. ౧౦౪౦

అర్థములు. ఓడి = పరాజయము నొంది, తెగడిలి = భయపడి, మడి త్రొబ్బిలన్ = మాల తిడఁబడ, అజయ్యుడిన్ = జయింపశక్యముగాని వానిని.

తాత్పర్యము.

హనుమంతునిచే బరాజితులై భయపడి యింక మిగిలిన ఇచ్చెడి మను భయమున: బలనెత్తి రావణు నింటిలోఁ దూఱి మాటఁ దడఁబడ రాఁగా, యందఱు కింకరులు చచ్చిరయ్యా యనిన విని తీవ్రకోపముచే భయంకరుఁడై గుడ్లు గిరగిర త్రిప్పుచు ప్రహస్తుని కొడుకును జయింపరాని బలముగల వానిని బంపెను.

—• ౪౩-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు ప్రాసాదమును విఱుగఁ దన్నుట •—

ఉ. ఆ దనుజాళిఁ జంపి పవనాత్మజుఁ డంతియుఁ బోఁక జూచి యే
లా వనము నుగ్ము చేసియు వినోదవనంబును, ద్రుంప నైతిఁ బ్రా
సాద మటంచు నెంచి వెలుఁచం గనకాచలశృంగతుంగమై
మారికిరీటము వత్తిలము • మానవ నల్లబడాక మారుతమున్. ౧౦౪౧

తాత్పర్యము.

కింకరుల నందఱఁ జంపి హనుమంతుఁడు నాలుగు ప్రక్కలఁ జూచి యుద్యానవనమును దుమ్ము దుమ్ముగా నేలఁగలిపి, వేల యీ మేడను పడఁగొట్టనైతి నని తలఁచి కోపించి మేరుపర్వతశిఖరముతో సమానమైన యా ప్రదేశ మందము చెడునట్లు లక్ష్మి యుఱ్ఱూఁతలూఁగునట్లు దానిపైకి దుమికెను.

క. ఎక్కి శిఖరంబుమీఁదను, నిక్కినఁ గూర్చుండి పావనియు భాసిల్లెన్
దిక్కుల వెలుంగు తేజము, నిక్కమనుదితార్కమాలబింబంబుగు దనన్. ౧౦౪౨

అర్థములు. ఉదితార్క మాలబింబము = పుట్టిన సూర్యునికి ప్రతిబింబము. ఇట్లు చెప్పుటచే నిప్పుడు సూర్యోదయ మయ్యెనని సూచన. ప్రాసాదము = అందొక దేవతగుడి. రాముడను మేడవలె నుండుటచే ప్రాసాద మనఁబడెను.

తాత్పర్యము.

ఆ మేడ శిఖరము మీఁద నెక్కి దిక్కుల వెలుఁగఁజేయు కాంతితో నుదయించిన సూర్యబింబమున కుద్దియై కూర్చుండెను.

క. ధ్వంసంబు చేసి సమరనిరంకుశ్రు ప్రాసాద మెల్ల • దాఁకల్లె బలి
ష్ఠాంసములు వెలుఁగ సురలు ప్రశంసింపఁగఁ బారియాత్ర• శైలాకృతియై.

అర్థములు. సమరనిరంకుశు-యుద్ధక్రీడయం దాసక్తి గలవాఁడు, బలిష్ఠాంసములు=బలముగల మూఁపులు; పారియాత్రశైలాకృతియై = పారియాత్ర పర్వతము వలె.

తాత్పర్యము.

యుద్ధమునఁ గ్రీడించు కోరిక గల హనుమంతుఁడు మేడయంతయు విఱుగఁదన్ని దేవతలు స్తోత్రము చేయుచుండఁ బారియాత్రపర్వతమువలె బలముగల మూఁపులతోఁ బ్రకాశించెను.

క. దుర్భరరవరయము శ్రవో, గర్భంబులు చీల్చ నసుర • కాండములకుఁ బ్రా
విర్భూతామర్షంబున, నార్భటి సలిపెను రక్ష • కావళి ప్రసక్తిన్. ౧౦౪౪

అర్థములు. దుర్భర రవరయము=అధికమైన ధ్వనియొక్క వేగము; శ్రవో గర్భంబులు=చెవులగూబలు; కాండములకున్ = సమూహములకు, ప్రావిర్భూతామర్షంబునన్ = మిక్కిలి పుట్టిన రోషము, ఆర్భటిన్ = సింహనాదము, రక్షః కావళి= కావలివాండ్ర సమూహము.

తాత్పర్యము.

సహింపరాని ధ్వనివేగము రాక్షస సమూహముల చెవుల గూబలు పగులఁ జీయఁగా మిగులఁ గోపంబున రాక్షసులు మూర్ఛపోవునట్లు సింహనాదము చేసెను.

చ. జయము జయంబు రామునకు • సర్వమహాస్త్రవిదగ్రవర్తికిన్
జయము జయంబు విద్విషద•సహ్యతరస్వి సుమిత్రపట్టికిన్
జయము జయంబు దాశరథి•సంపరిపాలితుఁ డౌ వలీముఖో
చ్చయపతి సూర్యపుత్రునకు • సాహసవిక్రమకీర్తి శాలికిన్. ౧౦౪౫

అర్థములు. సర్వమహాస్త్ర విదగ్రవర్తికిన్=అన్ని మహాస్త్రములను దెలిసిన వారిలో శ్రేష్ఠునికి.

తాత్పర్యము.

౧౦౩౪ వ. ప. చూచునది.

ఉ. దాసుఁడ సర్వసద్గుణవి•తానమనోహర రామమూర్తికిన్
గోసలదేశవల్లభున•కున్ హతశత్రుఁడ వాయుపుత్రుఁడన్
నా సరి గారు సంగరము•నన్ దశకంఠులు వేవు రేనియున్
వాసి యడంతు శాల ద్రుమ•పాళుల నే హనుమత్సమాఖ్యుఁడన్. ౧౦౪౬

తాత్పర్యము.

౧౦౩౫ వ. ప. చూచునది.

క. ధ్వంసంబుఁ జేసి లంకను, హింసించి సమస్తరాక్ష•సేంద్రుల సీతా
హంసీయానకు మ్రొక్కి ప్రశంసితగతిఁ జనెద మిగుల • సకలసురాళుల్. ౧౦౪౭

తాత్పర్యము.

౧౦౩౬ వ. ప. చూచునది.

—• హనుమంతుఁడు చైత్యపాలకులఁ జంపుట •—

మ. అని గర్జింపఁగఁ జైత్యపాలకశతం • బా నాదమాలించి హృ
జ్జనితామర్షము పెర్మిఁ బట్టుకొని శ•స్త్రప్రాసకుంతాదులన్
హనుమంతు న్వడి నొంప గంగ సుడిగుం•డం బో యనం గ్రాలె నా
దనుజస్తోమము కీశవర్యుఁడును రౌ•ద్రస్ఫూర్తి సాటోపుఁ డై. ౧౦౪౮

అర్థములు. చైత్యపాలక శతంబు = దేవత గుడిని రక్షించు కావలి వారి గుంపు. హృత్ + జనిత + అమర్షము = హృదయమునందుఁ బుట్టిన కోపము-ప్రాసము = ఈఁటె; పట్టిసము = ఈఁటె; ఈ రెంటికిని నాకారములందుఁ గొంచెము భేదము. సాటోపులై = ఆటోపముతోఁ గూడినవారై.

తాత్పర్యము.

అని సింహనాదము చేయుఁగా నా దేవాలయము కావలి వారిగుంపు ఆ ధ్వని విని కోపాతిశయమునఁ బట్టు మట్టుకొని యీఁటెల చేతను ఇతర సాధనముల చేతను హనుమంతుని నొప్పింప వచ్చిను ఆ రాక్షసుల గుంపు గంగయందలి సుడిగుండమువలె నాయెను. వానరేంద్రుఁడును ఆటోపముతోఁ గూడినవాఁడై, భయంకరుఁడై.

సీ. ప్రాసాదమునను స్తం•భంబును బెకలించి, గిర గిర మన చుట్టి•తిప్పి వేగ
రముగ వేవిధముల • రభసంబునను ద్రిప్పఁ, దజ్జాతశిఖిశిఖో•త్కరము గవిసి
ప్రాసాద మెల్లను • భస్మంబుఁ గావించి, వాయుసూనుండు దై • తేయశతముఁ
గాలుని పురి కనిపి • గగనంబునను దాఁటి, యిట్లను బిగ్గర• గొల్ల వినఁగ
తే. వినుఁడు నావంటివారలు • వేలకొలఁదు, లవని వర్తింపు చున్నార • లవనిజాత
నెమక సుగ్రీవవశవర్తు • లమితబలులు, వానరేంద్రులు లంకాని•వాసులార !

అర్థములు. రభసంబునను = వేగముగ, తజ్జాత = ఆ త్రిప్పుటచేతఁ బుట్టిన, శిఖిశిఖోత్కరము = అగ్నిజ్వాలల సమూహము, ప్రాసాద మెల్లను = ఎల్లప్రాసాదమును, ఎల్ల శబ్దము ప్రశాంతమైన యవ్యయము.

తాత్పర్యము.

అతివజముఁ బట్టియుంచిన గుడియు చిన్నదని తోఁచుటచే దేవళమందలి ధ్వజ స్తంభమును బీఁకి కన్నులకుఁ గానరాకుండునట్లు వేయిమార్లు గిరగిర త్రిప్పఁగా నా వేఁడిమి జనయించిన యగ్నిజ్వాలలు ఆ దేవాలయమును భస్మము గావించెను. అంతట దాని కావలి రాక్షసులఁ జంపి యాకాశమున కెగిరి యందఱు వినునట్లు గట్టిగా నిట్లనెను. ఓ లంకా నివాసులారా ! వినుఁడు. నావంటివారు వేలకొలఁదులు వానరులు సుగ్రీవుని లోబడి మహా బలము గలవారు సీతాదేవిని వెదకు చున్నారు.

సీ. పదివేనుఁగులపాటి • బలియురు కొందఱు, కొందఱు నూ ఱేనుఁ•గుల బలంబు
దనరినవా రిభ•దశశతబలయుతుల్, కొందఱు వాయువే•గులును గలరు
అప్రమేయబలాఢ్యు • లర్కజాధిపు పట్టి నంగిన ఋక్షనా•థులఁ గపుల
నూఱులు వేలును • నూఱువేల్ కోట్లును, బదికోట్లు నెన్నంగఁ • బాటిగాని
తే. వారిఁ గొనివచ్చు నానరు•వచ్చుఁ గాన, నేయుఁబలుఁడు సుగ్రీవుండు•నిమ్ముఁ జంపు
రామచంద్రునితోడ వై•రమును గొంటి, రింక నెచ్చటి రావణుఁ • డెచటిలంక!

అర్థములు. ఇభదశశతబలయుతుల్ = వేయి యేనుఁగుల బలముగల

వారు, దంత - నఖ - అస్త్ర సాధనుల్ = దంతములు గోళ్ళు తాలు ఆయుధములుగఁ గలవారు.

తాత్పర్యము.

పది యేనుఁగుల బలము గలవారు కొందఱు, నూఱేనుఁగుల బలము గలవారు కొందఱు, వెయ్యి యేనుఁగుల బలము గలవారు కొందఱు, వాయువేగము గలవారు కొందఱు, కొలఁది చెప్పరాని బలము గలవారు కొందఱును సుగ్రీవుకొఱకున్నారు. వీరందఱు గోళ్ళు దంతములు తాలు సాధనములుగఁ గలవారు. ఇట్టి కపులను పద్మ-వేలును-లక్షలు-కోట్లు పదికోట్లు లెక్కింప సాధ్యముగాని వారినిఁ దీసికొని యనేకయ బలుఁడు వానరరాజు సుగ్రీవుఁడు వచ్చును. మిమ్ముఁ జంపును. నిష్కారణముగ శ్రీరామచంద్రమూర్తితో విరోధించితిరి. ఇఁక రావణుఁ జచ్చుట, లంక నశించుట, మీరు చచ్చుట కీ ఋణానుబంధము తీఱిన దని తలఁపుడు.

అంతఃపురమునకు వచ్చుచుండు వారికిఁ దప్పఁ దక్కిన వారికి సీత లంకలో, నున్న దను వార్తయే తెలియదు. అంతయు రావణుఁడు రహస్యముగ నుంచెను.

—• ౪౪-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు జంబుమాలిని వధించుట •—

ఉ. అంతట నేఁగుదెంచెను బ్రహ•స్తసుతుం డగు జంబుమాలి దే
వాంతక చోదితుం డయి మ•హారథసంబున రక్తమాల్యముల్
వింతగు రక్తవస్త్రములు • లీలగఁ గుండలముల్ ధరించి వా
ద్దాంతబలుండు వాసవ•శరాసనతుల్యశరాసహస్తుఁ డై. ౧౦౫౧

అర్థములు. దేవాంతక చోదితుండు = రావణుచే నాజ్ఞాపింపఁబడిన వాఁడు, మహారథస్థుండునన్ = మిగుల వేగముగ; వాసవ శరాసన తుల్య = ఇంద్రధనుస్సుతో సమానమైన, చాపహస్తుఁడై = వింటిని చేతియందుఁ గలవాఁడై.

తాత్పర్యము.

హనుమంతుఁ డీ కార్యము చేయుచుండఁగా రావణుచేఁ బ్రేరేపింపఁబడిన జంబుమాలి యను ప్రహస్త పుత్రుండు మిగుల వేగముగ నెఱ్ఱని పూలదండలు, నెఱ్ఱని వస్త్రములు, కుండలములు ధరించి యింద్రచాపమువంటి చాపము చేతఁ బట్టుకొని మహాబలశాలి యగు వాఁడు.

ఉ. నాయక మొందఁ దైకొని ని•శాచలయంబు వడంక జ్వాలలం
బాయక మీటుచున్ ఖరస•మంచిత మైన రథంబు నెక్కి తన్
డాయఁగ వచ్చువానిని ఘ•నం బగు నాకృతివానిఁ గాంచి యా
వాయుజుఁ డబ్బి యార్చి సుర•నైకసమాహాము పిచ్చలింపఁగన్. ౧౦౫౨

అర్థములు. నిశాచలయంబు = నిద్రకను, జ్వాలలెన్ = తీఁగవంటి నారిని, ఖరసమంచితము = కంచరగాడిదలఁ గట్టిన, పిచ్చలింపఁగన్ = తియపడునట్లు.

తాత్పర్యము.

బాణ మొకటి చేతఁ బట్టుకొని చిక్కనైన నల్లనైన ఉత్తరీయము (?) ధరించుచుఁ గంధర్వ గాడిదలు గట్టిన తేరెక్కి తన సమీపమునకు వచ్చు పెద్దదేహము గలవానిని జూచి తగినవాఁడే వచ్చుచున్నాఁడని పొంగి రాక్షసులు భయపడ నట్టులార్చెను.

క. వానరవీరునిఁ గని యా, దానవవీరుండు బాణ•వరశరము వింటన్
బూనిచి బాహులఁ గ్రుచ్చుచు, నాననమునఁ దలను మార్గ•ణావళి నాటెన్.

అర్థములు. మార్గణావళిన్ = బాణపంక్తులను.

తాత్పర్యము.

ఆ రాక్షసవీరుఁడు వానరవీరునిఁ జూచి వింటఁ బట్టి బాణములు సంధించి బాహువులఁ గ్రుచ్చుచు ముఖమునందుఁ, దలయందు బాణపంక్తులు నాటుకొనఁజేసెను.

బాహుయుద్ధము చేయువానిని బంపిన నాఁగ రని కింకరవధచేఁ దెలిసికొని దూరమునుండి కొట్టువానిగా వింటి యుద్ధము చేయువానిని రావణుఁడు పంపెను.

క. శరనిహతముఖము రక్తని,కర బిందువిషిక్త మగుచు • ఖరకరకిరణో
త్కరవికసితశరదాగమ,సరసీజాతంబు సొంపు • సంపాదించెన్. ౧౦౫౮

అర్థములు. శరనిహత ముఖము = బాణములచేఁ గొట్టఁబడిన ముఖము - రక్తనికరబిందు = నెత్తుటి సమూహముయొక్క బొట్లచే, విషిక్తము = తడిసినది, ఖరకర = సూర్యునియొక్క, కిరణోత్కర = కిరణసమూహములచే, వికసిత = వికసించిన, శరదాగమ = శరత్కాలమందలి, సరసీజాతంబు = కమలముయొక్క, సొంపు = అందము.

తాత్పర్యము.

బాణములచేఁ గొట్టఁబడిన హనుమంతుని ముఖము నెత్తుటి బొట్లచేఁ దడిసి సూర్యకిరణములచే వికసించిన శరత్కాలకమలమువలె నందమై యుండెను.

క. శోణిత మగు కపివదనము, శోణితబిందువులచేత • శోభిలి యంతన్
శోణిత చందనబిందుల, రాణించెడి కోకనదము•రాణఁ దలిర్చెన్. ౧౦౫౯

అర్థములు. శోణితము = ఎఱ్ఱనిది, శోణిత బిందువులచేత = రక్తబిందువులచే, శోణితచందన బిందులన్ = రక్తచందనపు బొట్లచే, కోకనదము = ఎఱ్ఱకమలము. అనుగుణాలంకారము. ఒక్కవస్తువు తనకున్న గుణమే మఱియొక వస్తుసన్నిధిచే నెక్కువైనట్లు చెప్పిన ననుగుణాలంకార మగును. యమునానది యందలి నల్లకలువ లన్నట్లు.

తాత్పర్యము.

ఎఱ్ఱని హనుమంతుని ముఖము ఎఱ్ఱని నెత్తుటి బొట్లచేత నాకాశమున నెఱ్ఱని చందనపు బొట్లుగల యెఱ్ఱతామరవలె నుండెను.

సీ. శరపాళిఁ దాఁకినఁ • గోపించి మారుతి, దాపున నుండు బం•డను నొకండు
గొనినయంత వాఁడును • తునుకలు గావించెఁ, బది బాణముల దాని•పాటు గాంచి
కపి సాలమొక్కండు • గ్రక్కునఁ గైకొని, త్రిప్పంగ దానిని • దితిజవరుఁడు
నాలుగు శరములు • లీలమైఁ ఖండించి, యేనిట భుజములు • నేసి వడి.

ఆ. మునుపటి పోటులఁ బడిన• స్తనదేశమును గొట్ట, క్షిప్త బాణవిద్ధ•దేహుఁ డగుచు
బరిఘ మచటఁ ద్రిప్పి•గిరగిర మని వాని, ఱొమ్ము సూటి చూచి•యుర్వ్వ వైచె.

అర్థములు. శరపాళి = బాణముల వరుస, సాలము = చెట్టు, ఏనిటన్ = ఐదు బాణములచే, బాణవిద్ధ = బాణములచే వేధింపఁబడు.

తా త్ప ర్య ము.

బాణములు వరుసలుగఁ దాఁకుటచే హనుమంతుఁడు కోపించి సమీపమున నున్న బండనెత్తి వానిమీఁద వైవఁగా వాఁడు దానినిఁ బది బాణములచేఁ దునకలు చేసెను. అది పడిపోవుట చూచి హనుమంతుఁడు చెట్టు నొక్కటి పీకి గిరగిర త్రిప్పుచుండఁగా దానిని నాలుగు బాణముల సవలీలగా వాఁడు నఱికె; ఐదు బాణముల భుజములను, ఒక్క బాణముచే వక్షమును, పది బాణములచే స్తన ప్రదేశమును గొట్టఁగా మండుచున్న బాణములచే వేధింపఁబడిన దేహము గలవాఁడై మునుపటి యినుపకట్ల గుదియ తీసికొని గిరగిర త్రిప్పి వాని ఱొమ్ము గుఱిచూచి విసరికొట్టెను.

క. తల యేదో చెయి యేదో, కాలు లేదో చాప, మేదో • మోఁకాళ్ళవో
తెలియక యుండఁగ దితిజుఁడు, నలి నలియై నేల రాలె • నగ్గి నూఱై.

తా త్ప ర్య ము.

దాని దెబ్బచేత నిది తల, యిది కాలు, యిది చేయి, యిది విల్లు, యిది మోఁకాళ్ళని గుర్తింపరాక యుండునట్లు వాఁడు పొడిపొడియై నుగ్గై నేల రాలెను.

క. స్యందనముతోడ ఘోటక, బృందముతోఁ బూనియున్న • యిషుకాండముతో
నందము లగు భూషలతో, నుగ్గైచను రక్కసుఁడు ముద్దై•మూఁడ్కి నగుచున్.

అర్థములు. స్యందనముతోడన్ = తేరుతో; ఘోటకబృందముతోన్ = గుఱ్ఱముల సమూహముతో, ఇక్కడఁ దేరికి గట్టిన కంచరగాడిద లని యర్థము. ఇషుకాండముతోన్ = బాణసమూహముతో; భూషలతో = అభరణములతో.

తా త్ప ర్య ము

తేరితోడఁ, దేరికిఁ గట్టిన కంచరగాడిదలతోడ, వాఁడు సంధించిన బాణములతోడ, వాఁడు ధరించిన సొగసైన యాభరణములతోడ, రాక్షసుఁడు ముద్దగానై పడెను.

ఆ. జంబుమాలిపాటు • దయ్యున హతశేష, కింకరాళి తెలుపఁ • గినక దేఁగి
పంక్తికంఠుఁ డంతఁ • బనిచె సమాత్యపుత్రకుల శౌర్యగర్వ•దర్పధనుల. ౧౦౫౫

అర్థములు. హతశేష కింకరాళి = చావఁగా మిగిలిన కింకరుల గుంపు,

కింకన్ = కోపముతో; అమాత్యపుత్రకులన్ = మంత్రికుమారులను, ఒక రీతుకాఁడు హనుమంతుని సాధింపలేఁడని పెక్కురఁ బంపెను.

తా త్ప ర్య ము.

చంపఁబడఁగా మిగిలిన కింకరులు జంబుమాలి చచ్చె నని తెలుపఁగా రావణుఁడు కోపించి శౌర్యదర్పముల గొప్ప వారగు మంత్రిసుతులఁ బంపెను.

•— ౪౫-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు మంత్రిపుత్రుల నేడ్వురఁ జంపుట •—

సీ. సప్తార్చివర్చసుల్ • సప్తసంఖ్యులు వారు, వెలువడి శరచాప•వివిధసాధ
నంబులఁ గైకొని • జంబుమాలిఁగఁ బరస్పరజయవాంఛు లై•ధర్మజాల
కేతనమాలికా•కీలితరథములు, నంబుదధ్వానంబు•లట్లు మొరయఁ
జాప టంకృతుల ది•శాభాగ మగలఁగఁ, గార్మ్ముకంబుల యట్లు • గ్రాలి చనఁగ

తే. వారితల్లులు కింకర•వార్త వినుట, గొనుచు లే మసువార లో•కొ- యటంచు
బాంధవాప్త సమేతు లై•పల్లటిలిరి, సురవిరోధులు పవమాన•సుతుని దాసి.

అర్థములు. సప్తార్చి వర్చసుల్ = అగ్నివంటి కాంతిగలవారు. సప్తార్చి వర్చసుల్ - శేషాద్విభాషా (పాణిని ౫-౪-౧౫౪) ప్రకారము కవర్ణాగమ మనిత్య మగుటచే నిచ్చట వర్చస్కులని చెప్పఁబడలేదు. పరస్పర జయ వాంఛులై = ఒకరి నొకరు గెలువఁ గోరికఁగలవారై, ఒకరిని మించి యొకరు హనుమంతుఁ బట్టుకొను కోరిక గలవారై, ధర్మజాల = బంగారు మయము లైన; కేతన మాలికా = ధ్వజముల వరుసలచే, కీలిత = కట్టఁబడిన, అగలఁగన్ = పగులఁగా, కార్మ్ముకంబులు = తొలుకారు మెఱుఁగులు, పల్లటిలిరి = వ్యసనపడిరి.

తా త్ప ర్య ము.

అగ్నివలె నుండు వా రేడ్వురు గృహంబులు వదలి వింట్లు, బాణములు తక్కిన సాధనములు తీసికొని యొకరిని మించి యొక్కరు జయము నొందవలయు నని కోరిక గలవారై బంగారు మయములైన ధ్వజము లెత్తిన రథములు, మేఘము లుఱుము నట్లు ధ్వనింపఁగాఁ బోయిరి. వారి తల్లులు కింకరులవార్త విన్నవా రగుటచే వీరే మగుదురో యని చుట్ట పక్కములతో వ్యసన పడిరి. ఆ రాక్షసులు హనుమంతుని సమీపించి,

ఉ. స్యందనగర్జితస్వనము • సాయక వృష్టియుఁ గ్రాల దేవతా
బృందవిరోధివారిధర • మొంతయు మూఁగిన వాయుసూనుఁడున్
గొందలపాటు లేక యొక•కొం దన నొర్చి కరించె మింట ని
ర్బంధరయాన రాక్షస•రంబులకున్ సుఖిగాక జేగి యై. ౧౦౬౧

అర్థములు. స్యందన గర్జితస్వనము = తేరులయొక్క ధ్వని యనెడి యుఱుముల ధ్వనియు, సాయకవృష్టియు = బాణముల వర్ష మనెడి వర్షము, దేవతాబృంద

విరోధివారిధరము = రాక్షసు లను మేఘము, రూపకాలంకారము. కొండలపాలు = కలఁతపాటు, కొండన=కొండయో యనునట్లు,ఉత్ప్రేక్షాలంకారము,నిర్నింబరయాన= మినుల వేగముగా వచ్చెడి, వేగిరమై = వేగము గలవాఁడై.

తాత్పర్యము.

రథచక్రముల ధ్వని యుఱుములుగా, బాణప్రయోగము వర్షముగా రాక్షసు లనెడి మేఘము క్రమ్ముకొనఁగా హనుమంతుఁడు పర్వతమువలెఁ గలఁత పడక యతి వేగముగ వచ్చు వారి బాణములకు గుఱిగాక వేగము గలవాఁడై యాకాశమునసే తిరిగెను.

క. ఇంద్రశరాసనసంయుత,సాంద్రాంబుదపంక్తి కలఁచు • శ్వసనుం డనఁగా
సుంద్రప్రతాపి కపియు న,తంద్రతఁ గోదండధరుల • దైత్యులఁ గలఁచెన్. ౧౦౬-౨

అర్థములు. ఇంద్రశరాసనసంయుత = ఇంద్రధనుస్సుతోఁ గూడిన, సాంద్ర+అంబుద పంక్తి = దట్టమైన మేఘపంక్తులను; కలఁచు = కలఁతపడునట్లు చేయు; శ్వసనుం డనఁగా = వాయువో యనునట్లు; సుంద్రప్రతాపి=ఘనమైన ప్రతాపము గల, అతంద్రతన్ = హెచ్చరికతో.

తాత్పర్యము.

ఇంద్రధనుస్సుతోఁ గూడిన మేఘముల గుంపును వాయువు కలఁచునట్లు ఘనమైన ప్రతాపము గల హనుమంతుఁడు హెచ్చరిక గలవాఁడై రాక్షసులను సంక్షోభింపఁ జేసెను.

క. కంఠారవ మారఁగఁ గపి,కంఠీరవ మప్పుడు గవిసి • క్రవ్యాదవధో
త్కంఠుండై తలపదనఖ,కుంఠితములఁ జేసె సేనఁ • గూల బలంబుల్. ౧౦౬-౩

అర్థములు. కంఠ+ఆరవ=కంఠధ్వని; ఆరఁగన్ = అతిశయింపఁగా; కంఠీరవము = సింహము; క్రవ్యాదవధ = రాక్షసుల చంపుటయందు; ఉత్కంఠుఁడై = వేగిరపాటు గలవాఁడై; తల-పద-నఖ కుంఠితములన్ = అరచేత, కాల, గోళ్ళచే ధ్వంసమయిన వానిఁగా.

తాత్పర్యము.

పెద్ద సింహనాదముచేసి కపిసింహ మప్పుడు రాక్షసుల వధయందు వేగిరపాటు గలవాఁడై పిటిలోదవా యింతసేపు యుద్ధమని తలఁచి యా సేనలను అరచేతులతోఁ గాళ్ళతోఁ గొట్టి, గోళ్ళతోఁ జీల్చివైచెను.

ఉ. కొండలఁగేల బాఁది, మఱి • కొండల నేలను వ్రాఁచి, గ్రుద్దునం
గొండల, నెండి కొండలను • గోళ్ళను జీల్చుచు, నక్కి తాఁచుచున్
గొండల గుంపువోలె, నొక • కొండను దిద్దిర ద్రిప్పి వైచుచున్
గొండల మందఁ గూల్చె రిపు•కోటి వనాటవిభుం డుదగ్రుఁడై. ౧౦౬-౪

అర్థములు. కేలన్ బాఁది = చేతితోఁగొట్టి; మోఁది = కాళ్ళు పట్టుకొని తల నేలను వ్రేసికొట్టి; వనాట విభుండు = వానరశ్రేష్ఠుఁడు.

తాత్పర్యము.

స్పష్టము.

తే. చెవులు బీఁటలువాఱఁగ • సింహనాద, మొనరఁ జేయఁగ మరికొంద • ఱుర్విఁ గూలఁ గాఁ దక్కిన పెఱచి చీ • కాకుపడుచుఁ, బోయినదె పోకగాఁ బాఱి • పోయి రంత,

అర్థములు. బీఁటలు=పగుళ్ళు; తక్కిన=మిగిలినవారు; చీకాకుపడుచున్ = శ్రమపడుచు.

తాత్పర్యము.

చెవులు పగుళ్లు వాఱునట్లు సింహనాదము చేయఁగా, మఱి కొందఱు నేలఁ బడఁగా, దక్కినవారు కష్టపడుచుఁ బోయినదే పోకగా మరల తిరిగి చూడక పరు వెత్తిరి.

తే. తన్నుకొని చచ్చు గుఱ్ఱాలు • ధరణిఁ గూలి
మూల్గు నేనుంగులును నేల • వ్రుగ్గతిలిన
గొడుగులును దిక్కులుల్ నిండఁ • బడమి నెత్రు
టేఱ్లు పాఱెను లంకలో • సెగసె నులివు. ౧౦౬

అర్థములు. వ్రుగ్గతిలిన = వ్రీలఁబడిన; ఉలివు = ధ్వని.

తాత్పర్యము.

స్పష్టము.

క. వానర పీనుంగు డీ గతి, మానవభోజుల వధించి • మసలక చని యు
ద్యానము తోరణమున నా, సీనుండై యుండె రణము • సేసెడు కోర్కిన్. ౧౦౭

అర్థములు. మానవభోజులన్ = రాక్షసులను; మసలక = జాగు చేయక.

తాత్పర్యము.

హనుమంతుఁ డీ విధముగ రాక్షసులఁ జంపి వెంటనే పోయి యుద్యాన తోరణ మున నింకను యుద్ధము చేయు కోరికగలవాఁడై కూర్చుండెను.

—• ౪౬వ సర్గము. హనుమంతునిమీఁదికి రావణుఁడు
సేనానాయకుల నేవురఁ బంపుట •—

సీ. మంత్రిసుతనాశము • వినరణంబు రావణుఁ; డాలించి మఱుఁగిడి • స్వాంతమును వి
రూపాక్ష దుర్ధర • యూపాక్ష భాసక, ర్ణ ప్రఘసుల సైన్య • నాయకులను
నేవురఁ గనుఁగొని • యేఁగి మీరలు సర్వ, సైన్యంబుతో వన • చరుని, బట్టి
తేవలయును జంపు • లేఁకున వెలఁదున, తప్పక కడుఁ బ్రియ • త్నంబు చేసి

తే. కాలదేశవిరోధంబు • గలుగకుండఁ
గార్య మొనరింపుఁడీ క్రోఁతి • గాఁడు వాఁడు
జిష్ణుఁడు తపోబలంబున • సృష్టి చేసి
యంపెఁ బెనుభూతి నొంద దస్మ • దర్థముగను.

అర్థములు. మఱుఁగిడి = దాఁచిపెట్టి, స్వాంతమును=మనస్సును, తేఁకువ= ధైర్యము, మెలఁకువ = హెచ్చరిక, జిష్ణుఁడు = ఇంద్రుఁడు, అస్మదర్థముగను = నా నిమిత్తమై.

తాత్పర్యము.

మంత్రికుమారులు చచ్చినవార్త విని విరూపాక్షుఁడు, దుర్ధరుఁడు, యూపాక్షుఁడు, భాసకర్ణుఁడు, ప్రఘసుండు నను సేనానాయకుల నయిదుగురిఁ జూచి మీరు మీ సమస్తసేనలతోఁ బోయి క్రోఁతినిబట్టి తేవలయును జవరా. ధైర్యము హెచ్చరిక తప్పక, మిగులఁ బ్రయత్నము చేసి క్రోఁతి గదా యని యలక్ష్యము సేయక దేశకాల విరోధము లేకుండునట్లు పని సేయుఁడు. వాఁడు నిజమైన క్రోఁతి గాఁడు. ఇంద్రుఁడు తపస్సు చేసి నన్ను జయింపవలయు నని పెద్దభూతమును సృష్టి చేసి పంపెను. అని తన మనస్సునఁ గల దానిని దాఁచి మోసపుమాటలను జెప్పెను. అట్లు చెప్పినఁ గాని వారు దేవేంద్రుని శక్తియే కదా యని ధైర్యముతోఁ బనిచేయరు. వాస్తవము చెప్పిన నంపెడు నిందింతు రని భయము. మేము యుద్ధము చేయ మని యందు రేమో యని సందేహము.

చ. మిముఁ గొని కాదె గెల్చితిని • మేటిబలాఢ్యుల నాగయక్షరా
క్షసనరమహర్షి దానవుల • నద్భుతరీతి రణాగ్రసీమలన్
సమయము వేచి నా రిపులు • సల్పఁగఁ జూచెద ద్రోహంబుఁ జం
డమరవిరోధులార! పోటు • లైనను క్రోఁతిని బట్టి తేరఁడీ. ౧౦-౧౫

తాత్పర్యము.

మిమ్ము సహాయులుగాఁ గొనికదా బుద్ధిబలవంతులైన నాగులను, యక్షుల ప్రభు వగు కుబేరుని, దేవతలను, మహర్షులను, దానవులను యుద్ధభూమియందు లోకు లాశ్చర్య పడునట్లు గెలిచితిని. ఇది మీ రెఱింగిన విషయమే. ఆ కారణముచే వారికి మనపై విరోధ ముండుటయు మీరు తెలిసినవిషయమే. ఎప్పుడు సమయము దొరకునా పగతీర్చు కొందుమా యని వారు కాచికొని యుండుటయు మీరు తెలిసిన విషయమే. ఇప్పుడు వారందఱుఁ జేరి నాకుఁ గీడుచేయ నాలోచించు చున్నారు. నావలె మీరును దేవ విరోధులే కావున వారు పంపిన యీ క్రోఁతిని మీ రెట్టులైనఁ బట్టుకొని రండు.

ఉ. తేలినఁ జూచితోఁ బ్ర • కీర్తితవిక్రము నీ కపీశ్వరున్
వాలిని వాలిసోదరు న • వార్యపరాక్రము జాంబవంతుఁ గ్రీ
శాలి చమూపు నీలు ద్వివి • దాదుల నాదినిఁ గాని వారి కీ
వాలినరూపు ఘనశక్తి యు • వారికి లేదు ఉల్లసిల్లెనే. ౧౬-౧౭

అర్థములు. కలిగన్ = క్రోతిగదా యని పరిహాసముగా, కీశాధిపమా పున్ = వానరసేనా నాయకుని, మీరిన = అతిశయించిన, ధీగతి = బుద్ధిమార్గము.

తాత్పర్యము.

ప్రతిదినము తోటలలో, దోవలలో జూచు క్రోతిగదా యని పరిహాసముగా నీ క్రోతిని జూడవలదు. ఇది మిక్కిలి కీర్తి పొందిన పరాక్రమము గలది. నేను వాలిని, సుగ్రీవుని, వారింపరాని పరాక్రమము గల జాంబవంతుని, వానరసేనానాయకుని నీలుని, ద్వివిదుడను పేరుగలవానిని జూచితినిగాని యిటువంటి గొప్ప యాకారము, బుద్ధిబలము, వారింపరాని తేజము వారి కుండెనా?

చ. ఘనతరభూతి మెయ్యదికొ • నైకొని వానరరూప మిా క్రియం
బనివడి రాఁగఁ జాలును, ప్రబ•వమాదము మాని దరింపుఁ డాజిలో
మనుజసురాసురాదులను • మార్కొనఁ జాలరు మిమ్ము నట్టిటం
చును మది నెమ్మదిం దగదు • కూడదు లక్షం గలహాంబు పట్టులన్. ౧౦౭౧

తాత్పర్యము.

ఏదియో గొప్ప భూతి మిా ప్రకారము వానర రూపముతో బనిపూని వచ్చి యుండవలెను గాని, యిది నిజమైన క్రోతిగాదు. కాబట్టి యుద్ధమందు మిగుల హెచ్చరికతో జరింపుఁడు. మిమ్ము మనుష్యులు, దేవతలు, రాక్షసులు యుద్ధమున నెదిరింపఁ జాలరు. అట్లున్నను నేను మింతభారముగదా మా కెవ్వ రెదు రని కూడదు లను వారు యుద్ధమందు హెచ్చరిక తప్పరాదు.

చ. కలన జయింతు నేన యనఁ•గాఁ దగ దేరికి, గెల్పు చంచలం
బలఘుతరప్రయత్నమున • నొంద దగు రక్ష సేమునప్పు డంచుఁ దాన్
సెల విడి వార లేగిరి వి•శిష్టరథేభతురంగపంక్తితోఁ
గలకలనాదముల్ చెలఁగఁ • గాండశరాసనశస్త్రపాణులై. ౧౦౭౨

అర్థములు. కలనన్ = యుద్ధమందు, చంచలము = స్థిరముకానిది; అలఘుతర = మిక్కిలి గొప్ప దగు, విశిష్ట = మిగుల శ్రేష్ఠములైన, రథ ఇభ - తురంగ పంక్తితోన్ = తేరులు, ఏనుఁగులు, గుఱ్ఱములు వీనియొక్క వరుసలతో—పంక్తి - ఇది సంస్కృతమున 'పఙ్క్తి' యని వ్రాయఁ బడును. దీనికి దత్సమమున నిదియె రూపమని కొందఱని. కాని యది మహాకవి సంప్రదాయానుసారము గాదు. ఇట్టి శబ్దము లెల్ల - అంకితము - మాతంగము - వాంఛ - ఈ ప్రకార మనుస్వారములు పూర్ణబిందువులుగా మార్చి వ్రాయఁ బడును. (మా. సు, సంజ్ఞ. ౧౬. వ.సూ. సూచిక) 'సింహ మనంబు నన్య వనితా సమానము, పల్కు దాసగాఘంపలక్ష్మ తుల్యము జగన్నుత విప్రుల యందు నిక్క మిా, రెండును రాజులందు విపరీతము గావున విప్రుఁడోపు, నోపం డతి శాంతుఁ డయ్యు నరపాలుఁడు శాపము గ్రమ్మరింపఁగన్' ఇది పూర్ణబిందుప్రాసమున కుదాహరణము. నాలుగు పాదము లందును సింహ

నున్నతే యుండవలెను. ఓషధుః అనుటకు ఓషధ్యః అని వ్రాయ వ్యాకరణము సమ్మతింపదు. ఓషధు అనుశబ్దమునకు అర్థానుస్వారము, ఉండుచున్న యుటలకు సూత్రము గలదుగాని యుండుచున్న వర్గపంచమాక్షరముగ మారును అని సూత్రము లేదు. సంప్రదాయము లేదు. అట్లుతే 'సింగం బాకటితో గుహాంతరమునం జేహ్వాటుమై యుండి, మాతంగమస్తిష్కలయాగ్ధదర్శనసముద్యగ్రోత్కర్షయై వచ్చు నోజం గాంతారవీ వాపథ్యమువె నస్మత్సేనపై పీఁడై వచ్చెం గుంతీసుత మధ్యముండు సమర్థేమాధి రామాగ్నిహిన!' అనుచో సింగము తద్భవము గాన తద్భవములందు ఐ ఈ లు లేవు గావున సిద్ధమని వ్రాయ రాదు. అట్లుతే తెక్కి-న పాదంబులం జూచునది.

తా త్ప ర్య ము.

యుద్ధమం దెంత బలశాలి యైనను నేనే జయించెద నని చెప్పఁదగదు. ఏలన గెల్పు స్థిరముగాను, బలవంతుఁడే జయించునను నియతి లేదు. కావునఁ బ్రతివాఁడును తన్ను రక్షించుకొనుటయందు మిగుల గొప్ప ప్రయత్నము సేయవలయును. అని వారి కాజ్ఞ యియ్యఁగా వారు శ్రేష్ఠము లైన రథములు, ఏనుఁగులు, గుఱ్ఱములు కావలసినన్ని తీసికొని కలకల ధ్వనులతో విండ్లు, బాణము, లాయుధములు ధరించినవారై

—• హనుమంతుఁడు సేనానాయకుల నేవురఁ జంపుట •—

క. పిదపఁ బ్రజ్వల నుదయ, స్సూర్యునివలె వెలుఁగు వాని • సుధమతిని మహా
కారు మహావేగు మహా,ధీరు మహోత్సాహుఁ గనిరి • దితిజవ రేణ్యుల్. ౧౦౭౩

అర్థములు. ప్రజ్వలత్ + ఉదయత్ + సూర్యునివలె – మారుసగా వ్యాఖ్యానింపఁ దగు శబ్దరూపము. అమరకోశము. ఇట్లు చెప్పుటచే సూర్యబింబ మింకను ఎఱ్ఱగానే యున్నదని సూచన.

తా త్ప ర్య ము.

పిదప, మండుచు నుదయించు సూర్యునివలెఁ బ్రకాశించు వానిని, మంచి మనస్సు గల వానిని, గొప్ప యాకారము గొప్ప వేగము గొప్ప ధైర్యము గొప్ప యుత్సాహము గలవానిని, హనుమంతుని రాక్షసశ్రేష్ఠులు చూచిరి.

సీ. కనుఁగొని దుర్ధరుం • డనుపమశితపీత, ముఖశరపంచక•మునను హనుమ
శిరము నొప్పించిన • హరివరుం డుప్పర,మెగసి దెసెల యు•త్క్రియను దెసలు
మించ గర్జింప వ•ఖండతేజుం డైన, దుర్ధరుం డొకనూ•ఱమ్ము లాని
కపివరుఁ డ వర్షింపఁ•గా శల్పమేఘంబుఁ, దూలించు వాయువు•లీల వాని
తే. మార్గ పవనుఁడు • మార్గణ హతి నొడ్డి, మును మెంచి వేగ • మింటి కెగసి
యవలీలుండి పడిను • నాతని తేరిపైఁ, గొండమీఁదఁ బిడుగు•పిండవడగ.

అర్థములు. అనుపమ = అసమాన మైన, శిత = పదునైన; పీతముఖ = పచ్చని ముఖము గల, బంగారు గఱులు గల యని భావము. శరపంచకమున =

అయిన బాణములచే, ఉప్పరపీదికిన్ = ఆకాశమునకు, తూపులు = బాణములు।
మార్గణహతిన్ = బాణముల దెబ్బలచే.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు చూచి యుండు దుర్ధరుం డను వాఁడు అసమానుఁడై, పదునైన పచ్చని ములుకు బాణములచే హనుమంతుని తలను నొప్పింపఁగా వానరశ్రేష్ఠుఁ డాకాశమున కెగిరి, భూమి, దిక్కులు నిండ సింహనాదము సేయుఁగాఁ బూర్ణతేజస్సు గల దుర్ధరుఁడు నూఱు బాణములు వానరుని మీఁద గురియింపఁగాఁ జిన్న మేఘము నెగుర్చు జిమ్ము వాయువు వలె వాని నెగురఁగొట్టి హనుమంతుఁడు బాణముల దెబ్బలకు నొప్పి చెందియు దేహమును పెంచి యాకాశమున కెగిరి యచ్చటనుండి కొండ మీఁదఁ బిడుగు గుంపు పడినట్లు దబాలున వాని తేరిపైఁ బడెను.

ఆ. హయము లెనిమిదియును • నక్షకూబరములు, నమసి విఱిగె వాఁడు•స్యందనంబు
నుండి పడెను విడిచి • యసువులు, వానిని గాంచి, తీవ్రరోషు లగుచు•దివికి నెగిరి.

అర్థములు. అక్షకూబరములు=బండికన్ను, నొగలు - క్రమాలంకారము.

తాత్పర్యము.

ఎనిమిది గుఱ్ఱములు చచ్చెను. బండికన్ను నొగలు విఱిగెను. వాఁడు ప్రాణములు వదలి తేరిమీఁదనుండి పడెను. వానిని జూచి మిగులఁ గోపించినవారై యాకాశమున కెగసి.

రాక్షసులు వేసిన బాణములు పోవు నెత్తుకంటె నింకను నెత్తున హనుమంతుఁ డుండుటచే వీరి బాణము లాయనకుఁ దగులక యే క్రిందఁ బడుచుండెను. కావున వారును నాకాశమున కెగిరిరి.

తే. అల విరూపాక్షయూపాక్షు•లనెడివారు, కపి యురస్థ్సలి మీఁద ము•ద్గరము లెత్తి
హనుమ వారల వేగంబు • నాఁగి మఱలఁ, బృథ్వికిని దిగ్గి చెట్టొంకు•పెల్లగించి.

తాత్పర్యము.

మీఁదఁ జెప్పిన విరూపాక్షుఁడు, యూపాక్షుఁ డనెడివారు వానరుని ఱొమ్ము పగులఁగొట్ట ముద్గరము లెత్తుకొని రాఁగా వారివేగమును హనుమ యణఁచి టటాలున భూమిపైకి వచ్చి చెట్టు నొకదానిని పెల్లగించి.

ఉ. వారలఁ గొట్టి చంపఁ దమ•వారల ముప్పురపాటుఁ గాంచి దు
ర్వారతరాగ్రహంబునను • బట్టిసముం బ్రఘసుఁడు నైచినన్
శూరుఁడు భాసకర్ణుఁడును • శూలముఁ గైకొని గ్రుమ్మిఁ గ్రుమ్మినన్
మారుతి బాలభాస్కరుని • మాడ్కిని మండు రక్తసిక్తుఁడై. ౧౦౭౭

తాత్పర్యము.

ఇప్పుడు రాక్షసులు మీఁద నుండిరి. హనుమంతుఁడు క్రిందనై భువి నుండెను

నా శాఖాశేఖరమునుండి క్రిందికి వర్షముపోవల హనుమంతుఁడు చెట్టు పీకికొని పోయి వారిని కొట్టఁగా వారి ముద్గరములు పొట్టివి, చెట్టు పొడుగాటిది యగుటచే వారిదెబ్బలు హనుమదునకుఁ దగులలేదు, హనుమంతుఁడు కొట్టినది వారికిఁ దగిలెను. దానితో వారు చచ్చిరి. ఇట్లు తమవారు ముగ్గురు చావఁగా మిగులఁ గోపించి మిగిలిన యిరువురిలో ప్రఘసుం డనువాఁడు పట్టిసమును వైచెను. భాసకర్ణుఁడు శూలముతోఁ బొడిచెను. ఇట్లు పొడువఁగా నాంజనేయుఁడు నెత్తురుఁ దడిసి బాల సూర్యునివలె నుండెను.

క. తరుమృగ ఫణిసంయుతమగు, ధరణీధరశృంగమునను • దా రాక్షసులన్
ఉరుగతి వైచిన నయ్యిరువురు ప్రాలిరి యపగతాసు•వు లయి ధరిత్రిన్. ౧౦౭౮

అర్థములు. తరుమృగఫణిసంయుతము = చెట్లతోను, మృగములతోను, పాములతోను, గూడినది. ధరణీధరశృంగము = పర్వత శిఖరము - ఉరుగతిన్ = గొప్ప వేగముతో - అపగత + అసువులు = పోయిన ప్రాణములు గలవారు. ప్రాణము పోయినవారు.

తాత్పర్యము.

చెట్లతో మృగములతో పాములతో, గూడియుండిన పర్వత శిఖర మొక్కదాని బట్టి తెచ్చి యా రాక్షసులపై మహావేగముతో వైవఁగా వా రిరువురు చచ్చి నేలఁ బడిరి.

క. ఏవురు దళవాయులు నిటు, చావం బెఱవారి నెల్లఁ • జక్కడఁచెను దం
తావళహయభటరథతతి దం,తావళహయభటుల నసుర•తతి ద్రుంపఁ దివన్. ౧౦౭౯

అర్థములు. దళవాయులు = సేనానాయకులు. దళవాయి—ప్రకృతి; చక్కడఁచెను = చంపెను, దంతావళహయభటరథతతిన్ = ఏనుఁగులయు, గుఱ్ఱములయు, భటులయు సమూహమును, దంతావళము— దంత + వలము = దంతావలము- ఇచట వల్ప్రత్యయమునకుఁ గల యని యర్థము. మత్వర్థీయము.

తాత్పర్యము.

ఏవురు సేనానాయకు లిటు చావఁగాఁ దక్కిన సేనను ఏనుఁగులతో నేనుఁగులను, గుఱ్ఱములతో గుఱ్ఱములను, భటులతో భటులను గొట్టి యింద్రుఁడు రాక్షసులఁ జంపినట్లు చంపెను.

క. చనఁ దెరువు లేక యుండఁగ, ఘనగజహయభటచయంబు • క్ష్మన్ నెఱసిన నా
హనుమని లయకాలుఁ డనఁగా,జని తోరణసీమఁ జేరె•శ్రాంత్యర్థముగన్. ౧౦౮౦

అర్థములు. తెరువు=త్రోవ, క్ష్మన్ = భూమియందు, లయకాలుఁడు = ప్రళయకాలమందలి యముఁడు, శ్రాంత్యర్థము = బడలిక తీర్చుకొనుటకు.

తాత్పర్యము.

పోవుటకు మార్గము లేకుండునట్లు పెద్ద యేనుఁగులు, గుఱ్ఱములు, భటులసమూ

హము భూమిమీఁద నెఱిసినట్లు వ్యాపింపఁగా ప్రళయకాలయమునివలె హనుమం తుఁడు బడలిక దీర్చుకొనుటకై యొప్పుగా తోరణమును చేరి కూర్చుండెను.

ఉత్ప్రేక్షాలంకారము. అనన్ ఇది యుత్ప్రేక్షావాచకము.

—• ౪౬-వ సర్గము. హనుమంతునిమీఁదికి రావణుఁడు పంచసేనాపతులను బంపుట •—

సీ. దశకంఠుఁడు తెల్పుడు • దళములతోఁ జేర, హనుమ కోట విని యమ•రారి సేన
సమరోద్ధతోన్ముఖుఁ • బంచవిక్రమశాలిఁ, దవ తనూభవు వఢుఁ • గనుఁగొనంగఁ
గనుసన్న మెఱుఁగు చా•పము చేతఁ బూని స్వర్ణ,చిత్రకార్ముకముతో • చేతఁ బూని
ద్విజవరుల్ వేల్వంగ • నెస భగ్గు మని లేచు,నగ్నినా దగ్గన • నప్పు లేచి
తే. తపము బలమున నార్జింపఁ • దప్తకనక,జాలశోభిత మై రత్న•జాలలసిత
కేతనాంచిత మై జవో•పేతసైంధ,వాష్టకసుయోజితం బగు • యమును వుట్టెను.

అర్థములు. దళములతో = సేనలతో, హేరన్ = రణమందు, సమర + ఉద్ధత + ఉన్ముఖున్ = యుద్ధమునందు గర్వించినవాఁడు, యుద్ధమునకు సిద్ధపడి యుండువాఁడు, కనుసన్న = కంటిసంజ్ఞ, స్వర్ణ చిత్రకార్ముకమున్ = బంగారుచే నలంకరింపఁబడిన వింటిని, ద్విజవరుల్ = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు, వేల్వంగన్ = హోమము సేయఁగా, తప్తకనకజాల = పుటము వేయఁబడిన బంగారు సమూహముతో, శోభితమై = ప్రకాశించునదిమై, రత్నజాలలసిత = రత్న సమూహములచే బ్రకాశించు, కేతనాంచితమై = ధ్వజములచే నొప్పునదై, జవోపేత = వేగముతోఁ గూడిన, సైంధవాష్టక = ఎనిమిది గుఱ్ఱములచే, సుయోజితంబగు = చక్కఁగాఁ గట్టఁబడినదై.

తాత్పర్యము.

అయిదుగురు సేనానాయకులు సేనలతోడ యుద్ధమునకు జన్నుట విని రావణుఁడు యుద్ధగర్వముగలవాఁడును, యుద్ధమునకుఁ బోవ సిద్ధపడి యుండువాఁడును, భయంకరమైన పరాక్రమము గలవాఁడును తన కొడుకు నైన యూపాక్షుని జూడఁగా వాఁడు తండ్రి కంటిసంజ్ఞ నెఱిఁగి బంగారుచే నలంకరింపఁబడిన విల్లు చేతఁబూని బ్రాహ్మణులు హోమము సేయఁగా భగ్గు మని మంట లెగయు నగ్నివలెఁ జిహ్వాలుగ లేచి తపముచే నార్జింపఁ బడినదియు, పుటము వేయఁబడిన బంగారుచే బ్రకాశించునదియు, రత్నములచే జెక్కఁబడిన కేతనములతోఁ బ్రకాశించునదియు, శీఘ్రముగఁ బోఁగల యెనిమిది గుఱ్ఱములను గట్టినదియు నగుటను,

తే. బాలభాస్కరుభంగిని • బ్రజ్వరిల్లి, యమరదానవదుర్జయ•మై నభశ్చ
రంబు నై రత్నమయ మైన•రథము నెక్కి, తూణ యష్టకృపాణికల్ •తోమరములు.

అర్థములు. అమరదానవ దుర్జయమై = దేవతలకు, దానవులకు జయింప రానిదై, నభశ్చరంబునై = ఆకాశమందుఁ దిరుగునదియై, తూణము = అంబుల పొది, అష్ట కృపాణికల్ = ఎనిమిది కత్తులు, తోమరములు = చిల్లకోలలు.

తాత్పర్యము.

బాలసూర్యునివలె వెలుఁగుచు, దేవదానవులకు జయింపరానిదై, యాకాశమునందు సంచరింపఁగలదై, రత్నములతో నిండిన రథముపై యుండి, విలుపట్టియు, నెనిమిది కత్తులు, చిల్లకోలలు.

పూర్వపు మంత్రులు రథముల విడిచి యాకాశమున యుద్ధము చేయుటచేఁ జంపఁబడిరని విని యాకాశమందును జేరి దీనిపైనుండియే యుద్ధముచేయు సాధ్యమగునట్లు ఆకాశమున సంచరింపఁగల దైనదై నాల్గింటి దూరపు యుద్ధమునకు బాణములు, ఖడ్గయుద్ధమునకుఁ గత్తులు నని యుభయవిధసాధనములు గ్రహించినవాఁ డయ్యె నని భావము.

క. వెలుఁగ న్బాలునిఁ బోని రవి, నులివ్రునఁ బాకించి రథగ• జోత్తమహయముల్
బలములు గొలువఁగఁ జని కనె, బలియుని దోరణనివాసి• ప్లవగాధిపుస్ ౧౦౪౩

అర్థములు. ఉలివ్రున = కంఠధ్వనిచే, బలముల్ = సేనలు.

తాత్పర్యము.

వెలుఁగుచుండఁగా బయలుదేఱి భూమియు, నాకాశము ధ్వనిచే నిండించి రథములు, ఉత్తమ గజములు, ఉత్తమ హయములు, కాల్బంట్లు సేవింపఁగాఁ బోయి బలవంతుఁడై తోరణమందు నున్న వానరేంద్రునిఁ జూచెను.

చ. విలయకృశానుతుల్యుఁ దను• వీరవరున్ బహుమాన దృష్టిచేఁ
గలయఁగఁ జూచి వాని జవ•గర్వము నాత్మఁ దలంచి స్వీయ మహా
బలము బలంబుఁ జూడఁగ హి•మాత్యయభాస్కరుఁ బోలి తీవ్రుఁడై
తెలుఁకక మహాదుపాయముల • దాఁకెను జేసి మదోత్తమాధవున్. ౧౦౪౪

అర్థములు. విలయ కృశాను తుల్యుఁడు = ప్రళయ కాలాగ్నితో సమానుఁడు; బహుమాన దృష్టిచేన్ = గౌరవముతోఁ జూచిన చూపుచే, దీనిచే హనుమంతుఁడు సామాన్యవానరుఁడు కాఁడు, శత్రువైనను నుత్తముఁడని గ్రహించె ననియుఁ బూర్వము వారు దానిని గ్రహింపజాలక పోయిరనియు, సూచన. దీనివలన నుత్తమ గుణములు గలవాఁడు, ఋజువాది, తనకు విరోధిపక్షమున వచ్చినను వానియెడ గౌరవించవలయునుగాని, యవమాన దృష్టిని జూడరాదని యొప్పుచున్నది. కాఁబట్టి దొరాధులు గుణహీనులు. హనుమంతుఁడు లిట్టి గౌరవమునకుఁ బాత్రుఁడు గాఁడు. జవగర్వము = వేగముగ సంచరింపఁ గల ననుగర్వము; బలము = అస్త్రశస్త్ర విద్యయందుఁ దనకుఁ గల పరిశ్రమము. బలము = దేహబలము. హిమాత్యయభాస్కరుఁబోలి = మంచుకాలము పోయిన నాఁటి సూర్యుఁడు - ఎండకాలపు సూర్యుఁడు. మంచుకాలమునకు, ఎండకాలమునకు నడుమ వసంతము నున్నను హిమ విరోధి సూర్యుఁడు కావున, వలసిన కాలము గ్రీష్మము కావున గ్రీష్మమునాఁటి సూర్యుఁ డని చెప్పవచ్చును. శేష నగకాలము పోఁగానే వర్ష్య మాఘమాసమందలి

సూర్యుఁడని చెప్పినను జెప్పవచ్చును. మాఘ మాసమున మాడకొత్తు వేసంగి యను నానుడి గలదు. అదియునుగాక "అర్జునస్య ఇమే బాణా నేమే బాణా శ్శిఖండినః। కృంతన్తి మమ గాత్రాణి మాఘే మాసే గవా ఇవ" ఈ బాణము లర్జునునివి. శిఖండివి కావు. నా యవయవములను మాఘమాస కిరణములవలె బాధించు చున్నవి, యని యొక యర్థము గలదు. మాఘేమా = ఆఁడెండ్రకాయ, సేగవా = దాని పిల్లలు అని యర్థము.

తాత్పర్యము.

ప్రళయకాలాగ్నివలె నున్న యుత్తమవీరుని నాంజనేయుని సగౌరవదృష్టిఁజూచి వానికిఁ గల వేగ గర్వము నాలోచించి తన శస్త్రాస్త్రపాండిత్యము, దేహబలము వానికిఁ జూప గ్రీష్మమందలి సూర్యునివలెఁ దీవ్రుఁడై యాంజనేయుని మూఁడు బాణములచేఁ గొట్టెను.

—♦ హనుమంతుఁ డక్షకుమారునిఁ జంపుట ♦—

క. వెండియుఁ జైపడి శితశర, కాండంబుల నొంప నతఁ♦డకపినాథులకున్
భండనము చెల్లె దివిజుల, గుండెలు దిగ్గిల్లఁగ ♦ ఘోరం బగుచున్. ౧౦౪౫

అర్థములు. శితశరకాండంబులన్ = పదునైన కఠినములైన బాణములను. భండనము = యుద్ధము.

తాత్పర్యము.

అంతటఁ జేరి సైపడి పదునైన కఠిన బాణంబులచే నొప్పింపఁగా నతఁడును హనుమంతుడును దేవతల గుండెలు దిగ్గిలఁగా ఘోరమైన యుద్ధము జరిగెను.

చ. పుడమి వడంకెఁ, దేజ మడఁ♦ పోయె నహర్పతి, గాలి వీచుటల్
విడిచెఁ, జలించెఁ గొండలును ♦ విన్ను విదాన మెసంగె, క్షోభముం
బడిరొ సముద్రముల్ భయము♦పాటున; రాక్షసవానరేశ్వరుల్
విడివడి ఘోరభంగిఁ బరి♦విచ్యుతి మచ్చర మెచ్చి పోరఁగాన్.

అర్థములు. అహర్పతి = సూర్యుఁడు, అడఁ = క్షీణించి, విన్ను = ఆకాశము, పరివిచ్యుతి=సడలిపోక – దృఢముగ.

తాత్పర్యము.

రాక్షసుఁడు కపీశ్వరుఁడు నెగఁబడి విచ్యుతివిడక దృఢముగ వెనుదీయక మచ్చరమున యుద్ధముసేయు సమయమున భూమి వణఁకెను. సూర్యుని కాంతి మాసెను. గాలి వీచుట మానెను. కొండలు కదలెను. ఆకాశమున ధ్వని పుట్టెను. సముద్రములు భయముఁ గలఁత చెందెను.

ఉ. అట్టిమొనం గుమారుఁడు ర♦యంబునఁ గాంచనపుంఖ బాణముల్
పట్టి పిడుగ్జ్వాలంబు లను♦పాములపోలిక మూఁటి నాటినన్

కొఱ్ఱున నిల్చున్ మొగము • సోయగబాంధవుఁబోలె బోఁటురా
పట్టి శరంబులు వ్రాలఁగ • భానువు లట్టులు ప్రజ్వరిల్లుచున్. ౧౦౪౭

అర్థములు. కాంచనపుంఖ బాణముల్ = బంగారు పింజ గల బాణములు, బాణముల్కి ప్రయోగించుటకు పట్టుకొను చివర భాగము పుంఖము. ఒక కొన ములికి, ఒక కొన పింజ. విషోజ్జ్వలంబులు = విషముచే వెలుఁగుచున్నవి. కొఱ్ఱు=కాలు చున్న, బోఁటురా+పట్టి=రాచిన రాజకుమారుండు, భానువులు=కిరణములు.

తాత్పర్యము.

ఆ సమయమందు నా చిన్నవాఁడు వేగముగ బంగారుపింజ గల బాణములను విషముగల సర్పముల వంటి వానిని మూఁటిని వాఁటఁగా నెత్తుట కాలుచుండఁగా హనుమంతుని మొగము సూర్యబింబమువలె నుండెను. అక్షకుమారుని బాణములు కిరణములవలెఁ బ్రకాశించెను. కిరణములు సూర్యునినుండి వెలికిఁబోవును. కాని వెలి నుండి సూర్యబింబము రావు కావున నాయకుని నెత్తురుకాలు హనుమంతుని మొగము సూర్యుఁడై నప్పుడు అందు నాటుకొన్న నెత్తుటఁ దడిసిన బాణములు కిరణము లని గ్రహింపనగును.

సీ. అతి మార ధి మారుతి • యుగ్రహోదగ్రుఁడై, తన మాఱుగనులనే • పమువెలెనయు
బలముల వాహనం • బుల దహియించెను, మంద రాగ్రస్థాంశు • మాలిమాడ్కి-
నకంఠుకు ముసిగుఁడై • యదలంబుమీఁద జీ, మూతముగతి ముల్కి • సమునకు నెకిసెఁ
గపియును జంకక • గ్గ్రించి తృణావృత, వారిధి దాసెడి • వారణంబు
ఆ. పగిదిఁ దన్నుఁ బాయు • బాలునిఁ గికురించి, మించి కేసరి తనఁ • గంటగించి
యసుర పటలి మీఁద మార్గ • ణాసార మతనిపై, వారివాఁ డగులు వఱ • యుండ లేఁగ.

అర్థములు. ఉగ్రహోదగ్రుఁడై = కోపముచే భయంకరుఁడై, మందరాగ్రస్థ+అంశుమాలి మాడ్కి = మందర పర్వత శిఖరమున నున్న సూర్యునివలె; భరతఖండమున పాల్గ్రామ పర్వతమున క్షేత్రమున మందర పర్వతము ఘాటుకి పట్టనకుమ్ముఁ గలదఁట. దానిశిఖరముమీఁదికి సరిగా సూర్యుఁడు వచ్చునప్పటికి సత్త్రాయణమున మధ్యాహ్నకాలమగును. అప్పుడు సూర్యుఁడు మిగుల వెలుఁగుచుండును. జీమూతము= మేఘము. ముల్కి-సమునకు = బాణవర్షము. తృణావృత వారిధి=గడ్డిచేఁ గప్పఁబడిన బావిని, వారణంబు=ఏనుఁగు, ఏనుగులను బట్టుటకు గుంత త్రవ్వి దానిపైఁ దడికలు వేసి, దానిపై పైరు పండునట్లు చేయుదురు. ఆ గడ్డికై వచ్చి యేనుఁగులు గుంతలోఁ బడును. కికురించి = మోసగించి, కంటగించి = రోషించి, మార్గణాసారము = బాణవర్షము.

తాత్పర్యము.

అతి దారుణ పరాక్రమశాలియగు హనుమ కోపించి మాఱుచేసెను యువకుమారుని సేనలను, వాహనములను దహించెను. అతఁడు మందర శిఖరము నందలి

సూర్యునివలెనై కోపించి కొండమీఁద మేఘము వర్షించునట్లు బాణవర్షము గురియించెను. దానికి హనుమంతుఁడు ఉంకిక గర్జించి గర్జించిన బాలికై వన్ను వేసుఁగువలెఁ దన్నుఁబట్టుకొన వన్ను నతని నాపగించి యూకాశమున కెగసెను. తప్పించుకొని పోవు నని బాలుఁడు కోపించి యుతనిపై బాణవర్షము గురియించెను. హనుమయు దానియందుఁ జిక్కుపడక సంచరించెను.

చ. తిరిగిన నీడనోవక యు • తీవ్రఖరాశుగజాలవర్షముల్
గురియు కుమారుఁ గాంచి కపి•కుంజరుఁ డెట్లు జయింతు వీని నం
చరయఁగ నింతలోన నమ•రాంతకసూనుఁడు శాతమార్గణో
త్కరపరివిద్ధబాహువుగఁ • దన్నొనరింపఁగ మెచ్చి చింతిలున్. ౧౦౪౯

అర్థములు. ఉడనోవక = వెనుదీయక, తీవ్రఖర=తీవ్రములు, కఠినములు నగు, ఆశుగజాల వర్షముల్ = బాణసమూహముల వానలు, శాతమార్గణ = పదునైన బాణములయొక్క, ఉత్కర = సమూహముచే, పరివిద్ధ = బాగుగ బాధింపఁబడిన, బాహువుగన్ = చేతులు గలవానిఁగ, చింతిలున్ = ఆలోచించెను.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు తిరిగినను అక్షకుమారుఁడు వెనుదీయకయే తీక్ష్ణమైన, కఠినములయిన బాణముల వానను గురియుచుండఁగా వానిని జూచి వీని నెట్లు జయింతునా యని యాలోచించుచుండ నింతలో వాఁడు పదునైన బాణములచే బాహువుల ఛేదించెను. దాని కాంజనేయుఁడు మెచ్చుకొని యిట్టు లాలోచించెను.

ఉ. భూషఁగఁ జిన్నగాని ఘను•కూడుఁడు బాలదివాకరప్రభుం
డోషఁ దాకించు కీనిఁయు న•ను త్తమకర్ముఁడు, వీని కక్కటా!
రోషు ఘటింపఁగా మనసు • గొల్పదు, వీని పరాక్రమంబుఁ గొం
డాడెద రింతియున్ విబుధ•యక్షమహోరగమహర్షు లద్దిరా! ౧౦౫౦

అర్థములు. ఓడఁడు=భయపడఁడు.

తాత్పర్యము.

వీఁడు వయస్సునఁ జిన్నవాఁడే కాని గొప్ప శూరుఁడు. బాలసూర్యుని కాంతి గలవాఁడు. కొంచెమైన భయపడువాఁడు కాఁడు, గొప్ప పనిచేయువాఁడు. ఇటు వంటి వీనికి వధయొగ్య యూపదఁగూర్ప మనస్సంగీకరింపకున్నది. వీని పరాక్రమములు దేవతలు; యక్షులు, పన్నగులు, మహర్షులు స్తోత్రముచేయుచున్నారు. ఔరా!

ఉ. చక్కఁగఁ నన్నుఁ జూచెడిని • సమ్ముఖమం దాగి నిల్చి తెంపు సెం
పెక్కెడు నంగరంబునను • నెక్కుడు నేర్పుచు దీర్పు నోర్పుమన్
మిక్కిలి యూసు మాఁనఁడు, స•మిన్నిపుణుండుగను, బాలుఁ డంను నే
నుపేక్ష సూరకున్న నవ•మానము తప్పక యూర్పు నా కనిన్. ౧౦౫౧

అర్థములు. సమిత్ + నిపుణుండును = యుద్ధమందు నేర్పు గలవాఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

వీని దృష్టి చలించి యుండు నను మాయనేరా! కొంచెపు నేసినంత మున్న దృష్టి చూపనీక వర్ష చక్కఁగఁ జూచుచున్నాఁడు. నే నేదిక్కుపోయిన నా దిక్కున నా కెదురు దృష్టి యుంచుచున్నాఁడు, అంతకంతకు నేర్పు - తీర్పు - ఓర్పు అతిశయించుచున్నది కాని తగ్గుట లేదు. రోషము తగ్గించిన వాఁడు కాఁడు. యుద్ధమునందు మిగుల నేర్పుగలవాఁడు. వీఁడు చిన్నవాఁడని నే నుపేక్ష చేసితినా, యుద్ధమునందు నా కవమానము తప్పక కలిగించును. హనుమంతుఁడు పిల్ల రాక్షసుని కొట్టివేసెను అను అపకీర్తి వచ్చును

ఉ. భంజనసీమ నితని య•భంగపరాక్రమ వేగ తేజముల్
గుండెలు ద్రక్కలించు సుర•కోటుల కేనియు, నేమి వీనికో
దండవిజృంభణంబు భుజ•దర్పసమగ్రత! పైఁడి వచ్చునే!
ఖండితుఁ జేయఁ బూనవలె•గా, జ్వలదగ్ని నుపేక్ష యర్హమా. ౧౦౯ ౨

అర్థములు. భంజనసీమన్ = యుద్ధభూమియందు, ద్రక్కలించున్ = పగుల జేయును, జ్వలదగ్నిన్ = మండుచున్న యగ్నిని - భుజదర్ప సమగ్రత = బాహుబలము వలన గలిగిన గర్వము యొక్క సంపూర్ణత్వము.

తా త్ప ర్య ము.

యుద్ధభూమియందు భంగములేని వీని పరాక్రమము, వేగము, ప్రతాపము, దేవతాసమూహములకైనను గుండెలు పగులఁ జేయును. ఔరా యేమి వీని విలువిద్యయతిశయము - ఏమి వీని భుజాబలముయొక్క సంపూర్ణత్వము. దీనిని సహింప వచ్చునా? కూడదు. వీనిని జంపవలసినదే. మండుచున్న యగ్నిని నుపేక్షించిన నెటులఁ జల్లార్ప సాధ్యపడునా? అది రేఁగఁగాల్పక విడుచునా ?

చ. అని తన మేను పెంచి యసు•రార్భకుఁ ద్రుంపఁగ నెంచి స్వేచ్ఛమై
ఘనతరవేగవంతిముల • ఖప్రచరిష్ణువులైన వాజులన్
దునిమెఁ దలప్రహారములఁ • దోడనె తేరును గూల నేలపైఁ
దునియలు వాఱఁ దద్రథము • మింటికిఁ గుమారుఁడు చాపహస్తుఁడై. ౧౦౯ ౩

అర్థములు. వేగవంతములగు = మిగుల వేగముగలవి, ఖప్రచరిష్ణువులు = ఆకాశమందుఁ జక్కఁగాఁ దిరుగు స్వభావము గలవి, వాజులన్ = గుఱ్ఱములను, తల ప్రహారములన్ = అఱచేతి దెబ్బలచే.

తా త్ప ర్య ము.

ఈ ప్రకార మాలోచించి దేహము పెంచి రాక్షసకుమారుఁ జంప నాలోచించి యిష్టానుసారము మిగుల వేగము గలవై యాకాశమునఁ దిరుగు స్వభావము గల గుఱ్ఱములను అఱచేతి దెబ్బలచే జంపెను. అట్లే తేరును నేలఁగూలఁ దన్నెను. ఇట్లు తేరు తునుకలు కాఁగా నక్షకుమారుఁడు రథము నుండి మింటికి విల్లు పట్టుకొని.

చ. అనుపమయోగశక్తిని మ•హాత్ములు దేహము వీడి స్వర్గమున్
జనియెడిభంగిఁ దీవ్రరభ•సంబున మింటికి దాఁటి ఖడ్గముం
గొని పవనాత్మజుం గదిసి•క్రూరతఁ బోరుచు నుండ నంజనా
తనయుఁడు డాసి పైపడి ప•దంబులు రెంటను బట్టి కోపి యై. ౧౦౯౪

అర్థములు. అనుపమ యోగశక్తిని = అసమానయోగబలముచే, తీవ్రరభసంబున=మిగుల వేగమున, డాసి=సమీపించి.

తాత్పర్యము.

మహాత్ములు తమ యసమానయోగబలమున దేహము విడిచి స్వర్గమునకుఁ బోవునట్లు మిగుల వేగమున నాకసమున కెగిరి కత్తి చేతఁ బట్టుకొని హనుమంతుని సమీపించి ఘోరముగ యుద్ధము చేయుచుండఁగా నాంజనేయుఁడు సమీపించి పైపడి రెండుకాళ్ళు పట్టుకొని మిగులఁ గోపించినవాఁడై.

ఉ. అండజనేత జిహ్మగము • నట్లు విదిర్చి విదిర్చి వేగతుల్
గండున నేలపై విసరి • క్రచ్చఱ మోఁద శిరంబు వక్కలై
కండలు నెత్తురెముకలును • క్ష్మాతల మంతయుఁ గప్పఁ దండ్రికిన్
గుండెలు ఝల్లనంగ సుర•కోటులు సమ్మద మందఁ జచ్చెనన్. ౧౦౯౫

అర్థములు. అండజనేత = గరుత్మంతుఁడు, జిహ్మగము=పాము - వంకరగా. పోవునది వ్యుత్పత్త్యర్థము. వేగతుల్ = వేయివిధములుగ, గండునన్=బలమున, క్రచ్చరన్=శీఘ్రముగ, తండ్రికిన్=తన తండ్రికి; రావణునకు.

తాత్పర్యము.

గరుత్మంతుఁడు పామునువలె వేయి విధముల ప్రక్క, కాప్రక్కకు విదిర్చి, విదిర్చి పామును కోఁక పట్టుకొని లేవనెత్తి యట్టులే యుంచిన పగడ పైకిలేచి [illegible] గఱచును. అట్లుగాక పట్టినపట్టు తోడనే గుడ్డను జాడించినట్లు జాడించి కదలించుచుఁ బట్టుకొనిన లేనలేదు. వేగముగ బలము కొలఁది నేలమీఁదవేసి మోఁదఁగా తల తునకలై కండలు, నెత్తురు, ఎముకలు నేలయంతయు నావరింపఁగా రావణుని గుండెలు పగుల దేవతలు సంతోషింపఁ జావఁగా.

క. మునులును యక్షులుఁ బన్నగు,లును జక్రచరుల్ మహోష్మ•లును నాకపుఁడున్
వినియములు నమరవరులును, గని యచ్చెరు వొందిరి పంక్తి•కంఠసుతారిన్.

అర్థములు. చక్రచరుల్ =(౧) జ్యోతిర్మండలమున నుండువారు. (౨) ఆకాశమండలమున సంచరించువారు. (౩) గుంపులు గుంపులుగాఁ దిరుగువారు. వినియములు = విశేషవ్రతములు గలవారు. పంక్తికంఠసుతారిన్ = అక్షకుమారుని జంపిన వానిని - హనుమంతుని.

తాత్పర్యము.

మునులు, యక్షులు, పన్నగులు, చక్రచరులు, మహోష్ములు, ఇంద్రుడు, మహావ్రతస్థులు, దేవతలు హనుమంతునిఁజూచి యాశ్చర్యపడిరి.

క. హుతభుగుపమాక్షు వాసవసుతసన్నిభతేజు నక్షు • బ్రక్కలించి మహా
త్మ్యము జేసి ప్రళయకాలునిగతిఁ దోరణమందుఁ జేరె • గాసి వెలింగెన్. ౧౦౯-౭

అర్థములు. హుతభుక్ + ఉపమ + అక్షున్ = అగ్నితో సమానమైన యెఱ్ఱని కన్నులు గలవానిని, వాసవ సుత సన్నిభ = జయంతునితో సమానమైన, తేజున్ = పరాక్రమము గలవానిని.

తాత్పర్యము.

అగ్నివలె నెఱ్ఱనగు కన్నులు గలవాఁడును, జయంతునితో సమానమైన పరాక్రమవంతుఁడును నగు నక్షుని జంపి హనుమంతుఁడు ప్రళయకాల యమునివలె బడలిక తీర్చుకొనుటకై తోరణమందుఁ జేరెను. దీనివలన నక్షుని జంపుటయందు హనుమంతునకు బడలిక గలిగె నని సూచన.

{ ౪౮-వ సర్గము. రావణుఁ డింద్రజిత్తును హనుమంతుని నిరోధికిఁ బంపుట. }

క. వీరుఁడు తనయుం డక్షుఁడు మారుతుఁడు వానరునిచేత • మడియుట విని కో
పారుణితలోచనుండై, ధీరత రావణుఁడు పల్కె • దేవేంద్రజితున్. ౧౦-౮

అర్థములు. కోపారుణితలోచనుండై = కోపముచే నెఱ్ఱ బాఱిన కన్నులు గలవాఁడై - దేవేంద్ర జితున్ = ఇంద్రజిత్తును - ధీరతన్ = అక్షకుమారుఁడు జచ్చినాఁ డనఁగానే శత్రువు బలిష్ఠుఁ డని భయపడియు భయము బయటికిఁ దెలియనీయక.

తాత్పర్యము.

వీరుఁడైన తన కొడుకు నక్షకుమారుఁడు కోఁతిచేతఁ జచ్చె నని విని రావణుఁడు కోపముచే నెఱ్ఱనైన కన్నులు గలవాఁడై యింద్రజిత్తుతోఁ బల్కెను.

తన ప్రియమైన యుద్యానవనము కోఁతియొకఁడు పాడు చేసె నని విన్నంతనే యింత సాహస మొక్కఁడు చేయఁజాలఁడు. నెపమునకై యొక్కని బంపిరిగాని వీనికి వెనుక బ్రాపై యెక్కుడు సహాయ ముండు నని తలఁచి వీనిని దన సేవకులచేఁ బట్టి తెప్పించి యవమాన పఱుప నాలోచించి తొలుత కింకరులఁ బంపెను. వారు చావఁగానే యుండిరిఁ జంపినవాఁడు మిగుల బలిష్ఠుఁడు, ద్వంద్వయుద్ధమున సమర్థుఁ డని తలఁచి మారణమున నుండి కొట్టి చంపుటకై విలువిద్య నేర్చినవాఁడైనను వొంటరి వాఁడు వానరుని మునుముట్ట నాఁడని మంత్రిపుత్రుల నేడ్వురఁ బంపెను. పిమ్మట బాలురఁ బంపి వానరునిఁ జంప యత్నించెను గాని వాని చేతులో దన పక్షాల నమ్మెను. పిల్లవాండ్రను బంపి లాభము లేదని తలఁచి, సేనానాయకులను బంపెను. వారును చావఁగాఁ దన నిరుత్తమైన యితరులఁ బంపించుచున్నాఁ డని లోకులందురని తలఁచి తన కుమారుని చిన్నవానిని బంపెను. వాఁడు చావఁగా నిఁక నీ కోఁతి శస్త్రములతోఁ

చిక్కడు. బాహుబలమునను లోపడఁడు. అస్త్రములచేఁగాని సాధ్యుఁడు గాఁడని యస్త్రవిద్యయందుఁ బ్రవీణుఁడును దనను రెండవవాఁడను నింద్రజిత్తును బంపు చున్నాఁడు.

మత్తకోకిలము. ఈవె యస్త్రవిదగ్రగణ్యుఁడ • వీవె సర్వసుపర్వదై
త్యావళీవ్యసనప్రదాతవు • ఖ్యాతి మెల్లజగంబులన్
దావకీనభుజాబలంబు, వి•ధాతఁ గొల్చి మహాస్త్రముల్
నీవు పొందితివి, నీ చరిత్రలు • నిర్జరాళికి స్పష్టముల్. ౧౦౯

అర్థములు అస్త్రవిద్ + అగ్రగణ్యుఁడవు = అస్త్రములను దెలిసినవారిలో మొదట లెక్కింపఁదగిన వాఁడవు. సర్వసుపర్వ+దైత్యావళీ = ఎల్ల దేవతలను, దైత్యుల గుంపులను వ్యసనప్రదాతవు = శోకము కలిగించు వాఁడవు. ఖ్యాతము = ప్రసిద్ధికెక్కినది, తావకీన భుజాబలంబు = నీ బాహుబలము.

తాత్పర్యము.

అస్త్ర విద్యావంతులందు మొదటివాఁడవని లెక్కింపఁదగినవాఁడవు నీవే! నీవే సమస్త దేవదానవులకు శోకము కలిగించిన వాఁడవు. నీ భుజబల మెల్లలోకంబులఁ బ్రసిద్ధికెక్కినది. బ్రహ్మదేవునిచే మహాస్త్రములు సంపాదించితివి. నీవు చేసిన కార్యములు దేవత లందఱెఱుఁగుదురు.

క. నీ యస్త్రబలము పెంపున, నీ మొకటను నిలువ వశమె • నిర్జరులును దై
తేయులు వాసవుఁడైనను, మాయామ్నాయమునను నీ స•మానులు గలరే? ౧౧౦

అర్థములు. మాయా+ఆమ్నాయమునన్ = మాయావిద్యయందు.

తాత్పర్యము.

దేవదానవులు నింద్రుఁడైనను నీ యస్త్రబలముయొక్క యాధిక్యముచే నీ మొనకునైన నిలువగలరా! ఇఁక యుద్ధము చేయుట మాటయేల! మాయలు చేయుటయందు నీకు సమానులు లేరు.

ఇట్లు చెప్పుటచే హనుమంతుని న్యాయ్యమార్గమున నస్త్రములచేఁ జంపఁ జాలవు. అది సాధ్యము కాదని తోఁచెనేని మాయచేనైన వధింపుమని సూచన.

మత్తకోకిలము. యోజనం బొనరింపఁ దోఁచని•యుక్తి యొక్కఁడు లేదు నీ
కాజికేళి నసాధ్య మౌ పని•యైన నేదియు లేదుగా
యీ జగత్త్రయి నీదు దర్ప మ•హీనవిస్ఫురితాస్త్రసం
యోజితాద్భుతశక్తి యెవ్వరి•కో నెఱుంగరు పుత్రకా! ౧౧౧

తాత్పర్యము.

ఆలోచించితివేని నీకుఁ దోఁచని యుక్తి యొక్కటైనను లేదు. అన్ని యుక్తులాలోచింపను, వానిని గొనసాగింపను నీవే నేర్తువు. యుద్ధమందు నీ కసాధ్యమైనది

లేదు. ఈ మూడులోకములందు నీ బలము, నీ గొప్ప యస్త్రపాండిత్యము నాయనా! తెలియనివా రెవ్వరు ?

తరలము. తపమునందుఁ బరాక్రమంబున • దారుణాస్త్రబలంబునన్
విపుల శక్తిని మాదృశుండవు • నీవు గెల్తు రణంబులో
నెప్పుడు నిశ్చిత మౌ టెఱుంగుదు • నేను జింతఁ దొఱంగి ధీ
నిపుణ ! యెప్పుడు హాయి నుండుదు • నేఁటిమాట యిదేటికిన్. ౧౧౦౨

అర్థములు మాదృశుండవు = నాతో సమానుఁడవు. ఎప్పుడు = ఇప్పుడే కాదు, సర్వకాలములందు, హాయిన్ = సుఖముగా.

తాత్పర్యము.

గొప్పతపమునందు- పరాక్రమమందు- భయంకరమైన యస్త్రబలమునందు గొప్ప శక్తి యందు నాతో సమానుఁడవు. నీవు యుద్ధమందు జయ మనునది నిశ్చయింపఁ బడినదే. ఇది తెలిసికదా నేను నిర్వ్యాపారముగా నన్నిటికి నింద్రజిత్తు గలఁడు, నా కెవరి వలన నేమి భయమని సర్వదా యున్నాను. ఇఁక నేఁటి మాట చెప్ప నేల!

తరలము. నభరస జజగములు గణములు. పదకొండింట యతి. తరలము నందలి మొదటి రెండు లఘువులు గురువుగా మార్చిన మత్తకోకిల యగును. మత్తకోకిల యందలి మొదటి గురువు రెండు లఘువులు చేసిన తరల మగును.

రావణాసురుఁ డింద్రజిత్తుతో మాటలాడు నప్పుడు వాల్మీకి అనుష్టుప్ వృత్తము నీ ప్రకారము మార్చి మార్చి చెప్పి యున్నాఁడు. దానికి కారణము శోక భయములు-అవమానము - వీనిచే రావణునకు స్వరభంగ మాయె నని కవి హృదయము కాని, యట్టులే తెనుఁగు నందును కందము వృత్తము మార్పఁ బడెను.

క. ఓపక ని న్నెదిరించి య•ల్లాడని వాఁ డెవఁడు! భుజత•పోఽస్త్రబలంబుల్
నీడై నిన్నుఁ గాచు నెప్పుడు, నీవక మఱి దేశకాల•వేదివి తనయా. ౧౧౦౩

తాత్పర్యము.

భయపడక నిన్నెదిరించి యుద్ధము నం దల్లాడని వాఁ డెవఁడు గలఁడు? ఏలన భుజబలము, తపోబలము దానిని మించినబల మస్త్ర బలము, నిన్ను సర్వదా రక్షించు చున్నవి. అదియుఁగాక నీవు దేశము కాలము నెఱిఁగి యెప్పు డే ప్రదేశమున నెట్లు వర్తింపవలయునో యట్లు వర్తింపఁ గలవు.

ఇవన్నియుఁ జెప్పుట హనుమంతునితో యుద్ధము చేయునప్పు డిన్నియు నుపయోగింప వలసి యుండు నని హెచ్చరించుటకే.

సీ. కింకరులను గాల•కింకరులను గూల్చి, జంబుమాలిని బట్టి•చంపి మాల్చె
మంత్రిపుత్రుల యమ•మందిరంబున కన్పెఁ, బంచత సైన్యేశ•పంచకమున
కలవరించెను హయ•నాగరథాళితో, దళముల నెల్ల వి•దళనపఱిచె
నీ ముద్దుఁదమ్ముండు • నిట్టె నశియించె నింద్రజితా! నాదు • నెల్లయందు

తే. కంటె నీ యందు విశ్వాస•మంట నిన్నుఁ, బనుప వలసెను వానిదు•బలముఁ జలము
చక్కఁ బరికించి నీ బలశౌర్యములను, దనమురూపంబు సేయుము•తనయ శత్రు.

అర్థములు. కాలకింకరులను = యమకింకరులను, దంబు = దేజము, పంచత = మరణము, పదవదశే - బాల్యకౌమార యౌవన జరా మరణంబులను వానిలో నైదవది. దేహము నందలి పంచభూతములు కలయిక మాని వేఱై పోవును గావున పంచత. అలవరించెను=కలిగించెను. పతీపుల నెల్లన్=సేనల నన్నిటిని, విదళన పఱిచెన్ = చీల్చివైచెను, ఎల్లయందు=ఎల్లవారి యందుకంటె, విశ్వాసము=నమ్మకము, ఇంద్రజితా = ఇంద్రజిత్తుఁడా అనుదాని సంబోధనరూపము. ఋత్విగాదులు గూఁ.........విభాషయు. తత్సమ ౪౨ సూ. సు. వ్యా. ఈ సూత్రప్రకారము ఇంద్రజిత్తు, ఇంద్రజిత్తుఁడని రూపంబులు. జగదింద్రజిత్తుల తకారంబునకు లోపంబు విభాషయు. సు. వ్యా. తత్స ౯౧ ప్రకారము ఇంద్రజి - ఇంద్రజిత్తని రూపములు.

ఎల్లయందు = ఎల్ల శబ్దము క్రుదంతంబయిన యవ్యయంబు. "సదృశం త్రిషు లింగేషు సర్వాసుచ విభక్తిషు వచనేషుచ సర్వేషు యన్నవేతి తదవ్యయ" మ్మని యవ్యయ లక్షణము. అనఁగా మూఁడు లింగములందు, అన్ని విభక్తులందు, ఎల్ల వచనంబులందు నేకవిధముగ నుండునది యవ్యయము. అట్టి లుండియు అవ్వ ఉను నవ్యయమునకు అప్పటికి నని రూప మున్నట్లు ఎల్లయందు నని ప్రయోగములు గలవు. 'ఎల్లయందును దా నసియుండుఁగాక' భార. ఉద్యో. ౧ ఆ. "ఎఱుఁగె సకల శాస్త్రంబుల నెల్లయందు" భార. ఆది ౨ ఆ. ఈ శబ్దము విశేష్యముగను ప్రయోగములు గలవు. "ఎల్లం జూపెగ," భార. కర్ణ ౧ ఆ. ౧౪౬ ప. "ఎల్లఁజూపి" ౩ఆ. ౧౧ ప.

తాత్పర్యము.

నాయనా! కింకరులను, జంబుమాలిని, మంత్రిపుత్రులను, సేనానాయకుల నేవురను సేనలతోడ వానరుఁడు చంపెను. అందఱికంటె నీ యందు నాకు నమ్మకము మెండు. కావునఁ దక్కిన వారిని బంపిన గెలిచి వత్తు రను నమ్మకము లేదు. నీవు గెలిచి వత్తు వను నమ్మకము గలదు. కావున నిన్నుఁ బంపవలసి వచ్చెను. వానరుని బలము, చలము చక్కఁగాఁ బరీక్షించి దానికిఁ దగినట్లు నీ బలశౌర్యములను జూపుము.

మత్తకోకిలము. సేన యంతయు వానరేంద్రుని•చే హతం బయి పోకమున్
వాని నస్త్రవిదగ్రగణ్య! జ•వంబునైఁ బరిమార్పుమీ
వానిఁ దాఁకఁగఁ బోవు ముందుగ • వానిశక్తి స్వశక్తియున్
మానసంబునఁ జక్కఁజూచు ప్ర•మాదముం బడఁబోకుమీ. ౧౧౦౫

తాత్పర్యము.

వానరుని జంపుటయందు నీ వెంత యాలస్యము చేసెదవో యంత మన సేన

నాశ మగును. కావున మనసేన వానిచే నాశము గాక ముందే యస్త్రములచే వాని వేగముగఁ జంపుము. ఉత్తమ బాణప్రయోగములఁ గాలము వ్యర్థపరుపము. వానిపై బడి పోకముందే వాని శక్తి యే మాత్రమో, నీ శక్తి యే మాత్రమో, చక్కఁగాఁ బరీక్షింపుము. హెచ్చరిక తప్పకుము.

మత్తకోకిలము. సేన కావఁగ లేదు నిన్నని • సిద్ధ మయ్యెని, సేన లె
న్నైనఁ బ్రాఁకిన ద్రుంచు వాఁడు, మ•హాబలోపమవేగు వై
శ్వానరాభుని డాయఁ బోకుము • వజ్రమున్ ధరియించి రోయం
జేని ముష్టిరణంబు సేయఁగ•నేని మర్దితశాత్రవా. ౧౧౦౯

అర్థములు. మహాబలోపమ వేగున్ = వాయువుతో సమానమైన వేగము గలవానిని; వైశ్వానరాభునిన్ = అగ్నితో సమానుని, వజ్రమున్ = ఇది యింద్రుని వజ్రము కాదు. విష్ణుచక్ర మన్నట్లు ఇది యొక యాయుధము. చూచుటకు వజ్రము వలె నుండును. ఇది శస్త్రమె కాని యస్త్రము కాదు. దీనిని సామాన్యరాక్షసులు కూడ ధరించి తిరుగుచుండి రని ౧౧౩ వ పద్యమునఁ గలదు.

తాత్పర్యము.

ఇరువురు యోధులు విండ్లతో దూరమున నుండి యుద్ధము చేయునపుడు సేన లడ్డమువచ్చి రక్షింపఁగలవు. ఈ వానరుఁ డిట్టివాఁడు కాఁడు. ఒంటరిగా నీ మీఁదనే దూఁకును. అప్పుడు సేన లేమి చేయఁగలవు? కావున నీవు సేనల నమ్ముకొని పోవుట వ్యర్థము. సేన లెన్ని లక్షలైనను వాఁడు చంపును. నీవు వజ్రము ధరించి యైనను వాని మీఁదికిఁ బోకుము. వాఁడు వాయువువలె నలుప్రక్కలఁ దిరుగుచుండును. ఏ మూల నుండి నిన్నుఁ గొట్టునో! అది గాక వజ్రము కదలక యుండు వానిని గొట్టఁ గలదు. గాలి నెట్లు నఱకఁగలదు. కావున శస్త్రముల నమ్మవలదు. అట్లు పైఁ బడిన ముష్టితోఁ గొట్టవ నందు వేమో. వాఁ డగ్నివంటి వాఁడు. వాఁడు పడినచోట నెల్ల భస్మము చేయును. అగ్నిహోత్రుని ముష్టిదెబ్బ లేమి చేయఁగలవు. కావున వానితో ముష్టి యుద్ధము సేయ యత్నింపకుము.

మత్తకోకిలము. ఇంతయుం దలపోయుమీ మతి•యేది యుక్తము చూచుమీ
యంత నింతను బోదు వాఁడు మ•హాస్త్రముల్ స్మరియింపుమీ,
స్వాంతమున్ నిజవృత్తియున్ శర•పాత మొక్కటిగాఁగ దు
ర్దాంతశక్తి రణంబు సేయుము • తాల్మి, పైఁబడకుండ బటున్. ౧౧౧౦

అర్థములు. అంతనింతన్ = అల్పప్రయత్నముతో, సులభముగా, స్వాంతము = మనస్సు, శరపాతము = బాణము పడుట, తాల్మిన్ = తొందరపడక, నిబ్బరముగ.

తాత్పర్యము.

ఇప్పుడు నేను జెప్పిన దంతయు నాలోచింపుము. దీనిలో నొక్కడికిఁ బోయినపు డేది యుక్తమో యది చేయుము. అల్పప్రయత్నముతో వాఁడు సాధ్యుఁడు

కాఁడు. కావున బ్రహ్మాస్త్రాది మహాస్త్రములను స్మరింపుము. మనస్సు-దృష్టి-బాణము మూఁడును నేక కాలమందు నేక ప్రదేశమందుఁ బడునట్లు యుద్ధము చేయుము. వానిని తెలిసి నేయుటయును. కొందఱ మనసును. నిర్భరముగ మనస్సునఁ గలఁత లేక యుద్ధము చేయుము. జయము కలుగును.

క. బాలుని నినుఁ బంపఁగ రా, నాలమునకు నాకుఁ దెలియు నైనను ధరణీ
పాలురకు క్షత్రనీతియు, వాలాయము గాని దాని వచ్చునె చెప్పుమా. ౧౧౦౮

అర్థములు. ఆలమునకు = యుద్ధమునకుఁ క్షత్రనీతియు = రాజధర్మమే, వాలాయము = నిర్బంధము, అతిక్రమింపరానిది.

తాత్పర్యము.

చిన్నవాఁ డుండఁగా యుద్ధమునకుఁ బిల్లవాని నిను బంపుట సరిగా దని నాకుఁ దెలియును. అయినను మనము రాజులము. మనకు క్షత్రియ ధర్మము నిర్బంధము. తక్కిన వారివలె మనము ప్రవర్తింపరాదు. క్షత్రియ ధర్మప్రకారము రాజ ముందుగ యుద్ధమునకుఁ బోరాదు.

ఇందు క్షత్రియులగు రాజుల కిది ధర్మమని చెప్పుటచేఁ దాను క్షత్రియుఁడనని యంగీకరించినట్లాయెను. ఇదియొక ప్రస్తుత విషయము. రావణాసురుని కంటె వాని జాతి విషయము తమకుఁ దెలిసినట్లు కొందఱు వాఁడు బ్రాహ్మణుఁ డనియు వానిని జంపుటచే శ్రీరామచంద్రమూర్తికి బ్రహ్మహత్య వచ్చెననియుఁ జెప్పెదరు. బ్రహ్మహత్య విచారము యుద్ధకాండమునఁ జేయఁబడును. ఇచ్చట వారలు మాటలు సత్యమా? తక్కినవారి మాటలు సత్యమా? విచారింప వలయును. ఎట్టివాఁడు బ్రాహ్మణుఁ డని శాస్త్రములు, వాని జాతి నిర్ణయించు చున్నవో చూతము.

శ్లో. సర్వవర్ణేషు తుల్యాసు, పత్నీ ష్వక్షత యోనిషు
ఆనులోమ్యేన సంభూతా, జాత్యా జ్ఞేయాస్త ఏవ తే. మను. ౧౦-౫.

బ్రాహ్మణాదు లగు నాలుగు జాతులవారు నాలుగు జాతులలోను శాస్త్రవిధి ప్రొప్పునఁ బెండ్లియై వ్యభిచార దోషము లేని సవర్ణజాతి పత్నుల యందు, అనఁగా బ్రాహ్మణునకు బ్రాహ్మణి యందును, క్షత్రియునకు క్షత్రియ యందు, నీ విధముగ నా యా జాతుల వారికి నా యా జాతుల స్త్రీల యందుఁ బుట్టిన వారు మాతాపితల జాతి గలిగి సజాతియు లనఁబడుదురు. శ్లోకమున పత్నులయందు అని ప్రయోగింపఁ బడుటచే బ్రాహ్మణునకు తాను శాస్త్రప్రకారము వివాహము చేసికొనని యన్యబ్రాహ్మణ స్త్రీయందు జనించినను వాఁడు బ్రాహ్మణుఁడు గాఁడు. ఈ విషయము దేవలుఁ డిట్లు చెప్పెను. 'వ్యతీయేన తు యః పిత్రా సవర్ణాయాం ప్రజాయతే। అవవాట ఇతి ఖ్యాతః, శూద్రధర్మా సజాతితః। వ్రతహీనా నసంస్కార్యాః స్వతంత్రా స్వపి యే సుతాః। ఉత్పాదితా సవర్ణేన, వ్రాత్యా ఇవ బహిష్కృతాః' సవర్ణ స్త్రీయందు రెండవ తండ్రికిఁ బుట్టినవాఁడు అవవాటుఁ డనఁబడును. వాఁడు జాతిచే

శూద్రధర్మము గలవాఁడే. వానికి బ్రహ్మచర్యాది వ్రతములు, ఉపనయనాది సంస్కారములు లేవు. వాఁడు వ్రాత్యునివలె బహిష్కరింపఁబడఁ దగినవాఁడు.

'యేను జాతా స్సమానాసు సంస్కార్యాస్స్యు రతోన్యథా' యని వ్యాసులు చెప్పెను. 'సవర్ణేభ్య స్సవర్ణాసు జాయంతే హి సజాతయః' అనియు 'వివాహేష్వేవ విధిః స్మృతః' వివాహమున భార్యాభర్తలుగ నైన వారియందే యీ విధి యని యాజ్ఞవల్క్యుఁడు చెప్పెను.

'స్త్రీష్వనంతర జాతాసు ద్విజైరుత్పాదితాన్ సుతాన్। సదృశానేవ తానాహు ర్మాతృదోష విగర్హితాన్.

దీనికి వ్యాఖ్యాన మిట్లు వ్రాయఁబడినది.

అనులోమముగా నవ్యవహిత వర్ణ జాతీయభార్యలందు నెవరు పుట్టుదురో అనఁగా బ్రాహ్మణునకు క్షత్రియ స్త్రీ యందు, క్షత్రియునకు వైశ్య స్త్రీయందు, వైశ్యునకు శూద్ర స్త్రీ యందు, పుట్టిన కొడుకులు తల్లి యొక్క హీనజాతి వలన నిందింపఁబడిన వారై పితృసదృశు లగుదురే కాని తండ్రి జాతివారుకారు. పితృసదృశు లని చెప్పుటచే తల్లి జాతికంటె నెక్కువవారు, తండ్రికంటె నికృష్టు లగుదు రని తెలియ వలయును. వరుసగా వీరికి మూర్ధాభిషిక్తుఁ డనియు, మాహిష్యుఁ డనియు కరణజాతివాఁ డనియుఁ బేళ్లు వచ్చును గాని బ్రాహ్మణుఁడు, క్షత్రియుఁడు, వైశ్యుఁడు, నను పేర్లు రావు. వీరికి వృత్తులు వేఱువేఱుగా విధింపఁ బడినవి. బ్రాహ్మణునకు వివాహిత లగు క్షత్రియ వైశ్య శూద్ర స్త్రీలయందుఁ బుట్టిన ముగ్గురు - క్షత్రియునకు వైశ్యశూద్ర స్త్రీలయందుఁ బుట్టిన యిద్దఱు, వైశ్యునకు శూద్ర స్త్రీయందుఁ బుట్టిన యొకఁడు - ఈ యార్గురు అపసదు లనఁ బడుదురు. (అపసదు లనఁగా నికృష్టులు - అని మనువు)

విప్రస్య త్రిషు వర్ణేషు, నృపతే ర్వర్ణయో ర్ద్వయోః
వైశ్యస్య వర్ణే చైకస్మిన్, షడేతేఽపసదాః స్మృతాః.

మనువు. ౧౦-౧౦.

బ్రాహ్మణేన క్షత్రియాయా ముత్పాదితః క్షత్రియ ఏవ భవతి, క్షత్రియేణ వైశ్యాయాం వైశ్య ఏవ, వైశ్యేన శూద్రాయాం శూద్ర ఏవేతి శంఖస్మరణమ్. వైద్యనాథీయము.

బ్రాహ్మణునకు వివాహిత యగు క్షత్రియస్త్రీయందుఁ బుట్టినవాఁడు క్షత్రియుఁడే; క్షత్రియునకు వైశ్య స్త్రీయందుఁ బుట్టిన వాఁడు వైశ్యుఁడే; వైశ్యునకు శూద్రస్త్రీయందుఁ బుట్టినవాఁడు శూద్రుఁడే యని శంఖుఁడు.

కావున బ్రాహ్మణుఁడైన విశ్రవసునకు వివాహము చేసికొనని రాక్షస క్షత్రియ యందుఁ బుట్టిన రావణుఁడు బ్రాహ్మణ జాతివాఁ డెట్లగును? ఇఁక గుణ కర్మములఁ బట్టి చూతము.

బ్రాహ్మణునకు బ్రాహ్మణ జాతి స్త్రీయందుఁ బుట్టినవాఁడైనను బ్రాహ్మణ గుణకర్మములు లేనివాఁడు బ్రాహ్మణుఁడు గాఁడు. వాఁడే వృత్తియందున్నాఁడో యా జాతివాఁడుగానే యున్నవాఁడగును. 'బ్రాహ్మణః క్షత్రియత్వం హి యాతి శస్త్ర సముద్యమాత్' అని భీష్ముఁడు పరశురామునితో ననెను. బ్రాహ్మణుఁడా! నీవు శస్త్రము ధరించుటచే క్షత్రియుఁడ వైతివి. కావున నిన్నుఁ గొట్టెద ననెను.

విశ్వామిత్రుని తాత కుశుఁడు, బ్రహ్మపుత్రుఁడైనను ఆయన వంశము వారందఱు క్షత్రకర్మ మవలంబించుటచే క్షత్రియులైరి. కాని బ్రాహ్మణు లనఁబడలేదు. వ్యాసులకు శూద్రస్త్రీయందుఁ బుట్టిన విదురుఁడు శూద్రుఁ డయ్యెను గాని బ్రాహ్మణుఁడు కాలేదు. ఋషుల జన్మమునుగూర్చి యుత్తరకాండమునఁ జెప్పఁబడును. ఈ కారణములచే రావణుఁడు జాతి గుణకర్మములచే క్షత్రియుఁడే కాని బ్రాహ్మణుఁడు కాఁడు. అయోధ్య ౨౮.౨౮ వ్యాఖ్య చూడనగు.

కావున రావణుఁడు తాను క్షత్రియుఁడ నని క్షత్రియధర్మ మనుసరించి నిన్నుఁ బంపుచున్నా నని యింద్రజిత్తుతోఁ జెప్పినమాట శాస్త్రసమ్మతమైనది. రావణాసురుఁడు క్షత్రియుఁ డని చెప్పఁబడుట యిచ్చట మాత్రమే కాదు.

క. పరలోక సుఖముఁ గోరెడి, పురుషులు వెనుదీయక వెనఁగి • హరియించు రనిలో
ధర క్షత్రధర్మమున సం, గరమునఁ జెడువారి కెన్నఁ గా న్యాయంబే.

యుద్ధ. ౨౮౯.

క. క్షత్రియ సమ్మతము పురా, ధాత్రీనాథేంద్రులకు గలగతి యిది యా
క్షత్రియుల కాహవోర్వి, గాత్రము నర్పించు టొప్పు కన్నా రెంకున్.

యుద్ధ. ౨౯౦౨.

రావణునకు జరపిన యుత్తరక్రియల విధానము పరిశీలించినచో నవి బ్రాహ్మణులకుఁ జేయు కార్యములు గావని స్పష్టపడును,

పుత్రా యే ఽనన్తర స్త్రీజాః, క్రమేణోక్తా ద్విజన్మనామ్
తా ననన్తరనామ్న స్తు, మాతృదోషా త్ప్రచక్షతే

మను. ౧౦-౧౪.

ద్విజులకుఁ దమ వెంబడి జాతులందుఁ బుట్టిన బిడ్డలకు వారి తల్లియొక్క హీన జాతినిబట్టి హీనజాతులందుఁ బుట్టినవారుగా నెంచఁబడుదురు. కనుక మాతృ జాతికిఁ దగిన సంస్కారమునకు వత్తురు. మీఁద వ్రాసిన దంతయు వివాహిత లైన స్త్రీలకుఁ బుట్టిన వారి విషయము. రావణుఁడు వివాహిత స్త్రీకిఁ బుట్టినవాఁడు కాఁడు. విశ్రవసుఁడు కైకసిని వివాహ మాడలేదు. దాని తండ్రి కన్యాదానము చేయలేదు. సమీపమందుండుటచేత కైకసి బిడ్డలు గోరి వచ్చెను. కావున విశ్రవసుఁడు బిడ్డల ననుగ్రహించెను. కావున నాతని యుంపుడు కత్తె వంటిది. కావున నమలోమ జాతుల కంటె రావణుఁడు హీనుఁ డగుచున్నాఁడు. ఉత్త. కాం. స. ౧౦౪-౧౦౮. భగిన

ద్వేషి యైన సుమాలియొక్క పుత్రిక యగు కైకసి ప్రదోషకాలమందు విశ్రవస్సును బొందినది. కాబట్టి మాతృదోషము వల్ల రావణుఁడు కర్మచండాలుఁడై యుత్పన్నుఁ డైనాఁడని చెప్పవలసి వచ్చును. అంతియ గాక భగవద్భాగవత విషయము లైన యపచారములవల్ల నితఁడు కర్మచండాలుఁ డనుట సహజము.

క. కావున నిన్నంపిన నా, నావిధమహాశస్త్రముల మా•నసంబునఁ గను సం
ధానించుచుఁ బోరుము పుత్రా! విజయముఁ గొమ్ము పోయి • రమ్మా సుమతీ !

తా త్ప ర్య ము.

క్షత్రియ ధర్మమును మన మతిక్రమింపరాదు. కావున నిన్నుఁ బంపుచున్నాను. అనేకవిధము లైన గొప్ప యస్త్రములను మనస్సున స్మరించుచు యుద్ధము చేయుము. కుమారా! పోయి జయించి రమ్ము.

—• ఇంద్రశత్రు హనుమంతుని మీఁదికి యుద్ధమునకుఁ బోవుట. —

చ. అని జనకుండు పల్క విన•యంబున నాతనికిం బ్రదక్షిణం
బొనరిచి దక్షపుత్రనిభుఁ • డుద్ధతి సన్నహనంబు సేసి బం
ధునిచయపూజితుం డగుచుఁ • దూర్ణము పర్వమువేళ వార్ధిరీ
తిని ఖగరాజవేగహరి•దీప్తరథంబును నెక్కి వెల్వడెన్. ౧౨౦

అర్థములు. దక్షపుత్రనిభుఁడు = దేవతలతో సమానుఁడు, 'మనసా చైవ భూతాని పూర్వం దక్షో ఽసృజత్తథా। దేవా నృషీన్ సగంధర్వా నురగాన్ పక్షిణ స్తథా' యని వి. పురా. వాక్యము ప్రమాణము. ఉద్ధతిన్ = గర్వముచే, సన్నహనంబు = వ్యూహప్రయత్నము, బంధునిచయ పూజితుఁడు = చుట్టముల గుంపులచే గౌరవింపఁ బడిన వాఁడై; తూర్ణము = వేగముగ, పర్వమువేళ = పున్నమనాఁడు; వార్ధిరీతిని = సముద్రమువలె, ఖగరాజవేగ = గరుత్మంతుని వేగము గల, హరి = గుఱ్ఱములచే, దీప్త = ప్రకాశించు, రథంబును = తేరిని.

తా త్ప ర్య ము.

ఈ ప్రకారము తండ్రి చెప్పఁగా వినయముతో నాయనకుఁ బ్రదక్షిణము చేసి దేవతలతో సమానుఁ డగు నింద్రశత్రు గర్వించి యుద్ధమునకుఁ దగిన ప్రయత్నము చేసి బంధువు లందఱు గౌరవింపఁగా వేగముగఁ బున్నమనాఁటి సముద్రమువలెఁ బొంగి గరుడ వేగముతో సమానవేగము గల గుఱ్ఱములు కట్టిన తేరెక్కి యిల్లు వెడలెను.

ఉ. ఆ రథికోత్తముండు పవ•నాత్మజు చక్కటి కేఁగ నాతఁ డా
ఘోరతరాంగనిస్స్వనము • క్రూరతరాసురారవంబులున్
భూరితరంబు గావుటయుఁ • బొంగి గరిమ్నటి నించె వర్యమునం
దారులు నాగయుక్తముషి•వత్తము లుబ్బిన మాడ్కి నొప్పఁగన్. ౧౨౧

అర్థములు. ఘోరశతాంగ నిస్వనము=భయంకరమైన తేరి ధ్వని, క్రూర శరాసనటంకారవంబులున్=కఠినములైన యల్లెత్రాటి ధ్వనులును, గర్జన్మటి=కంఠధ్వని, వ్యోమ సంచారులు=ఆకాశమందుఁ దిరుగువారు, ఉబ్బునన్ = సంతోషముతో.

తాత్పర్యము.

రథికులం దుత్తముఁడైన యా యింద్రజిత్తు హనుమంతుఁ డున్న చోటికి సరిగాఁ బోఁగా వచ్చిన రథచక్రధ్వని; అల్లెత్రాటిమ్రోఁత మిక్కిలి యతిశయింపఁగాఁ దగిన వాఁడే వచ్చుచున్నాఁడని హనుమంతుఁడు సంతోషించి సింహనాదము చేసెను. ఆకాశమున సంచరించువారు నాగులు, యక్షులు, బుషిశ్రేష్ఠులు, సంతోషముతో గుంపుఁగూడిరి.

చ. దరకరభూరిచాపమును • దారుణశాతశిలీముఖంబులున్
వరబలుఁ డుద్ధరింగొని జ•వంబున సంగరకాంక్షఁ బోవ భీ
కరముగఁ గూసె సత్త్వములు • కాంతి దొఱంగె దిశల్ విహంగమో
త్కరములు మింటఁ బెక్కులు వి•ధంబుల నార వొనర్చె భీతిచేన్. ౧౧౧౨

అర్థములు. దరకర = భయంకరమైన, భూరి=గొప్పదగు, చాపము = విల్లు, దారుణ శాతశిలీముఖంబులున్ = భీతిని గలిగించు పదునైన బాణములు, వరబలుఁడు=ప్రశస్తమైన బలము గలవాఁడు, బ్రహ్మవరబలము గలవాఁడు; సంగర కాంక్షన్=యుద్ధమునందలి కోరికతో - సత్త్వములు = జంతువులు, విహంగమ + ఉత్కరములు = పక్షిసంఘములు.

తాత్పర్యము.

భయంకరమైన పెద్దవింటిని, పదునైన బాణములను దీసికొని యుద్ధమునందలి కోరికచే వేగముగఁ బోఁగా మృగములు గూసెను. దిక్కులు కాంతి మాసెను. పక్షులు భయపడి యాకాశమున కెగసి నానావిధములఁ గూసెను.

శా. జ్యాటంకారవిపాటితాశుఁ డగుచున్ • శక్రారి నిర్వక్ర మ
హాటోపంబున బాణవర్షములతో • నవ్వానరున్ డాయ నృ
త్తాటోపం బుద్భటవైరిభీతికరగ•ర్జాస్ఫోటితోర్వీధ్రుఁడై
యూటాడంగ ధరాతలంబు నిజవే•గోద్ధూతజీమూతుఁడై. ౧౧౧౩

అర్థములు. జ్యాటంకార = అల్లెత్రాటి టంకారముచే, విపాటిత + ఆశుఁడు = చీల్పఁబడిన దిక్కులు గలవాఁడు, శక్రారి = ఇంద్రజిత్తు, నిర్వక్రము = వంకరలేనిది. ఆటోపంబున=వేగమున, నృత్తాటోపంబు = కోఁతి, ఉద్భట =మిక్కిలి; గర్జా = సింహనాదముచే, స్ఫోటిత = చీల్పఁబడిన, ఉర్వీధ్రుఁడై = కొండలు గలవాఁడై, ఊటాడంగన్ = ఊఁగులాడఁగా - నిజ = తన, వేగ = వేగముచే - ఉద్ధూత = ఎగురఁ గొట్టఁబడిన, జీమూతుఁడై = మేఘములు గలవాఁడై.

తాత్పర్యము.

అస్త్రకోటి టంకారధ్వనిచే దిక్కులు పగులఁ జేయుచు, నింద్రజిత్తు నిండారం వేగమున బాణవర్షము గురియించుచు వానరుని మీఁదికిఁ బోవ వానరుఁడు కొంత నాదముచే కొండలు బ్రద్దలు గాఁగా, భూమి కదలఁగ తన వేగమువలనఁ బుట్టిన గాలిచే మేఘములు చెదరి పోవఁ జేయుచున్నవాఁడై.

చ. విడివడి తాఁకె నిట్లు రణ•వీరు లవారణ విక్రమంబునన్
కడుకొని దేవదానవుల•కైవడిఁ బోరిరి బద్ధవైరులై
యెడ గొన నీక వచ్చు శర•వృష్టిరయంబును దాఁటి వాయుమా
ర్గము నంచి విష్ణుపథ•మున్ గొని గ్రుమ్మరుచున్న మారుతిన్. ౧౧౧౪

అర్థములు. విడివడి = యథేష్టముగ, అవారణ = అడ్డములేని, కడుకొని = ప్రయత్నించి, ఎడగొన నీక = సందు గలుగ నీయక, శరవృష్టిరయంబును = బాణవర్షము యొక్క వేగమును, అంచి = అతిక్రమించి, విష్ణుపథమున్ = ఆకాశమును.

తాత్పర్యము.

విచ్చలవిడి తాఁకెను. ఇట్లు యుద్ధమునందు వీరు లగు హనుమదింద్రజిత్తులు దేవదానవులవలె విరోధబుద్ధిచే యుద్ధము చేసిరి. అప్పుడు సందులేక వచ్చుచున్న బాణవర్షముయొక్క వేగము నతిక్రమించిన వాఁడై దేహము పెంచి వాయుమార్గమునఁ జరించుచున్న యాంజనేయుని.

ఉ. ఆయతతీక్ష్ణశల్యకన•కాంచితపుంఖశరాలి నైచె న
త్యాయతవేగ మార నసు•రాధిపనందనుఁ డంత తూర్యముల్
పాయక భేరికాపటహ•వారరవంబులుఁ గార్ముకధ్వనుల్
మ్రోయఁగఁ గోపమునఁ గాని విని • రోషమునం బవమాన సూతియున్. ౧౧౧౫

అర్థములు. ఆయత = నిడుపైన - తీక్ష్ణ = పదునైన, శల్య = ములికి కల, కనకాంచిత పుంఖ శరాలిన్ = బంగారుచేఁ బ్రకాశించు పింజలు గల బాణ సమూహమును, అత్యాయత వేగము = మిక్కిలి యధికమైన వేగము, తూర్యముల్ = వాద్యధ్వనులు, భేరికా = నగారాలును, పటహ = తప్పెటలును, రవంబులు = ధ్వనులు, కార్ముకధ్వనుల్ = వింటి చప్పుడులు.

తాత్పర్యము.

నిడుపై వాఁడియగు ములుకులు గల బంగారు పింజ బాణములను మిగుల వేగముగ వేసెను. వానిని జూచి వాద్యధ్వనులు, భేరులు, తప్పెటలు రాక్షసులు మ్రోయించిరి. దానికి నాంజనేయుఁడు కోపించి.

మ. కృతహస్తుండగు వాసవారి దనపైఁ • గీలించు బాణావళిన్
విఫలంబుం జేయుచు వాని యంతరమునన్ • వేగంబు దీపింపఁగా

ధృతి సెంపారఁ జరుఁడు, నెట్టెదు కుటన్ • దృగ్గోచరుంచో, తళో
గతుఁడో, వెంటనె మీఁద మూఁకుఁ, గనయు • గ్రం లక్ష్యగించు న్వెసన్. ౧౧౧౫

అర్థములు. కృతహస్తుఁడు = బాణములు గురితప్పక వేయువాఁడు, 'కృతహస్తః సుప్రయోగ విశిఖః - కృతపుంఖవత్'. అమర. వితిగాఁ=వ్యర్థముగా, అంతరమునన్ = నడుమ.

తాత్పర్యము.

గురి తప్పక వేయు నింద్రజిత్తు తన మీఁద వేయు బాణములను వ్యర్థపఱుచుచుఁ దనను దగులకుండఁ జేసికొనుచు నా బాణములకు నడుమ మిగుల వేగముగా తిరుగును. ఎట్టెదుటఁ గానవచ్చును. ఎదుట నున్నాఁడని బాణము వేయునంతలో నాకాశమున నుండును. అంతలో మీఁద దూఁకును. వేఁటు లక్ష్యము సెట్టును.

ఉ. ఇద్దఱు యుద్ధకర్మచణు • లిద్దఱు భూరిజవాధికోత్తముల్
సద్దుగఁ జేసి రిద్దఱు న • సాధపరాక్రమ ముల్లసిల్లఁగా
నద్దిర నాఁగ భూతనిచ • యంబు, పరస్పర తారతమ్య మా
యుద్ధ తెలుంగఁ జేరి యసు • రేశ్వరనందన వాయునందనుల్. ౧౧౧౬

అర్థములు. యుద్ధకర్మచణులు = యుద్ధము చేయుట యందు సమర్థులు, భూరి = గొప్ప, జవాధిక = మిక్కిలి వేగమునందు. ఉత్తములు = గొప్పవారు.

తాత్పర్యము.

ఇద్దఱు యుద్ధమందు సమర్థులు, ఇద్దఱు నతివేగము గలవారు. అంతములేని పరాక్రమముతో భూతసమూహము లాశ్చర్యపడఁగా యుద్ధము చేసిరి. ఇంద్రజిత్తు-హనుమంతులు పరస్పర తారతమ్యము నెఱుఁగ లేరైరి.

చ. హనుమ నెఱుంగఁ డయ్యె నసు • రాధిపనందను నంతరంబు, నా
దనుజుఁ డెఱుంగఁ డయ్యె వసు • ధాసుహితాత్ముని యంతరంబు, నా
యనఘులు పోరఁ దో దృఢస • మాధిని నింద్రజి బాణముల్ వృథా
చనుటయు గాని కీశవరుఁ • జక్కఁగ నాటవ దేమి సేయుదున్. ౧౧౧౭

అర్థములు. అంతరము = ఛిద్రము - లోపము, వసుధాసుహితాత్ముని = క్రోఁతియొక్క, దృఢసమాధిని = గట్టి నిశ్చల మనస్సుతో, ఇంద్రజి = ఇంద్రజిత్తు, అనఘులు = యుద్ధకర్మమందు దోషము లేనివారు.

తాత్పర్యము.

ఇంద్రజిత్తునందలి లోపము హనుమ తెలిసికొనలేఁడయ్యె. హనుమలోపము నింద్రజిత్తు తెలిసికొనలేఁడయ్యె. ఇట్లు యుద్ధకర్మమందు లోపములేక పోరునప్పుడు ఇంద్రజిత్తు తనలో నిట్లు లాలోచించెను. నా బాణము లన్నియు వ్యర్థములై పోవుచున్నవి. కాని వానిలో నొకటియైన క్రోఁతిని దాఁకినది లేదే. ఏమి సేయుదును ?

—• ఇంద్రజిత్తు హనుమంతుని బ్రహ్మాస్త్రమున బంధించుట. •—

ఉ. చిక్కఁడు లక్ష్యసిద్ధికిని • జేవడి వీని వధింప శక్యమా
యొక్కరణిం గ్రహింప నగు • నీతని నంచుఁ బితామహాస్త్రమున్
గ్రక్కున నారికిం దొడిగి • రావణి పావని వైచి కట్టె నేఁ
డుక్కరి యొంటఁ బోఁ డనుచు • నుర్విపయిం బడె వానఁ గోఁతియున్. ౧౧౯

అర్థములు. జేవడి = జేవ వేగముచే, పితామహాస్త్రమున్ = బ్రహ్మాస్త్రమును, నారికిన్ = అల్లెత్రాటికి, తొడిగి = సంధించి, ఉక్కరి = బలశాలి, ఒంటఁబోఁడు = మఱియొక విధముగఁ జిక్కఁడు.

తాత్పర్యము.

నా గురికి వీఁడు చిక్కుటలేదు. భుజబలముచే వీనిని జంప సాధ్యముగాదు. ఏ విధముగ వీనిని గట్టివేయ సాధ్యమగునని యాలోచించి బ్రహ్మాస్త్రమును వింట సంధించి యింద్రజిత్తు వీఁడు మఱియొక బాణమునకు సాధ్యుఁడు కాఁడని యాంజనేయునిమీఁద వేసి కట్టెను. దానితోఁ గోఁతి నేలఁబడెను.

ఉ. వ్రాలి విచేష్టుఁడై పవన•సూనుఁడు బ్రహ్మవరంబు నెంచి దో
ర్లీల నడంచి నిర్జరవ•రిష్ఠుని యానతి దాఁట శక్యమా
పాలన సేయుటే పరమ•భవ్యము చిక్కితిఁ బో భయంబు లే
దోక్షిఁ బితామహుండును బి•డౌజుఁడు వాయువు నన్నుఁ గావఁగన్. ౧౨౦

అర్థములు. వ్రాలి = నేలఁబడి - విచేష్టుఁడై = కాలుసేతులు కదలింపనివాఁడై, దోర్లీలన్ = భుజబలమును - నిర్జర వరిష్ఠుని = దేవతాశ్రేష్ఠుఁడగు బ్రహ్మయొక్క - ఆనతి = ఆజ్ఞ, పితామహుండును = బ్రహ్మయు - బిడౌజుఁడును = ఇంద్రుఁడును, నాలుగవపాదంబున వృద్ధివళి గావున బిడ+ఓజస్ లోని ఓకారముతో యతి చెల్లెను.

తాత్పర్యము.

కాలు సేతులు కదలింపలేక నేలఁబడి యాంజనేయుఁడు బ్రహ్మ తన కిచ్చిన వరము స్మరించి భుజపరాక్రమము చాలించి బ్రహ్మ యాజ్ఞ దాఁటవచ్చునా? దానిని రక్షించుటే మిగుల శ్రేయస్కరము. వీరికిఁ జిక్కితిని గో నాకు వరము లిచ్చిన బ్రహ్మ యింద్రుఁడు తండ్రి యగు వాయువు నన్ను రక్షింపఁగా నాకు గాఁగల భయమేమి?

క. నను బట్టుకొనుచుఁ బోదురొ, దనుజులు పోవుదును గాక • దశకంధరునిం
గనుఁగొని సంభాషింపఁగఁ, జను నదియును కొక్కమేలె • చర్చింపంగన్. ౧౨౧

తాత్పర్యము.

వీరిచేతఁ జిక్కితిని గో వీరు నన్నేమి చేయుదురు. రావణాజ్ఞ లేక వీరేమియుఁ నన్నుఁ జేయఁజాలరు. కావున వీరు నన్నుఁ బట్టుకొని రావణు నొద్దకుఁ దీసికొని

పోదును. పోని రావణునితో సంభాషింపఁ గలుగుదును కావున నవియు నోర్చి నీచే
వాని యభిప్రాయము తెలిసికొనినట్టు లగును గదా.

ఆ. అని సమీక్ష్యకారి • యగు హనుమంతుఁడు, చేష్ట లుడిగి యుండి • దుష్ట లతని
నారఁ ద్రాళ్ళఁ బెనచి•నారచీరలు గట్టి, గూఁతలిడినఁ గ్రోఁతి•గుణముఁ దెలుప.

అర్థములు. సమీక్ష్యకారి = ఆలోచించి కార్యము చేయువాఁడు. సమ్ +
ఈక్ష్ + కృ + ణిని ధాతువులు సమీక్ష్యకారి = ఈక్షించుట = చూచుట – వీనికి పర్యా
యశబ్దములను నాలోచించుట యని యర్థము గలదు. అతని = ఆక్రమించి.

తాత్పర్యము.

చక్కఁగా నాలోచించి కార్యముచేయు నా హనుమంతుఁడు కదలక మెదలక
యూరకుండి యా దుష్టరాక్షసులు పైఁబడి నార త్రాళ్ళతో నార గుడ్డలు పెనవేసి
తన్నుఁ గట్టుచుండఁగాఁ దన క్రోఁతి గుణము తెలుపుటకై కూఁతలు పెట్టుచుండెను.

—• రాక్షసులు హనుమంతునిఁ గట్టి రావణు కొద్దకుఁ దీసికొని పోవుట. •—

చ. కదలక యుండ నిర్విచేష్టుఁ డగు•కైసరి నాశరవార మెల్లఁ గిం
కను బలితంపుఁ బగ్గములఁ • ద్రాళ్ళమునన్ ద్రుమచీరపాళితోఁ
గొనకొని కట్టఁగా నసుర•కుంజరుఁ డుత్కటకౌతుకంబునన్
గను దను నంచు నోర్చి కపి • కట్టులు పైఁచి యణంగి యుండఁగన్. ౧౧౨౩

అర్థములు. నిర్విచేష్టుఁడు = ఏ చేష్టలు లేనివాఁడు, కైసరిన్ = హనుమం
తుని, కేసరి పుత్రుఁడు కైసరి–అపత్యార్థక తద్ధితము. ఆశరవారము=రాక్షస సమూ
హము. ద్రుమ చీరపాళితో = చెట్లపట్టలతో నైన వస్త్రములు సమూహముతో–కొన
కొని = ప్రయత్నించి.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు హనుమంతుఁడు చేష్ట లుడిగి పడి యుండుట చూచి చూచి రాక్షసులు
కోపించి, బలముగల పగ్గములను నారవస్త్రములతోఁ బెనవేసి ప్రయత్న పూర్వక
ముగాఁ గట్టఁగా రావణాసురుఁడు మిగులఁ గౌతుకముతోఁ దన్నుఁ జూచును గాక యని
హనుమంతుఁడు కట్లు సహించి యూరకుండెను.

ఉ. అసురలు త్రాళ్ళఁ బగ్గముల • నా హనుమంతునిఁ గట్టినంతనే
వెస వెస నస్త్రబంధమును • వీడి చనెన్, ద్రుహిణాస్త్రబంధముల్
పసచెడి పోవు నన్య ముగు•బంధనయుంబులతోఁ డఁ గూడినన్
లసదసమాస్త్ర మీఁగతి ఫ•లం బఱిపోవుట చూచి కీశుఁ డై. ౧౧౨౪

అర్థములు. ద్రుహిణాస్త్రబంధముల్ = బ్రహ్మాస్త్ర బంధనములు, లసత్ =
దివ్య తేజస్సుతోఁ బ్రకాశించు, అసమాస్త్రము = సమానము లేని యస్త్రము –
ఫలంబఱి = ఫలము చెడి.

తా త్ప ర్య ము.

రాక్షసులు త్రాళ్ళచేతను, బట్టముల చేతను హనుమంతుని గట్టిగా నే బ్రహ్మాస్త్ర బంధములు తొలఁగి పోయెను. బ్రహ్మాస్త్ర బంధములు మఱియొక బంధములతోఁ గూడియున్న వ్యర్థమై పోవును. అసమానశక్తిగల యస్త్రము ఈ విధముగ నిష్ఫలమై పోవుట చూచి శోకించినవాఁడై.

బ్రహ్మాస్త్ర బంధబలమునందు విశ్వాసము లేనివారై రాక్షసులు త్రాళ్ళతోఁ గట్టఁగనే యా యవమానము సహింపలేక యస్త్రబంధము ఊడిపోయెను. అట్లే ప్రపత్తి చేసినవాఁడు దానియందు విశ్వాసము లేక దానికి సహాయ్యమని వేఱొక సాధనమును గ్రహించెనేని ప్రపత్తి చెడును. ప్రపత్తి యందుండు నసహాయ మిదియే. ఇతరోపాయముల నది సహింపదు. ఉత్తములు నీచ సహవాసము సహింపరు.

శా. అయ్యో ! యెంతటికార్య మిట్లు విఫలం • బాయెన్, సురాసుర ము
న్జయ్యం బౌ వరమంత్రశక్తి యని యెం • చం జాలరై రక్కసుల్ !
యస్త్రంబు పునఃప్రయుక్తమయి కాఁ • జేసెన్ మఱొం డస్త్రమున్
గయ్యానన్ ఫలకారి కా దనెడు, శం • కన్ సర్వనాశ మ్మికన్. ౧౧౫౫

తా త్ప ర్య ము.

అయ్యో ! యెంత గొప్ప ప్రయత్నము ఇట్లు వ్యర్థమై పోయెను. ఈ రాక్షసులు జయింపరాని గొప్ప మంత్రశక్తియందు నమ్మకము లేనివారైరి కదా. ఈ యస్త్రము మరల ప్రయోగింపరాదు. ఇది వ్యర్థమైన పోల మఱి యే యస్త్రము పనిచేయదు. ఇఁక నేమి గతి ! వీనిచే రాక్షసులందఱు నాశమై పోవు కాలము వచ్చినది.

చ. తనమెయి నస్త్రబంధములు • దాఁటుటఁ గాంచియుఁ గాక వానరుం
డని యెటు చింత సేయఁగ సు • రాధిపశత్రు, వనాటునేత బం
ధనములఁ గట్టి కట్టియులఁ • దాఁకుచు ముష్టుల బిట్టు గ్రుద్దుచున్
గొని చని రావణాసురుని • కొల్వున నిల్పిరి క్రూరరాక్షసుల్. ౧౧౫౬

అర్థములు. తనమెయిన్ = తన దేహమునందు, దాఁటుట = వదలిపోవుట, సురాధిపశత్రు = ఇంద్రజిత్తు.

తా త్ప ర్య ము.

తన దేహమును గట్టిన యస్త్రబంధములు వదలిపోవుట వానరుఁ డెఱుఁగఁడు. కావుననే చిక్కుపడి యున్నాఁడు. తెలిసిన విజృంభించి యుండును. అని యింద్రజిత్తు ఆలోచించు చుండఁగా క్రోధపడిన త్రాళ్ళతోఁ గట్టి కఱ్ఱలతోఁ గొట్టుచు, పిడికిళ్ళతో గ్రుద్దుచుఁ దీసికొనిపోయి కొలువుకూటమునందున్న రావణాసురుని యెదుట రాక్షసులు నిలిపిరి.

ఉ. తెచ్చితి మయ్య ! క్రోఁతి నని • చెప్పిన నచ్చట నున్న వార లీఁ
డెచ్చటనుండి వచ్చె ? నితఁ • డెవ్వఁడొ ? యెవ్వఁడు పంపె ? దాను రా

నిచ్చలు కేమి కార్య! మటు • లేటికిఁ జేసె నటంచు నొండొరుల్
ముచ్చటలాడుచుండ నది • మోహమునన్ మఱికొంద ఱుద్ధతిన్. ౧౧౨౬

తాత్పర్యము.

తెచ్చితివయ్య క్రోఁతిని, క్రోఁతి యని మొదటఁ జెప్పిన నింద్రజిత్తుని గూడ జంకెనని రావణుఁడు భయపడునని తెచ్చితి మని మొదటనే చెప్పిరి. రాజా! తెచ్చితిమి క్రోఁతినని తెలుపఁగా నా సభయందున్న వారు వీఁడెక్కడినుండి వచ్చెను? వీఁడెవ్వఁడు? వీనిని బంపిన వాఁడెవ్వఁడు? ఏమిపని గలిగి వచ్చినాఁడు! ఏల యిట్లు చేసెను. అని యొకరితో నొకరు ముచ్చటలాడుచుండఁగా మహమోహముచే దేహము తెలియని కొందఱు గర్జించి.

ఉ. కట్టుఁడి కొట్టుఁడీ యతనిఁ • గాల్పుఁడి త్రుంగుఁడ టంచుఁ గ్రుద్ధులై
నెట్టన పల్కుచుండ విని • నీరజబాంధవవంశ్యదూత య
ప్పట్టున రాక్షసాధిపుని • పాదసమీపమునందు మంత్రులన్
దిట్టల వృద్ధసేవకుల • దివ్యమణీమయ గేహముం గనెన్. ౧౧౨౭

అర్థములు. నీరజబాంధవ వంశ్యదూత = రామదూత.

తాత్పర్యము.

కట్టుఁడు, కొట్టుఁడు, కాల్పుఁడు, త్రుంగుఁడని కోపించి రాక్షసులు పలుకుచుండఁగా విని రామదూత రాక్షసుల వెంటఁబోయి రావణుని పాదముల కెదుర నున్న మంత్రులను దిట్టలను వృద్ధులను సేవకులను జూచెను. మఱియు దివ్యరత్నములతో నిండిన యా సభామంటపమును జూచెను.

క. ఇటురా యిటురా యనుచును, బటువికృతాకారదైత్య • భటు లీడ్వఁగ నుం
డటఁ గనుఁగొనె దశముఖుఁ డు, ద్భటసాధ్వసహేతుతేజు • వాయుతనూజున్.

అర్థములు. పటువికృతాకార దైత్య భటులు=మిగుల వికారములైన యాకారములు గల రాక్షస భటులు, ఉద్భట=మిగుల - సాధ్వసహేతు=భయ కారణమైన - తేజున్ = పరాక్రమము గలవానిని.

తాత్పర్యము.

మిగులవికారమైన యాకారములు గల రాక్షసభటు లిటు రారా యని, యొకఁడీడువఁగా మఱియొకఁడిటు రారా యని యిటు లీడ్వఁగా వచ్చి యెదుట నిలువఁబడిన మిగుల భయము గలిగించు తేజముగల హనుమంతుని రావణుఁడు చూచెను.

క. మర్కటసత్తముఁడును గని, యర్కునివలె వెలుఁగువాని • నతిబల తేజున్
గర్కశముఖు రాక్షసపతిఁ, దర్కింపఁగ రాని మహిమ • దనరఁగ నతఁడున్. ౧౧౩౦

తాత్పర్యము.

సూర్యునివలె వెలుఁగు వానిని, మిగుల బలము, తేజము గలవానిని, కోప

ముచే గళనమైన ముఖముగలవానిని. నూహింపరాని మహిమగల రావణుని వాన
రుఁడును జూచెను. అప్పు డా రావణుఁడు.

చ. వికటతరాగ్రహారుణిత • వింశతిలోచనముల్ వెలుంగఁగాఁ
ప్రకటమనీషులన్ సచివ • రాజుల సమ్యగలోకవృద్ధులన్
నికటతలానువర్తుల న•నెం, గపి యెవ్వఁ డెఱుంగుఁ డీరు త
గ్గకల మ టన్న వారు కపి•సత్తముఁ గార్యముఁ బ్రశ్న సేయఁగన్. ॥౧౩౧

అర్థములు. వికటతర=మిగుల భయంకరమైన, ఆగ్రహ = కోపముచేత - అరుణిత=ఎఱుపుగల-అరుణశబ్దము తారకాది గణములోఁ జేరినది. తారకాదిగణ మాకృతి గణము - తదస్య సంజాతం - తారకాదిభ్య ఇతచ్ (పాణిని ౫-౨-౩౬) వింశతి లోచనముల్ = ఇరువది కన్నులు - ప్రకట మనీషులన్ = ప్రసిద్ధ బుద్ధిమంతులను - మనీషా శబ్దము శకంధ్వాదులలోఁ జేరినది. "శకంధు రథ కర్కంధుః కులటా సీమంతో లాంగలీషా హలీషాచ మనీషాద పతంజలిః । కులటా లోకీమ ... శకంధ్వాదిషు పరరూపం వాచ్య మ్మని వీనియందు పరరూపసంధి - మనస్ + ఈష - మనీష - మనీష గలవారు - మనీషులు - సచివరాజులన్ = మంత్రిశ్రేష్ఠులను - నికట తలానువర్తుల = మిగుల సమీపమం దుండు వారిని.

తాత్పర్యము.

మిగుల భయంకరములై యెఱ్ఱనైన యిరువది కన్నులు వెలుఁగఁగాఁ దనకు మిగుల సమీపమునఁ గూర్చుండిన మిగుల బుద్ధిమంతు లగు మంత్రిశ్రేష్ఠులతోను, ... పెద్దవారితోను నీ వెవ్వఁడవో తెలిసికొనుఁడని చెప్పఁగా వారును హనుమంతునిఁ బ్రశ్నించిరి.

క. హరిలోకేశ్వరుఁ డగు నా, హరిగణముం బంప నూతి•నై యిచ్చటి కే
నరుదెంచితి నని వారికిఁ బరమబలోదారుఁ డొసఁగెఁ • బ్రత్యుత్తరమున్. ॥౧౩౨

అర్థములు. హరి లోకేశ్వరుఁడు = వానరకోటుల ప్రభువు - హరి తన యుండు=సూర్య పుత్రుఁడగు సుగ్రీవుఁడు - పరమ బలోదారుఁడు = గొప్ప బలము గల వారిలో గొప్పవాఁడు.

తాత్పర్యము.

వానర రాజగు సుగ్రీవుఁడు పంపఁగా వచ్చితి నని వారికి మహాబలుఁడగు నాంజనేయుఁడు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

ఇది వ్యాస వాక్యమునకు ముందు సంగ్రహ వాక్య మయినట్టైన గ్రహింపవచ్చును, లేక సభ్యుల కిచ్చిన ప్రత్యుత్తరమని యైనఁ దలఁప వచ్చును.

—• ౪౯-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు రావణుని సభలోఁ జూచుట. •—

క. హనుమయు రావణు దర్శ్యబలు,తుని నద్భుతపాటు గనుఁ • గోపాటలలో
చనుఁడై సన్నిర్వర్ణ్యగతిం, గనుఁగొనెను బలత్కీర్తిఁ • గలహోత్కటునన్. ౧౧౩౩

అర్థములు. కోపాటలలోచనుఁడై = కోపముచే నెఱ్ఱనైన కన్నులు గల వాఁడై, సన్నిర్వర్ణ్యగతిన్ = పరికించి చూచు విధమున, కలహోత్కటునన్ = యుద్ధమందు తహతహపాటు గలవానిని - రావణుఁడు నెట్టిదైన యుద్ధమున కైన వాలునని తన్నులు తిన్న వలె నని హనుమంతుని యాలోచన. తాను యుద్ధమునకుఁ బోయినను హనుమంతుని బట్టి తెప్పింప వలయు నని రావణు నాలోచన. వాని యాలోచనయే వానికి ఫలింపఁ జేసికొనెనుఁ గదా యని హనుమంతుఁడు ఆశ్చర్యపడెను.

తాత్పర్యము.

రావణుఁడు చేసిన కార్యములను హనుమంతుఁడు ఆశ్చర్యపడి కోపముచే నెఱ్ఱనైన కన్నులు గలవాఁడై కలహమునందు మిగులఁ గోరిక గల రావణుని పరికించి చూచెను.

సీ. అతులమహార్హము • క్తావళీవృత మయి, మెఱుఁగారు ముకుటంబు • వఱలు వాని
సంకల్పసంఘాత • జాంబూనదాభర, ణాంచిత మైన దే • హంబువాని
క్షౌమవస్త్రుని రక్త • చందనలిప్తుఁడై, వలపులు దెసఁగ్రమ్మ • గాలుపువాని
దర్శనీయంబు లై • తగ వివృతంబు లై, తెఱ నెఱ్ఱకన్నుల • మెఱుపువాని

తే. మెఱుఁగుఁగోఱలు ప్రేలువా • తెఱయుఁ గలుగు
వక్త్రదశకంబుతోడ స • వ్యాళమంద
రాద్రిశిఖరంబునకు నెన • యైనవాని
నమరవరులకు హృచ్ఛల్య • మైనవాని. ౧౧౩౪

అర్థములు. అతుల = అసమానమైన- మహార్హ = మిగుల వెలగలవైన- ముక్తావళీ = ముత్యముల వరుసలచే- వృతమయి = చుట్టఁబడినదై- మెఱుఁగారు = కాంతిచే వరిశోభించు, ముకుటంబు = కిరీటంబు- తలలు పది చెప్పి ముకుట మొక్కటిగనే చెప్పుటచే నడిమి శిరస్సునకు మాత్రమే కిరీటము గలదని తోఁచుచున్నది. సంకల్పసంఘాత = తలఁపులచేతనే కలిగిన, జాంబూనదాభరణ = బంగారు సొమ్ములచే, అంచితము = ప్రకాశించునది. మనస్సుచేఁ గల్పింపఁబడిన నగలచే కోరిన నగ్గ లోపములేకుండ నిర్మింపఁబడిన వని భావము. చేతితోఁ జేసిన వానియం దేదైన లోపము లుండును. క్షౌమవస్త్రునిన్ = తెల్లని పట్టువస్త్రము కట్టుకొన్నవానిని, రక్తచందనలిప్తుఁడై = ఎఱ్ఱని గంధము పూసికొనిన వాఁడై, వలపులు = వాసనలు, దెసఁగ్రమ్మన్ = నాలుగుప్రక్కల వ్యాపింపఁగా, దర్శనీయంబులై = చూడ నందములై, వివృతంబులై = విచ్చఁబడినవై, వక్త్రదశకంబుతోడన్ = పదితలలతోడ, వా + తెఱ = పెదవి,

వా+తెలుపుకాని=వా+నెరయున్నట్లుగా పండ్లకు నెరవలె నుండునది యని యర్థము. సవ్యాళ = పాములతో గూడిన, మందరాద్రి శిఖరమువలె = మందర పర్వతము యొక్క శిఖరమువలె, కీచకముల వంటి కైలశిఖరముల సెర్లనిగాను, పక్క-నవి చిన్నవిగా నున్నవని భావము. ఏవ = సమానము, వ్యాళ్ + శల్యము = గుండెగాలము.

తాత్పర్యము.

అసమానమైన గొప్పవారు ధరింపదగిన గొప్ప వెలగలవై ముత్యములచే జట్టబడి మెరుగులు గ్రక్కు-చుండు కిరీటము గలవానిని, మనస్సుచే గల్పింపబడిన బంగారు సొమ్ములచే బ్రకాశించు దేహము గలవానిని, తెల్లని పట్టువస్త్రము కట్టుకొన్నవానిని, ఎఱ్ఱని గంధము పూసికొని నలుప్రక్క-ల సువాసన వ్యాపింపఁజేయు వానిని, చూడఁదగినవై తెలుపటుచిన భయము కలిగించు కన్నుల వానిని, మెఱయు కోఱలు, బ్రేలాడు పెదవి, పదితలలు గలిగి పాములతోడి మందరశిఖరమువలె నుండి దేవతలకు గుండెగాల మైన వానిని. ✓

—♦ రావణుని తలలు ♦—

> వింశద్భుజం దశగ్రీవం దర్శనీయ పరిచ్ఛదమ్. అర. ౩౨-౮
> దశాస్యః కార్ముకీ బాణీ బభూవ. అరణ్య. ౫౧-౮
> స్వం రూపం కాలరూపాభం - ప్రతిపద్య స్వకం రూపమ్
> ప్రదీప్తాగ్నిసిఖా స్సర్వా రేజు ర్వింశతి ర్బాహవః. అరణ్య. ౫౧-౧
> వామబాహూ న్దశ తదా వ్యపాహర దరిందమః
> సచ్ఛిన్న బాహో స్సద్యోవ బాహవ స్సహసాభవన్ అరణ్య. ౫౧-౩౯
> ఏతే పాదా మయాస్నిగ్ధా శిరోభిః పరిపీడితాః. అరణ్య. ౫౫-౩౫
> శిరోభి ర్దశభి ర్వీరం భ్రాజమానం మహౌజసమ్. సుంద. ౪౯-౬
> బాహుభి ర్బద్ధ కేయూరై శ్చందనో త్తమరూషితైః. ౪౯-౮
> దశాస్యో వింశతిభుజః ప్రగృహీత శరాసనః
> అదృశ్యత దశగ్రీవో మైనాక ఇవ పర్వతః. యుద్ధ. ౧౦౩-౩౪

ఏకాస్య స్సిద్ధ ద్విబాహు ర్భుజావంగద భూషితౌ, అని రావణు మరణానంతరము రెండు చేతు లొక తలతోనే కానవచ్చెను. నిద్రపోవు నప్పుడును రెండుచేతులు ఒక తలతోనే కానవచ్చెను.

కట్టు రామాయణమున రెండు విధములుగఁ జెప్పఁ యుండుటచేతను పది తలలుండుట విపరీతము గనుకను రావణుఁ డొంటి తలవాఁడే యనియుఁ బది తల లను నవి యుపన్యాస యని కొందఱు, బచ్చైన తల లని కొందఱు నానావిధముల వ్రాసి యున్నారు.

సీతాదేవి యొద్దను నొంటితల సన్న్యాసిగాఁ బోయి యున్నట్టుండి పదితలల వాఁ డగుటకు నీ బచ్చెన తలలును, చేతు లెందుఁ దాచి యుంచి విగిలించుకొనెనో! జటాయువు విఱుగఁదన్నినప్పుడు దీవి యేల కేలఁబడియుండి రామలక్ష్మణులతోఁ గావరా లేదో! వానిని గూడ రావణుఁడు మూటకట్టుకొని పోవును గాఁబోలు. ఇట్టి దురూహాలకు గ్రంథమునందుఁ బ్రమాణబుద్ధి లేకుండుటయే కారణము. రావణుఁ డను పేరు బాల్యమందు వానికి పేరేమో. నామకరణ మేమిగాఁ జేయఁబడెనో - ఏ రాలోచించినవారు కారు. ఉత్తర రామాయణమున రావణుఁడు పుట్టినప్పుడే పది తలలతో బుట్టె నని చెప్పఁబడెను రిపుఁడు రావణుఁ డను పేరు పెట్టుకొనఁదగిన పేరు దశకంఠుఁ డనియె వాఁడు చెప్పుకొనుచుండెను.

ఏవ ముక్తాతు సా కన్యా రామ, కాలేన కేనచిత్,
జనయామాస బీభత్సం రక్షోరూపం సుదారుణమ్ ।
దశగ్రీవం మహాదంష్ట్రం నీలాంజనచయోపమం
తామ్రోష్ఠం వింశతిభుజం మహాస్యం దీప్తమూర్ధజమ్ ॥

ఉత్తర.౯ సర్గ.౨౧. శ్లో. ప ౧౦౦ చూడు.

ఈ వాక్యములు రావణుఁడు పది తలలతోను, నిరువది చేతులతోను బుట్టెనని చెప్పుచున్నవి.

అథ నామాకరోత్తస్య పితామహసమః పితా
దశగ్రీవః ప్రసూతోయం దశగ్రీవో భవిష్యతి॥ ఉత్తర. ౧౯౩ వ.ప.

దీనిచే రావణునకు దశగ్రీవుఁ డనియే నామకరణము నాఁడు దండ్రిచేఁ జేయఁబడెను. అవల దశగ్రీవుఁడు బ్రహ్మను గూర్చి తపస్సు చేయునప్పుడు తొమ్మిది తలలు గోసి వేల్చినట్లు ఉత్తర రామాయణమున. ౨౦౨ వ పద్యమునఁ జెప్పఁబడెను. ఒంటి తలవాఁడైనచో నిది యెట్లు సాధ్యము. బచ్చెనతలలు కోసి హోమము చేయఁగా దానికి బ్రహ్మ మెచ్చుకొనెను గాఁబోలు.

నీ వెవఁడవు నీ పేరేమి యని మయుఁ డడిగినప్పుడు.

అహం పౌలస్త్యతనయో దశగ్రీవశ్చ నామతః
మునే ర్విశ్రవసో యస్తు తృతీయో బ్రహ్మణోఽభవత్.

ఉత్తర. ౧౩-౧౪ పద్య. ౨౫౪.

ఇందు రావణుఁడు తనపేరు దశగ్రీవుఁ డనియె చెప్పెను. దీనివలనఁ బది తలలు సహజము లనియుఁ గృత్రిమములు గా వనియు నేర్పడెను.

పది తలల వాఁ డొంటితలవాఁడుగా నెట్లు కానవచ్చె ననుకేమో, అది బ్రహ్మవరబలముననే.

హుతాని యాని శీర్షాణి పూర్వ మగ్నౌ త్వయానఘ
పునస్తాని భవిష్యంతి తథైవ తవ రాక్షస,

ఛందత స్తస్య రూపం చ మనసా యద్యదీప్సితమ్
భవిష్యంతి న సందేహో మత్ప్రసాదాత్తవ రాక్షస॥ ఉత్తర ౧౦-౨౫ వ. ౨౦౭.
రావణుండు కోరినప్పుడు కోరినరూప మొస్తు వరము బ్రహ్మయిచ్చెను గావునఁ
కోరినప్పుడు ఒంటి తలతోను, పది తలలతోను నుండఁగలఁడు.

ప్రకృతివిరుద్ధ మని ప్రకృతి రహస్య మంతయుఁ దెలిసిన సర్వజ్ఞుఁడు చెప్పఁదగిన మాట. మన తెలివి తేటచే కొన్ని దినములకు ముందు ప్రకృతివిరుద్ధములని తెలఁచినవి నేఁడు కన్నులారఁ జూచుచున్నాము. మూఁడుతలల వాని కివుడును, రామాయణ మందే చెప్పఁబడెను. రెండు తలల మనుష్యుల మనము చూచి యున్నాము. ఒకతల్లి నలుగురు బిడ్డలు పుట్టుట, మగవాఁ డాఁడుది యగుట, ఆఁడుది మగవాఁడగుట నేఁడు ప్రసిద్ధము లైనవి. పుష్పక విమానము గురించియు నేఁటి పెద్దమనుష్య లనేకవు ప్రాంతిలు వ్రాసియున్నారు. అది యుద్ధకాండమునఁ జెప్పంబడును.

ఉ. కాటుకప్రోవుఁబోలు మెయి • గ్రాల మురంబునఁ దారహారముల్
దీటు చెలంగ నింపు నెల•నెయ్యముఁ జూపు ముఖంబుతో బలా
కాటనయుక్త వారిదము•వంగు వహించెడివానిఁ జిత్రిత
స్ఫాటిక రత్నపీఠమున • శోభ వహించెడివాని వీరునిన్. ౧౧౩౫

అర్థములు. ప్రోవు = రాశి, బలాకాటన యుక్త వారిదము = కొంగల సంచారముతోఁ గూడిన మేఘము, అంగు = అందము.

తాత్పర్యము.

కాటుక కుప్పవంటి నల్లని యురంబున ముత్యాల దండలు సొగసుగాఁ గనఁబడఁ జంద్రునితో సమానమైన ముఖముతోఁ గొక్కెరలతోడి మేఘమువలె నుండు వానిని, చిత్రముగఁ బనిచేయఁబడిన స్ఫటికములు, రత్నములు చెక్కఁబడిన సింహాసన మందుఁ గూర్చుండి శోభించువానిని, వీరుని.

క. అంగద కేయూరాదిక, సంగతములు పీవరములు • చందనయుతముల్
రంగుగ నైదుశిరములభు, జంగము లనఁ దేజరిలు భు•జంబులతో వెస్. ౧౧౩౬

అర్థములు. అంగద కేయూరాదిక సంగతములు = కట్టకడియములు, బాహుపురులు మొదలయిన వానితోఁ గూడినవి. పీవరములు = బలసినవి. చందనయుతముల్ = గంధము పూయఁబడినవి.

తాత్పర్యము.

కట్టకడియములు, బాహుపురులు మొదలయిన వానితోఁ గూడి బలసి గంధపు బూఁత కలిగి ఐదుకు తలల పాముల వలెఁ బ్రకాశించు భుజములతో.

సీ. కంకణాభరణారభునా• శొక్కరంబు తోరంబు, గను జామరములు జ•వ్వనులు నైన
మంత్రితత్త్వజ్ఞులౌ•మంత్రివరుల్ మూర్ధ్నిసంతు ప్రవాస్తుఁడు నిరం•భుఁడును మతి మ

హాపార్శ్వుఁడును ధన•నాళి వార్ధిచతుష్టయంబు క్షితిని జుట్టి • యున్నదు నుండ
నితరమహామాత్రు • లింద్రుని సురతతి, భంగిని భజియింపఁ • బ్రబలువాని
తే. మేరు శిఖరాగ్రగత మైన • వారి యుక్త
వారిధర మన వెలుఁగొందు • వాని రాక్ష
సేశ్వరుని రావణునిఁ జూచి • హృదయసీమఁ
బరమవిస్మయపరుఁ డయి • పవనజుండు. ౧౧౩౬

అర్థములు. ఘోరంబు = అధికము-స్థూల శబ్దభవము. జవ్వనులు= యౌవనవతులు; మంత్రతత్త్వజ్ఞులు = ఆలోచనల రహస్యము తెలిసిన వారు; వార్ధి చతుష్టయము=నాలుగు సముద్రములు; ఇతర మహామాత్రులు=ఇతర సచివులు; మేరు శిఖరాగ్రగతము = మేరుశిఖరము కొన నుండునది, వారియుక్త=నీళ్ళతోఁ గూడిన వారిధరము = మేఘము.

తాత్పర్యము.

వయస్సు వచ్చిన పడుచులు చేతి కంకణములు ఝణంఝణ యని విశేషముగ మ్రోగుచుండఁ జామరములు వేయఁగా ఆలోచనములు చెప్పు మంత్రులు ప్రహస్తుఁడు, నికుంభుఁడు, దుర్ధరుఁడు, మహాపార్శ్వుఁడు ననువారు భూమిని నాలుగు సముద్రములు చుట్టుకొను నట్లు చుట్టియుండ ఇతర మంత్రులు దేవేంద్రుని దేవతల వలెఁ గొలుచుచు మూలమునుండి సేవింప, మేరుశిఖరము కొన నుండు నీళ్ళు గల మేఘమువలె వెల్గుచు నుండు వానిని, రావణుని జూచి హనుమంతుఁడు మిక్కిలి యాశ్చర్య పడెను.

శా. ఔరా రూప! మహో బలంబు! ధృతి యా•హా! తేజమా యద్భిరా!
ఏలో రాజసము స్వచిహ్నకలనం • బయ్యో యధర్మక్రియా
చారోదారుఁడు కాఁడ యేనియు బిడౌ•జస్సంయుతం బౌ మరు
ద్వారాగారము నేల కేఁడె యితఁ డు•ద్యచ్ఛక్తి సంపన్నతన్. ౧౧౩౭

అర్థములు. అధర్మక్రియాచారోదారుఁడు = అధర్మ కార్యములు చేయుట యందు గొప్పవాఁడు-బిడౌజః+సంయుతంబు= ఇంద్రునితోఁ గూడినది - మరుత్ + వార + అగారము=స్వర్గము, ఉద్యత్ + శక్తి + సంపన్నతన్ = కలుగు చున్నశక్తి సంపత్తిచే.

తాత్పర్యము.

ఏమి రూపము, ఏమి బలము, ఏమి ధైర్యము, ఏమి తేజము! ఔరా రాజుల కుండవలసిన యన్ని చిహ్నములు కలవే. ఇట్టివాఁడు ధర్మవిరుద్ధ కార్యములు చేయుని వాఁడగు కాని యింద్రుని తోడి స్వర్గము నైనను దనశక్తి సంపత్తిచేఁ బాలింప లేఁడా.

క. క్రూరుండై భూతదయా,దూరుండై లోకమెల్ల • దూషించు పనుల్
వారక సలుపుట గాదే, ఘోరాసురసమితి లోక•భయములు వడయున్. ౧౧౩౮

అర్థములు. సుర + అసుర + సమితి = దేవతల సమూహము, అసుర సమూహము.

తాత్పర్యము.

కలిత మనస్సుగలవాఁడై, భూతదయలేని వాఁడై, జనులందఱు దూషించు చెడు కార్యములు చేయుటఁబట్టిగదా దేవతలు దానవులుకూడ వడఁకుచు చున్నారు.

క. లోకంబు లెల్లఁ గినుకను, నేకార్ణవముం బొనర్ప • నితఁ డెంచినచో
పీనత నట్లొనరుపం, జే! కొన దగువారలెవ్వ • రీ ఘనుతేజున్. ౧౧౪౦

అర్థములు. ఏకార్ణవము = ఒక్క-సముద్రము. పీనత = బలమున.

తాత్పర్యము.

వీఁడు కోపించి, పరాక్రమించి లోకము లన్నియుఁ బ్రలయకాలమందు వలె నొక్క-సముద్రముగాఁ జేయఁబూనెనేని యీ గొప్ప తేజస్సు గలవానిని నడ్డగించు వారు గలరా ?

—• ౫౦-వ సర్గము. రావణుఁడు హనుమంతునిఁ జూచి యోచించుట •—

మ. అని యాలోచన నుండ రావణుఁడు పిం • గాక్షుం బురోదేశవ
ర్తిని గీశేశుని నట్టు చూచి మది సం • దేహించెఁ గైలాసమున్
ఘనశక్తిం గదలింప శాప మిడు నా • తం డెన్నండియో యేమి వ
చ్చెను లంకకుఁ గాక బాణుఁ డొకొ వ • చ్చెం గ్రోఁతిరూపంబునన్. ౧౧౪౧

అర్థములు. పింగాక్షున్ = పచ్చని కన్నులు గలవానిని, పురోదేశవర్తిని = తనకు ముందు ప్రదేశమందుండు వానిని, కీశేశుని = వానరశ్రేష్ఠుని, బాణుఁడొకో = ఈ బాణుఁడు కృష్ణునివంటి బాణుఁడు కాఁడు. వానిపేరుగల మఱియొకఁడు. బాణుఁడు శివపక్షమువాఁడుగాఁ జెప్పఁబడుటచే వాఁడుకూడ రావణుని శపించెనని తోఁచు చున్నది.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకార మూహించుచుండఁగా గోరోచనవన్నెగల కనులు గలవానిని, తనయెదుట నున్న వానిని, వానరుని రావణుఁడు చూచి వీఁడు నేను కైలాసమును గదల్చినపుడు నన్ను శపించిన యా నందియే యీ రూపముతో వచ్చెనో, లేక బాణుఁడే క్రోఁతి రూపము ధరించి వచ్చెనా యని సందేహించెను.

మ. అని శంకించి సరోష తామ్రనయనుం • డై మంత్రివర్యుం బ్రహ
స్తుని వీక్షించి ప్రహస్త ! యీ దనుజు మీ • రుష్టాత్మునిం దెవ్వఁ ? డే
పనికై వచ్చెనొ యుద్వేగంబునను ? నె • వ్వం డంపె ? నుద్యానభం
జన మేలా యొనరించె? నేమిటికి ర • క్షస్త్రీలఁ దర్జించుటల్ ? ౧౧౪౨

అర్థములు. సరోష తామ్రనయనుండై = కోపముచే నెఱ్ఱనైన కన్నులు గలవాఁడై, తర్జించుటల్ = భయపెట్టుటలు.

తాత్పర్యము.

అని సందేహించి కోపముచేఁ గన్నులెఱ్ఱనగా ముఖ్యమంత్రి యగు ప్రహస్తుని జూచి ప్రహస్తా! యీ దుష్టాత్ముఁ డెవ్వఁడు? మా పట్టణమున కేమి పనికై వచ్చెను? వీనిని బంపినవాఁ డెవ్వఁడు? ఉద్యానవన మేల చెఱిచెను? ఏల రాక్షసస్త్రీల బెదరించెను?

తే. ఈ దురాత్ముఁడు • నేటికి యుద్ధంబు, సలిపె? ననఁగ నతఁడు • పలికె నిట్లు
ఓరి క్రోధివాఁడ! • యూఱడిల్లుము భయపడఁగ వలదు నీవు • భద్ర మగును.

తాత్పర్యము.

ఏల యుద్ధము చేసెను? నీ వడుగుము అనిన నతఁడు హనుమంతునిఁ జూచి యిట్లనెను. ఓరి క్రోధిజాతివాఁడా! యూరడిల్లుము. భయపడవలదు. నీకు మే లగును.

—• ప్రహస్తుఁడు హనుమంతునిఁ బ్రశ్నించుట •—

చ. అడిగిన నీదు వంతము య•థార్థము చెప్పుము, నిక్క మాడఁ బో
విడుతుము, గాక దబ్బఱలు • ప్రేలితి వేనియు నిన్ను మేనితో
విడువము, వాసవుం డసుర•వీటికిఁ బంపెనె నిన్నుఁ? గానిచో
విడిముడిజేని మాటివా? ర•వి ప్రభవాప్పతు లంప వచ్చితో? ౧౧౪౮

అర్థములు. విడిముడిజేని = కుబేరుని. విడిముడి = ధనము, రవిప్రభవ + అప్పతులు = యముఁడు, వరుణుఁడు. అప్ + పతి = జలాధిదేవత—"ప్రచేతా వరుణః పాశీ యాదసాంపతి రప్పతిః" అమరము.

తాత్పర్యము.

భయపడవలదు. నిజము చెప్పితివా నిన్ను వదలిపెట్టుదుము. అసత్య మాడితివా నిన్ను దేహముతో వదలము. చెప్పుము. నిన్ను నీ రాక్షస నగరమునకు నింద్రుఁ డంపెనా? కుబేరుఁడు పంపెనా! యముఁడు పంపెనా? వరుణుఁడు పంపెనా?

చ. అసురుల గెల్వఁ గోరు హరి • యంపఁగ వచ్చినమాట నేకొ, యీ
లసదసమాన తేజము బ•లంబును వానరమాత్రునందు నీ
రస నెటు నేనియుం గనఁగ • రాదు, స్వరూపము చేత మాత్రమే
నొసఁగెదు వానరుండ వయి • నేటికి వచ్చితి? విన్నవింపరా. ౧౧౪౯

అర్థములు. లసత్ + అసమాన + తేజము = ప్రకాశించు సమానములేని పరాక్రమము, రసన్ = భూమియందు, "భూర్భూమి రచలానంతా రసా విశ్వంభరా స్థిరా" అమరం. విన్నవింపరా. గీ॥ కప్పలు పొగడువేళఁ గాంతలు రతివేళ సుతులు ముద్దువేళ శూరవరులు రణము సేయువేళ రాకొట్టి పిలుచుట పాడి యగియె మిగుల భజన కెక్కు.

తాత్పర్యము.

రాక్షసుల గెల్వఁ గోరిక గల విష్ణువు పంపఁగా వచ్చిన మారుతివా యేమి? ఈ యసమాన పరాక్రమము సామాన్యమగు క్రోఁతియందు నీ రూపమువలనను గానరాదు. నీ యాకారముచేత వానరుఁడవే కాని, నా స్తవమునఁ గావు. ఇచ్చటికి నేల యీ వానర వేషముతో వచ్చితివి. విన్నవింపుము.

క. నిజముగను నీవు నిజ మాడిన, వెంకనైఁ దల నిల్వఁ బోదు ♦ మిథ్యల నాడిన్
నౌఁ చెప్పుము సర్వము నీ చేతల, గొలుచుము నిపుడు నీవు నా మ్మ్యాని ♦ సుద్దేశంబున్. ౧౧౪౬

తాత్పర్యము.

నీవు నిజము చెప్పితివా వదలి పెట్టుదును. అసత్యము చెప్పితివా నీ మెన బ్రాఁతక తెలియవలదు. చెప్పుట నిజము. ఈ రాక్షస రాజ నగరము నీవు ప్రవేశించిన కారణము సర్వము చెప్పుము.

—♦ హనుమంతుఁడు రావణునకుఁ దన వృత్తాంతముఁ జెప్పుట ♦—

క. అన విని హనుమంతుఁడు త్రిదశజగదీశ్వరునిఁ జూచి ♦ తడఁబడక యనెన్
వినుమిదె నా వృత్తాంతము, దనుజేశ్వర! పలుకవాఁడఁ ♦ దథ్యము గాఁగన్. ౧౧౪౭

తాత్పర్యము.

ప్రహస్తుని మాటలు విని హనుమంతుఁడు వానిని లక్ష్యము సేయక రావణుఁ జూచి జంకులేక మాటల తడఁబడక యిట్లు చెప్పెను. రాక్షసేశ్వరా! నా వృత్తాంతము సత్యముగఁ జెప్పెద వినుము.

సీ. వజ్రపాణియు యమ ♦ వరుణులు పంపఁగా, నేను వచ్చినవాఁడఁ ♦ గాను జిష్ణు
శ్రీ నవయన్ నాకుఁ ♦ జెలిమి మొప్పనులేదు, మను విష్ణు విటుమఁ బో ♦ న్నుఁ గారాను
జాతి యయ్యెడియ యూ ♦ చ్చపు వానరుండను, రాక్షసరాజద ♦ ర్శనము సేయ
ముగ్ధత బడి నాకు ♦ దొరకమిమిత్తమై, ప్రమదావనం బటు ♦ పాడుచేసి
ఆ. నాఁడ యుద్ధకాంక్ష ♦ నానాసు రాసులు, రా నుకొయ దేహ ♦ రక్షణార్థ
మేను బోరినాఁడ ♦ నింద్రాదులును వస్త్రపాశములను నన్నుఁ బట్టలేరు. ౧౧౪౮

తాత్పర్యము.

ఇంద్ర యమ వరుణులు పంపఁగా నేను రాలేదు. కుబేరునకు నాకు స్నేహము నాఁడును లేదు. నన్ను విష్ణు విచ్చటికిఁ బొమ్మనుటచే రాలేదు. నేనీ యాకారమునఁ గానవచ్చు చున్నానో యా జాతికిఁ జేరిన వాఁడనే. స్వచ్ఛముగ వానరుఁడను. రాక్షస రాజ దర్శనము నాకు దుర్లభము. అది దొరకు నిమిత్తమై ప్రమదావనము పాడు చేసితిని. యుద్ధము చేయు నిమిత్తమై రాక్షసులు రాఁగా నా దేహమును గాపాడు కొను నిమిత్తము యుద్ధము చేసితిని. ఇంద్రాదిదిక్పాలురు కూడ నన్నస్త్రములచేఁ గట్టలేరు. నేనే కావలయు నని చిక్కుపడితిని.

ఆ. బ్రహ్మవలన నిట్లు • వర మేనుమును గంటి, రాజ గవఁగ నస్త్ర • రాజమునకు
బట్టువడితిఁ బ్రాళ్ళఁ • గట్టుట రాక్షసుల్ వాసె నెల్లయస్త్ర • బంధనములు.

తా త్ప ర్య ము.

బ్రహ్మచేత వరములు పొందిన వాఁడవు నీవు మాత్రమె కాదు. నేను గూడ నిట్టి వరములు పొందిన వాఁడనే. రాజును జూడఁగోరి బ్రహ్మాస్త్రమునకుఁ బట్టుపడితిని. రాక్షసులు నన్నుఁ బ్రాళ్ళచేఁ గట్టుటచే నస్త్రబంధము లూడిపోయెను.

ఆ. రాక్షసేంద్ర! యొండు • రాజకార్యముకల్మి, నేను వచ్చినాఁడ • నిన్నుఁ జూడ
భూరితేజుఁ డైన • శ్రీరామచంద్రునిబంట నాదు మేలు • పలుకు వినుము. ౧౧౫౦

తా త్ప ర్య ము.

అయినను నిన్నుఁ జూడవలయు నని కోరి పట్టువడి వచ్చితిని. నే నొక రాజ కార్యము గలిగి నిన్నుఁజూడ వచ్చినాఁడను. గొప్ప పరాక్రమము గల శ్రీరామచంద్ర మూర్తి బంటను. నీకు క్షేమ కరమైన మాట చెప్పెద వినుము.

—• ౫౧-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు రావణునకుఁ దాను లంకకు
వచ్చిన కారణముఁ జెప్పుట •—

సీ. సుగ్రీవునాజ్ఞ ద • శగ్రీవ! వచ్చితి, నీ పట్టణమునకు • నిన్నుఁ జూడ
నీ సోదరుండు వ • నేచరనాథుండు, నీ కుశలంబును • నెమ్మి నడిగెఁ
దమ్ముండు చెప్పిన • ధర్మోక్తి యిహపర, సౌఖ్యనిదానంబుఁ • జక్క వినుము
దశరథుం డనియెడి • ధరణీశ్వరుఁడు చతు, రంగబలంబులు • గలుగువాఁడు
ఆ. శరణాగతములకును • దండ్రికి సమానుఁడు, తేజమున సురేంద్రు • దీటువాఁడు
అతని పెద్దకొడుకు • క్షితితలరంజన, శాలి విభుఁడు రామ • చంద్రుఁ డతఁడు.

అర్థములు. నీ సోదరుండు=రావణుఁడు వాలి భ్రాతృ భావము గలవారమై యుండ మని సంధి చేసికొనినవారు. కావున వాలిసోదరుఁడు రావణ సోదరుఁడే-సౌఖ్య నిదానంబు=సౌఖ్యకారణము-క్షితితలరంజన శాలి = భూమండలమును సంతోషింపఁ జేయువాఁడు. ఆయనపేరు రామచంద్రుఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

సుగ్రీవుఁ డాజ్ఞాపింపఁగా నిన్నుఁజూచుటకై నీ పట్టణమునకు వచ్చితిని. నీ తమ్ముఁడు వానరరాజు సుగ్రీవుఁడు నీ కుశలము సంతోషముతో నడిగెను. ఆయన నీకు నిహమందును బరమందును సౌఖ్యము గలిగించు ధర్మవాక్యముచెప్పి పంపెను. దానిని వినుము. చతురంగ బలంబులుగల దశరథుఁ డను రాజ గలఁడు. ఆయన ప్రజలకుఁ దండ్రివంటి వాఁడు. తేజమున నింద్రునిసాటివాఁడు. అతని పెద్దకొడుకు (నీవలె భూమిజనులఁ బీడించువాఁడు కాఁడు) భూజనులను సంతోషపెట్టువాఁడు. కీర్తిచే సర్వత్రవ్యాపించిన

వాఁడు. (నీవలె నకకీర్తిచేఁ గాదు) ఆయన పేరు రామచంద్రుఁడు. (ప్రజల సంతోష పెట్టువాఁడు) ఏడిపించువాఁడు కాఁడు.

ఈ మాటలు నీకుఁ జెప్పఁబోవునవి సుగ్రీవుఁడు చెప్పలేదు. అయినను నుత్తమ దూత తన ప్రభువు నభిప్రాయము ననుసరించి దానికి విరోధము గాకుండునట్లు ఏ మాటలైనఁ జెప్పవచ్చును. ఏ కార్యమైనఁ జేయవచ్చును. అచ్చటచ్చట నేను అని చెప్పక సుగ్రీవుఁడు చెప్పె ననుటకుఁ గారణము (౧) తనకుఁ గల ప్రతిష్ఠాతిశయము దెలుపుట. (౨) గ్రాంథికమునందు రాజులు తమ్ము గుఱించి చెప్పునపుడు అస్మదర్థకముతోఁ జెప్పక యుష్మదర్థకముగాఁ జెప్పిన మర్యాద కలదు. ఆ భావము ననుసరించి సుగ్రీవుఁడని చెప్పఁబడెను. దశరథుం డను పదము మొదలు 'సత్యము! రాక్షసేశ్వరా'! యను పదము వఱకు రామకార్యానుకూల మగు విషయము హనుమంతుఁడు స్వయముగాఁ జెప్పిన మాటలు.

చ. జనకుని యాజ్ఞఁ జేసి సతి • జానకి తమ్ముఁడు లక్ష్మణుండునున్
దనబడి నేగుదేరఁ జని • దండకఁ జొచ్చెను ధర్మశీలి, యా
తనిసతి నష్ట యయ్యె వన•ధారిణి ధాత్రికన్య, తత్పతిన్
బనిగొని కోరుచుం దనకు • బాసటగాఁ జనుదేరఁ దమ్ముఁడున్. ౧౧౨

అర్థములు. తనబడి = తన వెంబడి, ధర్మశీలి = ధర్మస్వభావుఁడు, నష్ట యయ్యెన్ = కానరాకపోయెను, బాసటగాన్ = సహాయముగా.

తాత్పర్యము.

ఆ రామచంద్రమూర్తి తండ్రి యాజ్ఞప్రకారము భార్యయగు సీతయు తమ్ముఁడు లక్ష్మణుఁడును తోడరాఁగా ధర్మస్వభావుఁడు గాన దండక ప్రవేశించెను. (రాజ్యకాంక్షచేఁ దండ్రియాజ్ఞ మీఱి నీ వలె నన్నను గొట్టినవాఁడు కాఁడు.) ఆయన భార్య యా యడవిలోఁ గానరాకపోయెను. ఆమెను వెదకుచుఁ దమ్ముఁడు తోడు రాఁగా,

ఉ. రాముఁడు ఋశ్యమూకకుధ•రంబున సూర్యజుఁ జూడ నాతఁడున్
భూమిజ కోయఁగాఁ బ్రతిన • పూనఁగ భానుసుతుండు నర్థి శా
ఖామృగరాజ్య మిత్తు నని • క్రచ్చఱ వాలి వధించి యాజిలోఁ
బ్రేమను గట్టఁబెట్టెను హ•రిప్రవరుండుగ సూర్యనందనున్. ౧౧౩

అర్థములు. కుధరంబునన్ = కొండయందు, ప్రతిన = ప్రతిజ్ఞ, శాఖామృగరాజ్యము = వానరరాజ్యము, క్రచ్చఱన్ = శీఘ్రముగా, ఆజిలోన్ = యుద్ధమందు, హరిప్రవరుండుగన్ = వానరరాజుగ.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రమూర్తి ఋశ్యమూక పర్వతంబున సుగ్రీవునిఁ జూడరాఁగా నతఁడు సీతను వెదకింపఁ బ్రతిజ్ఞ చేసెను. రామచంద్రుఁడు సుగ్రీవునికి వాలిని జంపి వానర రాజ్య మిచ్చెదనని చెప్పి యుద్ధమునందు వాలిని జంపి సుగ్రీవుని వానరరాజుఁగ బట్టము గట్టెను.

ఉ. వాలిని మున్ను నీ వెఱుఁగ • వా? యతఁ డొక్క-శరంబు చేతనే
కూలెను రాముచేఁ, బిదపఁ • గోవలి రోయఁగఁ గీశనాథుఁడున్
బోలఁగ దిక్కు-దిక్కు-లకు • బుచ్చె దివాకరసూతి నాలుగున్
వేలును వేనవేలుగను • వానియు నేఁడు మాఁటి క్రమమ్మునన్. ౧౧౫౪

తాత్పర్యము.

వాలి యెవఁడో యెట్టివాఁడో నీవు ముందే యెఱిఁగియున్నావు కదా. అట్టివాఁడు రాముని యొక్క బాణముచేతనే చచ్చెను. ఆపిమ్మట సీతను వెదకివచ్చుటకు వానరేంద్రులను నాల్గువేలు వేనవేలుగ నన్నిదిక్కు-లకు సుగ్రీవుఁడు పంపెను.

ఈ వృత్తాంతము చెప్పుట రామచంద్రమూర్తి యసహాయుఁడు ఒంటరిగాఁడని నీవు తలఁచితివి; అది సరిగాదని తెలుపుటకే. వాలిని జంపిన వృత్తాంతము చెప్పుట, నిన్ను జయించిన వాలిని నొక బాణముతోఁ జంపిన నిన్నుఁజంపుట కఠినము కాదనియు రామునికి నిన్నుఁజంపుట సులభకార్యమనియుఁ దోఁపఁజేయుటకే.

క. గరుడానిలసమ వేగులు, హరివీరులు భూరిభుజ • సామర్థ్యులు సీతా
హరిణాక్షిమణి నెల్లెడ, నరయుచు నున్నారు వారి • యందే నొకఁడన్. ౧౧౫౫

అర్థములు. గరుడానిల సమవేగులు = గరుత్మంతునితోను వాయువుతోను సమానమైన వేగముగలవారు, హరివీరులు=శూరులగు వానరులు.

తాత్పర్యము.

గరుత్మంతునితో వాయువుతో సమానముగాఁ బోఁగల వేగముగలవారు, వానరవీరులు భుజబల సంపత్తిగలవారు సీతాదేవిని నన్నిప్రదేశములందును వెదకుచు నున్నారు. వారిలో నే నొకఁడను.

సుగ్రీవుని వద్ద నా యట్టివాఁడు నే నొకఁడనే కాను. అనేకులు గలరు. నన్నొకని జయించుటే నీకు దుష్కరమైనప్పు డంత అక్క-వారిగ నిచ్చటికి వచ్చిన నీ వేమి చేయఁ గలవో యాలోచింపు మనుట.

ఉ. మారుతి నౌరసుండ, హను•మంతుఁ డనఁ బేరను, రామదేవికై
యారయ నాలుగామడల • లాయతమౌ లవణాబ్ధి దాఁటి నేఁ
జేరితి నీ పురంబు, నిట • సీతను రోయఁగ నీ గృహంబునం
దే కనుఁగొంటి నదియె • యింతయు సత్యము రాక్షసేశ్వరా. ౧౧౫౬

అర్థములు. ఔరసుండన్ = కొడుకను.

తాత్పర్యము.

నేను వాయుపుత్రుఁడను, నా పేరు హనుమంతుఁడు. సీతాదేవి నిమిత్తమై నాలామడల గల లవణసముద్రమును దాఁటి నీ పురమునకు వచ్చితిని. ఇచ్చట సీతను వెదకఁగా నామెను నీ యింటనే చూచితిని. రావణా! యిది యంతయు సత్యము,

అన్ని ప్రదేశములందు వెదకి నట్లే యిచట వెదకి వచ్చితిని. నీవు లంకకుఁ

జోయునప్పుడు మా యన్న రాముడు వనమునకు. ఆయన యన్ని లోకముల వృత్తాంతము తెలిసినవాఁడు. సీత వృత్తాంతము తెలుపు మని సుగ్రీవుఁడు చెప్పి యుండెను. ఆ మాట ప్రకారము నీకై వెదకు చుండఁగా నీతో మాట్లాడుటకు ముందు సీతయే కానవచ్చెను అని భావము. నీ దర్శనము నాకు దుర్లభమని తక్కిన కార్యము చేసితిని.

హనుమంతుఁడు మాత ధర్మము ననుసరించి రాక్షసరాజా యని సగౌరవముగ సంబోధించి సామోపాయమున యత్నించినవాఁడు కావున సీతను రావణుఁడు తెచ్చుట తాను జూచి యుండియు నీవు సీతను దొంగిలించితి వని చెప్పలేదు. అది పరుషము కావున సామమార్గానుసారి కాదు. దొంగసొత్తు ఎవరి యింటనున్నదో వాఁడు దొంగయని కాని దొంగకు సహాయుఁడని కాని కదా శంకించవలయును. కావున నీ యింటిలో సీతనుంచుట తగిన కార్యము కాదని వాని యోగ్యతను బోధించుచున్నాఁడు.

—• హనుమంతుఁడు రావణునకు బుద్ధి చెప్పుట •—

చ. చదివితి వెల్ల ధర్మములు • శాస్త్రవిధానము గొప్పగాన్, జగ
ద్విదితముగాఁ దపోధనతఁ • దీరితి, వట్టిఁడ వయ్యు నన్యుల
ముదితల నేఁచ న్యాయమె! స•మూలవినాశనహేతు వాపదా
స్పదమగు ధర్మహీనకృతిఁ • జల్పకొనో నీవంటి ప్రాజ్ఞుఁడున్. ౧౧౫౭

అర్థములు ధర్మశాస్త్రములు - శాస్త్రవిధానము గొప్పగాన్ = శాస్త్రము లెట్లు చదువ వలయునని శాస్త్రములందుఁ జెప్పఁబడినదో యట్టుల, అనఁగా గురుల యొద్ద 'తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన పరిప్రశ్నేన సేవయా' యన్నట్లు-అధ్యయనము-బోధము-ఆచరణము - ప్రచారణము - అను నాలుగు రీతులుగా - జగత్ + విదితముగా = జగత్ప్రసిద్ధముగా, తపోధనతన్ = గొప్ప తపస్సుచే. అట్టిఁడవు = అట్టివాఁడవు - అన్యులు = ఇతరులను పెండ్లాడినవారు - ముదితలన్ = స్త్రీలను; ఏఁచన్ = బాధించుట - సమూల వినాశన హేతువు = మూలముతో గూడ నాశనము చేయునది. వంశ నాశనము చేయునది - ఆపదాస్పద = విపత్తునకు సాధారము - ధర్మహీనకృతి = ధర్మము తప్పిన కార్యము - ప్రాజ్ఞుఁడున్ = బుద్ధిమంతుఁడు కూడ.

తాత్పర్యము.

గురుసేవ చేసి యెట్లు చదువ వలయునో యట్లు ధర్మశాస్త్రములను అధ్యయనము చేసితివి. ప్రపంచము పొగడునట్టి తపస్సు చేసితివి. ఇంతటి గొప్పవాఁడవై యయ్యు నితర పురుషుల స్త్రీలను బాధపెట్టుట ధర్మమా? అది వంశమును గూఁకటి వ్రేళ్ళతో నాశనము చేయునంతటి విపత్తునకుఁ గారణము కదా. నీవంటి బుద్ధిమంతుఁ డిట్టి విపత్తు తెచ్చు కార్యము చేయవచ్చునా?

ఓయి, రాజులు పరులను బాధింపరా దంటివి. అటువంటి రాజులకు సుఖభోగము లబ్బునా! రైతులు పన్నులైన నిత్తురా? ఆహారము నొసంటకూడ నిరాధారులకు బాధాకరము గాదా! యందు నేమో. దానివలనఁ దనకు నొక్కువ సుఖము తక్కువ కష్టమనో సహింపవచ్చునేమో కాని నొక్కువకీడు, అల్పసుఖము, గలదానిని చేయ వచ్చునా? అందు నీవలె సుఖమే లేక కీడే విశేషించినపుడు దానిని లాత్రిగఁ జేయ రాదు కదా. సీతాహరణమువలన నీకు సుఖలేశము లేదు. కీడు విస్తరించి నిన్ను సమూలముగ నాశముచేయునదిగా నైయున్నది. కావునఁ జేయఁదగినది కాదు. నా కెవ్వఁడు కీడు గలిగించువాఁ డందువేమో.

క. రామాగ్రహానువర్తులు, సౌమిత్రిశరోక్షితములు • శరములు కెదుటన్
నేమముగ నిలుతురే నా,నామరరాక్షసులు నైన • వసురప్రవరా! ౧౧౫౮

అర్థములు. రామ+అగ్రహ+అనువర్తులు = రామచంద్రమూర్తి కోపము ననుసరించి వెడలునవి, రామునకుఁ గోప మెంత యెక్కువో బాణ వేగ మంత యెక్కువగు నని భావము. కోపములేక చేసిన యొక బాణమే చాలి నంతటివానిని జంపినపుడు కోపముతో నైచిన బాణముల నెవ్వరు సహింపఁగలరు? అట్లు వెలువడినవి రామచంద్రమూర్తి బాణములు మాత్రమే కావు. సౌమిత్రి శరోక్షితములు=లక్ష్మణునిచే విడువఁబడినవి.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రమూర్తి కోపమున కనురూపముగ వెలువడు బాణములకు లక్ష్మణుని బాణములకు నెదుట నీ వొక్కఁడవు కావు, లోకముల నుండు దేవతలు రాక్షసులు నందఱు నేకమై వచ్చినను నెదిరించి నిలువఁగలరా?

క. రామునకు గీడు చేసియు, నీ మూఁడు జగంబులందు • నెలవు సుఖంబు
గా మన నేనియు నెవనికి,సామర్థ్యము గలదొకో • విచారింపు మెదన్. ౧౧౫౯

అర్థములు. మన నేనియున్ = జీవించుటకైనను.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రమూర్తికిఁ గీడుచేసికూడ నీ మూఁడులోకములందు నెవ్వఁడైనఁ నెందైనఁ బ్రాణములతో నుండుటకు నైన సాధ్య మగునేమో నీవే యాలోచింపుము. యుద్ధమునందు నిన్ను నీ సేనలతోడ జయించి నిన్నుఁ గారాగృహమందుంచినవాఁడు కార్తవీర్యార్జునుఁడు. వాఁడు చక్రవర్తియై భూమండల మంతటిని జయించెను. అట్టివానిని సమస్తరాజులను నిరువదియొక్కమారు చంపినవాఁడు పరశురాముఁడు. ఈయన యీలోకరాజులనేగాక దేవతల సేనలకు నాయకుఁడై రాక్షసుల జయించిన కుమారస్వామిని జయించిన వాఁడు, అట్టి పరశురాముని పరాజయముతో ప్రాణప్రయోగము లేకయే యోడించెను. ఇఁక నెవరు రామచంద్రమూర్తి యెదుట నిలువఁగలరు. దీనిని నీవు చక్కఁగా నాలోచింపుము.

ఉ. కావున ధర్మయుక్తము త్రి• కాలహితంబును సార్థమైన సు
గ్రీవుని వాక్యమున్ వినుము • శ్రీనరదేవున కిమ్ము జానకిన్
మా విభుదేవి నిండుగఁ గని•నాఁడ, నదే గదు, సింక నో దశ
గ్రీవ! రఘూద్వహుండె పను•కృత్యము లన్నియుఁ దీర్పఁజాలెడిన్. ౧౧౬౦

అర్థములు. త్రికాలహితము = భూతభవిష్యద్వర్తమాన కాలములందు మేలైనది. ఒకఁడు ధర్మాన్ని తప్పకుండ నడచిన యెడల వాని పితరులు సుఖించుదురు. వాని కిహపరములు సుఖము గలదు. వాని వంశమునఁ బుట్టఁబోవువారును మేలు కీర్తి గాంతురు. వచ్చినవారికిఁ బుట్టియుండువారికిఁ బుట్టఁబోవువారికి మేలైనది. సార్థము = ఫలప్రయోజనముతోఁ గూడినది. ఇప్పుడు నీవు రాముఁడు వచ్చునేమో యని దిగులు కూడ పడుచున్నావు. అది తొలఁగును. శ్రీనరదేవునకు = సంపత్కరుఁడైన రాజునకు, (లే) శ్రీదేవుఁడు + నరదేవుఁడు = శ్రీనరదేవుఁడు = లక్ష్మీదేవికిని; జీవకోటికిని దేవుఁడు, మా విభుదేవిన్ = మాకు ప్రభువైన రామచంద్రమూర్తి భార్యను- (లే) మా = లక్ష్మీదేవి- విభు = నాథుఁడైన వాని - దేవిన్ = భార్యను - లక్ష్మిని లక్ష్మీపతి కిచ్చుట కార్యమే కదా. రావణునకు - శ్రీనరదేవునకు- మావిభుదేవి యను పదములు భావగర్భితములు. [illegible]ములు. గదు = కష్టకార్యము, రఘూద్వహుండు = రామచంద్రమూర్తి, దశగ్రీవ = రావణ! కొక తల్లనైన నాకు బది తల లున్నవంచునేమో. తలలు లెక్క వచ్చునెడ శ్రీనరదేవుఁడు మా విభుఁడగు రాముఁడు. 'సహస్రశీర్షా' యన్నట్లు ఆయన వేయి తలలవాఁడని భావింపుము అని భావము. లేక అందఱకు నొక్క తలయుండిన నీకుఁ బది తల లున్నవి. అందఱకంటెఁ బదింతలు ఎక్కువగా నాలోచింపవలసిన వాఁడవై యుండియు నొంటితలవారి కుండు నాలోచనకూడ నీకు లేదాయెఁగదా యని సూచన.

తాత్పర్యము.

ఈ కారణముచే ధర్మముతోఁ గూడినది కావుననే త్రికాలములవారికి మేలు చేయునది, సుఖలాభముతోఁ గూడినది యగు సుగ్రీవుని వాక్యము వినుము. అది యేమంటివా? జానకీదేవిని రామచంద్రమూర్తి కిమ్ము, ఆమె యెందుండునది తెలిసికొనుట కష్టమైనది. అది తెలిసినది. నేను జూచితిని. తక్కిన కార్యములు రామచంద్రమూర్తియే చక్కఁగాఁ జేయఁగలఁడు. సీతను జూచినవాఁడవు తీసికొనిపోరాదా యందువేమో తీసికొని పోఁగలను గాని, రామచంద్రమూర్తి చూచి రమ్మని చెప్పెనే కాని తీసికొని రమ్మని చెప్పలేదు. కావునఁ జూచితిని, వెళ్ళిపోవుచున్నాను. అవల నాయన యిష్టము వచ్చినట్లు చేసికొనును. ఆ విచారము నాది కాదు.

ఉ. కంటివి రావణా! జనక • కన్యక నిచ్చుట, నామె నీవు నా
ల్గింటియుఁ గాఁ దలంచితివి • గాని యొ[illegible] సంపద కీర్తులై

కంటు వహించి యున్న పెనుఁ • గాలభుజంగిగ, దుర్విషాన్నముం
గొంట పటిన్ గ్రహించు బను • గొమ్ము సహాసుర! సీత కేసియున్. ౧౧౬.౧

అర్థములు. నాల్గంటియు కాన్ = కేవల స్త్రీ యనియే - పంచవక్త్రయై = విశాలమైన పడగ గలదై. కంటు = పగ, కాలభుజంగిగన్ = నల్ల త్రాఁచు పామని, దుర్విషాన్నమున్ = చెడ్డవిషముతోఁ గూడిన యన్నము, తీవ్రమైన విషము దినినవాఁ డెట్లు చచ్చునో యట్లు చచ్చునని భావము. 'తీవ్రకోపా భుజంగమా' యన్నట్లు పాముపకుఁ గోపము మెండు. తన్ను బాధించినవానిఁ బగపట్టి నెన్నాళ్ళకైనఁ గఱచి చంపక వదలదు. అట్లు సీతాదేవి నిన్నుఁ జంపక వదలదని భావము.

తాత్పర్యము.

రావణా! సీతాదేవి నిచ్చలుఁ జూచితివి. ఆమెను కేవల స్త్రీ యని తలంచు చున్నావు. కాని నిన్నుఁ జంపుటకై పగపట్టి వచ్చియుండు ఆఁడు త్రాఁచుపామని యెఱుఁగవు. ఆమెను సహించితివా నిన్నుఁ జంపును. నిన్నుఁ జంపుటకు రామచంద్రమూర్తి రావలసిన పని లేదు. ఆమెయే చాలును. దేవదానవులకైనను తీవ్రవిషముతోఁ గలసినయన్నము దినుట యెట్టిదో యామెను గ్రహించుట యట్టి దని తెలియుము. కడుపులోఁ జేరిన విషమెట్టిదో నీ యింటిలోఁ జేరిన సీత యట్టిది. నిన్నుఁ జంపక వదలదు. కావున వదలి పెట్టుము.

చ. అలఘుతపశ్శ్రమార్జితము • నాయువుఁ దేజముఁ బెంచు ధర్మస
త్ఫలముల నిటు పాడుచేసికొన • భావ్యమె యోరి! సురాసురాళి నన్
గెలువ జయింప లే దనెడు • గర్వము గూడదు, మవధ్యతావరం
బులు నినుఁ గావ విన్న, చెడి • పోదువు చుమ్మది నిట్టు లంటినేన్. ౧౧౬.౨

అర్థములు. అలఘు = గొప్ప దగు, తపశ్శ్రమ = తపస్సనెడి కష్టము చేసి, అర్జితము = సంపాదించినది, ధర్మ సత్ఫలములు = ధర్మముయొక్క మంచిఫలములు. కలవన్ = యున్నను - అవధ్యతావరంబులు = చంపఁ బడకుండునట్టి వరములు,

తాత్పర్యము.

రావణా! నీకుఁ బది తల లున్నవని లెక్క-యెకాని మంచి చెడ్డ యాలోచించు తలయొకటియు లేదు. ఎంతగొప్ప తపస్సు కష్టపడి చేసితివో, యది మఱచితివా. ఆ ధర్మము వలనఁ గలుగు సత్ఫలములు ఆయుష్యవృద్ధి, తేజోవృద్ధి గదా. ఆ రెంటిని నాశము చేయు కార్యములు నీవుచేసిన, నీవు చేసిన తపస్సు వ్యర్థమె కదా. తపస్సు ఫలము దేవతలు రాక్షసులు నన్నుఁ జంపకుందురు యను వరము పొందితివి, నాకేమి భయ మని గర్వించెదవు. ఆ వరములు నిన్నిపుడు రక్షింపఁ జాలవు. కావునఁ జెడిపోదువు. అట్లెట్టు లందువా వినుము.

క. కాఁ డసురుండు కాఁ డమరుఁడు, కాఁడు దనుప్రోద్భవుండు • గంధర్వుండున్
గాఁ డహి సుగ్రీవుఁడు కపి, నేఁ డెట్టులు బ్రదుకు నీకిఁ ద•లఁచిన రాక్షేంద్రా! ౧౧౬.౩

తాత్పర్యము.

నీవు దేవతలచేత రాక్షసులచేత దానవులచేత గంధర్వులచేత నాగులచేతఁ జావకుండఁగ వరము పొందితివి. సుగ్రీవుఁడు అమరుఁడుగాఁడు—అసురుఁడు గాఁడు—గంధర్వుఁడు కాఁడు – దానవుఁడు కాఁడు – నాగులలోఁ జేరినవాఁడు కాఁడు. రాక్షసేంద్రా! యిపుడు నీ వరములు నిన్నెట్లు రక్షింపఁగలవు! ఆ వరముల బలమున నీ వెట్లు బ్రదుకఁగలవు. కావునఁ దపోబలము గల దను గర్వము వదలుము.

ఆ. పాపఫలము పుణ్య*ఫల మేకకాలము, ననుభవింప నెప్పు * డనువు పడదు
ధర్మఫలము వెంట * ధర్మఫలం బేగు, ధర్మమునకు చెడు న* ధర్మఫలము. ౧౧౬౪

తాత్పర్యము.

చీకటి వెలుఁగును లేకకాలమున రానట్లు, పాపఫలమును పుణ్యఫల మేకకాలమునందు ననుభవమునకు రావు. ఒకటి పోయిన రెండవది వచ్చును. ఒక కాంతిలో మఱియొక కాంతి కలిసిపోవును గాని చీకటి కలియనట్లు ఎన్ని ధర్మముల ఫలము లైనను నేకకాలమున ననుభవమునకు వచ్చును గాని పుణ్యఫల మనుభవించు కాలమందుఁ బాపఫలము రాదు. కావున నేను జేసినది పాపమైనను దాని ఫలము నా కీల ననుభవమునకు రాలే దనుము. ధర్మఫల మధర్మమును చెఱుచును. కావున ధర్మఫలానుభవసమయంబున నధర్మఫలము ననుభవమునకు రానీయదు. 'ధర్మేణ పాప మపనుదతి' యను శ్రుతి గలదు గదా! అధర్మఫల మిపుడు నీల ననుభవమునకు రాలే దందువా. చీకటి వెలుతురును చెఱుపఁజాలదు. వెలుగు చీకటిని చెఱుచును. చీకటి వెలుతురును చెఱుపలేదు. కావున నధర్మఫలము నీ కనుభవమునకు రాలేదు. ధర్మ మధర్మమును చెఱుచు నని శ్రుతి కలదుగాని యధర్మమువలన ధర్మము చెడు నని శ్రుతి లేదు.

ఓరీ నీవు చెప్పినది సరిగాదు. అష్టైశ్వర్యము ననుభవించు వానికి రోగము రాదా! రోగము పాపఫలముగాదా! ఆ రోగము పుణ్యఫలమైన ధనముచే నౌషధరూపమున నాశముగుటలేదా. అట్లే నేను జేసిన పాపము నా పుణ్యముచే నాశమగును గాని నన్ను బాధింపదు. నా తపఃఫలము వలన నాకు పాపఫలము రానే రాదు. వచ్చినను దానివలన నే పరిహార మగు నందువా? అది సరిగాదు.

ఐశ్వర్యము రోగము పరస్పరవిరుద్ధములు గావు. కావుననే యేకకాలమున రావచ్చును. నీవు చేసిన తపస్సు వలన దీర్ఘాయువు కావలె. నీవు చేసిన పరదారాపహరణము పాపము వలన వేగిరము చావవలె. ఒకటి యాయుర్వృద్ధికరము. మఱియొకటి యాయుర్నాశకరము. ఇట్టివి రెండెట్లు నేకకాలమున సంభవించును! కావున నాత్మనాశకమగు పరదారాహరణఫలమును, ఆత్మరక్షకమగు తపఃఫలము నశింపఁ జేయు నని నమ్ముము.

రెండవది:—అధర్మఫలము నన్నంటకే యుంటయేకాక నా ధర్మఫలము చేయు

నంటివి. అదియును సరిగాదు. 'తదేవ ఫల మన్వేషి ధర్మస్య నాధర్మనాశనః.' ధర్మము ధర్మఫలమునే యిచ్చునుగాని యధర్మమును చెఱుప దని యర్థము. అనఁగా ధర్మము చే నెంతఫల మీయవలయునో యంతే యిచ్చుట దాని కార్యముగాని, అధర్మమును చెఱుచుట దాని కార్యముగాదు. నేను దేవదానవులచేతఁ జావకుండుట నా తపము ఫలమునఁ గదా. అట్లే యిది నరవానరులనుండి కాపాడదా యందువేమొ, కాపాడదు. నీవు తపస్సు చేసినప్పుడు ప్రతిఫలము కోరక యుంచితివో నది నిన్నందఱి నుండి కాపాడి యుండును. అటుగాక నీవు ప్రతిఫలముగ దేవదానవాదులచేఁ జావు లేకుండఁ గోరితివి. కావున నీ తప మంత మాత్రమే చేయఁగలదు గాని యంతకెక్కువ చేయఁజాలదు. అదియునుగాక నీవు నరవానరుల నిషేధించితివి. కావున నీ తపఃఫలము వారినుండి నిన్నుఁ గాపాడఁజాలదు. 'ధర్మో రక్షతి రక్షితః' యను వాక్యము వలన నా ధర్మము నన్నుఁ గాపాడదా యందువేమొ. అది యాగంతుక విపత్తుల విషయము నందే కాని బుద్ధిపూర్వకమైన కర్మానుభవవిషయమునఁ గాదు.

'ధర్మ శ్చాధర్మ నాశనః' యని కలదు గదా. నేను బూర్వము చేసిన ధర్మము నేటి యధర్మము నుండి కాపాడదా యందువేమో. నీవు పూర్వము చేసిన పుణ్యము దానికిఁ బూర్వము చేసిన పాపములనుండి రక్షింపఁగలదుగాని దానికి వెనుక నీవు చేయు నధర్మముల నాశము చేయదు. నీవు నేఁడు భోజనము చేసితివేని యంతకు ముందున్న యాఁకలిబాధను నది హరించును గాని, రేపటి యాఁకలి బాధను నది హరింపదుగదా. అధర్మమును ధర్మము నాశము చేయలేదేని ప్రాయశ్చిత్తము లేల పుట్టిన వందువేమో. ఏ పాపమున కేది ప్రాయశ్చిత్తమో యా ప్రాయశ్చిత్త మా పాపమునే హరించును గాని యితర పాపముల హరింపఁ జేయఁజాలదు. జ్వరము నకై నీవు సేవించు నౌషధము వ్రణమును మాన్పఁజాలదు. అదియునుగాక ప్రాయశ్చిత్త మనునది వెనుకఁ జేసినదానికిఁ బశ్చాత్తాపము. ఇఁకముం దిట్టివి చేయనను నిశ్చయ ముండవలెను. నీవు చేసినదానికిఁ బ్రాయశ్చిత్తము చేసిన పాపమునకు వగచి యిఁకఁ జేయనని నిశ్చయించుకొని నీవు బలవంతముగఁ దెచ్చిన సీతాదిస్త్రీలను వారివారి మగవారి కప్పగింపుము. ఆ దోషము నివర్తించును.

ఆ. మున్ను నీవు సలిపి • యున్న తపోరూపధర్మమునఫలంబు • దానవేంద్ర
యనుభవించి తెంతె • దనుజ నదంతియుఁ,బడయఁ గల వధర్మ • ఫలము వేగ. ౧౧౯

అర్థములు. ధర్మమునఫలంబు - షష్ఠ్యర్థమున నకారాగమము - ధర్మము యొక్క - ఫలము.

తాత్పర్యము.

నా తపఃఫలము నన్ను రక్షించు నని తలఁచెదవేమో? అది భ్రాంతి. తపఃఫలము పుణ్య మనుభవించు కొలఁది క్షీణించును గాని శాశ్వతము గాదు. కావున నీ తపఃఫల మెంత యనుభవింపవలయునో యంతయు నేటివఱకు ననుభవించితివి. ఆ

ఫలము సమసినది. ఇఁక నీవు చేసిన పాపఫలము నేటినుండి యనుభవింపఁగలవు. దాని పూర్ణఫలము వేగముగనే గాంచఁగలవు.

క. తెలుపు జనస్థానము వధ, కలంపుము యావ్వాలివధము ♦ ధరణీపసుగ్రీ
వుల చెలిమియు స్మరియింపుము, తలపోయుము యాత్మసంభవి ♦ తావం బధిపా !

తాత్పర్యము.

నా పాపఫల మనుభవమునకు వచ్చుచున్నదని నీ కెట్లు తెలియఁగలదందువు వేమో. జనస్థాన మందలి నీ తమ్ములు లోనగు నీ వారందఱు చచ్చుట దాని కంటెదా కోఁపదా యనుకొనుము. తరువాత నీకు మిత్రుఁడైన వాలి చచ్చుటయు నీ మిత్రునికి విరోధియైన సుగ్రీవుఁడు రామచంద్రమూర్తితో స్నేహము సేయుటయు, నివన్నియు నీ కనిష్టసూచకములు గావా. వీని నన్నిటిని నాలోచించి యేది నీకు సుఖకరమో దానిని జేయుము.

ఉ. నే నొకరుండనే కడిమి ♦ నిర్మథనం బొనరింప నేర్తు లం
కానగరంబు సర్వమును ♦ గాని వచింపఁడు రాముఁ డవ్విధం,
బానె వధింతు నంచు ప్రతి ♦ నన్ వచియించెఁ గపీంద్రుసన్నిధిన్
జానకిద్రోహి, నట్టికుట ♦ సైరణ జేసితి రాక్షసేశ్వరా! ౧౧౬౭

అర్థములు. నిర్మథనము=నాశము, సైరణ చేసితిన్=సహించితిని.

తాత్పర్యము.

నీ యధర్మఫలమును నేఁడే నీ వనుభవింపఁజేసి నా వాక్యముల యాథార్థ్యమును ప్రత్యక్షముగ నీకుఁ జూపఁగలను. నే నొక్కఁడనే యీ లంకానగరమంతయు నాశము చేయఁగలను. మీ యందఱిలో నన్ను బాధింపఁగలవాఁ డెవఁడు లేఁడు. మీ శస్త్రాస్త్రములు నన్నేమియుఁ జేయఁజాలవు. ఇంద్రజిత్తు వద్ద నున్న బ్రహ్మాస్త్రము పని ముగిసినది. అది మరల నుపయోగింపఁడు. అంతె కెక్కువ యస్త్రమతఁడెఱుఁగఁడు. నాకుఁ గల వరముల బలముచేఁ దక్కిన యస్త్రములు నన్నేమియుఁ జేయఁజాలవు. ఇప్పుడు నేను దిగఁబడి తిన్నఁగానున్న నన్నెవఁడు కాని మఱెవ్వరు కాని యక్షగింపలేరు. కాని యట్టిపని నాకు రామచంద్రమూర్తి చెప్పలేదు. కావున సహించితిని. జానకీదేవికి ద్రోహముచేసిన వానిని దానే వధింతునని సుగ్రీవ సమక్షమునఁ బ్రతిజ్ఞ చేసెను. కావున నీ విషయమై నే నేమియుఁ జేయఁజాలక యున్నాను.

క. రాముఁడనుమ నాజ్ఞాప్తుం బ్రాణమ్ము నపహృతిని జేసి ♦ రాము సుఖంపన్
రామాద్యుల వన నేరే నీ మాటలేల నేమి చెప్పు ♦ నిర్జరవైరీ. ౧౧౬౮

తాత్పర్యము.

రామచంద్రమూర్తి కింక్రుఁ డైనను అపకారము చేసి సుఖింపలేఁడు. తక్కిన వారిని నేమి చెప్పవలయును? పాపోపహతుఁడవైన నీకింక చెప్పవలసిన పని యేమి!

ఉ. నీ వశమంద యుండి ధరణీసుత యంచును నీవు మాను నా
భావిని లంక వంతయును • బా డొనరింపఁగఁ జేరియున్న యా
దేవిని గాళరాత్రిఁగ మదిం దలపోయుము, నీ కొంకను నీ
శావిధ కాలపాశ మది • దార్కొ-నెఁ జూడుము రోగ్యపద్ధతిన్. ౧౧౮

అర్థములు. భావిని = ఉత్తమస్త్రీ, కాళరాత్రిఁగన్ = ప్రళయకాలమున సర్వము సంహారము చేయు భగవంతుని శక్తిగ - 'సమానా కాళరాత్రిస్తు శైలసీగంగా నాయికా' యను నిఘంటు ప్రకారము గంగానాయిక పేరని కొందఱు - బ్రహ్మ తన్ను మధుకైటభులు బాధించి నపుడు ఈ శక్తిమాహాత్మ్య మపేక్షించి ప్రార్థించె నని మార్కండేయ పురాణమునఁ గలదు. ఆ పురాణమందే యీమె మోహరాత్రి, కాలరాత్రి, మహారాత్రి, నారాయణి లోనగు పేర్లు గల దనియు నీమె విష్ణుశక్తి యనియుఁ జెప్పఁబడెను. త్రిగుణాత్మిక యగు ప్రకృతి భగవచ్ఛక్తియే. శక్తియే మాయ యని మహామాయ యని యిత్యాది నామంబులఁ జెప్పఁబడుచుండును. "ఈశ్వరస్య మహామాయా తదాజ్ఞావశవర్తినీ - తత్సంకల్పానుసారిణీ; వివిధానంత మహా శక్తి సంసేవితా । అనంత మహామాయాజాల జననమందిరా । మహావిష్ణోః క్రీడా శరీరరూపిణీ । బ్రహ్మాదీనా మగోచరా । ఏతాం మహామాయాం తరంత్యేవ యే విష్ణుమేవ భజంతి, నాన్యే తరంతి కదాచన।వివిధోపాయైరపి ॥ మహానారాయణోపనిషత్తు. భగవంతుని మహామాయ ఆయన యాజ్ఞకు లోబడి వర్తించునది. ఆయన సంకల్పము ననుసరించి యుండునది. మహావిష్ణువునకుఁ గ్రీడాశరీర మైనది. బ్రహ్మాదులకు అగోచర మైనది. ఎవరు విష్ణువును భజింతురో వారు మహామాయను దాఁటుదురు గాని, యితరోపాయముల నెన్నిటనైనను ఏ కాలమునకైనను దాఁటలేరు. ఈ విష్ణుశక్తియే జగద్రక్షణకార్యమునందు కేవల సత్త్వగుణము నంగీకరించి లక్ష్మి - శ్రీ - భూమి నీళ - రుక్మిణీ - సీతాది రూపంబుల నవతరించును. సంహారము చేయు కాలమందు తమోగుణయుక్తమై మహాకాళి, కాళరాత్రి లోనగు నామధేయములు గలదై యుండును. ఏ కార్యమును చేయఁబూని నపుడు ఆ వేషభాష లుండుట యావశ్యకము గదా. కావున సాత్త్వికులు శ్రీ దేవిని, లక్ష్మీదేవిని, భూనీళాదులను, సీతారుక్మిణులను భజింతురు. తామసులు మహాకాళీ - కరాళీ - మహారాత్రి - దుర్గా - చండీత్యాది నామంబుల భయంకర మూర్తుల భజింతురు. ఈ తామసశక్తులలో మహాచంద్ర - యోగేశ్వరి - సిద్ధికరాళి, సిద్ధి వికరాళి - మహాంత - మారి - వజ్రకపాలిని - ముండమాలిని - అట్టహాసిని - చండకపాలిని, కాలచక్రేశ్వరి - గుహ్యకాళి - కాత్యాయని - కామాక్షి-చాముండ-సిద్ధిలక్ష్మి-కుబ్జిక- మాతంగి - చండేశ్వరి - కౌమారి- మొదలు శివమాతృకలు - భద్ర - కాళిక - లలిత - మాలిని-వసుంధర - సరస్వతి - రమా- గౌరి-దుర్గ-మొదలు దేవులు. రమ యనఁగ లక్ష్మి కావున నీమె యీ శివశక్తులలోఁ జేరిన దని తలంపరాదు. ఆపేరు గల శక్తి మహామాయ. కాళరాత్రి - సర్వమును గళ -

శమనిక - రాజరాజేశ్వరి - సంపత్ప్రద - భగవతి - కుమారి - వీరు దేవులు. వీరికి అనంగాదిశక్తులు పరిచారికలు గలరు. అనంగకుసుమ - అనంగమన్మథ - అనంగమదన - అనంగకుసుమాతుర - అనంగమదనాతుర - అనంగశిశిర - ఈ పేరులే యీ దేవతల స్వభావములు దెలుపుచున్నవి. ఈ శక్తిపూజలు కామ్యములు, నైమిత్తికములు. ఈ విషయము పూర్ణముగ మహాకాలసంహితయందు చెప్పఁబడినది. సీత కాళరాత్రి యని తెలుసుకొను మని హనుమంతుడు చెప్పినమాటలను బట్టి యిందు చెప్పిన తామసశక్తియే సీత యని కొంద రందురు. అది సరిగాదు. సీత గుణములందు దశాననునాశ్చర్య లవ మైన లేదు. ఉపమానములఁబట్టి చూచిన సీత నీపాలి కాలపాశమని కాలభుజంగి యనియు హనుమంతుడు చెప్పెను. దానినిబట్టి యీమె క్రూరురాలుగాఁ బుట్టి నదనవచ్చునా? కాళరాత్రి ప్రళయకాలమందు సంహార మెట్లు చేయునో యట్లు సీత నీ వంశము నాశము చేయు ననియే గ్రాహ్యముగాని, యుపమానములందు సర్వము యథార్థ మని గ్రహింపరాదు. పురుష సింహ మన్నప్పుడు సింహమునకుండు తోక, కోఱలు, కేసరములు పురుషున కున్నవనవచ్చునా? సాత్త్విక తామసశక్తులకుఁ గల భేద ముత్తర పీఠిక యందు వివరింపఁబడును.

ఇక్కడ సీతాదేవి సర్వసంహారక శివశక్తి యనుటచే 'అక్కట కాళరాత్రిగతి నా ధరణీసుతనీవ చంపితే' యని భరతుఁడు నైకవిషయమై చెప్పెఁగదా. (అయోధ్య గలకీర్తి ప) అక్కడనే కాళరాత్రి వచ్చెను. రెండు స్థలములందు నుపమ యని తెలియఁగ వలెను. సీతావిధకాలపాశము = సీతా స్వరూపమైన యమపాశము. కాలపాశము సీతగాఁ బుట్టలేదు గదా.

తాత్పర్యము.

నీ వశమందుండిన జానకి యని నీవు తలంచు నత్తనుస్త్రీ లంక యంతయును నాశము చేయఁగ వచ్చిన కాళరాత్రివలెఁ దలంపుము. కాళరాత్రి యే విధముగ లోకమును ప్రళయకాలమున నాశముచేయునో యట్లీమె యీ లంక యంతయు నాశము చేయును. ఈమె నీ మెడయందుఁ దగులుకొనిన యమపాశమని తలంపుము. కావున నీవు బ్రదికి లంకను గాపాడుకొనఁదలఁచితివేని యీమెను వదలిపెట్టుము. ఇది నీకు యోగ్యమగు మార్గము.

చ. ధరణిసుతాతపోనలసు • దగ్ధము రాఘవకోపదీపితం
బరయుము పట్టనప్పుర • మంతయు, మంత్రిహితానురక్తి నో
వరసుత దారయుక్తముగఁ • దగ్ధము నాశన మేల యయ్యెడి
పురమును నాఁడ గాచికొనఁ • బోలదె మూఢుడు రావణేశ్వరా. ౧౧౭౦

అర్థములు. ధరణిసుతా తపోనల సుదగ్ధము = జానకియొక్క తపస్సనెడి యగ్నిచే బాగుగఁ గాలినది. రాఘవ కోపదీపితంబు=రామచంద్రమూర్తి కోపముచే

బాధింపఁబడినది. స+అట్ట + వప్ర + పురము = కోట బురుజులు ప్రాకారములతోఁ గూడిన పట్టనము, అనురక్త = నీ యందుఁ బ్రీతిగలవారు.

తాత్పర్యము.

ఈ పట్టన మంతయు సీతాపాతివ్రత్యమను వహ్నిచేఁ గాలినదిగను రామచంద్రమూర్తి కోపముచే బాధింపఁబడినదిగాను తెలిసికొనుము. మంత్రులతో హితులతో నీయందు ననురాగము గల బంధువులతో, తమ్ములతో, దారపుత్రాదులతో నేల నాశము నొందెదవు! (భార్యలకు వైధవ్యము వచ్చుటచే వారు నాశమైనవారే.) ఈ పట్టనమును దారపుత్రాదులను రక్షించుకొనరాదా!

క. వినుమిదె నా వచనంబులు, దనుజేశ్వర! పలుకువాఁడ ♦ దథ్యము నే రా
మునిదాసుఁడ దూతుఁడ నం,చను వానరుఁడన్ శుభంబు ♦ గోరెదొ నీకున్.

తాత్పర్యము.

రాక్షసేశ్వరా! నీవా రాక్షసుఁడవు. రామచంద్రమూర్తియా మనుష్యుఁడు. నేను ఏదా యుభయుల జాతిలోఁ జేరిన వాఁడనుగాను. మధ్యవర్తిని. నేను సొమ్ము పోఁగొట్టుకొన్నవాఁడనుగాను, కొట్టుకొను వాఁడనుగాను ఇందు నాకు రాఁగల లాభనష్టములు లేవు, అందు నేను రామదాసుఁడను. రామచంద్రమూర్తి సీతను జూచి రమ్మనిన మాటకై వచ్చినవాఁడను. నే నసత్యమాడవలసిన పనిలేదు; సత్యము చెప్పుచున్నాను. నా మాటలు వినుము. నీకు మేలు గలదు.

క. సచరాచరభూతజగ,న్నిచయంబుల సంహరించ ♦ నిరుపమశక్తిన్
రచియింప మరల రాముఁడె, ఖచరేశ్వరదమన! నేర్చు ♦ ఘనయుక్తి మెలఁగున్.

అర్థములు. సచరాచరభూత=చరములు, అచరములును భూతములతోఁ గూడిన- జగత్ + నిచయంబులన్ = లోకసమూహములను, నిరుపమశక్తిన్ = అసమానశక్తిచే, రచియింపన్ =సృజించుటను, ఖచరేశ్వరదమన=ఇంద్రుని జయించినవాఁడా.

తాత్పర్యము.

నేను మధ్యవర్తి నగుటచే నాయొక్క బలము నే నెఱుంగుదును. నీ బలము నే నెఱుఁగుదును.

ఉభయుల బలాబలము తెలిసి చెప్పుచున్నాను. నీ వొక యింద్రుని గెలిచితి నని గర్వించెదవు. రామచంద్రమూర్తి జంగమస్థావరములతోఁ గూడిన సమస్త ప్రపంచములను తన శక్తిచే సంహరింపఁ గలఁడు. మరల సృష్టింపఁ గలఁడు. కనుక నాయనకు నీకు నెక్కడి కెక్కడ? యుద్ధము సమానులందు శోభించును గాని దోమకు నేనుఁగునకు నెక్కడి తారతమ్యము ?

హనుమంతుఁడు తొలుత నయవాక్యముల నారంభించి తన యొక్క మాటవలన రావణుని ముఖనయనంబులందుఁ గలుగు వికారమును గనిపెట్టి తరువాత

మాట క్రమముగా నిట్లు చెప్పెదు వాని యందుఁ బ్రసన్న భావము గాననే భయ వాక్కుల నారంభించె నని తెలియ వలయును.

ఈ పద్యము "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే- యేన జాతాని జీవంతి- యత్ ప్రయంత్యభిసంవిశంతి-తద్బ్రహ్మేతి-యను శ్రుతి యర్థమును" బోధించుచున్నది. ఇట్లు రామచంద్రమూర్తి పరత్వము చెప్పఁబడెను. నేను సత్యము చెప్పుచున్నా ననుటచే నిది యెవరింపునూబగాఁ దలఁప రాదు. ఘనయశో మొలయన్ అనుచో 'నతస్య ప్రతిమా అస్తి యస్య నామ మహద్యశః' యను శ్రుతి వాక్యము ప్రమాణము.

ఓయీ! సృష్టించుకార్యము బ్రహ్మది. సంహరించుకార్యము రుద్రునిది కదా! ఆ కార్యములు రామకార్యములుగాఁ జెప్పనేల యనరాదు. అనేకకోటి బ్రహ్మాండములకంతటికిఁ బ్రథమకారణము, ప్రధానాధికారి భగవంతుఁ డొక్కఁడే. 'ఏక మేవాద్వితీయం బ్రహ్మ' యన్నట్లు పరబ్రహ్మ మొక్కఁడే కాని యాయనతో సమానుఁడు మఱియొకఁడు లేఁడు. అధికుఁడు లేఁడు. సృష్టిస్థితిలయములకుఁ గూడ నాయనయే కారణము. కాని సృష్టికిని యొక యధికారి, సంహారమునకును వేఱొక యధికారి స్వతంత్రించి లేఁడు. ఆ భగవంతుఁడే బ్రహ్మయం దంతర్యామియై ప్రవేశించి సృష్టి కార్యము చేయును. ఆయనయే రుద్రునియందుఁ బ్రవేశించి సంహారకార్యము చేయును. భారతయుద్ధమం దర్జునుఁడు నిమిత్తమైనట్లు బ్రహ్మరుద్రులు నిమిత్తమాత్రులు. వీరు భగవంతుఁ డగు నారాయణుని విభూతులు. ఈ ప్రపంచమంతయుఁ దన యేకాంశమున నిలువఁబడియున్న దని కదా శ్రీకృష్ణభగవానుఁడు చెప్పెను. "విష్టభ్యాహ మిదం కృత్స్న మేకాంశేన స్థితో జగత్" భ.గీ. ౧౦-౪౨. "ఏ వరకునుచే జగము లీ చరాచరకోటిచే నను । స్థిరత మస్యా కే వినుని - దివ్యకళాంశజ [illegible] నిఖిల దేవ మునిబృందము" భాగ. ఈ యర్థమునే నను స్మృతివచనములు చెప్పుచున్నవి.

విష్ణో స్సకాశా దుద్భూతం జగత్తత్రైవ చ స్థితమ్। స్థితిసంయమకర్తాసౌ జగతోస్య జగచ్చ సః॥ యస్మాదిదం జగ దజాయత యత్ర తిష్ఠ । త్యంతే సమస్త మిదం మస్త ముపైతి యత్ర। తస్మై నమ స్సదసదాదివికల్పరూప । చైతన్యమాత్ర వపుషే పురుషోత్తమాయ॥ సృష్టిస్థిత్యంతకరణాత్ బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మికామ్। స సంజ్ఞాం యాతి భగవా నేక ఏవ జనార్దనః॥ చతుర్విభాగః సంసృష్టౌ చతుర్ధా సంస్థితస్స్థితౌ। ప్రలయం చ కరోత్యంతే చతుర్భేదో జనార్దనః॥ ఏకేనాంశేన బ్రహ్మాసౌ భవ త్యవ్యక్తమూర్తిమాన్। ఏకాంశేన స్థితో విష్ణుః కరోతి పరిపాలనమ్। అన్యేన [illegible] మంత కాలే తథా ప్రభుః। [illegible] భగవా నేకాంశేన భవత్యజః॥ రుద్ర కాలాంతకాద్యాఖ్యే సమస్తా స్త్వత్ర జంతవః। చతుర్ధా ప్రళయాయైతే జనార్దనవిభూతయః॥ యత్కించి త్సృజ్యతే యేన సత్త్వజాతేన వై ద్విజ। తస్య సృజ్యస్య సంభూతౌ తత్సర్వం వై హరే స్తనుః॥ హంతి యావ త్కించి త్కించి ద్భూతం స్థావరజంగమమ్। జనార్దనస్య తద్రౌద్రం, మైత్రేయాంత

తికరం వపుః। ఏవ మేకో జగత్స్రష్టా జగత్పాతా తథాజగత్।జగద్భక్షయితా దేవో సమస్తస్య జనార్దనః॥ వి.పు.౧-౧౩. భగవంతుఁడగు విష్ణువు రజోగుణము విశేషముగాఁ గల జీవులయందుఁ బ్రవేశించి వారిచే సృష్టి కార్యమును - తమోగుణము గలవారి యందుఁ బ్రవేశించి సంహారకార్యమును, సత్త్వగుణము గలవారి యందుఁ బ్రవేశించి రక్షణమును జేయుచుండును. కావున సమస్తమునకు వా స్తవ ప్రయోజక కర్త భగవంతుఁ డనియు నైమిత్తిక ప్రయోజ్యకర్తలు జీవులనియు నెఱుఁగ వగు.

మ. నరదేవాసురయక్షకింపురుష గం•ధర్వాహివిద్యాధర
శ్రేణ్యసిద్ధామరకిన్నరావళుల వి•క్రాంతాద్యు విష్ణూపమున్
నరదేవోత్తము రాముని న్ దురములో • నన్ మార్కొనం జాల రె
వ్వారు సెక్కాలమునందు నెల్లయెడ స•ర్వప్రాణిజాలంబులన్. ౧౧౭౩

అర్థములు. విక్రాంతాద్యున్ = పరాక్రమము గల వారిలో మొదటివాఁడు, విష్ణూపమున్ =విష్ణువుతో సమానుని - అవతారమూర్తి యగుట సమత్వము చెప్పఁబడెను. నరదేవోత్తము = (౧) రాజులందు శ్రేష్ఠుని - (౨) నరులందు దేవతలందు నుత్తముని - దురములోనన్ = యుద్ధము నందు.

తాత్పర్యము.

మనుష్యులు-దేవతలు - అసురులు - యక్షులు-కింపురుషులు - గంధర్వులు - పన్నగులు-విద్యాధరుల సమూహములు-సిద్ధులు-రక్కసి దేవజాతులవారు - కిన్నరులు వీరల సమూహములోఁ బరాక్రమమున మొదటివాఁడగు విష్ణుసమానుని, రాజులలో శ్రేష్ఠుని, రామచంద్రమూర్తిని యుద్ధమునందు నెవ్వరైనను నేకాల మందైనను ఎల్ల ప్రదేశములందును సర్వప్రాణి సమూహములం దెవ్వరైనను నెదిరింప జాలరు. అంశము పూర్ణమును నెంతైన నెదిరింపఁ గలదా ! సముద్రములోని యల లన్నియును గలసి సముద్రముతో విరోధించి బ్రదుకఁ గలవా ?

౧౧౭౨ మొదలు ౧౧౭౪ వఱకుఁ గల పద్యములందు రామచంద్రమూర్తి 'రామపదేనాసౌ పరబ్రహ్మాభిధీయతే' యనునట్లు త్రికాల సత్యమగు పరబ్రహ్మ మని హనుమంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. అటు గాదేని యీ కాలమునం దుండు రామ చంద్రమూర్తిని నంతకు ముందటివారు వెనుకటివారు, నెదిరింప లేరనుట యున్మత్త ప్రలాపము లగును.

క. రామునకు రాజసింహున, కా మహనీయాత్మునకును • నవికలలోక
స్వామికి ద్రోహ మొనర్చితి, నే మొయి నర్థము బ్రదికి • మొనఁగుట నీకున్.

అర్థములు. అవికల లోకస్వామికి = వికలముగాని సమస్తమైన లోకము లను దన సొమ్ముగాఁ గల వానికి - ప్రభువునకు - ఏమెయిన్ = ఏ విధముగ నైనను.

తాత్పర్యము.

రాజులందు శ్రేష్ఠుఁడు, పూజ్యస్వభావము గలవాఁడు, సమస్తలోక ప్రభువు నగు రామచంద్రమూర్తికి నీవు ద్రోహము చేసితివి. కావున నీ వే విధముగ నాలోచించినను బ్రదుకఁ జాలవు.

తే. మూఁడులోకంబులకుఁ బ్రభు • ముఖ్యుఁ డైన
రామచంద్రుని రణమున • రాక్షసేంద్ర!
నాగయక్ష నిశాట గం • ధర్వ దేవ
దైత్యవిద్యాధరులు నైనఁ • దాఁకలేరు. ౧౧౭౫

తాత్పర్యము.

మూఁడు లోకంబులకుఁ బ్రభువు లగు వారిలో ముఖ్యుఁడగు రామచంద్రమూర్తిని నీ వొక్కఁడవు కాదు, నాగయక్షరాక్షస గంధర్వదేవ దానవ విద్యాధరు లందఱు నొక్కటిగా కూడ నెదిరింప లేరు.

తే. అధిప! బ్రహ్మ స్వభువు చతు • రాస్యుఁ డైనఁ
ద్ర్యంబకుఁడు రుద్రుఁ, డును బుర • హరుఁడు నైన
నింద్రుఁడు మహేంద్రుఁడును సురా • ధీశుఁ డైనఁ
గలన శ్రీరామవధ్యునిఁ • గావ లేరు. ౧౧౭౬

అర్థములు. సాధారణ దేవతలు రాము నెదిరింప లేకున్నను రక్షకు లని ప్రసిద్ధులైన పర(గొప్ప) దేవత లెదిరింపరాదా యనుటకు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు. అధిప - ఇత్యాది-ఇందలి యొక్కొక్క విశేషణమును నా యా దేవత యొక్క శక్తి పరిపూర్ణతను దెల్పును. మొదటి రెండు మూఁడు పాదములను పరికింపఁగా నన్వయించినచో యుక్త్యాపకర్షములు చక్కఁగ నేర్పడును గాన నట్లే యన్వయించుకొనవలెను.

"ఇది పరమైశ్వర్యే" యను ధాతువునుండి బుట్టిన యింద్రశబ్దము త్రిలోకాధిపతి యని యర్థమును దెల్పును. ఇంద్రుఁడు త్రిలోకాధిపతి యయ్యును నింద్రునకు శత్రులను గెల్వ సామర్థ్యము లేదేమో యని యాశంకింపరాదనుచున్నది మహేంద్రుఁ డను పదము. ఇంద్రుఁడు వృత్రాసురుని జంపుటచేత గొప్ప సామర్థ్యము కలవాఁ డని ప్రసిద్ధి కలదుగదా, అట్లయ్యును రాముని దాఁకలేఁడని భావము. "మహాన్వా అయం మఘవా వృత్రమవధీ దితి, తన్మహేంద్రస్య మహేంద్రత్వ"మ్మను శ్రుతి మహేంద్ర శబ్దమునకుఁ బ్రమాణము. ఎంత సామర్థ్యము కలిగియున్నను సహాయసంపత్తి లేనిచో నే కార్యమును గాదుగదా యనుటకు సమాధానము సురాధీశుఁ డైన నను పదము. ఇంద్రుఁడు తనవలె బలశాలు లైన ముప్పదిమూఁడు కోట్ల దేవతలతోఁ గూడియున్నను రామునిఁ దాఁకలేఁ డని భావము.

రుద్రుఁడైన యింద్రునిచేఁ జేత గాకున్నను నుండ వచ్చును గాని సర్వ సంహారకుఁడైన రుద్రునికి రాముని దాఁకునట్టి శక్తి తప్పక యుండు ననుటకుఁ జెప్పు చున్నాఁడు. రుద్రః ఇత్యాది (౧) ప్రళయ కాలమందు జనులను సంహరించుచు నేడ్పించువాఁడు. (౨) రుతం వేదశబ్దం (బ్రహ్మణే కల్పాదౌ) రాతీతి రుద్రః అని యొక వ్యుత్పత్తి. సృష్ట్యాది యందు బ్రహ్మకు సమస్త వేదములను జెప్పువాఁడు. (౩) రుతా - నాదేన (సకల మిదం జగత్) ద్రావయతి - రంజయతీతి రుద్రః=నాద రూపుఁడై సకల జగంబులను సంతోషపెట్టుచువాఁడు. (౪) రుతా-ప్రణవస్య వేదస్య నాదేన-నాపయతి-ఇష్టం ప్రాపయ తీతి రుద్రః. ప్రణవముగాని, వేదముగాని యుచ్చ రించు వారికిఁ గోరిక లీడేర్చువాఁడు. ప్రణవప్రతిపాద్యుఁ డనిగాని, వేదప్రతిపాద్యుఁడని గాని భావము. (౫) రుతం=సంసారదుఃఖం-దుఃఖహేతుం వా ద్రావయతీతి రుద్రః - సంసారదుఃఖమునో, దాని కారణమునో పోఁగొట్టువాఁడు. ఇంతశక్తి గలిగియున్నను రుద్రుఁడు రాముని దాఁక లేఁడని భావము. ఇతనికి సంహారకత్వశక్తి యొక కాలవిశేషము నందే, అనఁగా ప్రళయకాలమునందే గాని సదా లేదేమో. కాఁబట్టియే రాముని జయింప లేఁడేమో యని శంకింప రా దనుచున్నాఁడు. త్ర్యంబకుఁడు - త్రి+అంబ కుఁడు=మూఁడు కన్నులు గలవాఁడు. నొసటనున్న మూఁడవకంటిలోని నిప్పు మంటలచేతఁ బ్రళయ భిన్న కాలమునను మన్మథునిఁ జంపి యుండలేదా. కాఁబట్టి యట్లు శంకింపరాదు అని భావము. ఇదియుఁ గాక కాలీయము కా దనుచున్నాఁడు. పురహరుఁడు నైనను=మిక్కిలి బలవత్తరులైన త్రిపురాసురులను సంహరించిన వానికి రుద్రునికి శక్తిలోపమే లేదని భావము. ఇంతటివాఁ డయ్యును రాముని మ్రోలను దాఁక లేఁడు. రుద్రునికి శక్తి లేకపోయినను పోనిమ్ము. "బ్రహ్మణః పుత్రాయ జ్యేష్ఠాయ శ్రేష్ఠాయ" యని శ్రుతి చెప్పినట్లు అంతటి రుద్రునికి జనకుఁడైన బ్రహ్మ దేవునికైనను రాముని దాఁకు శక్తి యుండదా యనుటకు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు. బ్రహ్మ ఇత్యాది - బృంహతీతి బ్రహ్మ యని వ్యుత్పత్తి; నాటి చేత గొప్పవాఁడు బ్రహ్మ రుద్రునికిఁ దండ్రియైనను గర్మవశ్యుఁడే కదా. అయినచో నాతని కట్టు లంత గొప్పశక్తి కలుగు ననుటకు సమాధానము. స్వయంభువు = కర్మపర తంత్రుఁ డయ్యును బ్రహ్మ పరులవలెఁ గాక తనకుఁ దానే జన్మించిన వాఁడు. కాన గొప్ప శక్తిమంతుఁడే యని భావము. ఎంత శక్తియున్నను సహాయసంపత్తి లేనిచో నట్టి కార్యము నెఱవేర్పననుటకు సమాధానము. చతురాననుఁడైనను = నాలుగు మోములచేతను సమస్త వేదములను నొక్కుమ్మడి యుచ్చారణ చేయుటచేతఁ గలి గిన గొప్ప యతిశయము కలవాఁ డయ్యును, ఇంతటి గొప్పవాఁడయినను బ్రహ్మ రాముని దాఁకనేలేఁ డని భావము. ఈ ముగ్గురు ప్రత్యేకించి రాముని దాఁక లేరని యింతవఱకును జెప్పెను. ముగ్గురు కలిసి వచ్చినను రాముని దాఁక లేరని ప్రకృతపదమునై నున్న బహువచనము సూచించును. శ్రీరామవధ్యస్య =

శ్రీరాముల వారిచే వధింపఁదగినవారని, "స్థానవినిగ్రహాస్య చ" యన్నట్లు వారి వారి కనుగుణముగానే గదా శ్రీరాములవారు శిక్ష విధింతురు. అట్లు వారు శిక్షించునప్పుడు వారిని నెవరు రక్షింపనేర్తు రని భావము. కలవన్ గావలేరు - వీరు రామునితో యుద్ధము చేసి యీ వధ్యుని సంరక్షింప శక్తిగలవారు కారు. ఇట్లు కాక పోయినను వీరు రాముని శరణుజొచ్చి యీ వధ్యుని విడిపింపుమని వేఁడి కాపాడుటకు మాత్రము శక్తికలవారే యని కలరు అను పదము స్వారస్యము.

"హిరణ్యగర్భ స్సమవర్తతాగ్రే" యని బ్రహ్మదేవుఁడే పరదేవత యనియు, "న సన్న చాస చ్ఛివ ఏవ కేవల" యని శివుఁడే పరదేవత యనియు, ఇంద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే" యని యింద్రుఁడే పరదేవత యనియు వేదమున నచ్చటచ్చట నీ ముగ్గురిని పరదేవతలుగాఁ జెప్పియున్నను వా ముగ్గురికన్నను రాముఁడే పరాత్పరుఁ డని యీ పద్యమునఁ జెప్పఁబడెను. వేదాంతమునందు సత్, బ్రహ్మ, ఆత్మా యిత్యాదులైన సామాన్యశబ్దంబులు చెప్పఁబడినవి. హిరణ్యగర్భ శివేంద్రాదులైన విశేష శబ్దంబులును ననేకము లున్నవి. వాని కన్నిటికిని శ్రీరాములవారే యని పరాత్పర నిర్ధారకమైన యీపద్యములోని శ్రీరామ శబ్దముసూచించును. త్రిమూర్తు లని ప్రసిద్ధిఁ గాంచిన పరదేవతలను జెప్పెడి యీ సందర్భమున నింద్ర రుద్ర బ్రహ్మలను మాత్రము చెప్పి విష్ణుమూర్తిని జెప్పమిచేత శ్రీరాముల వారే విష్ణుమూర్తియని పారిశేష్యమున నేర్పడును.

ఈ ప్రకారము విలోమముగఁ జెప్పినను జెప్పవచ్చును. లేక అనులోమముగఁ జెప్పిన జెప్పవచ్చును.

బ్రహ్మ సురజ్యేష్ఠుఁడు. అంతకంటె గొప్పవాఁడు దేవతలందు లేఁడు. నీయందను గ్రహించి నీకు వరము లిచ్చినవాఁడు, అట్టి వాఁడైనను నిన్నుఁ గావలేఁడు. అట్టి బ్రహ్మ యొక్క శిరస్సును జెక్కఁగొట్టినవాఁడు రుద్రుఁడు. నీ యం దనుగ్రహించి వరములు, చిరంజీవములు తన యాయుధము లిచ్చిన వాఁడు. అట్టి వాఁడును నిన్ను రక్షింపలేఁడు.

ఇఁక వీరే రక్షింపఁజాలనప్పుడు నీచేతఁ గట్టు పడిన యింద్రుని మాట చెప్ప నేల? నా యిరువురితోఁ గలిపిన బలవంతుఁడగును గదా యనిన వారు ముగ్గురేకమైనను రామచంద్రమూర్తి చంపఁదలఁచిన వానిని గావలేరు. యుద్ధము చేసి నిన్ను రక్షింపలేరు కాని కాకాసురునివలె శరణాగతి చేయుటచే రక్షింపఁ గలరు.

"స బ్రహ్మా స శివ స్సేంద్రః" యనుచో విష్ణువును జెప్పక యాయన పరత్వమును శ్రుతి సూచించు నట్లు లిచ్చట నా ముగ్గురికే చెప్పఁబడి రనియు వీరు ముగ్గురకు ఉపాదైన వాఁడు రామచంద్రమూర్తి యనియు సూచింపఁబడెను. "స బ్రహ్మా స శివ స్సహరి స్సేంద్రః" యను నది మూలపాఠ కల్పిత మగు నపపాఠ మని తెలియంగా నది. ఛందోభంగము.

తా త్ప ర్య ము.

ఓయీ రాక్షసరాజా ! చిల్లర దేవతల మాట యటుండనిమ్ము. నీ యందు ప్రేమగలిగి వరము లిచ్చిన స్వయంభువు, నాలుగు మొగములు గల బ్రహ్మయైనను, మూడు కనులు గలిగి త్రిపురముల నాశము చేసిన రుద్రుడైనను ముప్పదిమూడు కోట్ల దేవతల కధిపతి యగు యింద్రుడే కాక మహేంద్రుడు నైన వాడైనను గాక వీరు మువ్వురు కలసి యైనను యుద్ధమునందు నిన్ను గావలేరు. కావున నీకు రక్షకము శరణాగతియే.

క. అను హితయుత మధురతర వచనముల ధృతి చెడక హనుమ • పలుకం దన్నాడన్
విని దశవదనుడు కోపం, బున గుడ్లు త్రిప్పికొనుచు • భ్రుకుటి వహింకన్.

తా త్ప ర్య ము.

ఈ ప్రకారము హనుమంతుడు హితములైనను గఠినములైన మాటలను దన్ను సభలో నందఱు వినుచుండ ధైర్యముతో జెప్పిన విని మహాకోపముతో గ్రుడ్లు గిరగిర ద్రిప్పుచు గనుబొమలు ముడివడి వహించుచుండ—భ్రుకుటి-భ్రూకుటి.

—• ౫౨-వ సర్గము. విభీషణుడు రావణునితో దూతను జంపరాదని చెప్పుట •—

సీ. హనుమంతు జంపంగ • నాజ్ఞ సేయగ విని, దోషజ్ఞు డైన వి•భీషణుండు
నిశ్చితార్థుండయి • నీతి నాలోచించి, తద్ధితకాంక్ష న•త్యంత హితము
వఱలి నన్నను మృదు•వాక్యాల నిట్లను, క్షమియింప వయ్య కో•పంబు విడుము
దయ జూడు నామాట • తగవు విచారింపు, నయవిధిజ్ఞులు ధరా•నాథు లెందు

తే. దూత వధియింప నొల్లరు • దోష మగుట,
గపిని జంపుట లోకవి•గర్హితంబు
రాజధర్మ విరుద్ధంబు • రాక్షసేంద్ర !
నిన్ను బోటికి దగ దిది • నిర్జరారి ! ౧౧౭౮

అర్థములు. దోషజ్ఞుడు=పండితుడు, దోషములు దెలిసినవాడు. విద్వాన్ విపశ్చి ద్దోషజ్ఞ స్సన్ సుధీః కోవిదో బుధః - అమర - నిశ్చితార్థుడు=నిశ్చయింపబడిన ప్రయోజనము గలవాడు. తత్ + హిత కాంక్షన్ = రావణుని మేలుగోరి- నయవిధిజ్ఞులు=నీతిశాస్త్రము దెలిసినవారు; లోకవిగర్హితంబు = జనులచే నిందింపబడినది.

తదితము-విభీషణుడు చెప్పినది రావణునకు రెండు విధముల మేలు.(౧) రాజధర్మము నీతిశాస్త్రము నతిక్రమింప కుండుట. (౨) నీతో మాటలాడుటకై కట్టుపడి వచినాను గాని యిట్లు నన్నేమియు చేయజాల వని లంకయంతయు దానొకడే నాశము చేయగల నని హనుమంతుడు చెప్పెను. బ్రహ్మాస్త్రమునకు గట్టు పడని వానిని జంపు వారెవరు ? దేహము పెంచియో కుంచ చేసియో కట్లు విడిపించికొని

రావణునిపై మోఁకిన నష్టమదు వారెవరు? అది యెంతటి యవమానకరము. కావున విభీషణుఁ డీ రెంటిని దప్పించెను.

తాత్పర్యము.

హనుమంతుని జంపవలసిన దని యాజ్ఞ సేయఁగా విని పండితుఁ డగుటచే రావణు నాజ్ఞ రాజనీతివిరుద్ధ మని దాని యందలి దోష మెఱిఁగిన విభీషణుఁడు కార్యము నిశ్చయించి నీతి నాలోచించి రావణాసురుని మేలాలోచించి మిక్కిలి హితముగ నన్నతో మెత్తని మాటల వినయముతో నిట్లనెను. రాజా! క్షమింపుము. కోపము మానుము. వీనియందు దయచూపుము. న్యాయ మాలోచింపుము. నీతిశాస్త్ర మెఱిఁగిన రాజులు దూతను జంపుట దోషమని చెప్పిరి. అందుఁ గ్రోఁతిని జంపుట లోకమువారు నిందించు కార్యము. రాజధర్మమునకు విరుద్ధమైన పని. సామాన్య రాజుల విషయమే యిట్లుండ నీవంటివాని విషయ మేమనవలెను. దేవతలను జయించిన నీవు క్రోఁతిని జంపించుటవలనఁ బేరా కీర్తియా?

సీ. క్షత్రధర్మంబునందు వి◆శారదుఁడవు, మేలు మఱవనివాఁడవు ◆ మేటి నీవు
ధర్మవిదులందు లోకంబు◆తప్పు నొప్పు, దెలియుదువు పరమార్థ సు◆ధీవరేణ్య!

తాత్పర్యము.

క్షత్రియుల ధర్మమునందుఁ బండితుఁడవు, కృతజ్ఞుఁడవు, సామాన్య ధర్మములను దెలిసినవారిలో నీకు సమానులు లేరు. జనులు చేయు తప్పులను నొప్పులను దెలిసిన వాఁడవు, పరమార్థము దెలిసిన పండితులందు నీవు శ్రేష్ఠుఁడవు.

క. చదువరి యగు నీబోఁటియు, మదిఁ గింకిరిఁ బూని కాని◆మార్గము చనఁగాఁ
గొనకనివో నన్నాళ్ళును, చదివిన చదువులకు ఫలము ◆ శ్రమ యొకఁడె కదా.

అర్థములు. చదువు+అరి = చదువరి = పండితుఁడు, విద్యావంతుఁడు, నీబోఁటియు = నీవంటివాఁడును, కింకిరి = కోపము, కానిమార్గము = సరిగాని మార్గము - చెడుమార్గము, గొనకనివో = సందేహింపని యెడల.

తాత్పర్యము.

నీవంటి పండితుఁడును గోపమునకుఁ బాలుపడి సరిగాని మార్గమునఁ బోవ సందేహింపనియెడల నెంతో కష్టించి యెక్కుకాలము చదివిన విద్యకు ఫలము కష్ట పడుట యొకటేకదా. చదివిన చదువు లందలి విషయంబు లనుష్ఠాన మందుంచు కొననివాఁడు విద్య నేర్చుటకై పడిన పాటు వ్యర్థము. మూఢుఁడు పండితుఁడు నొక్కవిధముగ వర్తించిరేని వారి కిరువుర కేమి భేదము! శ్రమపడి చదువుట యొకటియే భేదము.

క. కావున నసురేశ్వర! పరిభావితపరిపంథి! యుచిత◆భంగిని మది సం
భావించి చూడుము దగ, నే విధి దండింపు మనిన ◆ నాతం డలుకన్. ౧౧౮౧

అర్థములు. పరిభావిత పరిపంథి = అవమానింపఁబడిన శత్రువులు గలవాఁడా!

తాత్పర్యము.

కాబట్టి శత్రువుల దండించువాఁడా! ఔచిత్యము నాలోచించి మారి నే విధముగ దండింప న్యాయ్యమో యట్లు దండింపుము.

క. పాపాత్ముల వధియించుట, పాపం బగు నెట్లు శత్రు•భంజన! కానన్
బాపచరిత్రుని వానరు, వ్యాపాదితుఁ జేయువాఁడ • నని వచియింపన్. ౧౧౮౩

అర్థములు. వ్యాపాదితున్ = చంపఁబడిన వానిని.

తాత్పర్యము.

విభీషణా! పాపాత్ముల దండించుట పాపమా? కావునఁ బాపపు నడవడి గల క్రోఁతిని జంపించువాఁడను. అని చెప్పఁగా,

ఇప్పటఁ బాపము - రాజద్రోహము - శత్రుపక్షమున వచ్చుట - రాక్షసులఁ జంపుట.

ఆ. అధికరోషయుత మ•నార్యసమ్మతము న,ధర్మమూల మైన • దశశిరస్కు-
పలుకు లాలకించి • ప్రాజ్ఞుఁ డైన విభీష,ణుండు పరమతత్త్వధీవరుండు పలికె.

అర్థములు. అధిక రోష యుతము = మిక్కిలి కోపముతోఁ గూడినది. అనార్య సమ్మతము = పెద్దలు సమ్మతింపనిది. అధర్మమూలము = అధర్మము ఆధారముగాఁ గలది - పరమ తత్త్వ ధీ వరుండు = మిగుల సద్బుద్ధి నేర్పు సమర్థుఁడు.

తాత్పర్యము.

మిక్కిలి రోషముతోఁ గూడినది, పెద్దలు సమ్మతింపనిది, ధర్మ మాధారముగ లేనిది యగు రావణు మాట విని సద్బుద్ధి నేర్పఁగల సమర్థుఁడు, బుద్ధిమంతుఁడు నగు విభీషణుఁ డిట్లు చెప్పెను.

పంచచామరము. క్షమింపు రాక్షసేంద్ర! ధర్మ•సంయుతంబు నా నుడిన్
శమంబుతోడ నాలకింపు • చంపరాదు దూతఁ గా
ర్యముల్ ఘటించువేళ నంచు • సర్వజాతులందునున్
సమస్తసీమలందు సూరి•సంఘముల్ వచించెడిన్. ౧౧౮౪

తాత్పర్యము.

రాక్షసరాజా! నీమాట కెదురు చెప్పుచున్నా నని కోపింపకుము. నా దోషము సహింపుము. నేను ధర్మయుక్తముగాఁ జెప్పుచున్నాను. కోపము వదలి వినుము. దూతను దూతకార్యము చేయువేళఁ జంపరాదు. ఈ మర్యాద అన్ని జాతులందు నన్ని దేశములందుఁ గల దని పండితులు చెప్పుదురు.

సుగంధి. శాత్రవుండు వీఁడు, లేదు • సందియంబు, శిక్షకున్
బాత్రుఁడున్ మహాపకార • చారమున్ ఘటించుటన్
జైత్రవర్య! దూతపట్ల • సజ్జనాళి పల్కడిన్
గాత్రపీడనంబు నాడి • గాఁగఁ జెప్ప శిక్షలన్. ౧౧౮౫

అర్థములు. శాత్రవుండు = పగవాఁడు - మహా+ఉపకార ఓఘమున్ = గొప్ప యుపకారముల సమూహములను, జైత్రవర్య = జయశీలురలో శ్రేష్ఠుఁడా! గాత్రపీడనంబు = దేహమును బాధించుట.

తాత్పర్యము.

జయశీలురందు శ్రేష్ఠుఁడా! నిన్ను జయించువాఁ డెవ్వఁడు లేఁడు. కావున వీఁ డేమో యనివాఁడని నీవు కోపింప వలసిన పనిలేదు. వీఁడు పగవాఁడే. ఆ విషయమున సందేహము లేదు. వీఁడు గొప్ప యుపకారము చేసినవాఁ డగుటచే దండింపవలసిన వాఁడే. అదియు నేను గా దనను. వీనిని విడిచి విడువు మని నేను చెప్పలేదు. నేను చెప్పునది దూతను దండింపవలసిన విధిప్రకారము దండింపు మనుచున్నాను. దూతను దండించుటయందు దేహబాధ కలిగించుట కొన్ని విధములు పెద్దలచే చెప్పఁబడినవి. ఆ ప్రకారము దండింపుము.

క. తల గొఱిగించుట యంగవి•కలుఁగాఁ జేయించుటయును • కశ నడుచుటయున్
దెలియఁగ గుర్తులు సేయుట, పలుకుదు రివి దూతదండ•పద్ధతు లనుచున్ ౧౬౫

అర్థములు. అంగవికలున్ = అవయవ హీనుఁగా - ముక్కు-కోయుట, చెవులు కోయుట మొదలగునవి. కశ = కొరడా- చబుకు. దూతదండపద్ధతులు = దూతను దండించు మార్గములు.

తాత్పర్యము.

తల గొఱిగించుట, యవయవ హీనుఁగాఁ జేయుట, కొరడాతోఁ గొట్టించుట, కాలుగాల్చి వాఁతలు సేయుట- ఇవి మొదలగునవి దూతను దండించు విధము లని పెద్దలు చెప్పుదురు.

ఉ. అంతియకాని దూత వధ • కర్హుఁ డటం చన నాలకింప, నీ
యంతటిధర్మవేత్త యుచి•తానుచితార్థవినిశ్చితాత్ముఁడున్
శాంతిని మాని కార్యములు • సల్పఁ గడంగిన నింక నే ధరా
కాంతులు సత్త్వవంతులు ప్ర•గాఢతరాగ్రహ మాఁపువారలో! ౧౬౬

అర్థములు. ఉచిత+అనుచిత + అర్థ + వినిశ్చిత+ఆత్ముఁడున్ = తగినది తగనిది అనువిషయమును నిశ్చయింప యోగ్యుఁడు - ధరాకాంతులు=రాజులు; సత్త్వవంతులు = బలవంతులు.

తాత్పర్యము.

ఈ విధముగ దూతను దండింపుమని పెద్దలు చెప్పుచున్నారు గాని, దూతను జంపవచ్చునని యెవరును చెప్పఁగా నేను వినలేదు. నీ వంటి ధర్మము తెలిసినవాఁడు ఉచితము అనుచితము అను విషయమున నిశ్చయమైన మనస్సు గలవాఁడు, కోపముతోఁ గార్యములు ధర్మవిరుద్ధముగఁ జేయఁబూనెనేని యింక బలవంతు లగు నే రాజులు మిగుల నుగ్రాగ్రహమును మాఁపఁగలరు. వారికి నీవే మార్గదర్శి వగుదువు గదా.

సుగంధి. అరయంగ ధర్మవాద • మందుఁ గాని లౌకికా
చారమందుఁ గాని సర్వ • శాస్త్రబోధనంబునన్
ధారణన్ భవత్సముండు • దానవామరాళులన్
వీరవర్య ! లేఁడు సుమ్ము • నీవె మేటి వన్నిటన్. ౧౧౭

అర్థములు. అరయంగన్ = విచారింపఁగా- బోధనంబునన్ = జ్ఞానమందు- ధారణన్ = జ్ఞప్తియం దుంచుకొనుట- భవత్సముండు = నీతో సమానుఁడు.

తాత్పర్యము.

చక్కఁగా విచారించి చూచిన ధర్మముగ వాదించు విషయమందుఁ గాని, లోకవ్యవహారము నడపుట యందుఁ గాని, సర్వశాస్త్రముల జ్ఞానమందుం గాని, చదివిన దానిని జ్ఞప్తియం దుంచుకొనుటయందుఁ గాని, దేవతలందుఁగాక దానవులందుఁ గాని నీతో సమానుఁడొక్కఁడును లేఁడు. ఏ విషయమందైనను నీవే గొప్పవాఁడవు.

క. ఈకోఁతిఁ జంపితేనియు, నే కార్యము గలుగు? ఏది • నెవ్వం డంపెన్
వీనిని నవ్వానిని శిక్షాకలితుం జేయు టొప్పు • ఖ్యాతి నొసంగన్. ౧౧౮

అర్థములు. శిక్షాకలితున్ = దండింపఁబడిన వానిని.

తాత్పర్యము.

వీనిని జంపితి వనుకో - దానివలన గలుగు లాభమేమి ! విరోధ మంతతోఁ దీఱునా ! కావున వీనిని బంపిన వాఁడెవ్వఁడో వానిని దండించినఁగదా లాభము గలదు. పగ యడఁగును. కీర్తి హెచ్చును. చెట్టులే యుంచి గేదె నొక్క కొమ్మను గొట్టిన లాభమేమి !

క. ఘనుఁడైన సుజనుఁ డైనం గొలువునకై చిక్కి పరుల • నుం దజ్జనముల్
పలికిన పలుకులు నొంపెనఁ, బలికెడు సద్వార్తఁ జంప • బ్రావ్యం బగునే! ౧౧౯

తాత్పర్యము.

మంచివాఁడో, చెడ్డవాఁడో కడుపుకూటి నిమిత్తము పరులకు లోఁబడి వారు చెప్పిన మాటలు మఱియొకరికిఁ జెప్పెడు దూతను జంప వచ్చునా !

సీ. ఇతని నీవు వధించి • తేనియు జలనిధి, దాఁటి రాఁజాలిన • దర్పఘనుఁడు
వేఱొక్కరుఁడు లేఁడు • వీఁ డిట్లు మడిసిన, రాజపుత్రులకు నీ • రాజుఁ దెలిపి
వారిని గొనివచ్చు • వాఁడును గలుగండు, కాన యుద్ధమువరాదు • కలుగఁ దేదు
యుద్ధప్రియుండవు • యుద్ధమునిక్కంత, రసులు నీ భటులు దుః • ఖ్యియులు సుమ్ము
తే. యుద్ధముఁజూడగ దేవత • లత్తికేని, ఘోర సంగ్రామ మహాను • భూతి ముదము
గాక నీయట్టివానికిఁ • గడుఁ బ్రేయ, కనుక నే దూతను జంపకు • మసురనాథ! ౧౨౦

అర్థములు. మడిసినన్ = చచ్చినయెడల, ఓజ=విధము - యుద్ధ సము

రణకర్కశులు = యుద్ధమునందు విశేషము ప్రీతిగలవారు, దుర్జయులు = జయింప రానివారు.

తాత్పర్యము.

ఇతని నీవు చంపితివా సముద్రము దాటి రాఁగల బలశాలి మఱి యొక్కఁ డుండఁడు. నీ దిక్కుఁడు జన్మనా యీ వార్త రామలక్ష్మణులకుఁ దెలిపి వారినిఁ దీసుకొని వచ్చువాఁడును గలుగఁడు. కావున యుద్ధప్రసక్తి లేకయే పోవును. ఇక్కడ నింత ఘోర కార్యము వీనిచే జేయించిన దానికై వారిని నీవు దండింప వలసి యున్నది. కావున యుద్ధము మానుపని చేయరాదు. నీవు యుద్ధమునందాసక్తి గలవాఁడవు. యుద్ధమనిన భయమను వాఁడవుగావు. నీ భటులో యుద్ధ మెప్పుడెప్పుడు వచ్చునా యని యెదురు చూచుచుండుఁ ప్రీతి గలవారు. యుద్ధమునందు జయింప రానివారు. ఇఁక యుద్ధమునకు నీవు జంకనేల ? కావున నిప్పుడు కొఱవలైన వారం దఱు దండెత్తి వచ్చినను యుద్ధము చేయుట యందుత్సాహమును వహించు కొనఁగలరు. దానిని నీవు తప్పింపఁ జాలరాదు. కావున మాటను జంపకుము.

క. హితులు మహామతులు సమాహితులు కులోద్భవులు శస్త్ర • భృత్ప్రాగ్రసరుల్
జితకాశులు యోధులు సం,భృతులు భవత్సైన్యపతులు • మేటిబలాఢ్యుల్.

హితులు = నీ మేలు గోరినవారు - మహామతులు = గొప్ప యాలోచన చేయఁగలవారు, సమాహితులు = దానమానాదుల వశపఱుపఁబడినవారు - కులోద్భవులు = గొప్ప వంశమునఁ బుట్టినవారు - శస్త్రభృత్ = ఆయుధములు ధరించిన వారియందు - ప్రాగ్రసరుల్ = శ్రేష్ఠులు - జితకాశులు = యుద్ధమునందు జయమును బొందువారు - ఏకవచనము జితకాశి - సంభృతులు = నీచే యుద్ధమునకై జీతములు గొని భరింపఁబడువారు.

తాత్పర్యము.

నీ సేనానాయకులు, నీ మేలు గోరువారు, మంచి యాలోచనలు సేయువారు జీతములు బహుమానము లిచ్చి చేపట్టఁబడినవారు, గొప్ప వంశములఁ బుట్టిన వారు, ఆయుధములు ధరించువారిలో శ్రేష్ఠులు, యుద్ధములందు జయించు స్వభావము గలవారు, చక్కఁగ యుద్ధము చేయఁగలవారు; నీచే పోషింపఁబడువారు, గొప్ప బలవంతులు.

క. వలసినచోఁ గొందఱు తమ, బలములతో నాటి సెట్టి • పార్థివప్రగుల్
నిలిచిన చోటికిఁ జని తమ, బలములు ప్రకటించు టదియు • పౌరుష మధిపా !

తాత్పర్యము.

రాజసమూహముల మీఁదఁ బగసాధింపవలె నని తలంపు గలదేని కొందఱు తమ సేనలతో దండెత్తి వారున్నచోటికిఁ బోయి తమశక్తి సామర్థ్యములు చూపించుట పౌరుషముగాని యొక క్రోఁతిని దండించుట పౌరుషము గాదు. మేలుగాదు.

—• ౫౩ వ సర్గము. రావణుఁడు హనుమంతుని తోఁకఁ గాల్ప నాజ్ఞఁ జేయుట. •—

చ. అన విని నీవు పల్కినది • యంతయు సత్యము, దూతఁ జంపుటల్
నయమును గాదు, వీనటయు • సమ్మతి గా, దొకశిక్ష వీనికిన్
దనుఁ దొడరింపఁ, గ్రోఁతులకు • సమ్మతభూషణ మౌటఁ దోఁక దా
నిని దెగఁగాల్చి పుచ్చుటను • విప్పులతేజ యుక్తార్థదండన మౌ. ౧౧౯౭

అర్థములు. నయము=నీతితోఁ గూడినది-సమ్మత భూషణము= ఇష్టమైన యలంకారము.

తాత్పర్యము.

విభీషణా! నీవు చెప్పినదంతయు సత్యము. దూతను జంపుట రాజనీతికి దగిన కార్యము గాదు. వీని నూరక విడిచి పెట్టుటయుఁ దగదు. వీని కేదియో యొక శిక్ష విధింపవలెను. క్రోఁతులకుఁ దోఁక యిష్టమైన యలంకారము. కావున దానిని గాల్చి పంపుట వీనికిఁ దగిన దండన మగును.

తే. అంగవైరూప్యకర్శితుఁ • డైన వీనిఁ, జూచి యీతని చుట్టములు • సుహృదు లెల్ల
నవ్వుదురు గాక వీని నీ • నగరమునను, దోఁకఁ గాల్పుచుఁ ద్రిప్పుఁడీ • తూర్ణముగను.

అర్థములు. అంగవైరూప్య కర్శితుఁడు=అవయవములు చెడుటచే దుఃఖించువాఁడు- సుహృదులు = మిత్రులు- తూర్ణముగను = శీఘ్రముగ.

తాత్పర్యము.

అవయవములు విరూపము పొందుటచేఁ గృశించు వీనిని చూచి వీని చుట్టములు స్నేహితులు నవ్వవలె వీని తోఁక గాల్చుచు నీ యూరంతయు వేగముగఁ ద్రిప్పుఁడు.

సీ. అనుచు దశగ్రీవుఁ • డాజ్ఞ సేయఁగ విని, రాక్షసుల్ ప్రాఁతవ • స్త్రములు దెచ్చి
చమురునఁ దడిపి వా • లమునకుఁ జుట్టుచో, నెండుకట్టల రేఁగి • మండువహ్ని
విధమునఁ దనమేను • వృద్ధిచేయఁ గడంగె, వారును జాలరేఁగి • వాలమునకు
నిప్పు దగిల్చిన • నిష్ఠురామర్ష ప, రీతాత్ముఁడై వాత • సూతి చెలఁగి
తే. బాలభాస్కరుపగిదినై • వాలమునను, జుట్టుకొని యుండు నసురుల • నట్టి కొట్టెఁ
దోఁక గాలుట గనుచు న • త్యంత ముదము, గనిరి బాలురు వృద్ధులు • కాంత లెల్ల.

అర్థములు. నిష్ఠుర+అమర్ష + పరీతాత్ముఁడు = క్రూరమైన కోపముచే నావరింపఁబడిన మనస్సు గలవాఁడు- వాతసూతి = వాయుపుత్రుఁడు, అత్యంత ముదము = గొప్ప సంతోషము.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము రావణుఁ డాజ్ఞ చేయఁగా విని రాక్షసులు ప్రాఁత గుడ్డలు దెచ్చి చమురునందుఁ దడిపి తోఁకకుఁ జుట్టినప్పుడు ఆంజనేయుఁడు ఎండుకట్టలచే

విజృంభించి మండు వహ్ని వృద్ధిచెందునట్లు తనదేహము వృద్ధిచేయఁ దొడఁగెను. వారును శిలలేఁగి తోఁకకు నిప్పంటించిరి. అది చూచి హనుమంతుఁడు బాల సూర్యునివలెనైన మిగులఁ గోపించి యా తోఁకతోనే వారి నట్టె గొట్టెను. తోఁక గాలుచుండుట చూచి పిల్లలు, పెద్దలు, స్త్రీలు చాల సంతోషించిరి.

—• రాక్షసులు తోఁకఁ గాల్చుచుండ హనుమ దాలోచించుట •—

సీ. తనచుట్టు ముట్టి యా • దనుజాళి తేఁపఁగఁ, దనలోన ని ట్లని • తలఁచె హనుమ
కర్తవ్య మెద్ది యి•క్కాలంబునను నాకు, వీరు కట్టిరి గాక • కోరినంత
నా కడ్డమే తెంచి • వీరునఁ జాతుముల్, గాల రాచని వీరి • నేలఁబెట్టి
ధర్మహితార్థమై • పరఁగిన దేనియు; రావణాసురు నాజ్ఞ•రాక్షసులును

ఆ. నన్నుఁ గట్టి రిటు • నా కొనరించిన,వారు గార; యిది శు•భంబె చూడ;
రణమునందు నెల్ల • రాక్షసులను గూల్చ, నోర్కటు నేర్తునైన • నోర్చువాఁడ.

అర్థములు. కర్తవ్యము = చేయఁదగినది.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు రాక్షసు లందఱు చుట్టుకొని బాధింపఁగా హనుమంతుఁ డిట్లు లాలోచించెను. వీరు నన్నుఁ గట్టిరి గదా! ఇప్పుడు నేను చేయఁదగిన పని యేమి ? నేను విడిపించుకొనవలెనను నవిన వీరు నా కడ్డమా? ప్రతీకారముఁ దీసికొని వీరి నందఱను నేలఁ బెట్టి చాల రాపనా ? అయినను ఆక్రోశించుటకు సమయముగాదు. ధర్మ మేది మేలో యది నే నాలోచింపవలయును. ఇంతేను వీరి నిప్పుడు నేనేల గొట్టవలె ! రావణాసురు నాజ్ఞప్రకారము వీరు నన్నుఁ గట్టి నా కేమియుఁ గీడు చేసిన వారు గారు. మేలే చేయుచున్నారు. ఈ రాక్షసుల నందఱను గొట్టవచ్చును. గాని సహించు కొనెదను. ఏలనఁగా :—

తే. రాత్రివేళను మర్కట•రమ్యంబు తెల్లఁగు, సాధ్యపడ దయ్యె నెల్లను • జక్కఁజూడ
నే విశాలయమం బొప్ప • నెల్లఁ జూడ, నవవిధ ర్తులు నయ్యెడి • హర్ష మొసఁగు.

తాత్పర్యము.

కోటలు కట్టిన విధము రాత్రివేళ చక్కఁగాఁ జూడ సాధ్యపడినది గాదు. ఈ యుదయ కాలమున నంతయుఁ దిరిగి చూచితినేని రాజున కది సంతోషకరముగ నుండును.

ఉ. కావున వీరు నన్నుఁ బెను•కట్లను గట్టినఁ గట్టనిమ్ము, మై
కావర మెత్తి కాల్చినను • గాల్పఁగ నిమ్మటు నిట్లు లీప్పిరా
పావని నిప్పు నిమ్ము, హృద•యవ్యథ యేమియు లేదు, దైత్యచే
ష్టావిసకీత వర్తనల • సర్వముఁ దీర్చెద నక్షితో వెసన్.   ౧౧౭౫

తాత్పర్యము.

కావున నన్ను వీరు త్రాళ్లచే బిగిచి కట్టినా కట్టనిమ్ము, గర్వించి నా దేహమును గాల్చినా కాలుపనిమ్ము. ఆ ప్రక్క కీ ప్రక్క కీడ్చినా యీడ్వనిమ్ము. మనస్సున నాకేమియు బాధ లేదు. వీరి విపరీత చేష్టల నన్నిటిని వడ్డితోఁ గూడ నప్పుతీర్చెదను.

ఉ. ఇప్పగిదిం దలంచునెడ • నంతయుఁ గేరుచు రాక్షసాగ్రణుల్
దప్పక శంఖభేరినిన•దంబులతోఁ బురి వాడవాడలన్
ద్రిప్పిరి త్రొప్పి రంతయును • దిట్టిరి కొట్టిరి కొంద ఱార్చుచున్
జప్పటు లొప్పఁ గొందఱును • సంభ్రమ మారఁగ వెంట నంటఁగన్. ౧.౨౦౦

తాత్పర్యము.

హనుమంతుఁ డిట్లు లాలోచించు చుండఁగా రాక్షసులు విజృంభించి శంఖములు భేరులు వాయించుచు వాడ వాడఁ ద్రిప్పిరి, త్రొప్పిరి, కట్టిరి, కొట్టిరి, తిట్టిరి. కొందఱఱచుచుఁ జప్పట్లు కొట్టుచుఁ గూడవచ్చిరి.

చ. హనుమ యథాసుఖంబుగను • నాశరపంక్తులు వెన్నడింపఁగాఁ
గనుఁగొనెఁ దత్పురంబునను • గ్రంతియుఁ గ్రంతయు సందు సందు నో
య్యనఁ జని వాడ వాడయును • నాయతవీథులు గూఢదేశముల్
ఘనగృహకాంతరంబులు న•గారములున్ విలసద్విమానముల్. ౧.౨౦౧

అర్థములు. ఆశరపంక్తులు=రాక్షసుల గుంపులు- వెన్నడింపఁగా=వెంటఁ రాఁగా- క్రంతియు=రచ్చ- సందు = సన్నత్రోవ, గూఢదేశముల్ = రహస్య ప్రదేశములు, ఘనగృహ-కాంతరములు = పెద్దయిండ్లకుఁ గల రహస్యపుఁ ద్రోవలు - 'ప్రచ్ఛన్నం ద్వారమంతరే' అని వైజయంతి. అగారములు=సాధారణ గృహములు - విమానములు=మేడలు.

తాత్పర్యము.

రాక్షసులు వెంట రాఁగా హనుమంతుఁడు కష్టమనునది లేక, యా నగరంబున సందు సందు, గొంది గొంది, వాడ వాడ, వీథి వీథి, రహస్య ప్రదేశములు, పెద్ద యిండ్లకుగల దొంగత్రోవలు, సాధారణ గృహములు, పెద్ద మేడలు తిరిగి తిరిగి చూచెను.

మ. ఇతఁడే చారుఁడు చూడుఁ డోయసుర లం • చెత్తెత్తి రక్షోభటుల్
వితతారావము నింప గుంపు లగుచున్ • వృద్ధుల్ శిశుల్ స్త్రీలు దీ
పితలాంగూలు సమీరనందనుని సం•ప్రీతిం గనన్ వచ్చి, రా
వితమున్ గొందఱు రాక్షసాంగనలు వృ•థ్వీప్రవృత్తితో జానకీ! ౧.౨౦౨

అర్థములు. చారుఁడు = వేగువాఁడు, ఎత్తెత్తి = గొంతెత్తి-బిగ్గఱగా, వితతారావము = విస్తారధ్వని, దీపితలాంగూలు = మండుచున్న తోఁకగలవాని, వితమున్ = విధము.

తాత్పర్యము.

ఓ రాక్షసులారా ! వీఁడే మన యూరికి వచ్చిన వేగులవాఁడు. రండు.

చూడుఁడు. అని గొంతెత్తి గట్టిగా రాక్షస భటులు కేకలు వేయఁగా పిల్లలు పెద్దలు ముసలివాళ్ళు గుంపులు గుంపులుగా వచ్చి తోఁక గాలుచున్న హనుమంతుని సంతోషముతో వచ్చి చూచిరి. వారిలోఁ గొందఱు రాక్షసస్త్రీలు పరుగెత్తిపోయి సీతాదేవితో.

క. ఎఱ్ఱని ముఖంబుతో గుజ్జుగుజ్జని నీతోఁ బల్కు•క్రోఁతిని నసురుల్
బిఱ్ఱుగఁ గట్టియుఁ దోఁకను, జఱ్ఱనఁ గాల్చుచును బురముఁ • జుట్టెద రతివన్.

తా త్ప ర్య ము.

జానకీ! యెవఁడో యెఱ్ఱని ముఖముతో గుజ్జు గుజ్జని నీతో ముచ్చటలాడిన యా క్రోఁతిని బట్టుకొని రాక్షసులు బిఱ్ఱుగఁగట్టి తోఁకను మఱ్ఱని కాలుచుచు నూరిలోఁ ద్రిప్పుచున్నారే యని చెప్పిరి.

దీనివలన వీరు సీతాదేవి కావలికత్తె లనియు, సీతాంజనేయుల సంభాషణమును కొందఱు వినుచుండిరనియు వారి మాటలు వారి కర్థము కాలే దనియు నేర్పడెను.

--- • సీతాదేవి యగ్నిహోత్రునిఁ బ్రార్థించుట. • ---

తే. మంగళాత్మిక సతి యాత్మ•మరణతుల్య
మైన వాక్యము విని వికచాంబుజాక్షి
శోకసంతప్త యయి కపి•శుభముఁ గోరి
హుతవహుని గూర్చి యిట్లని • నుతి యొనర్చె. ౧౨౦౪

అర్థములు. మంగళ+ఆత్మిక = హనుమంతుని మేలుకోరు మనస్సుగలది. ఆత్మమరణతుల్యము = తన చావుతో సమానము- హనుమంతుఁడు చచ్చినా తాను చచ్చినట్లే యని తలఁచునది. వికచాంబుజాక్షి = వికసించిన కన్నులు గలది. శోకసంతప్త = వ్యసనముచే మిగులఁ దపించినది. హుతవహునిన్ = అగ్నిహోత్రుని, నుతి = స్తోత్రము.

తా త్ప ర్య ము.

హనుమంతుని మేలుగోరుచున్న పతివ్రత యగు సీతాదేవి ముందు హనుమంతుని పరాక్రమము, రాక్షసవధ విని సంతోషముతో వికసించిన కన్నులు గలదై యుండినది. ఇప్పుడీ తన మరణముతో సమానమైన వార్త విని మిగుల వ్యసనపడి యాయన మేలు గోరి యగ్నిహోత్రు నిట్లు ప్రార్థించెను.

తే. భర్తృశుశ్రూష యొనరించు•పడఁతి నేని, దపములను నిష్ఠ సలిపిన•తరుణి నేని
నేఁ బతివ్రత నగుటయు•నిక్క మేని, హనుమకొడ శైత్య మూనుమీ•యగ్ని దేవ!

తా త్ప ర్య ము.

నేను పతిసేవ చేయు స్త్రీనై యుంటినా, నేను దపమును నిష్ఠతో సలిపి యుంటినా, నేను నిజముగాఁ బతివ్రతనై తినా, యగ్నిహోత్రుఁడా! హనుమంతునకు శీతలుండ వగుము.

క. ఇనకులతిలకుం డగు రా•మునకు న్నామీఁదఁ గరుణ • మొనయున యేనిన్
గన భాగ్యశేష నేనియు, హనుమనెడన్ శీతలుండ•వగుము హుతాశా! ౧౨౦౬

తాత్పర్యము.

సూర్యవంశము వారిలో శ్రేష్ఠుఁ డగు శ్రీరామచంద్రమూర్తికి నా మీఁద దయ గలదేని, నాకింకను గొంచెము భాగ్య మనుభవించు నదృష్టము గలదేని యగ్ని దేవా! హనుమను శీతలుండ వగుము

క. ఘనమతి రాముని కూటమి, ననవరతముఁ గోరుదాన • ననుచున్ శుభశీ
ల న టంచు నతఁడు నమ్మిన, హనుమనెడన్ శీతలుండ • వగుము హుతాశా!

తాత్పర్యము.

గొప్ప మనస్సుగల రామచంద్రునితోడి సాంగత్యము నే నెల్లవేళఁ గోరుచుండు దాన నని, మంచి నడవడి గలదాన నని హనుమంతుఁడు నమ్మియుండెనా యాయనకు నగ్నిదేవా శీతలుండ వగుము.

తే. సత్యసంగరుఁ డైన భా•స్కరసుతుండు
సరగ సుగ్రీవుఁ డిట వచ్చి • సతము నన్ను,
ముంచు శోకాబ్ధినుండి దా•టించు నేని
హనుమనెడ శైత్య మూనుమీ • యగ్నిదేవ! ౧౨౦౮

తాత్పర్యము.

వంచన లేక యుద్ధము చేయుసుగ్రీవుఁడు శీఘ్రముగ నిటకువచ్చి, విడువక నన్ను బాధించు నీ శోక సముద్రమునుండి దాటించుట సత్యమేని యగ్నిదేవా! హనుమంతుని యెడ శీతలుండ వగుము.

హనుమంతుని విషయమున నగ్నిహోత్రుఁడు చల్లవాఁడయ్యెనా యివన్నియు సత్యము లని భావము.

రామచంద్రమూర్తి బ్రహ్మాస్త్రము సంధించి చిన్న రూపు మాపెద నని బెదరించినను సముద్రుఁడు నా స్వభావగుణము నేను విడువ నని చెప్పఁగలిగెను గాని సీతాదేవి మాట మాత్రమునఁ దన దాహకశక్తి వదలి యగ్ని చల్లపడెను. ఎంతటి మహాత్ములకైనను బురుషులకు సాధ్యము గానిది, పతివ్రత లగు స్త్రీలకు సుసాధము లని యెఱుంగ నగు.

కొంద ఱీ యశోకవనమున నుండునది యింద్రజాలపు సీత యని. యది మాయా రూప మని వ్రాసియున్నారు. మాయారూపములను రావణుని ధ్వస్తము చేయఁగల దను శక్తియు, నగ్నిహోత్రుని జల్లపరచఁ జేయు పాతివ్రత్యమహిమయుఁ గలుగునేమో పాఠకు లాలోచింపవలెను. ఈ మాయాసీత పతిశుశ్రూష చేసినది కాదు. తపము లాచరించినది లేదు. ఇట్టి మాయాసీత మాటలకు నగ్నిహోత్రుఁ డెట్లు చల్లపడెను. ఈ మాయాసీత భాగ్యశేషగాదు. సీత నగ్నిహోత్రములోఁ బ్రవేశించినపుడు రూపు

లేక పోయెను. అవల సుఖ మనుభవించినది లేదు. కావున నీ మాయాసీత వాక్యము లెట్లు సత్యము లయ్యెను.

సుగ్రీవుడు మీ మాయాసీతను దుఃఖమునుండి దాటించినవాడు కాడయ్యె. కావున నీవు యథార్థసీతవే కాని మాయాసీత గాదు.

అష్టాక్షర మంత్రమందు (౧) ప్రణవము (౨) నమస్సు. (౩) చతుర్థీ విభక్తి యుక్తమైన నారాయణపదము గలవు. అందు ప్రణవము జీవాత్మ పరమాత్మకే యుపకరణము, ఆయన సేవకే జీవాత్మ వినియోగపడవలయు నని తెలుపును. (౨) నమస్సు, స్వాతంత్ర్య రాహిత్యమును కేవల పారతంత్ర్యమును దెలుపును. (౩) భగవత్ప్రియమైన భాగవత సేవ దెలుపును. భాగవతసేవ భగవత్ప్రీతికరము. ఈ విషయములు పూర్వకాండముల వివరింపబడెను. ఈ మూటియందు మొదటిది లక్ష్మణుడు, రెండవది భరతుడు, మూడవది శత్రుఘ్నుడు ననుష్ఠానముచే దెల్పిరి. ఈ మూటిని సీతాదేవి యొక్క తెరఁగ యనుష్ఠించి చూపెను. ఎట్లన "ఉర్వీజ నీవును గూడి యేగుచున్ గొండల కోటులన్ విహరింపగోరియు యున్నను మేలుగొన్న కోదండ ధారుడనై మెలఁపు దాలిచి సర్వము సేవ తీర్చెదన్" (అయోధ్య.౨౪౭) అని చెప్పి యా ప్రకారము యావజ్జీవము 'లక్ష్మణుడు శుశ్రూష చేయుచుండెను. భరతుడు "ఈ రాజ్యము నేను రాముని విట్టగుటన్ నీవ చెప్పుమీ ధర్మగతిన్" (అయోధ్య ౧౧౫) అని చెప్పి కేవల పరతంత్రుడై రాముడు లేని యయోధ్య యందుండ నొల్లక పల్లెటూర వానప్రస్థునివలె వసించెను.

శత్రుఘ్నుడు (అయోధ్య.౨) రామపరతంత్రుడై భాగవతుడైన భరతునకు ప్రీతికరముగ వర్తించుచుండెను.

సీతాదేవి భర్తృశుశ్రూష నొనరింప పడకలేదని యని తెలిసి తన రామ కైంకర్యమును స్థిరపఱిచెను. రావణుని దగ్ధము చేయనని, హనుమంతుని వెంట రానని చెప్పి యట్లు చేయుటచే, దాను స్వతంత్రురాలఁగా నని తెలిపి తన పారతంత్ర్యమును బ్రకటించెను. (౩) ఇప్పుడు రామదాసుడగు హనుమద్భాగవతునకు సహాయము జేయుంజేసి భాగవతప్రీతి కనఁబఱిచెను.

ధర్మసందేహము:— "శీతో భవ" చల్లగా గమ్ము అనిన మాత్రముననే యగ్నిహోత్రుడు చల్లనయ్యెను. అట్టులే "హతో భవ" చావుము అని చెప్పి యుండిన రావణుడు చచ్చియుండును. ఈ నిదర్శనముబట్టి యంతటి శక్తి యామె యందు గలదని యంగీకరింపవలసినదే. కాని రావణుతో నిన్ను దగ్ధుని జేయగలను గాని నా భర్త యాజ్ఞ లేదు. కావున నా తపస్సు వ్యర్థమై పోవుట నొల్లను. కావున నిన్ను రక్షింపనని చెప్పెనుగదా. హనుమంతుని రక్షించుటకు మాత్రము భర్తయాజ్ఞ గలదా ? దీని వలన దపోహాని లేదా.

పరిహారము : సీతాదేవి యీ కార్యమును దుష్ట-దుష్టోద్ధ లోభములకై

వశపడి చేయలేదు. ఇది పరహింసాత్మకమైనది కాదు. స్వధర్మ విరుద్ధమైనది కాదు. కావున దపోహాని లేదు. దయా యాధారముగాఁ గల పరోపకారము అవశ్యకర్తవ్య మైన మిత్రభాగవత భర్తృహితలక్షణముఁ స్త్రీలకు రక్షాకార్యము స్వధర్మము. భిక్షులను రక్షించుటయందు భర్తకుఁ గల స్వాతంత్ర్యము భార్యకుఁ గలదు. అడిగిన వఱకి భార్య భిక్షల కన్నము పెట్టవలసిన పని లేదు. దానికి భర్త యాజ్ఞ యనావశ్యకము. సీత సహధర్మచారిణి కదా. దీని వలనఁ బారతంత్ర్య హాని లేదు. ఆత్మరక్షార్థము ప్రవర్తించినది కాదు గదా. పారతంత్ర్య మనునది స్వరక్షావిషయమేఁ నే నిట్లు చేసెదనుఁ దీని నీ వంగీకరింపు మని భర్తకుఁ జెప్పలేదు. భర్త చేయవలసిన కార్యము తాను చేయలేదు. భర్త చేయవలసిన పని యాయన యాజ్ఞ లేక స్వతంత్రించి తాను జేసిననే పారతంత్ర్యహాని కాని స్వధర్మనిర్వహణమందు భర్తయాజ్ఞతోఁ బనిలేదు.

వధ స్త్రీ కార్యము గాదు పురుష కార్యము. అట్టిదానిని భర్త యనుజ్ఞ లేక తన సుఖమునకై స్వతంత్రించి చేసినఁ బారతంత్ర్యహాని. క్రోధమునకు వశపడుటచేఁ దపోహాని. నేను విడిచి పోవుచున్నాను. నిన్ను నీవు కాపాడు కొమ్మని వలుఁదు చెప్పి నట్లు రామచంద్రమూర్తి చెప్పలేదు. కావున సీతాదేవి చేసినది యుక్తకార్యముగాదు. ఇంతకు సీతాదేవి యగ్నిని ప్రార్థించెను గాని నా తపోబలముచే నీ విట్లుకమ్మని శాసింపలేదు.

—• అగ్ని చల్లనైనందుకు హనుమంతుఁ డాశ్చర్య పడుట. •—

సీ. అని చేయు సీతకు • హనుమంతుసేమముఁ, దచించుమనిశ్చయమున • వహ్ని ప్రదక్షిణశిఖుఁ డయి • తనరెను; దేవినై, వాలాగ్ని చుమఁ డయ్యె • వాయువపుడు ప్రాలేయమారుత • ప్రాయుఁడై వీచెను, హనుమయుఁ దనలోన • సంభ్రమమున ధగ ధగ మండియుఁ • దాపంబుఁ గూర్పఁడు, శీతలుండై వహ్ని • హేతు వేమొ
ఆ. తెలిసెఁ దెలిసె రామ • దేవునిమహిమను, మల నొకింత వార్ధి • మధ్యమునను గనుడు వక్రఁజంబు • గొనిరి విద్యుదియును, వరనిమహిమ యంది • యుంబు లేదు.

అర్థములు. ప్రదక్షిణ శిఖుఁడయి = ప్రదక్షిణముగాఁ దిరుగుచున్న శిఖలు గలవాఁడయి - ప్రాలేయ మారుత ప్రాయుఁడై = మంచు మీఁది నుండివచ్చు గాలివంటి వాఁడై.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము ప్రార్థించు సీతాదేవికి హనుమంతున కపాయము లేదని తెలుపు వానివలె నగ్నిశిఖలు ప్రదక్షిణముగఁ దిరుగు వాఁడయ్యెను. కాలుచున్న తోఁక మీఁదనుండి వచ్చుగాలియు వేఁడిగాక మంచుగాలి వచ్చునట్లు చల్లగా నామెపై వీచెను. ఇట్లు అగ్ని తన్నుఁ గాల్పక చల్లగా నుండుట చూచి హనుమంతు డాశ్చర్య పడి యిది యేమి యాశ్చర్యము, అగ్ని చల్లగానున్నాఁడు. దీని కేమి కారణము అని యాలోచించి తెలిసెఁ దెలిసెను. పూర్వము సముద్రముదాఁటి వచ్చునపుడు పర్వ

లేదు, సముద్రము సాహాయ్యము చేయుట చూచితిని. అది రామదేవుని మహిమయే కదా. ఇదియును నాయన మహిమయే. ఆయన నాకిచ్చిన రామముద్రిక నా తోక నుండి నన్ను నాపద లేకుండఁ గాపాడెను. ఇప్పుడు సీతాదేవి మాహాత్మ్యము నా యొద్ద నున్నది. అది నన్నుఁ గాపాడఁగలదు.

క. జలధియు మైనాకుండును, గరుణను శ్రీరామునట్లఁ • గాన్పించినకై
వడి నేల యగ్నియును దోఁ,కపడి శుభముం గూర్పకుండు • నాఁడు వలంకన్. ౧౨౧౦

తాత్పర్యము.

సముద్రుఁడు మైనాకుఁడు శ్రీరామునియెడ్ల కానుపించిన ప్రీతిని, నగ్నిహోత్రుఁడు నూత్ర నామేల కనఁబఱచకయుండును. ఇదియు రామచంద్రమూర్తి మహిమయే. తన కార్యము చేయు నాకు శ్రీరామచంద్రమూర్తి యేల యుపాయము కానిచ్చును. మేలే కలిగించును.

దీనివలన నిర్వంచనముగ రామకైంకర్యము చేయువారికి శ్రీరామచంద్రమూర్తి యపాయములు కానీయఁడు. సాహాయ్యమే చేయు నని భావము. ఇంటివిట్ల శ్రీరామచంద్రుని కైంకర్యము చేయు సమయంబున నిది యీ గ్రంథకర్తకు ననుభవ విదితమే. 'యత్ర రామో భయం నాత్ర నాస్తి తత్ర పరాభవ' యనుట మాటికి ముమ్మాటికి సత్యము.

క. సీతాసతి దయచేతను, సీతాహృదయేశు మహిమ • స్వీయసఖు తనూ
జాతుఁడ నగుటను నాయెడఁ, బ్రీతిం గొని పావకుండు • వేఁడిమి మానెన్. ౧౨౧౧

తాత్పర్యము.

పతివ్రతయగు సీతాదేవి దయచేతను, ఆమె భర్తయగు శ్రీరామచంద్ర దేవు మహిమచేతను, తన మిత్రుని కొడుక నగుటచేతను అగ్నిహోత్రుఁడు నాయందుఁ బ్రీతి గలవాఁడై వేఁడిమి చూపకున్నవాఁడు.

చ. అని తలపోసి కొంతవడి • యార్భటులన్ దెస లెల్ల నించి చి
వ్వున గిరిశృంగతుల్యమయి • పూర్వసుపర్వ నికాయహీన మై
తనరు పురంబు వాకిటికి • దాఁటి గిరీంద్రనికాశ దేహుఁ డా
హనుమఁడు హ్రస్వుఁ డైనను ద • మంతట బంధములెల్ల నూడినన్. ౧౨౧౨

అర్థములు. కొంతవడి = కొంతసేపు, ఆర్భటులన్ = సింహనాదములచే - గిరిశృంగ తుల్య మయి = పర్వతశిఖరముతో సమానమయి, పూర్వసుపర్వ నికాయ హీనమై = రాక్షసుల గుంపులేనిదై, గిరీంద్ర నికాశ దేహుఁడు = పెద్దపర్వతముతో సమానమైన దేహము గలవాఁడు - హ్రస్వుఁడైనను = పొట్టివాఁడు కాఁగా.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము కొంత సే పాలోచించి సింహనాదము చేసి పర్వత శిఖరమువలె నెత్తై రాక్షసులులేని లంకానగరద్వారము గోపురము మీఁదికి చివాలున దాఁటి

పర్వతమువలె నున్న తన దేహమును చిన్నదిగాఁ జేయుచుండఁగాఁ గట్టిన కట్లును వదులు పాఱి వా లంతట నదియే జాఱిపడిపోఁగా.

క. శ్రీమంతుఁ డాత్మవంతుం, డా మారుతిసంభవుం డ•హార్యసమం బా
భీమాకృతి మఱలం గొని,యీ మొయి నా మొయిని బాల•వీక్షించి తమన్. ౧౫౧౩

అర్థములు. శ్రీమంతుఁడు - ఆత్మవంతుఁడు = ఇవి రెండు మారుతిసంభవుఁడను పదమునకు విశేషణములు. శ్రీమంతుఁడు=లక్ష్మీ కటాక్షమునకుఁ బాత్రుఁడైనవాఁడు - ఆత్మ యనఁగా విష్ణువు - అయన యనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడైనవాఁడు - ఆత్మవంతుఁడు = లక్ష్మీనారాయణుల యనుగ్రహమునకు, అనఁగా సీతారాముల యనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడైన వాఁడు, మారుతిసంభవుఁడు = హనుమంతుఁడు - అహార్యసమంబు = పర్వతముతో సమానమైనది. భీమాకృతిన్ = భయంకరమైన యాకారమును - ఈమొయి నామొయి = ఈ ప్రక్క- నా ప్రక్క-

తాత్పర్యము.

సీతారాముల కటాక్షమునకుఁ బాత్రుఁడైన హనుమంతుఁ డీ ప్రక్క- నా ప్రక్క- చూచి పూర్వపు భయంకరాకారమును మఱలఁ గైకొని.

తే. తోరణాశ్రిత మైనట్టి•గొడ్డ కుదియ, సరగఁ గైకొని కావలి • సురవిరోధి
వారముల గాల్చి ప్రజ్వల•ద్వాలుఁ డగుచు, నంశుమాలినిఁ బోలి యు•ట్లాత్మ వెలుఁగుచు.

అర్థములు. తోరణాశ్రితము = ద్వారము నొద్ద నుండిన, సరగన్ = వేగముగ, ప్రజ్వలత్ + వాలుఁడు = మండుచున్న తోఁక గలవాఁడు, అంశుమాలిని = సూర్యుని, దీనివలన సూర్యుఁడు కొంచెము పైకి వచ్చినాఁ డని సూచన.

తాత్పర్యము.

ద్వారమునొద్ద నున్న గడియమ్రానును దీసికొని శీఘ్రముగ నందు కావలి యున్న రాక్షసులఁ జంపి తోఁక మండు చుండఁగా సూర్యునివలె నై యుట్లాలోచించెను.

—• ౫౪-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు లంకఁ గాల్చుట. •—

క. కర్తవ్యం బెది యిఁక నిట ? మార్తురులను దుఃఖపెడ • మఱి మఱి కలుగన్
వర్తింపవలయు సీతా, భర్తకు గార్యంబు సుకర•ము నగుటకున్. ౧౫౧౪

అర్థములు. కర్తవ్యంబు = చేయఁదగిన కార్యము, మార్తురులను = శత్రువులకు.

తాత్పర్యము.

ఇంక నేను చేయవలసిన పని యేమి! శత్రువులకు దుఃఖబాధ విశేషముగఁ గలిగింపవలయును. అట్లు చేసితినేని రామకార్యము సులభముగ నగును. లంకావాసులకు బాధ గలిగించితినేని యీ బాధ రావణునివలనఁ గలిగిన దని రావణునియెడ వారికి విరోధభావము వహింతురు. అప్పుడు వారిలో వారికి భేదము పుట్టును.

సీతను మఱల నిమ్మని చెప్పువా రుందురు. వినఁడేని రాముఁ డతని వహించు వా రేర్పడుదురు. కావున నీ రాక్షసులకు బాధ కలిగింపవలెను.

క. చెండితి నశోకవనమున్, ఖండించితి రాత్రిచరుల • కాండము సేనా
దండ మొకకొంత ద్రుంచితి, గండున దుర్గాళిఁ గూల్చు•కార్యమ మిగిలెన్.

తాత్పర్యము.

అశోకవనమును నాశము చేసితిని. ఇది రావణునకు వాని స్త్రీలకు నప్రియ కార్యము. దీనివలన స్త్రీలు రావణునకు సీత నిమ్మని యీతని వలన నీయనర్థము కలిగె నని చెప్పువారై యుందురు. కొందఱు రాక్షసులఁ జంపితిని. వారివారు రావణు నూపించు వా రగుదురు. సేనలోఁ గొంచెము భాగము నాశము చేసితిని. వీరికి స్థానమైన కోటలు, బురుజులు మిగిలి యున్నవి. వానిని గూల్చ వలయును.

ఉ. ఇంచుక యత్నమూని పుర • మిండ్లను నాశము సేయ మత్క్రియా
సంచయ మింతయున్ ముగియు • సార్థక మయ్యెడు మచ్ఛ్రమంబు; నా
లోంచిన హవ్యవాహునకు • నాహుతి సేయుట న్యాయ్య మీ గృహో
దంచితపత్తనం బనుచుఁ • దద్భవనాళిపయిం జరించుచున్. ౧౩౧౭

అర్థములు. మత్క్రియాసంచయము=నేను చేయవలసిన పనులు - సార్థకము= ప్రయోజనముతోఁ గూడినది, మచ్ఛ్రమంబు = నేను పడిన కష్టము - నాలోఁచిన= తలఁచి కొన యున్న, హవ్యవాహునకున్ = అగ్నికి - గృహోదంచిత పత్తనము = ఇండ్లచేఁ బ్రకాశించు నగరము - తత్+భవనాళిపయిన్ = ఆ యిండ్ల మీఁద,

తాత్పర్యము.

ఇంకఁ గొంచెము ప్రయత్నము చేసి యీ నగరమును నాశము చేసితి నేని నేను చేయవలసిన కార్యము లన్నియు ముగియును. నేను బడిన శ్రమము ఫలించిన దగును. నాకు నుపకారము చేయు నగ్నిహోత్రునకుఁ బ్రత్యుపకారముగ నా తోఁక కొన నుండు నగ్నిహోత్రునకు నీ యిండ్లన్నియు నాహుతిగా నిచ్చుట న్యాయ్య మగును. అని యీ యిండ్ల మీఁద తిరుగ నారంభించెను.

క. కంపాయుతతోయదమునఁ, గంపింపక హనుమ లంకఁ • గలయిండ్లను
దంపునఁ గాల్చుచు దాహన, లంపటుఁడై తిరిగెఁ గోట•లన్ సౌధములన్.

అర్థములు. కంపాయుత తోయదము=మెఱుపులతోఁడి మేఘము, కంపింపక= సంకేహ భయములచేఁ జలింపక, దాహన లంపటుఁడై = కాల్చుటయం దాసక్తి గలవాఁడై.

తాత్పర్యము.

మెఱుపులతోఁడి మేఘమువలె జలింపక హనుమంతుఁడు లంకలోఁగల యిండ్లు కోట తోఁట మేడ మిద్దె, సూచికినవాఁడై సర్వము కాల్చుటయం దాసక్తి గలవాఁ డయ్యెను.

సీ. మంత్రిప్రహస్తుని • మందిరంబున మహా, పార్శ్వుని గృహమున • వజ్రనాభు
సదనంబునను శుక•సారణాలయములు, నింద్రజిత్తు వసించు • నింటియందు
జంబుమాలి సుమాలి • సౌధశిఖంబుల, రశ్మికేతుని వాటి • రవివిరోధ
హ్రస్వకర్ణుల భవ • నాంగణంబులయందు, దంష్ట్రిరోమశ మత్త•తలములందు
తే. వలను మెఱసి యుద్ధోన్మత్తు•నిలయమందు, నల ధ్వజగ్రీవదైత్యగే•హంబునందు
ఘోరహస్తిముఖాఖ్యుల•కూటములను, నోజ మెఱయ విద్యుజ్జిహ్వుఁ • డున్నపట్టు.

అర్థములు. మందిరము- గృహము- సదనము- ఆలయము- భవనము- నిలయము- గేహము- కూటము- వీఁడు వాసతలము- వీని కన్నిటికి నిల్లని యర్థము. ప్రహస్తుఁడు, ముఖ్యమంత్రి గావున 'ప్రథమాం పిబతే వహ్ని' యన్నట్లు మొదటవాని యింటికే చిచ్చుపెట్టెను.

తాత్పర్యము.

ప్రహస్తుఁడు, మహాపార్శ్వుఁడు, వజ్రనాభుఁడు, శుకసారణులు, ఇంద్రజిత్తు, జంబుమాలి, సుమాలి, రశ్మికేతుఁడు, సూర్యశత్రు, హ్రస్వకర్ణుఁడు, దంష్ట్రిఁడు, రోమశుఁడు, మత్తుఁడు, యుద్ధోన్మత్తుఁడు, ధ్వజగ్రీవుఁడు, హస్తిముఖుఁడు, విద్యుజ్జిహ్వుఁడు, కరాళుఁడు, పిశాచుఁడు, శోణితాక్షుఁడు, కుంభకర్ణుఁడు, మకరాక్షుఁడు, కుంభుఁడు, బ్రహ్మశత్రువు, నికుంభుఁడు, యజ్ఞశత్రువు వీరలుండు నిండ్లకు నిప్పుపెట్టెను.

తే. పొలుపుగఁ గరాళుని పిశాచు • శోణితాక్షు, కుంభకర్ణుని మకరాక్షు•కుంభు బ్రహ్మ
శత్రుని నికుంభు మఱి యజ్ఞ•శత్రు వాసగేహములను నెల్లవహ్ని • గాలిచెఁ గపిసి,

[ఈ పద్యమునకు ౧౭౧ పద్యమునకుఁ గలిపి తాత్పర్యములు వ్రాయఁబడినవి.]

చ. విడిచి విభీషణాలయము • వేమఱుఁ గ్రమ్మఱి యొక్కఁ జేసియున్
విడివడకుండఁ దక్కఁ గల•వీడుల నన్నిటిఁ గాల్చి యంతటన్
గడచి మహార్హరత్నకన•క ప్రకటోజ్జ్వలభూషణావళిన్
గడు బెడఁగైన రావణు న•గారమునన్ దహనంబుఁ గొల్పుచున్. ౧౭౨

అర్థములు. విడివడకుండఁగన్ = వదలి పోకుండునట్లు, మహార్హ = మిగుల వెలగల- రత్నకనక = రత్నములచే, బంగారుచే - ప్రకటోజ్జ్వల భూషణావళిన్ = విస్తారముగఁ బ్రకాశించు నాభరణములచే- కడుబెడఁగు = మిగుల నందమైన.

తాత్పర్యము.

సీతాపహరణమునాఁడు వని విని యుండుటచేతను, తన పక్షమున ధర్మమార్గమున రావణునితో వాదించుటచే ధర్మాత్ముఁ డని తెలిసి యుండిన కారణముచే విభీషణుని యిల్లు మాత్రము కాల్చ లేదు. తక్కిన యిండ్లన్నియుఁ దగులఁబెట్టెను. ఆ పిమ్మట మిగుల వెలగల బంగారు మణుల సొమ్ములచే నలంకరింపఁబడిన రావణు నింటికిఁ జిచ్చుపెట్టెను.

క. కల్పాంతజలదగర్జా; కల్పం బగు నాద మడరఁ • గపి కేఁగి నిజా
నల్పజవ మారఁ జిచ్చును; గొల్పెను బెనుగాలి విసర • ఘోరస్ఫుటంగన్. ౧౨౨

అర్థములు. కల్పాంత = ప్రళయకాలము కడపటి, జలద = మేఘముల యొక్క, గర్జాకల్పము = ఉఱుములతో సరిపోలిన, కల్పప్రత్యయము కొంచెము తక్కువగా సమత్వమును దెలుపును. నిజ = తనయొక్క - అనల్ప = గొప్పదగు, జవము = వేగము, అరన్ = అతిశయింపఁగా.

తాత్పర్యము.

ప్రళయకాల మేఘ ధ్వనివంటి ధ్వని వ్యాపింపఁగా వానరుఁడు విజృంభించి సింహనాదము చేయుచు, గాలి బలముగ వీచు చుండఁగా మిగుల వేగమునఁ జిచ్చు తగిలించెను.

క. చిటులు చుఁ బేలు మనుచుం, బొటులు చుఁ బటపట మటంచు • వివిధమణిరతిన్
స్ఫటికంబుల గొన జారెడి, కిటికీలును మేడ లిండ్లు • క్షితిపైఁ గూలెన్. ౧౨౩

తాత్పర్యము.

స్పష్టము.

క. కాలి విమానంబులు ధరఁ, గూలుట మాపట్టె సుకృత•కోటులు క్షీణన్
గూలెడి సిద్ధభవనముల, పోలిక నెల్లెడల నసుర•పురవరమందున్. ౧౨౪

అర్థములు. విమానంబులు = పెద్దమేడలు. మాపట్టెన్ = కనఁబడెను, సుకృతకోటులు = పుణ్యసమూహములు, క్షీణన్ = క్షీణింపఁగా.

తాత్పర్యము.

లంకయందుఁ గాలి నేలఁబడు పెద్దమేడలు, పుణ్యము లన్నియు క్షీణింపఁగా నేలఁగూలు సిద్ధుల యిండ్లవలె నుండెను.

ఉ. మండెను నిండ్లకై కడుపు • మండఁగఁ బర్విడి వచ్చి వేఁడిమిన్
దండను జేర లేక మసి • నాశన మయ్యెను విత్తముల్ గనన్
గుండెలు బ్రద్దలైనను ధి•గుల్ గొని యేడ్చెడివారు హా! యటం
చుండెడివారు మొత్తుకొను • చుండెడివారు భ్రమించువారుగన్. ౧౨౫

అర్థములు. దండను = సమీపమునకు, మసి = బూడిద, విత్తముల్ = ధనములు.

తాత్పర్యము.

స్పష్టము.

చ. తిమతిమ యిండ్లు కాచికొన • దవ్వుల నుండియుఁ జూచువారుఁ, బెం
డ్లములును బిడ్డలున్ మఱియు • లక్ష్మిన లాగెడివారు, వారికై
తెమకము మీఱ లోనఁ జని • తాముసు గాలెడివారు, ధూమసం
తమసమునందుఁ జిక్కువడ • దారిఁ గానమివారును, నేడ్చు వారలున్. ౧౨౬

అర్థములు. కాచికొనన్ = రక్షించుకొనుటకు, దవ్వులనుండి = దూరము నం దుండి, ఇతరులయిండ్లు కాలుచుండఁగా జూడఁబోయినవారు తమ యిండ్లు కాలు చున్న వని వార్తరాఁగానే పరువెత్తి రని భావము, లబ్బొస లాడెడివారు = లబ లబ కొట్టుకొనువారు, ధూమసంతమసము = పొగవలనఁ గలిగిన చీఁకటి.

తాత్పర్యము.

స్పష్టము.

క. కటకట! కపిరూపున ము,న్నటివైరము దీర్చికొనఁ గ • ణంగెను దహనుం
డిటు లని మొఱలిడువారల యు, ప్పటి యులివు దిగంతరాళ • భాగము నిండెన్. ౧౨౬

అర్థములు. కణంగెను = ప్రయత్నించెను, ఉలివు = ధ్వని, దిగంతరాళ భాగము = దిక్కులకు నడుమనుండు ప్రదేశము.

తాత్పర్యము.

అయ్యయ్యో! పూర్వము రావణుఁడు తన్ను పెట్టిన బాధ తీర్చుకొనుటకై యగ్నిహోత్రుఁడు నేఁడు క్రోఁతి వలె వచ్చి పగ దీర్చుకొను చున్నాఁడు. అని యను వారల ధ్వని యాకాశము నిండెను.

చ. పరువడిఁ జుట్టు ముట్టుకొనఁ • బావకకీలలు కొంద ఱంగనల్
విరిసిన కేశపాశములు • వ్రేలుచు నుండ మహాస్వనంబుతో
మరవనిఁ జంటిపాపలను • నొత్తుచు మేడలనుండి కూలి రం
బరమున నుండి మబ్బులను • బాసి ధరారంగు మెఱుంగులో యనన్. ౧౨౭

అర్థములు. పావకకీలలు = అగ్నిజ్వాలలు, విరిసిన కేశపాశములు = ఊడి పోయిన కొప్పులు, అంబరమున నుండి = ఆకాశము నుండి, ధరారంగు = నేలఁబడు.

తాత్పర్యము.

కొందఱు స్త్రీలు తమ కగ్నిజ్వాలలు చుట్టు ముట్టుకొనఁగా తలవెండ్రుకలు విరియఁబోసికొని పెద్దగా నేడ్చుచుఁ జంటి బిడ్డలను ఱొమ్ముల కొత్తుకొని మేడల నుండి క్రిందఁ బడుట చూడఁగా మేఘముల నుండి మెఱుపులు క్రిందఁ బడుచున్నవా యన్నట్లుండెను.

తే. వజ్రవిద్రుమవైడూర్య • వర్గములును
వెండి పైఁడియు ముత్తెముల్ • వింత లైన
ధాతుభవనాళి కరఁగి చెం • తయును బాఱు
చుండఁగా నంజనానంద • నుండు గనియె. ౧౨౮

తాత్పర్యము.

అగ్నివేఁడిమికి వజ్రములు, పగడములు, వైడూర్యములు, వెండి, బంగారము ముత్తెములు, లోహములతోఁ జేసిన యిండ్లు కరఁగి ప్రవహించుచుండఁగా హనుమంతుఁడు చూచెను.

క. తృప్తిఁ గనఁ డనుమ గాల్పం, దృప్తిం గొనఁ డగ్ని కాష్ఠ•తృణసంఘములన్
తృప్తిఁ గన దిలయు శవసం,ప్రాప్తిన్ గాలియును వీవ • బడలక యుండెన్.

అర్థములు. కాష్ఠ = కట్టెలయొక్కయు, తృణ = గడ్డియొక్కయు, సంఘములన్ = సమూహములను, శవసంప్రాప్తిన్ = పీనుఁగులను బొందుటచే.

తా త్ప ర్య ము.

ఇండ్లను గాల్చుటయందు హనుమంతుఁ డింకఁ జాలు నని తృప్తిపడ లేదు. అగ్ని కట్టెలను, గడ్డిని గాల్చుటయందుఁ దృప్తిపడలేదు. భూమి పీనుఁగు లెన్ని పడినను చాలు ననలేదు. గాలి యెంత విసిరినను శ్రమము పొంద లేదు.

తే. కింశుకంబుల డాలొక్క • క్రేవ శాల్మ
లీప్రసూనచయంబుల • లీల వేఱు
చోటఁ గుంకుమలోహిత • శోభ యొండు
గడను వెలువార జ్వాలలు • కాంతి మెఱసె. ౧౨౩౧

అర్థములు. కింశుకముల డాలు = మోదుగుపూల కాంతి, క్రేవ = ప్రక్క, శాల్మలీ ప్రసూనచయంబుల = బూరుగుపూవుల సమూహముల, లీలన్ = విధముగ, కుంకుమ లోహితశోభ = కుంకుమము, నెత్తురుయొక్క కాంతి.

తా త్ప ర్య ము.

అగ్నిహోత్రుని జ్వాలలు మోదుగుపూల కాంతితో నొక్కచోటను, బూరుగ పూల విధముగ వాటియొక్కచోటను, కుంకుమము, నెత్తురువలె వేఱొక్కచోటను నుండెను.

క. పురములు దహియించిన యా,పురహరు చందమున వాయు•పుత్రుఁడు లంకా
పుర మెల్లఁ గాల్చె మంటలు, పొరిఁ బొరిఁ ద్రికూటశైల•మున వ్యాపింపన్.

తా త్ప ర్య ము.

త్రిపురములను గాల్చిన రుద్రునివలె హనుమంతుఁడు లంకాపుర మంతయుఁ గాల్పఁగా నా మంటలు వృద్ధిపొంది త్రికూట శైలమున వ్యాపించెను.

సీ. అభ్రంలిహాభ్ర•విభ్రమోగ్రుఁడై, రక్షశ్శరీరాజ్య•రాశిఁ జేసి
నాలుకల్ గ్రోయుచు•నలువంకఁ గ్రమ్ముచుఁ; బవనుండు తనకుఁ దో•డ్పడుచునుండ
రేఁగి బ్రహ్మాండంబు • లోఁగాను పోలికఁ, గోటి దినేశుల • సాటి మీఱఁ
బిడుగులు రాలెడి • నడువున ధ్వనియించి, సర్వంబుఁ దానయై • సమ్మె నగ్ని
ఆ. మింటి నంటు నెగయు • మంటలు మోదుగు, పూలగుత్తు లనఁగఁ • జాలి యుండె
నగ్ని యూరు నెగయు • నసితంపుఁ బొగలచేఁ; మొగులు నల్లకల్వ • జీరి నాల్పె.

అర్థములు. అభ్రంలిహ = ఆకాశమును నాకుచున్న - తాఁకుచున్న, అభ్ర = అధికమైన, విభ్రమ = వ్యాపించుటచే, ఉగ్రుఁడు = భయంకరముగ నతిశయించినవాఁడై, రక్షశ్శరీర = రాక్షస శరీరము లనెడి, ఆజ్యరాశిఁ జేసి = నేతి

రాశిచేత, నాలుకల్ - మంటలు - జ్వాలలు; క్రోయుచున్ = హెచ్చుతక్కువలుగా వ్యాపింపఁజేయుచు, దినేశులసాటి = సూర్యులతో సమానము, వచువ్వునన్ = విధముగ, అసితంపు = నల్లని, మొగులు = మబ్బు, జిగి = కాంతి.

తాత్పర్యము.

అగ్నిహోత్రుఁ డాకాశము నంటు జ్వాలలచే వ్యాపించినవాఁడై రాక్షసుల శరీరము లనెడి నేయిచే జ్వాలలను గొన్ని పొట్టివిగాఁ గొన్ని పొడవుగా వ్యాపింప నాలుగు ప్రక్కల వ్యాపింపఁజేయఁగాఁ దనకు గాలి సహాయపడుచుండ విజృంభించి బ్రహ్మాండంబును బ్రమించు విధముగ కోటిసూర్యుల కాంతిఁగలిగి పిడుగుల రాలువట్లు చిటపట ధ్వనులు గలిగి యెక్కడఁ జూచినఁ దానే యై వ్యాపింపఁగా నాకాశమున కెగయు మంటలు మోదుగుపూల గుత్తులవలె నుండెను. నిప్పు చల్లారినచోట నెగయు పొగలచే నల్లపడి నల్లకలువల కాంతి గల దయ్యెను.

—• రాక్షసవిలాపము. •—

ఉ. ఈ కపి యామహేంద్రుఁడో సు• రేశ్వరుఁడో పవిహస్తుఁడో యముం
డో కుముదాప్తుఁడో దహనుఁ•డో ధనదుండో జలాధినాయకుం
డో కమలాప్తుఁడో పవనుఁ•డో యలరుద్రుఁడో కాక యీతనిన్
బ్రాకృతవానరుం డనఁగ • వచ్చునె! కాదు లయాంతకుం డొకో. ౧౩౩౮

తాత్పర్యము.

ఈ వానరుఁడు ముప్పది మూఁడుకోట్ల దేవతలకుఁ బ్రభువై వజ్రము ధరించిన యింద్రుఁడా - యముఁడా - చంద్రుఁడా - అగ్నిహోత్రుఁడా - కుబేరుఁడా-వరుణుఁడా - సూర్యుఁడా - వాయుదేవుఁడా కాక, యా రుద్రుఁడా వీరిలో నెవఁడో యొకఁడై యుండవలెను గాని, సామాన్యపు క్రోఁతి యనరాదు. అటుకాక ప్రలయకాలాంతకుఁడో - ఏ దేవత గాదు-వీలన వీ రందఱు నిదివఱకు రావణుచేఁ బీడింపఁబడి యణఁగి పడి యుండువారే కావున.

ఆ. సర్వలోకకర్త • సర్వపితామహుం, డై చతుర్ముఖుండు • నైన బ్రహ్మ
ప్రబలకోప మిట్లు • రాక్షసనాశార్థ,మమరఁగొంచెనో వ•నాటుఁ డగుచు. ౧౩౩౯

అర్థములు. సర్వలోకకర్త = అన్ని లోకముల సృజించువాఁడు, సర్వపితామహుఁడు = అన్నిటికిఁ దాతయైనవాఁడు, చతుర్ముఖుండు=నాలుగుముఖములు కలవాఁడు; రాక్షసనాశార్థము = రాక్షసుల నాశము చేయుటకొఱకు, వనాటుఁడు = క్రోఁతి.

తాత్పర్యము.

సర్వలోకముల సృజించువాఁడై ఆ కారణమున సర్వలోకముల తాతయై నాలుగుముఖముల బ్రహ్మదేవుఁడు తా నిచ్చిన వరములచే గర్వించి చేయరాని పనులఁ

చేయు రావణుఁ గోపింపఁగా నా కోపము రాక్షసుల నాశము చేయుకొఱకు క్రోధినై వచ్చితినో యనియును గాదు. ఏలన.— బ్రహ్మ సృష్టించువాఁడే కాని చంపువాఁడు కాఁడు. కావున నీ వానరుఁడు బ్రహ్మ కాఁజాలఁడు. ముసిఁడిచెట్టు నైనఁ దాఁ బెట్టిన చెట్టును దానెవ్వఁడు కొట్టునుగదా,

క. అనుచు విశిష్టులు రాక్షసు, లనలశిఖాదగ్ధభూరు•హాలయవనప
క్షినికరముఖజీవాన్వితముగు నగరంబుఁ గాంచి • ప్రొక్కుచు మఱియున్.

అర్థములు. విశిష్టులు = జ్ఞానవంతులు, అనలశిఖా = అగ్నిజ్వాలలచే, దగ్ధ = కాల్పఁబడిన, భూరుహ = చెట్లతోను, ఆలయ = ఇండ్లతోను, వన = తోటలతోను. పక్షినికరముఖజీవి = పక్షుల గుంపులు మొదలగు ప్రాణులతోను, అన్విత = కూడిన, ప్రొక్కుచున్ = త్వరపడుచు.

తాత్పర్యము.

అని చెప్పుచు జ్ఞానులగు రాక్షసు లగ్నిజ్వాలలచే దగ్ధమైన చెట్లు-గృహములు-వనములు - పక్షులు లోనగు జీవజంతువులు గల తమ పట్టణమును జూచి దుఃఖ పడుచు నీ వానరుఁడు మీఁదఁ జెప్పిన వారిలో నెవ్వఁడునుగాఁడు. వారి కింత శక్తి లేదు.

తే. అకట! యవ్యక్త మేక మ•నంత మగు న,చింత్యవిష్ణుస తేజంబు•స్స్వీయమాయ
వానరాకృతిఁ గైకొని • వచ్చె నేమొ, యఖిలరాక్షసకులవినా•శార్థ మనఁగ.

అర్థములు. అవ్యక్తము = కన్ను మొదలగు బాహ్యేంద్రియములకు గోచ రింపనిది, ఏకము=ముఖ్యము, అట్టిది రెండవది లేనిది. అనంతము = మూఁడు విధము లైన పరిచ్ఛేదములు లేనిది - కాలపరిచ్ఛేదము, వస్తుపరిచ్ఛేదము, దేశపరిచ్ఛేదము- అని పరిచ్ఛేదములు మూఁడు విధములు. ఒక కాలమందుండి వేఱొక కాలమందు లేకుండుట కాలపరిచ్ఛేదము. అది లేని దనఁగా నిత్యమైనది. ఒక ప్రదేశమున నుండి వేఱొక ప్రదేశమున లేకుండునది దేశపరిచ్ఛేదము. అది లేని దనఁగా సర్వదేశ వ్యాప్తి యని యర్థము. ఒక వస్తువు దానై మఱియొక వస్తువు తాను గాకుండునది వస్తుపరిచ్ఛేదము. అదిలేని దనఁగా సమస్త వస్తుస్వరూపమై యుండుట. ఇది వస్త్వై క్యముచేతను, అంతర్యామిత్వముచేతను, శరీరశరీరి భావముచేతను నిర్వహింప నగును. అచింత్యము=మనస్సుచే నాలోచించి తెలిసికొన సాధ్యముగానిది. విష్ణుస తేజంబు= విష్ణువునం దున్న పూజ్య మగు పరమశక్తి, (అ) విష్ణుమూర్తి యనెడి తేజస్సు-స్వీయ మాయ = అచింత్యము అద్భుతమునైన తనశక్తి, అఖిల రాక్షసుల వినాశార్థము = సకల రాక్షస వంశమును నాశము చేయుకొఱకు.

తాత్పర్యము.

బ్రహ్మరుద్రాదులు, నింద్రాది దిక్పాలురు గానున్న నెవ్వరింతకార్యము చేయఁ గలవారు అని యాలోచించి యా జ్ఞానులు బాహ్యేంద్రియ గోచరము గానిది, యన న్యమైనది, ఏ విషయమందును నంతము లేనిది, ఇట్టి దని యూహింపరానిది నగు

విష్ణు మహా తేజంబు అచింత్యమై యత్యద్భుత కర్మములు చేయఁగల శక్తి వానర స్వరూపమును గైకొని సర్వ రాక్షస వంశములను నాశము చేయుటకొఱకు వచ్చిన దని నిశ్చయించిరి. ఇందు ఏమొ యనునది సంస్కృతమున 'వా' వలె నిర్ధారణార్థమందుఁ బ్రయుక్తము. 'వా స్యాద్వికల్పోపమయో రేవార్థేచ సముచ్చయే' యని విశ్వము. దీనికి తరువాత మఱియొకటి కీవి విశేషించి చెప్పకుండుటచే నిదియే నిశ్చయ మని గ్రహింప నగు.

క. హనుమత్ప్రేరితహుతభు, గ్ఘనకీలాదగ్ధసాశ్వ•గజరథజనప
క్షినిచయమృగవృక్షం బై, మనుజాశన నగర మపుడు • మఱిమఱి నేడ్చెన్.

అర్థములు. హనుమత్ + ప్రేరిత = హనుమంతునిచేఁ బ్రేరింపఁబడిన, హుతభుక్ = అగ్నిహోత్రుని, ఘనకీలా = గొప్ప మంటలచే, దగ్ధ = కాలిన, స + అశ్వ+గజ+రథ+జన + పక్షి నిచయ + మృగ+వృక్షంబు = గుఱ్ఱములు - ఏనుఁగులు - తేర్లు- జనులు- పక్షుల గుంపులు- మృగములు-చెట్లతోఁ గూడినదై, మనుజాశన నగరము = రాక్షసుల పట్టణము. నగర మేడ్చె ననఁగా నగరములోని జను లేడ్చి రని లక్షణచే నర్థము గ్రహింపనగు.

తాత్పర్యము.

హనుమంతునిచేఁ బ్రేరింపఁబడిన యగ్నిజ్వాలలచేఁ గాలిన గుఱ్ఱములు - ఏనుఁగులు - రథములు-జనములు-పక్షుల గుంపులు-మృగములు- వృక్షములు గల లంకా నగరము విశేషముగ నేడ్చెను. ఏ మని యేడ్చె ననిన.

క. అయ్యో తండ్రీ! కొడుకా!, యయ్యో ప్రాణేశ! మిత్ర•మా పోయితి రే
యియ్యెడ సుఖజీవన మ,య్యయ్యో పోనె నని యుంగ•లార్చిరి యసురుల్.

తాత్పర్యము.

సుస్పష్టము.

చ. కెరలి ఘటచ్ఛటాకలిత•కీలల మాలలఁ గాలి కూలుచున్
బరువిడు యోధవర్గములు • ప్రాణము వాసిన వీరవర్యు లై
పరఁగఁగ రోదనధ్వనులు • పావని కోపబలాభిభూత మై
స్థిరఁ గనుపట్టెఁ దత్పురము • తిట్టిన రూపఱుమాడ్కి- దీనమై. ౧౨౪౦

అర్థములు. కెరలి=విజృంభించి, ఘటచ్ఛటా కలిత = ఘట ఘట మను ధ్వనులు గల, కీలల మాలలన్ = జ్వాలల సమూహముచే, పావని కోపబలాభిభూత మై = హనుమంతుని కోపబలముచే - అభిభూత మై = చెఱుపఁబడినదై, స్థిరన్ = భూమియందు, తిట్టినన్ = శపింపఁగా, రూపఱు మాడ్కిన్ = లేక పోయినవిధముగా.

తాత్పర్యము.

విజృంభించి ఘట ఘట ధ్వనులతోడి జ్వాలల వరుసలచేఁ గాలి, పరుచుఁ బాఱు నట్టి యోధుల గుంపులు చచ్చిన వీరశ్రేష్ఠులు గలదై, యేడుపు ధ్వనులు

వ్యాపింపఁగా హనుమంతుని కోపముచేఁ జెడి యీ లంక శాపముచే రూపుమాసిన దానివలె దీనమై కనఁబడెను.

తే. సంభ్రమత్రస్త సవిషణ్ణ • సౌరసైన్య, పాళిచే నుజ్జ్వలజ్వాల • పావకార్చి
రంకములచేతఁ జూపట్టె • లంక కల్ప, విశ్వస్రష్టృకోపనిహత మో • విశ్వమనఁగ.

అర్థములు. సంభ్రమ త్రస్త = తొత్తఱపాటుచే భయపడిన, సవిషణ్ణ = దుఃఖముగల, సౌరసైన్య పాళిచే = రాక్షసుల గుంపులతోఁ గూడిన, ఉజ్జ్వలత్ = మండుచున్న, జ్వాల = మంటలు గల, పావక = అగ్నియొక్క, అర్చిః + అంకముల చేత = శిఖల చిహ్నములచే, కల్ప = ప్రలయ కాలమందు, విశ్వస్రష్టృ = బ్రహ్మ యొక్క, కోప = ఆగ్రహముచే, నిహతము = కొట్టఁబడిన, విశ్వము = ప్రపంచము.

తాత్పర్యము.

సంభ్రమముచే భయపడి దుఃఖించు రాక్షస సమూహములచేతను మండు చున్న మంటల జ్వాలల గుర్తుల చేతను లంక ప్రళయమందు బ్రహ్మ కోపముచే నశింపు చేయఁబడిన ప్రపంచము వలె నుండెను.

ఆ. వనముఁ బాడుచేసి • మనుజాదులను జంపి, సౌధభవనములను • జదును చేసి
మండు లోకశోష • మార్తండు నట్లు త్రి, కూటశిఖరిఁ జేరి • క్రోఁతిఱేఁడు. ౧౨౪౭

అర్థములు. మనుజాదులను = మనుష్యులను తిను రాక్షసులను, చదును = నేల చదును.

తాత్పర్యము.

వనము పాడుచేసి రాక్షసులఁ జంపి మేడలు మిద్దెలు నేల చదరము చేసి యింతను మండుచున్న లోకతో సూర్యునివలె వెలుఁగుచు వానరేంద్రుఁడు త్రికూట పర్వతము చేరి.

తే. వానరేంద్రుఁ గనుఁగొన • జనఁగఁ దలఁచె, నలఁని యున్నతకర్మంబు • నవధరించి
దేవగంధర్వమునినాగ • దివ్య లెల్ల, విస్తులం బైన ముదమున • నివ్వటిల్లి.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రమూర్తిని జూడఁబోవఁదలఁచెను. ఆయన చేసిన యాశ్చర్యకరమైన పనిఁజూచి దేవతలు గంధర్వులు నాగులు మునులు ఆకాశ సంచారులు మింగుల సంతోషించిరి.

క. గంధవహాసుతునిచే దశ.కంధరపుర మెల్ల భస్మ • కాండము గాఁగన్
గంధర్వులు సిద్ధులు, బంధురవిస్మయముతోడఁ • బరికింపంగన్. ౧౨౪౮

తాత్పర్యము.

వాయుపుత్రునిచే రావణుని పట్టణ మంతయుఁ బూడిద రాశిగాఁగ గంధర్వులు సిద్ధులు మిగుల నాశ్చర్యముతోఁ జూడఁగా.

క. జ్వాలామాలావృతలాంగూలు మహత్త్వమునుఁ జూచి • కూరిన భీతిన్
గాలాగ్ని యనుచును, జాలఁగఁ గంపించె భూత • సంచయ మెల్లన్. ౧౨౪౯

అర్థములు. జ్వాలా మాలావృత లాంగూలున్ = మంటల సమూహముచే జుట్టఁబడిన తోఁకగలవానిని, కాలానలుఁడో = ప్రలయ కాలాగ్నియో.

తాత్పర్యము.

అగ్ని శిఖలచే జుట్టుకొనిన తోఁకగల యాంజనేయుని చూచి భయపడి భూతములు సమూహములు ప్రలయకాలమందలి యగ్నిహోత్రుఁడిప్పుడే వచ్చెనేమో యని భయపడెను.

తా. మరసము, మునిసురపన్నగ • ముఖ్యులు యక్షుల్, గనుఁగొని మారుతి • కార్యము నాత్మన్
ఘనముగ ప్రీతిని • గాంచిరి మేల్ మే, లనుచును మెచ్చిరి • యంజనపుత్రున్.

తాత్పర్యము.

మునులు దేవతలు పన్నగులు మొదలగు వారును, యక్షులును ఆంజనేయుఁడు చేసిన కార్యమును జూచి మిగుల సంతోషించి మేలు మేలని హనుమంతుని బొగడిరి.

తామరసము - దీనికే తోదక మనియుఁ బేరు. నజజయ గణములు - ఎనిమిదింట యతి.

-• ౫౫-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు సీతాదేవి దగ్ధ యయ్యెనని పరితాపపడుట. •-

క. అంతట హనుమంతుఁడు వాలాంతాగ్నిని వార్ధిని • నార్చి నగరం
బంతయును జూచి మనసున, చింతాకులత్రస్తుఁడై నేమి • చేసితి నయ్యో. ౧-౪౬

అర్థములు. వాలాంతాగ్నిని = తోఁక కొన నున్న యగ్నిని - దీనివలన తోఁక యంతయు గుడ్డలు చుట్టలేదనియు కుచ్చుగా నొక కొనయందు మాత్రమే చుట్టఁబడె నని గ్రహింప నగు.

తాత్పర్యము.

అవల హనుమంతుఁడు తోఁకకొన మండుచున్న యగ్నిని, తోఁకను సముద్ర జలములందు ముంచుటచే జల్లార్చి పట్టనమంతయుఁ గాలియుండుట చూచి యయ్యో యేమిపని చేసితినని సహింపరాని విచారము గల వాఁడయ్యెను.

క. ఎంత యకార్యంబును నేఁ, జింతింపక లంకఁ గాల్చి • చేసితి ననుచున్
స్వాంతమున దిగులుపడి యా, త్మాంతంబును దన్ను దానె • గర్హించుకొనెన్.

తాత్పర్యము.

లంకనంతయుఁ గాల్చి నే నెంతటి చేయరాని పని యాలోచన లేక చేసితినని మనస్సున దిగులుపడి తన్నుఁదానె మిగుల నిందించుకొనెను.

క. దీపించు నగ్ని జలముల, రూపు చెడుచునట్లు పెరుఁగు • కోపమును సుధీ
వ్యాపారముచే నణఁచెను, నా పురుషుఁడె పో మహాత్ముఁ • డవు ధన్యుండున్ ౧-౪౭

తాత్పర్యము.

మండుచున్న యగ్నిని నీళ్ళచే జల్లార్చునట్లు వృద్ధి యగుచున్న కోపమును మంచి బుద్ధి వ్యాపారముచే నణఁచెడి వాఁడే గొప్ప మనస్సు గల ధన్యుఁడు.

క. కోపి చంపును గురువులనేన్, గోపి కఠినంపుఁ గటుకలాడు • గుణవంతులనేన్
గోపి యొనర్పఁగఁ జాలని, పాపం బేదైనఁ గలదె • భావింపంగన్. ౧౩౫౦

తా త్ప ర్య ము.

కోపము గలవాఁడు గురువులనైనను జంపును. గుణవంతుల నైనను దిట్టును. ఆలోచింపఁగా కోపి యగువాఁడు చేయఁజాలని పాపమే లేదు.

క. అరయ వాచ్యావాచ్యవిచారంబే లేదు కోపి • జనులకుఁ జేయం
గారాని కార్యమారసం, గారాని యవాచ్య మొకఁడుఁ • గలదే చూడన్. ౧౩౫౧

అర్థములు. వాచ్య- అవాచ్య- విచారంబు=ఇది చెప్పవచ్చును, ఇది చెప్ప రా దను నాలోచన, అవాచ్యము = చెడుమాట.

తా త్ప ర్య ము.

కోపము గలవానికి ఏది ఏమాట యనవచ్చును, ఏది ఏమాట యనరాదు అను నాలోచనయే లేదు. ఎంత గొప్పవారి నైన నెంతమాటనైన ననుటలాడును. కోపికిఁ జేయరాని పని, చెప్పరాని మాట లేదు.

క. వాతాశనంబు జీర్ణం, బౌ తన కుబుసంబు విడుచు•పట్టుల క్షమచే
జాతక్రోధముఁ బాఁచెనె, యాతఁడె పో పురుషుఁ డనఁగ • నర్హుఁడు జగతిన్.

అర్థములు. వాతాశనంబు=గాలి యాహారముగాఁ గలది- పాము, జీర్ణంబు= చివికినది- కుబుసము = పొర, కుప్పసము; క్షమచేతన్ = ఓర్పుచే, జాతక్రోధము = పుట్టిన కోపము, బాఁచెనె = నివారించెనె.

తా త్ప ర్య ము.

పాము చివికిన తన దేహము పొరను వదలి పెట్టునట్లు పుట్టిన కోపమును నోర్పుచే నెవఁ డణఁగించునో వాఁడే పురుషుఁ డనఁదగిన వాఁడు.

క. ఎంతటి లజ్జాహీనుఁడ, నెంత సుదుర్బుద్ధిఁ బాప•కృత్తముఁడ నిసీ
చింతింపక శ్రీరాఘవు, కాంతను దహియించి స్వామి•ఘాతకుఁడ నైతిన్. ౧౩౫౩

అర్థములు. లజ్జాహీనుఁడన్ = సిగ్గులేనివాఁడను, సుదుర్బుద్ధి = మిగులఁ జెడు బుద్ధి గలవాఁడను, పాపకృత్+తముఁడన్ = పాపముచేయు వారిలో గొప్ప వాఁడను, స్వామి ఘాతకుఁడు=స్వామిద్రోహము చేసినవాఁడను, ఉత్తమ పురుషము నకు మాఱు ప్రథమ పురుషము, [illegible].

తా త్ప ర్య ము.

నే నెంతటి సిగ్గులేనివాఁడను. ఎంతటి చెడు బుద్ధిగలవాఁడను. పాపాత్ములలోఁ బాపాత్ముఁడను. ఛీ ఛీ ఆలోచన లేక శ్రీ సీతాదేవిని గాల్చి స్వామి ద్రోహము చేసినవాఁడ నైతిని.

ఉ. ఇక్కఱము లంక యంతయును • నీఱయి పోవుట, సీత యున్నయిం
టక్కఱ నొందియుండు, నెఱి • సేయఁగఁ బూనితి దానిఁ గాల్చితే

కక్కఱట నేన కీడ్పఱుచు • టయ్యెను, జానకిఁ గావఁ జూడమిం
గ్రొక్కసకింక చేతఁ బతి • కార్యము నంతయుఁ బాడుచేసితిన్. ౧౩౫౪

అర్థములు. నీఱు = భస్మము, క్రొక్కసకింక = కఠినకోపము. కర్కశ భవము క్రొక్కస.

తాత్పర్యము.

లంకయంతయుఁ గాలి బూడిద యగుట నిజము. ఆ మంటలలోఁ దగులుకొని సీత నశించియుండుటయు నిజము. దేనిని నేను చేయఁబూనితినో దానిని నేనే తెలివిలేక పాడుచేసితిని. జానకిని గావవలె నను నాలోచన లేనివాఁడనై క్రూరమైన కోపముచేఁ బతికార్యము నంతయు నేనే పాడు చేసితిని.

క. కొంచెపుఁబని యీపురిని ద,హించుట యది సల్పఁ దీరె • నేలా ! నేఁ గా
వించితిఁ బని నాశము నెదఁ, గాంచక, మతి యున్నె యాత్రి • గానికి నెందున్ ?

తాత్పర్యము.

ఈ పురిని దహించుట చిన్నపని. అది యంతయుఁ జేసితినిగాని యేమి ప్రయోజనము! ఆలోచనలేక నేను బాగుచేయఁదలఁచిన పనిని బాడుచేసితిని. కొంచపుపని పనిచేయువానికి బుద్ధిగలదా ? ఆత్రగానికి బుద్ధిమట్టు అనునది లోకోక్తి.

ఉ. ఎంతటిలోన నా శ్రమము • లెల్ల వృథా చనె, రోషదూషిత
స్వాంతతఁ స్వామి కార్యమును • వమ్మునఁ గల్పితి మూలముట్టుగాఁ
గోరితయుఁ దక్క కంటియును • గూలె సురారిపురంబు, మైథిలీ
కాంతయు నింకఁ జిక్క పొరి • నా కిటుజీవము నిల్పనోపుదున్. ౧౩౫౫

అర్థములు. రోషదూషిత స్వాంతతన్ = రోషముచే దుష్టముగాఁ జేయఁబడిన మనస్సుచే- వమ్మునన్ = వఱదలో.

తాత్పర్యము.

అయ్యో! యెంత యల్పకాలములో నేను జేసిన కష్టమంతయు వ్యర్థమైపోయెను. రోషముచేఁ జెడిన మనస్సుతో స్వామి కార్యమును సమూలముగల వఱదపాలు చేసితినిగదా. రావణుని నగరము కొంచెమైన మిగులక సర్వము నాశమయ్యెను. ఈ ప్రళయములో సీతాదేవి మాత్రము చావక ప్రాణ మెట్లు కాపాడుకొనఁ గలిగి యుండును. ఆమెయుఁ గాలి యుండును.

క. నా యజ్ఞానముచేతను, నా యూనినపనియె నాశ • నంబైన నిటన్
జేయుదుఁ బ్రాణత్యాగం, బీయెడ నయ్యదియ యుచిత • మెంతు దలంపన్.

తాత్పర్యము.

నా తెలివి తక్కువ తనముచే నేను జక్కఁజేయఁ బూనిన పనియే చెడిపోయిన యెడల నేను బ్రాణత్యాగము చేయుటయె యీ సమయమునఁ దగిన కార్యము.

క. చిచ్చులఁబడుదునో! కడలిని, మచ్చరములకు సత్త్వములకు • మైనొసఁగఁగన్
జొచ్చుదునో! బడబాగ్నికి, నిచ్చుదునో దేహ! మెవ్వ • డెరు మరణింతున్ !

అర్థములు. చిచ్చులుకుదునో = చిచ్చునందుఁ బడుదునా - సప్తమ్యర్థమునఁ బ్రథమ. మచ్ఛ్యములకున్ = చేఁపలకు - మత్స్యశబ్దభవము మచ్ఛ్యము. సత్త్వములకు = క్రూర జంతువులకు - మై = దేహము. ఎఱ = ఆహారము, బడబాగ్నికి = సముద్రమున వాఁడు గుఱ్ఱము రూపమున నుండు నగ్నికి - కుచి - వర్ణవ్యత్యయమున కుచ్చ్యవము చిచ్చు. ఇచ్చుదునో = నువర్ణంబుతోడి దుర్గకారంబునకు ఇకారంబు నైవత్తికంబు.

తా త్ప ర్య ము.

అగ్నియందుఁ బడుదునా? సముద్రమందు నూఁకి మత్స్యములకు క్రూరజంతువులకు నా దేహము నాహారముగా నిత్తునా, బడబాగ్నిపాలు సేయుదునా? ఏవిధముగ దేహము విడుచుట తగును?

ఉ. వారలకార్యముం జెఱిచి • ప్రాణము మేన ధరించి యే మొగం
బా రఘురామలక్ష్మణుల • నా కపినాథుని జూపఁజాలెదన్?
భూరితరాగ్రహంబు మెయి • భూప్రథితంబగు క్రోధబుద్ధి నే
నీరహిఁ జూపితిం, బ్రకృతి • వృత్తము నాఁపఁగ నేరనైతిఁగా. ౧౭శ్లో

అర్థములు. వారల = రామలక్ష్మణ సుగ్రీవుల, భూప్రథితంబు = భూలోకమున ప్రసిద్ధికెక్కిన, ఈ రహిన్ = ఈవిధముగ, ప్రకృతి వృత్తము = సహజముగా వచ్చిన నడవడి, ఆఁపఁగన్ = నిలుపుటకు; నేరనైతిన్ = సమర్థుఁడనుగా నైతిని.

తా త్ప ర్య ము.

రామలక్ష్మణుల సుగ్రీవుని కార్యము పాడుచేసి ప్రాణములతో వారి యెదుటికిఁ బోయి వారిముఖముల నేమని చూతును! ఏమి చెప్పుదును! మిక్కిలి గొప్పదగు కోపముచే నా స్వభావసిద్ధమైన క్రోధబుద్ధిని నిలుపఁజాలనైతిని గదా.

నీచ క్రోధ బుద్ధి యని సీతాదేవి యునిక హనుమంతునకు నది యనర్థకరముగా నుండెను. కాని యిప్పుడు తన్ను దా ననుకొనుట కాను సుగ్రీవు ననుట బాగుగనే యున్నది.

ఆ. అనెడువారు లేమి • నతిచంచలము రజో, గుణ మైనబుద్ధి • పాడు గాను
శక్తి గలిగియుండి • జానకిఁ గావంగఁ దలఁప నైతిఁ గినుక • బలిమిఁ జేసి. ౧౮శ్లో

అర్థములు, అనెడువారు = ఏమి యిట్లు చేసితి వని దండించువారు.

తా త్ప ర్య ము.

దండించు పెద్దవారు లేని కారణమున మిగులఁ జలించునది రజోగుణముగలదైన బుద్ధి పాడైపోవును. రక్షించుటకు శక్తుఁడనై కూడ కోపాతిశయమున జానకిని రక్షింపనైతిని గదా.

సీ. భూమిజ మరణింప • రామలక్ష్మణులును, బ్రదుకరు రవ్వారలతోఁ బాటుఁ బొందె
సమయు సుగ్రీవుండు • సహబంధుఁడై యని,విని భరతుండును • విలయ మొంద

శత్రుఘ్నుతో నిట్లు • మిత్రకులం బెల్లఁ, జితికినఁ బ్రజలును • దీర్ఘ శోక
సంతప్తు లయ్యెద • రింతను ధర్మార్థ, హీనుఁడ భాగ్యర•హితుఁడ రోష

తే. దోషకలితాంతరంగుండ • దుర్మదుండ
నైన నే మూల మై లోక•మంత నాశ
మొందఁ గన్గొందుఁ, గల దొకో • సందియంబు
దీన ? ననుచును జింతించె • దీనుఁ డగుచు. ౧౨౯౧

అర్థములు. మిత్రకులము = సూర్యవంశము, శిథిలఁగా = నశింపఁగా, దీర్ఘ శోక సంతప్తులు=విస్తారమైన శోకముచేఁ దపించువారు, ధర్మార్థహీనుఁడన్ = ధర్మప్రయోజనము లేనివాఁడను- భాగ్యరహితుఁడను = సీతారాములు కూడి యుండఁగా జూచు పుణ్యము లేనివాఁడను - రోషదోషకలిత+అంతరంగుఁడ = రోషమనెడి పాపముతోఁ గూడిన మనస్సుగలవాఁడను- దుర్మదుఁడన్ = చెడ్డగర్వము గలవాఁడను- మూలమై = కారణమై.

తాత్పర్యము.

జానకి మరణించినా రామలక్ష్మణులు బ్రతుకరు. వారలు మడియుటఁ జూచి బంధువులతోడ సుగ్రీవుఁడు చచ్చును. ఇదంతయు విని శత్రుఘ్నునితో భరతుఁడును జచ్చును. ఈ విధముగ సూర్యవంశము నశింపఁగా ప్రజలు దీర్ఘమైన శోకముచే మిగుల తపింతురు. ఇంతటి యనర్థమునకు ధర్మము ప్రయోజనముగా లేనివాఁడను, అదృష్ట హీనుఁడను కోప మను పాపములచేఁ జెడిన మనస్సు గలవాఁడను, బలము గలదు, నా కెవ్వరడ్డ మని చెడ్డ పొగరుచే దేహము తెలియని వాఁడను, నేను కారణమై లోక మంతయు నాశమై పోవుట చూడ వలసియున్నది. ఇందు సందేహము లేదు. అని శోకము గలవాఁడై హనుమంతుఁ డాలోచించెను.

— • హనుమంతుడు సీతాదేవిని నగ్ని దహింపఁజాలఁ దని నిశ్చయించుట. • —

క. ఈ విధమునఁ జింతించెను, పావనికిం బూర్వదృష్ట•భద్రశకునముల్
వావిరి మెయిఁ దోఁపఁగఁ జే, తోవీథిం జింత సేయఁ • దొడఁగెన్ మఱలన్.

అర్థములు, పూర్వదృష్ట = పూర్వము కనఁబడిన - భద్రశకునముల్ = శుభచిహ్నములు - మెయిన్ = దేహమునందు - తోఁపఁగన్ = కనఁబడఁగా.

దక్షిణాక్షిపరిస్పందో దక్షిణస్య భుజస్య చ
హృదయస్య ప్రసాదశ్చ సర్వ స్సంసిద్ధి సూచకాః॥

మగవారికిఁ గుడి కన్ను, కుడిభుజము అదరుటయు హృదయము ప్రసన్నమై యుండుటయు నప్పుడే కార్యసిద్ధి తెలుపు శుభసూచకములు.

తాత్పర్యము.

ఈ విధముగ నాలోచించు నాంజనేయునికి ముందు కనఁబడుచుండిన శుభ

శోకవములు దేహమువంకఁ గానరాఁగా మిట్టుల నిటు లాలోచించెను.

చ. అది యెటు సంభవించుఁ? గల•దా దహియింపఁగ నగ్ని నగ్ని ? భూ
విదితమహాత్మ్య శీలవతి • స్వీయమహామహిమంబుచేత న
భ్యుదయము నొందు నన్న! పర•పుణ్యచరిత్ర మహాత్మ్యదేవినిన్
సదమలశీలగుప్తమహి•జన్ దహనుం డెటు దాఁకఁ జాలెడిన్ ? ౧౨౯౩

అర్థములు. అది = సీతాదేవి యగ్నిచే దహించుట- భూవిదిత మహాత్మ్య = ప్రపంచమునఁ బ్రసిద్ధికెక్కిన గొప్ప మహిమగలది. శీలవతి = సదాచారము గలది. స్వీయ మహిమంబుచేత = తన గొప్ప పాతివ్రత్య మహిమచే- అభ్యుదయము = శుభము- సదమలశీల గుప్త = మంచి నిర్దోషమైన సదాచారముచే రక్షింపఁబడు దానిని.

తాత్పర్యము.

సీతాదేవి నట- అగ్ని యట-దహించు నట-అయ్యో! నా తెలివి తెల్లవారి నటువంటి యాలోచన చేసితిని. సీతసామాన్య రాక్షస స్త్రీవంటి దని తలఁచితినిగదా- అయ్యో ! నా పాపమా ! అగ్నిని నగ్ని దహించుట యెక్కడైనఁ గలదా ! ప్రపంచమున నం దంతటను బ్రసిద్ధికెక్కిన గొప్పమహిమ గలది. సదాచారసంపన్న. తన గొప్ప మహిమముచే శోభిల్లుచుండెడు! గొప్ప పుణ్యపు నడవడి గల రామచంద్రమూర్తి దేవిని, మిగుల నిర్మలమైన పాతివ్రత్యముచే రక్షింపఁబడు దానిని, జానకిని నగ్నిహోత్రుఁడు దాఁకఁగలఁడా? అంతటి శక్తి యతనికిఁ గలదా ?

ఉ. రాము మహాత్మ్యతన్ జనక•రాజసుతాసుకృతంబుకల్మి న
న్నామెయిఁ గాల్ప నేరని హు•తాశనుఁ డెట్టులు కైకపట్టి లో
నౌ నగు రన్నదమ్ములకు • నర్చితదేవత యైన రఘూత్తము
ప్రేమకు నాకరంబగు న•ప్రేయసినిన్ దహియింపఁ జాలెడిన్ ? ౧౨౯౪

అర్థములు. సుకృతంబు = పాతివ్రత్యము- ఆమెయిన్ = ముందు చెప్పిన విధముగ- అర్చిత దేవత = పూజింపఁబడు దేవత- ఆకరము = స్థానము.

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి మాహాత్మ్యముచేత- సీతాదేవి పాతివ్రత్య సంపద చేత నా దేహమును గాల్ప సమర్థుఁడు గాని యగ్నిహోత్రుఁడు లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నులు మహాలక్ష్మివలె నెవ్వతెను బూజించుచున్నారో, ఎవతె శ్రీరామచంద్ర మూర్తి ప్రేమకు స్థానమో అటువంటి శ్రీరామప్రియురాలిని యగ్నిహోత్రుఁడా గాల్పగలవాఁడు ?

ఆ. అవ్యయుండు ప్రభువు • సకలంబు నెం దేని, గాల్పనైన నేర్పు•గాడ్పుసఖుఁడు
పూనఁ డయ్యె నాదు•పుచ్ఛంబు దహియింప, నమ్మహానుభావ • నంటు నెట్లు ?

అర్థములు. అవ్యయుండు = నాశము లేనివాఁడు- పుచ్ఛంబు = తోఁక

తా త్ప ర్య ము.

నాశము లేనివాఁడు, ప్రభువు నైన యగ్నిహోత్రుఁడు రామచంద్రమూర్తి దాసుఁడనై యీయన కార్యము చేయుచున్నా ననుతలంపుతో నాతోఁక కొన నెంత్రుకనైనఁ గాలుపఁ బూనని వాఁడు అటువంటి మహానుభావురాలిని నెట్లు కాల్పఁగలఁడు.

తే. ఔర! లంకకు వచ్చునో • నీరనిధిని, నడుమఁ గన్గొంటిఁ గాదె మైనాక మనెడి
శైలమొక్కటి నన్ను నా • శ్వాసపఱుప,ననుచు నెండియుఁ దానిని • నాత్మఁ దలఁచి.

తా త్ప ర్య ము.

ఏమి యాశ్చర్యము! నేను లంకకు వచ్చునపుడు సముద్రము నడుమ మైనాక పర్వతము నాకు విశ్రాంతి కలిగింప వచ్చెను గదా. ఇది యెవరి యనుగ్రహము! అనుచు నాలోచించి.

ఉ. సూనృతవాక్యసంపదను • శుద్ధతపంబునఁ బ్రాణనాయక
ధ్యానరతైకచిత్తమున • నాయమ కోరిన హవ్యవాహునే
పూని దహించుఁగాక, పురిఁ • బోసిన నగ్ని దహింపఁ జాలునే!
లేనికుశంక లేల యని • లేమ మహత్త్వము నెంచుచుండఁగన్. ౧౩౭

అర్థములు. సూనృత వాక్య సంపదను = సత్యముచెప్పుట యను సంపత్తి చేతను - శుద్ధ తపంబునన్ = నిర్మలమైన పాతివ్రత్య మను తపస్సు చేతను - ప్రాణ నాయక ధ్యాన రతైక చిత్తమునన్ = తన భర్తనే ధ్యానించుట యందలి ప్రీతి యొక్కటియె గల మనస్సు చిత్తము చేతను - కోరినన్ = ఇష్టము గల దయ్యేనేని- హవ్యవహునే = అగ్నిహోత్రునే - కుశంకలు = పనికిమాలిన దుష్ట సందేహములు లేమ = స్త్రీ.

తా త్ప ర్య ము.

సమస్తలోకముల జయింప జాలు సత్యవాక్య సంపదచేతను, నిర్మలమైన పాతివ్రత్య మను తపస్సుచేతను, భర్తను ధ్యానించుట యందే సంతోషించు మనస్సుగల దగుటచేతను నామె కోరిన నగ్నిహోత్రునే దహింపఁగలదు. అటువంటి స్త్రీని నగ్ని యా దహించువాఁడు. నాకేల యీ పనికిమాలిన తుచ్ఛతపు సందేహములు కలిగె నని సీతామాహాత్మ్యమును నాలోచించు చుండఁగా.

క. ఔరా! వాయుతనూజ, ప్రేరిత మగు నగ్ని లంక • నెల్ల దహించెన్
దోరణవప్రాట్టప్రా, కారసమేతం బసాధ్య•కార్యం బిదియౌన్. ౧౩౮

తా త్ప ర్య ము.

ఆశ్చర్యమాశ్చర్యము!! హనుమంతునిచేఁ బ్రేరింపఁబడిన యగ్ని తోరణముల తోను ప్రాకారములతోను బురుజులతోను లంకనంతయు దహించెను. ఇది యసాధ్య కార్యము.

క. సౌధములు విడిచి పరువిడ. దానవమాణవక వృద్ధ•తరుణీజనతా
నానారోదనముల లం,కానగరము గుహల నేడ్చు•కైవడిఁ దోచెన్. ౧౨౯

అర్థములు. మాణవక = బాలురు, జనతా = జనసమూహము.

తాత్పర్యము.

తమ తమ యిండ్లు వదలి పరువెత్తిపోయి రాక్షసబాలురు,వృద్ధులు, వయస్సు స్త్రీ సమూహము, గుహలయందుఁజేరి యేడువఁగా లంకానగరము గుహలందు నేడ్చుచున్నదా యేమి యన్నట్లు లున్నది.

క. ఏమీ చిత్రము భవన, గ్రామంబులతోడ లంక • గాలియు సకలం
బా మహికన్యక మాత్రము, క్షేమంబున నున్న దగ్ని • సేరదు సీతన్. ౧౩౦

అర్థములు. భవనగ్రామంబులు = ఇండ్ల సమూహము, "గ్రామః పల్ల్యాం స్వరే బృందే త్వయం శబ్దాదిపూర్వకః." నానా. ర. గ్రామ శబ్దము సమూహవాచకమైనపుడు దీనికి ముందు శబ్దము మొదలైన దేదైన నొక శబ్దముండును. శబ్దగ్రామము - స్వరగ్రామము - గుణగ్రామము - భూతగ్రామము మొదలైనవి.

తాత్పర్యము.

ఏమి యీ యాశ్చర్యము! లంక ఇండ్లసమూహములతో నంతయుఁ గాలియు సీతాదేవి మాత్రము క్షేమముగా నున్నది. ఆమెను నగ్ని సమీపింపను గూడ లేదు.

క. అని ఋషులు చారణాదులు, వినువీథిని బల్కుచుండ • వీనుల నమృతం
బును గురిసిన యట్లా నుడు,లను విని యా హనుమ పొంగి•లాఁతుగఁ దనలోన్.

అర్థములు. వినువీథిని = ఆకాశమున, వినునట్టి వీథి. ఆకాశము శబ్దగుణకము, నుడులను = మాటలను - లాఁతుగన్ = అధికముగ.

తాత్పర్యము.

ఆకాశమున ఋషులు, చారణులు మొదలగువారు చెవులలో నమృతము పోసినట్లు చెప్పుచుండఁగా నా మాటలు విని హనుమంతుఁడు మిక్కిలి యుప్పొంగి తనలో.

చ. కలిగిన సన్నిమిత్తములఁ • గన్నులఁ జూచిన భూరికారణం
బుల, ఋషి. వాక్యజాలముల • భూమిజ సేమ మెఱింగి, యాత్మలో
నలరుచుఁ గన్నులారఁగ మ•హాసతిఁ జూచి; సుఖం బెఱింగి, యా
వలఁ, బయనింపఁగాఁ దలఁచె • వాయుసుతుండు కృతార్థుఁ డంతటన్. ౧౩౨

అర్థములు. సన్నిమిత్తములన్ = శుభశకునములను, కుడికన్నదరుట లోనైనవి, అలరుచున్ = సంతోషించుచు.

తాత్పర్యము.

శుభశకునములు కలుగుటచేతను, సీతాదేవి మాహాత్మ్యము కన్నులారఁ

జూచి యుండుటచేతను, బుద్ధిబలమూలము చేతను, సీత క్షేమముగా నున్నదని తెలిసి కొని సంతోషించుచు నయినను నా మహాపతివ్రతను కన్నార దర్శించి ప్రత్యక్షముగ క్షేమముగ నుండుట చూచి తెలిసికొని పిమ్మటఁ బ్రయాణము చేయవలయు నని వచ్చిన పని నిర్విఘ్నముగ సాంతముగ నెఱవేర్చిన హనుమంతుఁడు తలఁచెను. ఇట్లు తలఁచి,

—• ౩౬ వ సర్గము. హనుమంతుఁడు మఱల సీతాదేవిని సందర్శించుట. •—

ఉ. ఆ లలితాంగి యున్న యెడ • నా పవనాత్మజుఁ జేరి శింశుపా
మూలగతావనీజఁ గని • మ్రొక్కెడి తల్లి! మదీయభూరి పు
ణ్యావళివశంబునం గుశలి • తాస్థితి వహించెడి నిన్నుఁ గంటి, నా
యేలినవాని కార్యగతు • లెల్లను దీరె యథోచితంబుగన్. ౧౨౬౩

అర్థములు. శింశుపామూలగతావనీజన్ = శింశుపావృక్షము మొదటనుండు సీతాదేవిని, మదీయ = నాయొక్క, భూరి = గొప్ప దగు, పుణ్యాళి = పుణ్యాపరంపరల, వశంబునన్ = కారణముచేత, కుశలితాస్థితిన్ = క్షేమముగా నుంట, ఏలినవాని = ప్రభువుయొక్క, యథోచితంబుగన్ = తగిన రీతిని.

తాత్పర్యము.

ఆ కోమలదేహ యున్న ప్రదేశమునకుఁ బోయి శింశుపావృక్షము క్రిందఁ గూర్చుండిన సీతను దర్శించి నమస్కరించి తల్లీ! నేను జేసిన గొప్పపుణ్యముల పరంపరల కారణముచే క్షేమముగా నుండు నిన్ను మఱల దర్శించు భాగ్యము కలిగెను. నా ప్రభుకార్యమే దేది యెట్లెట్లు చేయవలయునో యట్టట్టు లన్నియుఁ జేసితిని.

దీనివలన 'నీచాశ్రయో న కర్తవ్యః । కర్తవ్యో మహదాశ్రయః' నీచుల నాశ్రయింపరాదు. గొప్పవారినే యాశ్రయింపవలయు నన్నట్లు సీతాదేవి నాశ్రయించిన కారణమున శింశుపావృక్షము అశోకవృక్షములే గాక వాని చుట్టునుండునవి కూడ విఱిగి పడక కాలిపోక నిలిచినవి. దీనివలన సీతారాముల నాశ్రయించిన వారే గాక వారి నాశ్రయించినవారు కూడఁ జెడరని స్ఫురించుచున్నది. విభీషణుఁడే కాక విభీషణు వెంటవచ్చినవారుకూడ రక్షింపఁబడిరిగదా. 'పశుర్మనుష్యః పక్షీ వా యేచ వైష్ణవసంశ్రయాః, తేనైవ తే ప్రయాస్యంతి తద్విష్ణోః పరమంపదమ్‌' విష్ణుభక్తుల నాశ్రయించిన పశువులు మనుష్యులు పక్షులుకూడ వాని వెంట విష్ణుని పరమపదము నకుఁ బోదురు అను శ్లోక మనుసంధింపనగు.

క. అనుచుఁ బ్రయాణోన్ముఖుఁడో, హనుమను మఱిమఱియుఁ గాంచి • యవనిజ యనిశమున్
దనయెడఁ బైఁ గల ప్రీతిన్, మునుకొని సూచించువాక్య • ముల నిట్లనుచున్. ౧౨౬౪

అర్థములు. ప్రయాణోన్ముఖుఁడు = బయలుదేఱిపోవఁ బ్రయత్నించు వాఁడు.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము చెప్పి బయలుదేఱి పోవఁ బ్రయత్నముచేయు హనుమంతు నితో తన భర్తపైఁ దన కుండు ప్రేమ తెలుపు వాక్యములను నిట్లని చెప్పెను.

క. నీ చేకఁడనె యీ కార్యము, పావని ! సాధింప శక్తి • పరుఁడవు సుమ్మా
వావిరి బలోదయముచే, నీవే కనియెదవు కీర్తి • నిర్దళితారీ ! ౧౨౫

అర్థములు. నిర్దళితారీ = చీల్పఁబడిన శత్రువులు గలవాఁడా.

తాత్పర్యము.

ఆంజనేయా ! నీ వొకఁడవే యీ కార్యమును నీ బలాధిక్యముచే శత్రువుల వధించి సాధింప శక్తి గలవాఁడవు సుమా. నా కంటె గొప్పవారు సుగ్రీవునొద్ద నున్నారని నీ భారము నీవు తప్పించుకొన యత్నింపకుము. ఎంత యున్నను ఈ కార్యసాధన భారము నీ యందే యున్నది. మఱి యెవ్వరీ కార్యమును సాధింపలేరు.

క. ప్రాకట శితిశరాసారా, నీకంబునఁ జదిపి లంక • నీటుగఁ గడిమిన్
గైకొని న న్నిఁగినచోఁ, గాకుత్స్థున కదియె తగిన • కార్యము సుమ్మీ. ౧౨౬

తాత్పర్యము. ౧౨౫ వ పద్యము సూచునది.

తే. పరమశూరుండు రాముండు • బవరమందు
నతని మగఁటిమి కనురూప • మైన దాని
తొడ్డ నటన యెవర్ని చెప్పఁదగా • దోజ దీరఁ
వనచరకులావతంస నీ • వనుచుఁ బలుక. ౧౨౭

తాత్పర్యము. ౧౨౦ వ పద్యము సూచునది.

క. వినయము హేతుయుతంబును, ననఘార్థోపహితమైన • యా దేవినుడుల్
విని యంజనాతనయుం, డనినను సముచితపుభంగి • నవనీసుతకున్. ౧౨౮

అర్థములు. అనఘార్థోపహితము = దోషరహితమైన ప్రయోజనముతోఁ గూడినది.

తాత్పర్యము.

అట్లు వినయమును సకారణముగను దోషరహితమైన యర్థముతోఁ గూడినదిగను నుండు నామె మాటలను విని యాంజనేయుఁడు తగిన రీతి నిట్లనియెను.

చ. అకలుష మమ్మ వానర బ • లాన్వితుఁడై యిపుడ రామభద్రుఁ డీ
కడలిఁ దరించి రాక్షసుల • గర్వ మడంచి త్వదీయ శోకమున్
గడపును, నమ్ము నా పలుకుఁ • గీడ్పడ కోసము, రాముఁడాన న
య్యెడ కిదె యేఁగువాఁడ, నెల • వీయఁగదే జనయిత్రి ప్రముక్తాదవే. ౧౨౯

తాత్పర్యము.

తల్లీ ! నీవు వ్యసనపడకుము. రామచంద్రమూర్తి వానరసేనలతోఁ సముద్రము దాఁటివచ్చి రాక్షసుల పొగ రణఁచి నీ శోకమును నిర్మూలనము సేయును.

నా మాట నమ్ముము. నీవు సాహసము చేసి యపాయము కలుగు కార్యము చేసికొనకుము. అవఁగా మరగింపకుము. ఇదిగో యిప్పుడే రామచంద్రమూర్తిని జూడఁ బోవుచున్నాఁడను. అమ్మా! నా కనుజ్ఞ నిమ్ము, నమస్కరించెదను.

•— సీతాదేవిచే సెలవుగొని మరలి హనుమంతుఁ డరిష్టాద్రి నెక్కుట •—

మ. అని సాష్టాంగనమస్కృతుల్ సలిపి కీ•శాధీశుఁడున్ స్వామి ద
ర్శనకౌతూహలి యై లతాబహుళభూ•జవ్రాత మై కేసరి
స్వనగంభీరగుహాసమూహ మయి య•క్షర్షిగంధర్వస
న్మునిసత్త్వాదినిషేవితం బగుచు స్వా•దుస్థితమూలాఢ్య మై. ౧౨౮౦

అర్థములు. సాష్టాంగ నమస్కృతుల్ = సాష్టాంగముగ నమస్కారము. తొలుత సీతాదేవిని జూచినపుడు ప్రాకృతస్త్రీయని తలఁచి హనుమంతుఁడు సీతాదేవికి నమస్కరించినవాఁడుకాఁడు. సంభాషణానంతరము ౧౦౦౧ వ పద్యమున పతివ్రత యనియు, నారాధితస్సుతో నమస్కరించెను. ఇప్పుడు తల్లి యను భావముతో సాష్టాంగముగ నమస్కరించెను. యోగ్యత తెలియు కొలఁది భక్తియు హెచ్చెను. ఇప్పుడు కేవలము మాతృభావమె కాని వేఱుభావము లేదు. దీనివలన నుత్తమ పతివ్రతలను పతిదేవతలను మాతృభావముతో నెట్టివారైన, నెంతటివారైన సాష్టాంగ నమస్కారము చేయవలయు నని యేర్పడుచున్నది. స్వామి దర్శన కౌతూహలి = రామచంద్రమూర్తిని దర్శించుట యందుఁ గోరిక గలవాఁడై - లతా బహుళ భూజవ్రాతమై = అనేక వృక్షములు తీఁగెలు గలదై - కేసరిస్వన=సింహముల ధ్వనులు గల - గంభీర గుహా సమూహ మయి = లోఁతైన గుహల సమూహములు గలది - స్వాదు స్థిత మూలాఢ్యమై = ఒక్కాలి తియ్యనైన వేళ్ళు మొదలయినవి కలదై.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు చెప్పి యభివాదనము చేసి యామెచే నాశీర్వదింపఁబడి వానర శ్రేష్ఠుఁడు రాముని దర్శింపఁ గోరిక కలవాఁడై విశేషముగఁ దీఁగెలు చెట్లు గలిగి సింహముల ధ్వనులతోఁ గూడిన లోతుగాటి గుహలు గలదై యక్షసంఘములు, గంధర్వులు మునులు, పాములు గలదై తియ్యని కందమూలములు గలదై.

సీ. తుంగపద్మకజుష్ట•రంగశిలోద్యాన,మాలికాహృద్యమై • క్రాలుదాని
శృంగాంతర విలంబి•రంగత్పయోదోత్త, రీయమై కనుపించు • సేయుదాని
మార్తాండకరశోధ్య•మానోన్నమద్ధాతు, స్త్రీతసంజాత మై • నెగడుదాని
నిర్ఝరచయమంద్ర•నిస్స్వనాఖ్యయనఘో, చాకలితం బయి • యమరుదానిఁ
తే. ప్రస్రవగారావనిస్పష్ట•రమ్యగీత, మైనదానిని దేవదా•ర్వవనిజముల
నూర్ధ్వబాహువు వట్టుల • మొప్పుదాని, నిలను బడు నీళ్ళనులివుల•నేస్పుదాని.

ఈ పద్యము నీసి తరువాతి పద్యము హనుమంతుఁడు సముద్రమును దాఁటుటకై యెక్కిన యరిష్టమను పర్వతముయొక్క వర్ణనము.

అర్థములు. తుంగ = ఎత్తైన - పద్మక = తామరరంగు గల ప్రాంతములచేత - జుష్ట = కూడిన - రంగ = ప్రదేశములు గల, నీలోద్యాన = నల్లని వనముల - మాలికా=వరుసలచే - హృద్యమై = మనోహరమై, శ్రీలుదానిన్ = ప్రకాశించుదానిని, ఇది పర్వతమునకుఁ గట్టు దోవతియై యున్నదని భావము. శృంగాంతర విలంబి = శిఖరముల నడుమ వ్రేలాడుచు - రంగత్ = ప్రకాశించు - పయోద = మేఘములనెడి - ఉత్తరీయమై = ఉత్తరీయము కలదానిని - మార్తాండ కర = సూర్యకిరణములచే - బోధ్యమాన = మేలుకొలుపఁ బడుచున్న - ఉన్మిషత్ = రెప్పలు తెఱచి చూచుచున్న - ధాతు = ధాతువు లనెడి - నేత్రసంజాతమై=నేత్ర సమూహము గలదై, నిర్ఝరచయ = సెలయేళ్ళ సమూహములయొక్క - మంద్ర = గంభీరమైన - నిస్స్వన = ధ్వని యనెడి-అధ్యయన ఘోషాకలితంబు = వేదాభ్యాసముచేయు ధ్వని కలదై, ప్రస్రవణరావ = ఊటనీళ్ళు నూఁతు చప్పుడనెడి, విస్పష్ట= మిగుల స్పష్టముగాఁ దెలియవచ్చు, రమ్య = మనోహరమైన, గీతము = పాటలు గల దానిని, దేవదారు + అవనిజమూల = దేవదారు చెట్లచేత, ఊర్ధ్వబాహువులు = చేతులెత్తినది, ఇలను = నేలమీఁద, ఉలివుల = ధ్వనులచే

తా త్ప ర్య ము.

ఎత్తైన తామర వర్ణము గల ప్రదేశములు గల నల్లని యుద్యానము లనెడి దోవతియు, శిఖరముల నడుమ వ్రేలాడు మేఘము లనెడి యుత్తరీయము గలదై, సూర్యకిరణములచే మేలుకొలుపఁబడిన (విచ్చిన) ధాతువులనెడి నేత్రములు కలదై, సెలయేళ్ళ మంద్రధ్వని లనెడి వేదాధ్యయన ధ్వనికలదై, ఊటనీళ్ళు పడుటవలనఁ గలిగిన విస్పష్టమైన ధ్వని యనెడి సంగీతము కలదై, దేవదారు వృక్షము లనెడి చేతులనెత్తినదై నేలఁబడుచున్న నీళ్ళచప్పుడు గల దానిని.

సీ. శ్యామమై పుష్పించి • శరదభ్రతతులచే, వార్ధకమునఁబోలె • వఱలుచుండ
నెనరుఁబూంగుల గాలి• నెనసెనఁ జొచ్చుచు, వెడలఁ గూజిత మన• వెలయుచుండ
నర్పముల్ బుసగొట్టు•చాటెన హనుమ పై, మల నిశ్వసించిన•మాడ్కి నుండ
నింపారఁగా మంచు • నిండి గంభీరమై గుహాలు ధ్యానించెనీ • వహి భజింప
తే. వారిధరపాదనిభ పాద•వారములను, వదలి దనుచున్న యట్టి నా•గ్యము వహింప
సాలతాలాశ్వకర్ణ వం•శ ప్రకీర్ణ, మగు నరిష్టనగంబు నా•హనుమ యెక్కె. ౧౫౦

అర్థములు. శ్యామమై = నీలమై, శరదభ్ర తతులచే = శరత్కాలమందలి మేఘములచే; వార్ధకమునఁ బోలెను = ముసలితనము నందువలె, కూజితము = అవ్యక్తమధురధ్వని-కోకిల పంచమధ్వని - వారిధరపాద = కొండలు ప్రాకుట కను

శూలమైన, మేఘముల యవయవములతో - నిభ=సమానమైన-పాదవారములను = గుట్టల సమూహముల చేత- ప్రకీర్ణ=విరివియైన- మహీ = విధము.

తాత్పర్యము.

వలుపై - పుష్పించి శరత్కాల మేఘములచే ముసలి దానివలె నుండు దాని, వెదురుబొంగులలో నడుమ నడుమఁ బ్రవేశించి వెడలుటచే పంచమస్వరమువలె ధ్వని గలదానిని, పాములు బుసకొట్టు నెపమున హనుమంతునిపై శ్వాసము విడుచుచున్నట్లుండు దానిని, పూర్ణముగా మంచు నిండి గంభీరమై గుహలు, ధ్యానించు విధముగ నుండుదానిని, మేఘములచేఁ బ్రాకఁబడు గుట్టలు గలదానిని, ముద్ది- తాటి- ఇనుముద్ది- వెదురు- వీనిచే వ్యాపించి యుండుదానిని, అరిష్టమను పేరు గల కొండను హనుమంతుఁ డెక్కెను.

సీ. చక్కఁగాఁ బూచిన • పెక్కు తెల్లంగుల, లతికలచే నలం•కృతము నగుచు
వింతవింతగ బహు•విధము లౌ మృగముల, ధారంబుచే నభి•వ్యాప్త మగుచుఁ
బలుచాయ లగు ధాతు•వుల వన్నె లొప్పారు, శీతలవారి ఘూ•ర్ణితము నగుచు
బండల గుంగుల • ప్రస్రవణంబుల, దుర్గమం బగుచును • దోఁచుదాని

తే. యక్షగంధర్వ ఋషికిన్న•రాహిసేవి, తంబు నగు నాని తెల్ల్యులల్ • వినుదాని
సింగములు కందరములఁ జె•లంగుదాని, రాముఁ గనఁగోరు సత్వర నెక్కె•భీమబలుఁడు.

అర్థములు. లతికలచేన్ = తీఁగలచే- అలంకృతము = అలంకరింపఁబడినది- అభివ్యాప్తము=మిక్కిలి వ్యాపింపఁబడినది- శీతలవారి=చల్లనినీటిచే-ప్రస్రవణంబులన్ =ఊట కాల్వలచే - దుర్గమంబు = పోరానిది. కందరములన్ = గుహలచే.

తాత్పర్యము. స్పష్టము.

క. నిజపాదఘట్టనంబుల, రజమై శిల లణఁగ నెక్కి • రాజీవాళీ
భుజగభయదాబ్ధిఁ గని వా•తజుఁడనిలునిభంగి దాని • దాఁటఁ గడంగెన్. ౧౩౮౪

అర్థములు. నిజపాదఘట్టనంబులన్ = తన కాళ్ళ త్రొక్కుడులచే - రజమై= పొడియై - అణఁగన్ = మాయింపఁగా - రాజీవాళీ = గుంపు వెంటనేసికొని తిరుగు కొలువాసము లను చేపల పంక్తులచే - రాజీవ మజ్జే రాజీవో వ్యూహే మత్స్యే-నానా. రా॥ భుజగ = పాములచే, భయద = భయంకరమైన - అబ్ధిన్ = సముద్రమును - వాతజుఁడు = వాయుపుత్రుఁడు - అనిలుని భంగిన్ = గాలివలె - కడంగెన్ = ప్రయత్నించెను.

తాత్పర్యము.

తన కాలి త్రొక్కుడులచేత ఱాలు పొడి పొడి యగుచుండఁగా నెక్కి కొలన నివాసులు పాములు గలిగి భయము కలిగించు సముద్రమును హనుమంతుఁడు దాఁటఁ బ్రయత్నించెను.

ఉ. ఉత్తరపార మేఁగుటకు • నొత్తఁ బదంబుల శైలరాజమున్
దత్తఱ మంది సత్త్వములు • ధారుణి ద్రొళ్లె వనప్రసూనసం
పత్తులతో ద్రుమోత్కరము • పర్వత కందర సంస్థసింహముల్
చిత్తరపాటుతో దెసలు • పిల్లగిలన్ ధ్వను లిచ్చె హెచ్చుగన్. ౧౭౪

అర్థములు. ఉత్తరపారము = ఉత్తరపు గట్టు, వనప్రసూన సంపత్తులతోన్ = అధికములైన యడవి పూలతో, ద్రుమోత్కరము = చెట్ల సమూహము, పర్వత కందర=కొండగుహలయందు, సంస్థ = ఉన్న సింహములు, చిత్తరపాటు = భయము.

తాత్పర్యము.

సముద్రముయొక్క యుత్తరపుగట్టు చేరు కోరికతో నా పర్వతశ్రేష్ఠమును కాళ్ళచే నదుమఁగా నడవి మృగములు తత్తఱలాడెను. పూల సమూహములతో చెట్లు నేలఁబడెను. కొండ గుహ లందున్న సింహములు బెదరి దిక్కులు పెల్లగిల్లునట్లు విశేషించి ధ్వనించెను.

క. కుసుమితతరుచయములు సరభసముగ, జను నతని తొడలపటువేగమునన్
జనచెడి వ్రజము తాఁకున, వసుమతిఁ గూలినవిధానఁ • బడె భగ్నములై.

అర్థములు. కుసుమితతరు చయములు = పూచిన చెట్ల సమూహములు, సరభసముగన్ = శీఘ్రముగ, భగ్నములై = విఱిగినవై.

తాత్పర్యము.

వేగముగఁ బోవు నతని తొడలు తాఁకి పూచిన పూలచెట్లు బిగువు చెడి పిడుగుపడిన విధమున విఱిగి నేలఁ బడెను.

క. గాఢపుపట్టి జవోద్ధతిఁ, బీడితలై గిరిమృగేంద్ర • బృందంబు గుహా
క్రోడంబులలోఁ దబ్బి, బ్బాడెను గగనంబు పగులు • నారవ మెసఁగన్. ౧౭౬

అర్థములు. జవోద్ధతిన్ = వేగాధిక్యముచే, పీడితలై = బాధింపఁబడినవై. గిరిమృగేంద్ర బృందంబు = కొండ సింహముల సమూహము, గుహాక్రోడంబులలో = గుహలందలి సందులలో, తబ్బిబ్బాడెను = తత్తఱపడెను.

తాత్పర్యము.

హనుమంతుని వేగాతిశయముచే బాధింపఁబడి కొండ సింహములు గుహలలో మూలల యందలి సందులలోఁ దబ్బిబ్బై దిక్కులు పగులునట్లు ధ్వనించెను.

క. నూలఁగఁ జీరలు పైఁటలు, ప్రేలఁగ మెఱయుభూషణములు • వీడ్పడఁ గలఁగన్
శైలంబున విద్యాధర, బాలామణు లెగసి చనిరి • పటుజవయుక్తిన్. ౧౭౮

తాత్పర్యము.

చీరలు జాఱిపోవుచుండఁగా పైఁటలు ప్రేలాడుచుండఁగా, ఆభరణము లొక దానితో నొకటి పెనచికొని మాఱ్పడుచుండఁగా కలఁతచెంది యా కొండయందలి విద్యాధర స్త్రీలు మిగుల వేగముగ నెగసి పోయిరి.

సీ. అధికప్రమాణమహావిషదీప్తజిహ్వాలు గొల్లఁ బాములు తలలు నలియఁ
గిన్నరోరగయక్షకింపురుషాదులు, గగనస్థులైరి తన్నగము విడిచి
సనగకూటోదగ్రశైలంబు దిగఁబడి, యారసాతల మేగె సమ్యగముగఁ
బదియోజనంబుల వెడల్పును ముప్పది, యోజనంబుల నొత్తు నొప్పుచున్న
తే. యా ధరాధర మొకత్రుటియంతలోన, నేలమట్టంబుగాఁ బోయె నీరనిధిఁ ద
రింప నుద్యుక్తుఁ డగుచు మహాకపివరుఁ, డిట్లు మింటికిఁ గుప్పించి యెగయుటయును.

అర్థములు. అధిక ప్రమాణ=మిక్కిలి గొప్పవగు=మహావిషదీప్తజిహ్వాలు= గొప్ప విషముచే జ్వలించు కోఱలు గలవి, నలియన్ = నలిగిపోఁగా, సనగకూటోదగ్రశైలంబు = చెట్లతో శిఖరములతోఁ గూడి పొడవైన పర్వతము, ఆరసాతలము= పాతాళము వఱకు, అవ్యయీభావ సమాసము. 'విభాషా అపపరిబహిరంచవః పంచమ్యాః' పాణి. II. I.-11-12 నేలమట్టంబుగాన్ = నేలతో సమముగా, ఉద్యుక్తుఁడు= ప్రయత్నించినవాఁడు.

తాత్పర్యము.

హనుమంతుఁడు సముద్రము దాఁటుటకై యాకాశమునకుఁ గుప్పించి యెగురఁగా మిగుల పెద్దవై చెడ్డ విషముచే జ్వలించు కోఱలు గల పాములు తలలు నలుగు నట్లు రాల సందుల జొచ్చెను. కిన్నరులు పన్నగులు యక్షులు కింపురుషులు లోనగు వారు ఆ పర్వతము విడిచి యాకాశమున కెగిరిరి, చెట్లతో శిఖరంబులతో ఎత్తైన పర్వతము పాతాళము వఱకు దిగఁబడెను. పదియోజనముల వెడల్పు, ముప్పది యోజనముల యొత్తుగల యా పర్వతము నిమిషములో నేలతో సమ మయ్యెను.

—* ౫౭-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు మరల సముద్రము లంఘించుట *—

సీ. అర్కకారండవం బబ్జకువలయంబుఁ, దిష్యశ్రవణహంస దీపితంబు
జలధరశైవాల శాద్వలంబును బున, ర్వసుమహామీనవి రాజితంబు
నంగారక మహాగ్రహంబు నైరావత, ద్వీపంబు స్వాతిహం సోపచితము
వాతసంఘాతసం జాతోర్మిచంద్రాంశు, శిశిరాంబుమంతంబు సిద్ధయక్ష
తే. భుజగగంధర్వఫుల్లకరజము నైన, యంతరిక్షార్ణవమున మహాంబురాశి
నావ చరియించుచందాన నవ్యలీల, నంజనానందనుం డేగె నశ్రమముగ.

అర్థములు. ఆకాశమున హనుమంతుఁడు పోవుటను సముద్రమునందుఁ బోవు నావతోఁ బోల్చి చెప్పుచున్నాఁడు. అర్కకారండవము = సూర్యుఁడనెడు నీటికోడి కలది- అబ్జకువలయంబు = చంద్రుఁడనెడి కెల్లకలువ కలది- తిష్య = పుష్య నక్షత్రము- శ్రవణ = శ్రవణము అనెడి; హంస దీపితంబు = హంసలచేఁ బ్రకాశించునది- జలధర=మేఘ మనెడి- శైవాల=నాఁచు తీఁగె గలదియు- శాద్వలము=పచ్చిక ప్రదేశము కలదియు- పునర్వసు=పునర్వసునక్షత్రము లనెడి, మహామీన=పెద్ద చేఁపలచే

విరాజితంబు = ప్రకాశించునది - అంగారక = అంగారకుఁడను మహాగ్రహంబు లనెడి మొసలి గలదియు, గ్రహమే గ్రాహము - ఐరావత = ఐరావతము. అభ్రగజము కావున నది యాకాశమునందే తిరుగుచుండును, కావున నైరావత మనెడి, ద్వీపంబు= దీవి గలది - స్వాతి హంసవిలసితము = స్వాతి యనెడి హంసచేఁ బూరితము - వాత సంఘాత = వాయుసమూహముచే - సంజాత = పుట్టిన అల లనెడి, చంద్రాంశు = చల్లని కిరణములచే - శిశిర = చల్లనైన - అంబుమంతంబు = నీళ్లు గల మేఘము- ఫుల్లసరసిజము = వికసించిన కమలము - అంతరిక్షార్ణవమునన్ = ఆకాశ మనెడి సముద్రమందు - అశ్రమముగన్ = గాసిలేక.

తాత్పర్యము.

సూర్యుఁ డనెడి నీరుకోడి, చంద్రుఁ డనెడి తెల్ల కలువ, పుష్యశ్రవణ నక్షత్రము లనెడి హంసలు మేఘము లనెడి నాఁచి - పచ్చిక - పునర్వసు వనెడి మహామీనము, అంగారకుఁ డను మొసలి, ఐరావత మనెడి దీవి, స్వాతి యనెడి హంసము, గాలివలనఁ గలిగిన యల లనెడి మేఘము, సిద్ధులు యక్షులు సర్పములు గంధర్వులు ననెడి వికసించిన కమలములు నయి యాకాశ మనెడి సముద్రమున, సముద్రమును నావదాటు నట్లు హనుమంతుఁడు ఆకాశమునఁ బోవుచుండెను. సావయవ రూపకాలంకారము. రూపకోపమానములకు తిలతండుల న్యాయ సంసృష్టము.

తే. ఆకసంబును మ్రింగునో యబ్జవైరిఁ, బట్టి గీఁకునో సహతార•భాస్కరంబు
గగనము హరించునో యనఁ•గపివరుండు, చనియె మబ్బులఁ జీల్చెడి•చందమునను.

అర్థములు. అబ్జవైరిన్ = చంద్రుని, సహతార భాస్కరంబు = నక్షత్ర సూర్యులతోఁ గూడిన, గగనమున్ = ఆకాశమును.

తాత్పర్యము.

స్పష్టము.

తే. తెలుపు నెఱుపును బసుపును•నలుపునగుచుఁ, గృష్ణలోహిత వర్ణంబు•నెసఁగుచుండ
నమల తేజస్వి యగు మరు•దాత్మజాను దేహసంపర్కమున మొగుల్ • తేజరిల్లె.

అర్థములు. కృష్ణలోహిత వర్ణంబు = నలుపు ఎఱుపు గలసిన వన్నె.

తాత్పర్యము.

మిగులఁ దేజోవంతుఁడైన హనుమంతుని దేహమును దాఁకుటచే, మేఘములు కొన్ని తెలుపుగను కొన్ని నెఱుపుగను పసుపుగను నలుపుగను ఎఱుపు నలుపు గలసినవిగను నానావిధముల నొప్పుచుండెను.

క. మాటి మాటి లోనం జొచ్చుచు, మఱి మఱి వెలుపలను దోఁచి•మబ్బుల నడుమన్
మాటుఁగుచు మెఱయుచు నొప్పెసి, కఱకంఠుని శిరసుపూవు•గతిఁ గపి యొప్పెన్.

అర్థములు. మాటుఁగుచున్ = దాఁగుచున్, మెఱయుచున్ = వెలుపలఁ బ్రకాశించుచు, కఱకంఠుని = శివుని యొక్క, శిరసు పూవు = తలయందలి పువ్వును

అనఁగాఁ జంద్రుఁడు, కలకంఠుఁడు=కల్ల అనఁగా నలుపు, అది కంఠమునందుఁ గల వాఁడని బహువ్రీహి యని కొందఱి యభిప్రాయము. గరకంఠశబ్దభవ మని కొందఱి యభిప్రాయము.

తాత్పర్యము.

ఒక్కొక్కసారి మేఘముల నడుమఁ బ్రవేశించి కానరాక యొక్కొక్కసారి బయల వెలసి కానవచ్చుచు మబ్బులనడిమి చంద్రునివలె హనుమంతుఁ డొప్పెను.

తే. విశదవస్త్రంబు ధరియించి • వివిధమేఘ, కాండవృతుఁడయి కనఁబడి • కానఁబడక
యంబరంబునఁ జనియెడి • యాంజనేయుఁ డంబుజారి విధంబున • డంబు మీఱె.

అర్థములు. విశదవస్త్రంబు = తెల్లని వస్త్రంబు, దీనిచే నిందఱు రాక్షసులఁ బోరి వారిని చంపినను కట్టువస్త్రముపై నెత్తురు చుక్కలు పడలేదని సూచన, మేఘకాండవృతుఁడయి=మేఘసమూహములతోఁ జుట్టఁబడి, అంబుజారి=చంద్రుఁడు.

తాత్పర్యము.

తెల్లని వస్త్రము ధరించి నానావిధములైన మేఘసమూహములతోఁ జుట్టఁబడి కానవచ్చి కొంతసేపు కానరాక కొంతసేపు ఆకాశమునఁ బోవు హనుమంతుఁడు చంద్రునివలె నుండెను.

తే. వారిధరనికురుంబంబు • దారితముగ, మాటి మాటికిఁ జెలువుచు • మారుతాత్మ
భవుఁడు బయలను మెఱయుచు • వైనతేయుమాడ్కిఁ దవరారె నాకాశ • మార్గమునను.

అర్థములు. వారిధర నికురుంబంబు = మేఘసమూహము-దారితముగన్ = చీల్చఁబడినదిగా - వైనతేయు మాడ్కిన్ = గరుత్మంతునివలె - వినతా+ఏయ - వైనతేయు - అపత్యార్థక తద్ధితము.

తాత్పర్యము.

మేఘ సమూహము నడుమఁదూఱి చీల్చుచు నాంజనేయుఁడు బయల మెఱసి గరుత్మంతుని వలె నాకాశమున నొప్పుచుండెను.

సీ. జలదనిర్ఘోషుండు • చటుల మహారావమున దెస లెల్లను • బాధిర్యములుగ
రాక్షసప్రవరుల • రణమున వధియించి, తనపేరు నెల్లరు • వినఁగఁ జేసి
పట్టణం బంతయు • న్వ్యాకులపడఁ జల్చి, పంక్తికంఠుఁడు వ్యథ • పడ నొనర్చి
ఘోరబలం బెల్లఁ • గూఁపెట్టఁగాఁ గొట్టి, వైదేహికిని గడు • భక్తి మ్రొక్కి
ఆ. మహితతేజుఁ డైన • మారుతపుత్రుండు, మరలివచ్చి జలధి • మధ్యమునను
జనుచునుండె శైల • సత్తము మైనాకు, హస్తమున స్పృశించి • యతని దాఁటి.

అర్థములు. జలదనిర్ఘోషుండు = ఉఱుమునంటి కంఠధ్వని గలవాఁడు - చటుల మహారావమున = భయంకరమైన గొప్ప ధ్వనితో - కూఁపెట్టగాన్ =కుయ్యో కుయ్యో యనునట్లు.

తాత్పర్యము. స్పష్టము

హనుమంతుఁడు లంకయందుఁ జేసిన కృత్య మిందు సంగ్రహింపఁబడినది. ఇందు మైనాకు స్పృశించె ననుటచేతను శ్రీరామచంద్రమూర్తి సీతాదేవితో మరలి వచ్చునపుడు మైనాకుని జూడుమని చెప్పుటచేతను మైనాకుఁడు మరల నీళ్లలో మునుఁగ లేదనియుఁ బైన కానవచ్చుచుండెననియు గ్రహింపనగు.

తే. జ్యాలతాముక్తనారాచ • మనఁగ నరిగి, వారిదాభమహేంద్రంబు•నలను చూచి
దశదిశలు నిండ సింహనా•దంబు చేసె, మేఘనాదంబుఁబోలె న•మేయశక్తి.

అర్థములు. జ్యాలతాముక్తనారాచమనఁగన్ = తీఁగెవంటి యల్లెత్రాటి నుండి విడువఁ బడిన బాణమో యనునట్లు - వారిదాభమహేంద్రంబు = మేఘముతో సమానమైన మహేంద్రపర్వతము.

తాత్పర్యము.

పరిమితి చెప్పరాని శక్తిగల హనుమంతుఁడు నిండెనారినుండి విడువఁబడిన బాణమువలెఁ బోయి మేఘమువలె నుండు మహేంద్రపర్వతముఁ జూచి పది దిక్కులు నిండున ట్లురుమువలె సింహనాదము చేసెను.

క. హితదర్శనలాలసుఁడై, వితతంబుగ నార్చి తోఁక • విధుఁపఁగఁ గపి య
ద్భుతఘోషమున దివాకర,యుతగగనము బ్రద్దలైన•యొప్పుంగనిచెన్. ౧౬౯౮

అర్థములు. హితదర్శనలాలసుఁడై = మిత్రులను జూడవలయు నను కోరిక గలవాఁడై - వితతంబుగన్ = ధ్వని విస్తరించునట్లు - ఆర్చి = అడించి - విధుఁపఁగన్ = విదలింపఁగా - దివాకరయుత = సూర్యునితోఁ గూడిన - దీనివలన నిర్మలతయు పగటి చర్య యని సూచన.

తాత్పర్యము.

మిత్రులఁజూడఁ గోరిక కలవాఁడై తోఁక జాడించి విదళింపఁగా నా యద్భుత ధ్వనికి సూర్యునితోడి యాకాశము బ్రద్దలై నట్లుదోఁచెను.

—• హనుమంతుని సింహనాదము కపులు విని హర్షించుట •—

ఉ. ఆయులి వూరువేగమును • నావలితీరమునందు దీను లై
వాయుతనూజుఁ గాచు తరి • వర్తిలుక్రోఁతులు విన్న హృష్టు లై
రాయెడ ఋక్షరాజ జలరి • యందఱుఁ జేరఁగఁ జీరి యి ట్లనున్
జే యని వచ్చె వాయుజుఁడు • సిద్ధము కార్యము పండు చూడుఁడీ. ౧౬౯౯

అర్థములు. హనుమంతుఁడు కానవచ్చుటకు ముందే యాయన సింహనాదము వానరులకు వినవచ్చెను. ఉలివు = కంఠనాదము, ఊరువేగమును=తొడల వేగమునఁ బుట్టిన ధ్వని, దీనులై = ఏమో యేమో యను వ్యసనముచే ముఖములు వ్రేలవైచికొనినవారై, ఋక్షరాజ = జాంబవంతుఁడు, అలరి = సంతోషించి, చీరి= పిలిచి, జే =జయశబ్దభవము.

తాత్పర్యము.

హనుమంతుని సింహనాదము, తోకల కంపున దూరమున నెడలు గాని ధ్వనిని, అవలి నెదురుచూచున వ్యసనపడుచు నెప్పుడెప్పుడు హనుమంతుని జూతుమా యను కోరిక గల శ్రోతలు విని సంతోషించినవారైరి. అప్పుడు జాంబవంతుడు వారి సందడిఁ నిలిచి యిట్లనెను. వానరులారా! హనుమంతుడు జేయని వచ్చుచున్నవాఁడు. పోయిన కార్యము ఫలించినది చూడుడి.

ఉ. సందియ మేమి లేదు ధ్వని • చందము తెల్పెడిఁ గార్యసాధనం
బెందు నసాధితార్థులకు • నీ రవ మేటికిఁ గల్గు? నన్న న
య్యందఱు మిత్రదర్శనము • నాశ సముత్సుకులౌచు నంతటా
నందనురావమున్ విని చ • నంత ముదంబున గంతు లాడుచున్. ౧౩౦౦

అర్థములు. అసాధితార్థులకు = కార్యము సాధింపనివారికి, రవము=ధ్వని.
కీలివలన శుభవార్త తాను శోకముండే తన మిత్రులకుఁ దెలిపి వారి కుంకు మూన్ని సంతోషపెట్టవలయు నని సూచన - మనము పోయి చెప్పవచ్చులే యని యుండ రాదు. అంతవఱకు నిష్కారణముగా వారు వ్యసనపడునట్లు చేయుట మిత్రధర్మము గాదు.

తాత్పర్యము.

సందేహము లేదు. హనుమంతుడు కార్యము సాధించెను. అది నీ కెట్లు తెలిసె ననుచురా? ఆయన ధ్వనియె కార్యము సాధించె నని తెలుపుచున్నది. కార్యము సాధింపని వాఁ డింత యుత్సాహముగ సింహనాదము చేయుఁడు. అని చెప్పఁగా తక్కిన శ్రోతలు హనుమంతుడు వచ్చుచున్నాఁడని సంతోషించెను. జాంబవంతుడు కార్యము సఫలము చేసికొని వచ్చుచున్నాఁడని సకారణముగఁ జెప్పెను. ఇట్లు చెప్పఁగా వారందరు మిత్రుని దర్శించు నాశచే నాయన ధ్వని వినుచు గంతులు వేయుచుండిరి.

తే. ఒక్క శిఖరంబు నుండి వేఱొ • కొక్క శిఖర
మునకు నొక కొమ్మ నుండి స • మున్నతంపుఁ
జెట్టుకొనకొమ్మ కెగురుచు • నిట్టలంపుఁ
బ్రమ్మదంబునఁ గ్రాలుచు • సందడించి. ౧౩౦౧

అర్థములు. సమున్నతంపు = మిగుల నెత్తైన - నిట్టలంపు = అధికమైన, నిట్టలము రూ - ఇట్టలము.

తాత్పర్యము.

వచ్చుచున్న హనుమంతుని చూచుట కుతూహలముతో నొక శిఖరమునుండి యంతకంటె నెత్తైన శిఖరమునకు, నంతలో నొక చెట్టుకంటె నెత్తైన యింకొక చెట్టునకు, నింకొక కొమ్మకంటె నెత్తైన యింకొక కొమ్మకు వానరులు మిగుల సంతోషముతో నెగురుచు కిలకిలారవములు సందడి చేయుచు.

క. పట్టుగ దూరపు జనులను; బట్టముఁ జూపించురీతిఁ • బుష్పితతరులన్
గొట్టకొనకొమ్మలను జెస, బిట్టుగ నాడించి యూఁచి • పేర్చిరి క్రోఁతుల్. ౧౩౦౨

అర్థములు. పుష్పిత తరులన్ = పూచిన చెట్ల యందలి.

తాత్పర్యము.

తా మున్న స్థానము తెలుపుటకై దూరమున నుండు వారికి గుడ్డలను చేతులతో నాడించి విసరి చూపునట్లు వానరులు పూచిన కొమ్మల నాడించిరి. ఊఁగులాడించిరి.

క. గిరిగుహల దాఁగి మ్రోయుచు, నురువడి వెలివచ్చుగాలి • యొప్పున గర్జల్
పరఁగించుచుఁ జనుదెంచెను, సరభసముగ మారుతాత్మ • సంభవుఁ డంతన్. ౧౩౦౩

అర్థములు. మ్రోయుచున్ = ధ్వనించుచు, ఉరువడి = మిగుల వేగముతో, వెలివచ్చు = బయటికి వచ్చు- సరభసముగన్ = వేగముగ.

తాత్పర్యము.

కొండగుహలయందు దాఁగియుండి మిగుల వేగముతో ధ్వనించుచు వెలుపలికి వచ్చుగాలి విధమున సింహనాదములు చేయుచు వేగముగ నాంజనేయుఁడు వచ్చెను.

క. జలధరమార్గంబున నచ్చలియుఁడు జలదోత్కరంబు • పగిదిన్ రాఁగన్
వలిముఖు లందఱు ఘటితాంజలు లై నిలిచిరి నభంబు • చాయం గనుచున్.

అర్థములు. జలధర మార్గంబునన్ = మేఘమార్గమున ఆకాశమందు - జలదోత్కరంబు = మేఘ సమూహమువలె, వలిముఖులు = వానరులు - ఘటితాంజలులై = చేతులు జోడించినవారై - నభంబు = ఆకాశము.

తాత్పర్యము.

ఆకాశమార్గమున మేఘమువలె బలవంతుఁ డగు హనుమంతుఁడు రాఁగా వానరు లందఱు చేతులు జోడించుకొని యాకాశము వంకఁ జూచుచు నిలిచిరి.

—• హనుమంతుఁడు మహేంద్రాద్రిపై దిగుట. •—

క. గిరినిభుఁ డగు కపిఋషభుఁడు, తరునికరాకులమహేంద్ర • ధరకూటమునన్
త్వరితుఁ డయి వ్రాఁకి గిరినిర్ఝరమునఁ బడె నిహతపక్ష • శైలం బనఁగన్. ౧౩౦౫

అర్థములు. గిరినిభుఁడు = పర్వతముతో సమానుఁడు - కపిఋషభుఁడు = వానర శ్రేష్ఠుఁడు - తరునికర = చెట్ల గుంపులచే - ఆకుల = నిండి యుండు - గిరినిర్ఝరమునన్ = కొండవంక యందు - నిహత పక్షశైలంబు = రెక్కలు విఱిగిన పర్వతము.

తాత్పర్యము.

కొండవంటి దేహము గల హనుమంతుఁడు వృక్షములచే నిండియుండు మహేంద్ర పర్వత శిఖరము నందు వేగముతోఁ గూడిన వాఁడయి కాలు మీఁది దూఁకిన

గాయపడని కొండవంకయందు పిట్టలో ఱెక్కలు విఱిగిన పర్వతమువలె దబా లున బడెను.

శ్రీరామ దర్శనమునకై పోవుట యను నొక నిమిత్తమైన జాలు కారా దని గూఢముగ త్వర సూచించుచున్నది. లేని యెడల నూరకయుండియే వేగము తగ్గించి వచ్చియుండ వచ్చును.

క. ప్రీతమనంబునఁ గపివర,జాతంబులు గంధవాహ•సంభవుచుట్టున్
గౌతుకమున నిలుచుండిరి, యాతనిఁ గనుఁగొనుచు మెచ్చి • యూహను మిగులన్.

తాత్పర్యము.

సంతోషించిన మనస్సులతో వానర శ్రేష్ఠుల సమూహంబులు వాయునందను చుట్టుకొని యాయన యేమి చెప్పునో వినవలయు నను కోరికతో వానిని జూచుచు, మెచ్చుచు నుండిరి.

మానిని. అంతట వానరపుంగవు లెల్ల ని•రామయుతం గనుకట్టు హను
మంతునిఁ జూచి నితాంతముదంబున • మూ వగు మూలఫలాదిక మే
కాంతి ముపాయన మిచ్చి కుఱంగట • నందఱుఁ జేరి భజింప శుభ
స్వాంతుఁడు ఋక్షధవాంగదవృద్ధుల • కర్మిలిఁ జేసి నమస్కృతులన్. ౧౩౦౭

అర్థములు. నిరామయుతన్ = ఒక గాయమైన లేక - నితాంత ముదంబునన్ = మిగుల సంతోషముతో - మూలఫలాదికము = వేళ్ళు పండ్లు మొదలైనవి- ఉపాయనము = కానుక - కుఱంగటన్ = సమీపమందు, ఋక్షధవ + అంగద వృద్ధులకు = జాంబవంతునకు నంగదునకు పెద్దవారికి - అర్మిలి = ప్రేమతో - భక్తితో.

తాత్పర్యము.

ఆ పిమ్మట వానరశ్రేష్ఠు లందఱు గాయమైనను బడక దేహబాధ లేక యుండు హనుమంతుని జూచి మిగుల సంతోషించి మూలఫలంబులు కానుకగ నిచ్చి దగ్గఱఁ జేరి యుండఁగా హనుమంతుఁడందఱకు జ్ఞానవృద్ధుఁడు వయోవృద్ధుఁడు నగు జాంబవంతునకు ఆ పిమ్మట యువరాజగుటచే నంగదునకుఁ దరువాతఁ దనకంటె వయస్సునఁ బెద్దవారగు వారికి భక్తితో నమస్కరించెను. వృద్ధులనఁగా.

'దశాబ్దాఖ్యం పౌరసఖ్యం - పంచాబ్దాఖ్యం కలాభృతామ్।త్ర్యబ్దపూర్వం శ్రోత్రియాణా మల్పేనాపి స్వయోనిషు.' మను. ౨

ఒక గ్రామమందే యుండువారు తనకంటెఁ బదియేండ్లు పెద్దవారైనచో సఖు లగుదురు. అంతకుఁ బైబడినవారు పెద్దవా రనిపించుకొందురు. గీతాది విద్యలు నేర్చిన వారు తనకంటె నైదేండ్లు పెద్దవాఁడైనచో సఖుఁ డగును. అంతకుఁ బెద్దవాఁడు పెద్ద వాఁడనబడును. వేదములు చదివినవాఁడు మూఁడేండ్లు పెద్దవాఁడయినచో సఖుఁడగును. అంతకుఁ బెద్దవాఁడు పెద్దవాఁడనఁబడును. తనవంశేను వారిలో నన్నలు మొద

లగువారే మూర్తియు వయస్సున పెద్దవారైనను సఖులగుదురు. ఆ కారణమున నర్థము లందఱు నభివాదనార్హులు.

మాలిని— ఏడు భగణములు గురువు. పదునాఱవ స్థానంబున యతి. మాలిని యందలి మొదటిగురువు రెండు లఘువులు చేసిన కవిరాజ విరాజిత మగును. కవిరాజ విరాజితమునను వలె మాలినికిని తిక్కన యతులు రెండు విధములఁ గల్పించినాఁడు.

మాలిని. కూలియుఁ గాంచి యిూగున్నఁగఁ దేవను • గుందగ వహ్నులు • ప్రాలకెక్కా. స్త్రీ. ౨-౧౨౭.

ఇం దేడింట నేడింట నేడింట యతులు గూర్పఁబడినవి.

కావున నీ దెస నాలనికిన్ విమ•ఖత్వముగల్గను భక్తి మెయిన్ స్త్రీ-౧-౧౪.

ఇందు పదునాఱవ స్థానంబున యతి గూర్పఁబడెను.

—• హనుమ కపులతోఁ దాను సీతాదేవిని జూచితి నని చెప్పుట. •—

సీ. చూచితి సీత నం•దను సంగ్రహముగాఁగఁ, జెప్పి యుంగను కేలు • చేర్చి కేల
నా మహేంద్రాద్రిని•వ్యాప్తారామతలమున, నాసీనుఁడై వాన•రాళిఁ జూచి
రూక్షరాక్షసపతి•రక్షితసీతను, జూచితి సాధ్వి న•శోకవనిని
విధువర్ణనాసక్తిఁ • బెనఁగొన్న కురులతో, నుపవాసములఁ జిక్కి • యున్నదనిన

తే. నమృతతుల్య మహార్థ వా•క్యములఁ గ్రోలు
చెగువవారును మాఱువా • రింకు నందుఁ
గూయువారుఁ గిలార్చుచు • గ్రోయువారు
వాలముల నెత్తి నేలపై • బాఁదువారు. ౧౩౦౭

అర్థములు రూక్షరాక్షస పతిరక్షితన్ = కఠినచిత్తులైన రాక్షస స్త్రీలచేఁ గావలి కాఁచఁబడుచున్నదానిని, విధువర్ణనాసక్తిన్ = మగనిఁజూచు కోరికతో, అమృత తుల్య = అమృతముతో సమానమైన. మహార్థ = గొప్ప ప్రయోజనము గల, వాక్య ములన్ = మాటలను, సీత యుపవాస మున్నదని చెప్పుటచే కిష్కింధాకాండమున నింద్రుఁ డమృత పాయసము దినదినము దెచ్చి యిచ్చుచుండె నని కథ కల్పిత మని యేర్పడు చున్నది. చూచితి సీతన్ = ఇది సుగ్రీవుని వాక్యానుసారము. కిష్కింధ. ౧౦౭౭ వ పద్యము చూడునది.

తాత్పర్యము.

ఏమి చెప్పునో సీత కనఁబడె నని చెప్పునో, కానరాలేదని చెప్పునో యని తహ తహ లాడు వానరుల మనస్సు కుదుటఁబడఁ జూచితి సీత నని రెండుమాటలలో హనుమ కేముఁ దెలిపి యుంగరము చేతిని తనచేతఁ బట్టుకొని పోయి యా మహేంద్రపర్వత మున రమ్యమైన వనప్రదేశమందు నందఱుఁ గూర్చుండుటకు ననువైన చోట గూర్చుండి వానరుల నందఱుఁజూచి కఠినాత్ములైన రాక్షస స్త్రీలచేత రక్షింపఁబడు సీతను

జూచితివి. ఆ పతివ్రత యశోకవనమందు తన భర్తను బాసి శోకముతోఁ జిక్కి పోయిన వెంట్రుకలతో, ఆహారములేక కృశించి యున్నది అని చెప్పఁగానే యమృతముతో సమానమై, పోయిన తమ ప్రాణములను మరల రక్షించినవై, మహాప్రయోజనము గల వాక్యముల విని సంతోషాతిశయమున బాహ్యమును విను నోపికలేక కొంద ఱెగుర సాగిరి. కొందఱు మూలిగిరి. కొందఱు కిలకిలార్భటులు నించిరి. కొందఱు తోఁకలెత్తి నేలకు బాదిరి.

తే. ద్విరదతుల్యులు క్రోఁతులు • తరుల నుండి
దుమికి హనుమంతుఁ బరిరంభ•ణము నొనర్చి
రంత సర్వవనాటమ•ధ్యంబునందు
వాలితనయుండు పల్కె న•వ్వాయుతనయు. ౧౩౦౯

అర్థములు. ద్విరదతుల్యులు = ఏనుగులతో సమానులు, పరిరంభణము = కౌఁగిలింత, సర్వవనాట మధ్యంబునందు=క్రోఁతుల యందఱ నడుమ.

తాత్పర్యము.

అందఱు నేలఁ గూర్చుండి వినవలయు ననిరఁ గొందఱును హనుమంతుఁడు మూర ముగ నాపుఁ గొంద ఱేనుగుల వంటివారు హనుమంతునకు సమీపమున నుండు చెట్లపై నుండి వినుచుండిన వారు హనుమంతుని మాటలు చెవినిఁ బడఁగానే చెట్లనుండి దుమికి హనుమంతుఁ బ్రతికించితివి తండ్రీ! యని కౌఁగిలించిరి. అప్పు డా క్రోఁతులనడుమ నున్న యంగదుఁడు హనుమంతునితో నిట్లనెను.

క. విస్తారం బగు వారిధి, నిస్తరణ మొనర్చి మరలి • నెమ్మది రాఁగన్
శస్తగతి నెవ్వఁ డోపును, నిస్తులజవసత్త్వములను • నీ సముఁ డేఁడీ! ౧౩౧౦

అర్థములు. నిస్తరణ మొనర్చి = దాఁటిపోయి, నిస్తుల=అసమాన మైన - జవసత్త్వములను=వేగమునందు, బలమునందు.

తాత్పర్యము.

ఇంత పెద్ద సముద్రమును దాఁటి పోయి సుఖముగా మరలి యెవ్వఁడు రాఁ గలఁడు! వేగమునందు, బలమునందు నీతో సమానుఁడు లేఁడు.

క. ఔరా! నీ ప్రభుభక్తియు, నౌరా! నీ శక్తి ధైర్య • మరరే! హనుమా
భూరితరాదృష్టంబున, శ్రీరామునిరమణిఁ గంటి • సీతాసాధ్విన్. ౧౩౧౧

తాత్పర్యము.

ఔరా యేమి నీ ప్రభుభక్తి. నీ శక్తి యేమి. ధైర్యమేమి ఔరా! ఆశ్చర్యకరము. మా యందఱి భాగ్యవశమున నీవు శ్రీరాముని భార్యను, పతివ్రతయగు సీతాదేవిని జూచితివి.

ఆ. జానకీవియోగ•సంతాపమును భూప,వర్యుఁ డిపు డదృష్ట•వశతఁ బాసె
నీదు పోకరాక•నిటు మాకుఁ దెలియంగఁ,బలుక వయ్య కర్ణ•పర్వముగను. ౧౩౧౨

తాత్పర్యము.

సీతను విడిచి యుండుటవలనఁ గలిగిన శోకమును రామచంద్రమూర్తి యదృష్ట వశమున వదలెను. నీ వెట్లు పోయితివో, యేమి చేసితివో, యెట్లు చూచితివో యని యంతయు మాకుఁ బూర్ణముగ చెవుల పండువుగ వినిపింపుము.

తే. అనిన వానరులెల్ల వా◆తాత్మజాతు, జాంబవంతుని నంగదు ◆ సరసఁ జుట్టి
యుండి రమ్యంపుఁ బెద్దదౌ ◆ బండలందు, హనుమ చెప్పెడి వృత్తాంత◆మాలకింప.

అర్థములు. సరసన్ = సమీపమందు.

తాత్పర్యము.

స్పష్టము.

క. ఎటు దాఁటెనో వారిధి దా, నెటు సొచ్చెనో లంక సీత ◆ నెటు చూచెనో యు
త్కటిలుని దశకంఠుని దా, నెటుగాంచెనో యంచు వినఁగ ◆ నెసగిన వాంఛన్.

తాత్పర్యము.

సముద్రము నెట్లు దాఁటెనో, లంక నెట్లు ప్రవేశించెనో, యే విధముగ సీతా దేవిని జూచెనో, కుచ్చితుఁ డగు రావణు నెటులు చూచెనో యని యంతయు వినఁ గోరిక గలవారై.

తే. అంజలి ఘటించి భజియింప ◆ నగచరాళి, వాలిసుతుఁడును శిఖరాగ్ర◆భాగమందు
దిశలు వెలిగించు చుండెను◆ దేవవితతి, గొలువ రాజించు వాసవు◆కొమరుదోఁప.

అర్థములు. నగచరాళి = క్రోఁతుల గుంపు.

తాత్పర్యము.

వానరు లందఱుఁ జేతులు కట్టుకొని సేవింపఁగా నంగదుఁడు పర్వతశిఖరము గొన యందు దేవతలు గొలువఁ బ్రకాశించు నింద్రునివలె దిక్కులు ప్రకాశింపఁ జేయు చుండెను.

క. విలసితకీర్తియశస్సుల, నలరారెడు హనుమచేత ◆ నంగదములచే
జెలువారెడు నంగదుచే, జ్వలితం బయ్యెను మహీధ్ర ◆ వరకూటంబున్. ౧౩౧౯

అర్థములు. విలసిత కీర్తి యశస్సులన్ = ప్రకాశించు కీర్తిచేతను యశస్సు చేతను, అలరారెడు = సంతోషించు. (౧) కీర్తియశస్సులు రెండును హనుమంతునకు విశేషణము లైనపుడు కీర్తి-బుద్ధి యతిశయమువలన వచ్చినది, యశస్సు పరాక్రమము వలన వచ్చిన ప్రఖ్యాతి. (౨) కీర్తి హనుమంతునకు యశస్సు అంగదునకు నన్వయింప వచ్చును. చూ. ప. ౭౬౪.

తాత్పర్యము.

ప్రకాశించు కీర్తిచేతను యశస్సుచేతను సంతోషించు హనుమంతునిచే, భుజ కీర్తులు గల యంగదుచేఁ బర్వత శిఖరము ప్రకాశించెను.

౫౮-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు తాను లంకకుఁ బోయి వచ్చిన విధం బంతయుఁ గపులకుఁ జెప్పుట.

దండకము. అత్యంతవృత్తాంత మాలింపఁగా నింపు పెంపార నా జాంబవంతుండు వాతాత్మజుం జూచి యో యంజనానందనా! ముందుగాఁ బొందుగాఁ జెప్పు మే రీతి నా నాతిని న్నీవు గన్గొంటి? వాల్గంటి యా నాంటి నెట్లున్న? దా యున్నయున్నన్ దశాస్యుండు క్రూరుండు దా నే విధిం జూచెనిన్? యింకాదికార్యంబు సేవందుమన్ సందుగాఁ జెప్పు నో చెప్పఁగా రాని యవ్వాని భాషింపు మన్నన్, హనూమంతుఁ డత్యంతసంతుష్టుఁడై హృష్టుఁడై జానకిన్ లోన ధ్యానించి మూర్ధంబుచే మ్రొక్కి-యుత్కంఠవసిం బల్కె:- హా నాకీ యా ప్రత్యక్షీరంబుఁ జేరంగ లో నెంచి నే నీ నగాగ్రంబునం దుండి శుప్పించి దాఁటంగ మీ రెల్లఁ గన్నారఁ గన్నార కాదే? యటనే గ వంత్యోదధిమధ్యంబునన్ హేమశృంగాంచితంబై నశైలంబు నాకోపకంఠంబుగా వచ్చెనా విఘ్న మం చెంచి రోషించి ఖేదించి పోవంగ లోనెంచి దానిన్ శిలీలందు నేఁ దాఁకితిన్, రోఁకతోఁ దాఁచితిన్, దాఁచినన్ దాని శృంగంబు భేదంబులన్ భంగమై రాలెఁ, దచ్ఛైలమా మామకీనాశయం బెంచి హార్దంబుగా నాయనా! నీకుఁ జిన్నప్ప నే, గాన్పుమిత్రుండ, మైనాకుఁడన్, వార్ధిలో నుండుదున్, మున్ను పక్షంబు లుండన్ ధరాత్రంబు లెల్లన్ యథేచ్ఛంబుగాఁ బ్రవర్తిల్లరన్ లోకభీదావకత్వంబు లా వాని వీక్షించి పక్షంబులం ద్రుంచె వజ్రాహతిన్ శక్రుఁ, డగ్గోడు తప్పింప నీ తండ్రి న న్నెత్తి యీయంబుధిం ద్రోచెఁ, గావున్ భృశస్వాస్థ్యుఁడన్ శక్రభీరుండ నో రాముకార్యంబున న్నాను సాహాయ్య మిం గొమ్ము నా నమ్మతిన్ నాకు కర్జంబుఘంటంబు బాధించి కార్యైకసక్తాత్ముఁడన్ శైలరాజాజ్ఞ నేఁ బోయితిన్, గ్రావమున్ మానుషాకారమున్ మాని శైలాకృతిం బూని నాథాబ్ధిమధ్యంబునన్ నిల్చె, నే నెప్పు వేగంబునం బోవఁ బోవంగ నాగాంబ వేగంబ నాకడ్డమై నిల్చి యో గ్రోతఁజేఁడా! మదాహారమున్ గమ్ము వేగమ్ము రారమ్ము, దేవాళి నీ కొప్పుదురా పుమ్ము నా; నమ్మహాదేవికిన్ మ్రొక్కి-దిక్కై-మియుం రోఁప కెట్లంటి నో దేవి! యా దేవి జామాత శ్రీ రాముఁ డారణ్య దేశంబునన్ జానకీ లక్ష్మణాన్వితుఁడై యున్నవాఁ డంత కైకంతుండు రావణుఁడు తద్దేవినిన్ మ్రుచ్చిలించెన్, దదన్వేషణార్థంబు రామాజ్ఞచేఁ బోవు చున్నాఁడఁ, దద్దేవుదేశంబునం దుంట శ్రీ రాము కార్యంబునం దోడు కారాదె? కాదేని నైదేహినిన్ రామునిం జూచి నే వచ్చి నే నిచ్చి నీ కిమ్ముగాఁ జొచ్చువాఁడన్ ఖవక్త్రమ్ము దన్న న య్యమ్మ హో! యేటిమాటల్ లఘా దాఁటి పోరేయు, నాకీ వరం బిచ్చి రా దేవతాపల్లభుల్, పొల్లుగా దన్న, నే నెంచితిన్ యోజనంబుల్ పది న్నిమ్ము లం దర్ధవిస్తారముం గల్గ నా దేవి నాయంత వ్యాకరంతేఁ దానిచ్చె నే నంత హ్రస్వాంగుఁడనై మొక్క-యంగుష్ఠమాత్రంబు గాత్రంబుగాఁ జొచ్చి నన్ దానివక్త్రిం

బునం జొచ్చి వెల్వడ్డ నన్ జూచి నైజాకృతిం దాల్చి దయా యుంబ, యోవాన
రంభా! సుఖంబారఁ బో పొమ్ము, నీకార్యముల్ చక్కనౌఁ, గూర్పుమీ సీత
శ్రీరామునితో, మెచ్చితిన్ నీమనిన్, భద్ర మౌ నన్న నన్నంతటన్ భూతముల్
ప్రీతముల్ మేలు మేలంచు శ్లాఘించెఁ, దర్వాత నిర్భీతిఁ బక్షీశకీతిన్ మొగుల్
త్రోవ నేఁబోవ, నా ఛాయ నీదో గ్రహింపంగ నేఛాయఁ గన్గొన్న నా కేమి
యుం దోఁప దాత్మీయ వేగంబు సంకుంఠితం బైన నే నాత్మలో నే మహో! నా
మహావేగమా చిక్కె, నే ప్రక్క నే మొక్కరిం గానఁ, గార్యంబు వార్యంబుగా
నోపునో! యంచు దుఃఖాకులాత్ముండ నై క్రింద మూడంగ, మున్నీట ఘోరా
కృతిం బండి రాకాసి యొక్కర్తు నన్ జూచి గర్జించి తర్జించి వెన్నప్పటోఁ
గ్రొవ్వుతోఁ గేకగా నాడె, నో పెద్దదేహంబువాఁడా! బలే యుందురా యేగ
నే నేఁగ! నే కొన్ని యో నాళ్ళుగాఁ గూడు లేకుంట నాఁకొంట నేఁ జిక్కఁ బ్రక్కంగ
సిద్ధమంత నా దంష్ట్రభాగ్యాన నా కంటికిం దోఁచి తిప్పట్లఁ బాకప్పులోఁ గుప్పగాఁ
జొచ్చి యానంద మొందింపరా యన్నఁ గా నిమ్మటం చేను నామేను నే దాని
వాకంబు బల్ పెద్దగాఁ బెంప, నా ఒక్క సాహింపఁగా లేక వన్మింగ నోర్వెచ్చె,
నే నొక్క నిమేషంబునన్ గుజ్జ దేహంబునన్ దాని పొట్టలో జొట్టనై యట్టనే
వొచ్చి ప్రేవుల్ వెసం గొంచుఁ జివ్వాలునం బైకి లంఘించితిన్, హా స్తమల్
ప్రేల రాకాసి వారాశిలోఁ గూలె, దుంటన్ వధశ్శ్వాస సా చారణుల్ సింహికా
రాక్షసిం ద్రుంచె సాదియాని యం చాడఁగా వింటి, నే నత్వయం బెందుమన్
వింటిమార్గంబునం బోయి శాఖాపతానావృతంబౌ దు లంకాపురం బందు
నా మొక్కఁ గన్గొంటి, నా పిమ్మటన్ సూర్యుఁ డస్తాద్రిఁ జేరంగ ఘోరాసురస్తోమ
ముల్ గాన కుండంగ లంకాపురిం జొచ్చితిం, జొచ్చు చుండంగ నొక్కర్తు
కల్పాంత ధారాధరాకారరఘోరాట్టహాసానవోపేతజాజ్వల్యమానాగ్ని కేశా
శిఖో నన్నుఁ జంపన్ సమీపింప డాకేల నేఁ బెద్ద పిట్టొక్కటిం బెట్టితిన్,
దానితో సోలుచుం గూలి, నన్ జూచి యో వీర! లంకాపురిన్ నేను, నన్గెల్చి
తీ వింక గెల్వంగ నే శ్రీసుధారాతిసంఘంబుఁ బొమ్మంచు నచ్చేరె నన్నాడె, నే
నా ప్రదోషంబునన్ లంకలోఁ జొచ్చి రేయెల్ల సీతాసతిన్ గోసితిన్, దైత్యవంతః
పురాంతస్థలిం గానరా దయ్యె, నే నయ్యెడన్ శోకసంతాప మీపారఁ బ్రాకార
ముం దాఁటి, యుద్యానముం గాంచి, యందే యశోకావనీజాతమొకం డెక్క
బంగారునంటుల్ విశాలిల్లు తోఁపొక్కటిన్ శింశుపాభూరుహోపాంతదేశంబునన్
శ్యామనీలేశప్రత్రాంబరన్ సిద్ధివాసంబులం జిక్క యేకాంతకాశ్వేతయై
ఘోరిసంలగ్న కేశాంతయై, శోకసంతాపదీనాంగియై, నాథు ధ్యానించుచున్
బొబ్బలుల్ చుట్టఁగా లేడిచందాన దుఃఖించుచున్ భూమిపై ప్రాలి పెన్మంచునం
దమ్మనోశా విచర్ణాకృతిం దాల్చి నైజ్యేశధీతిన్ మృతిం జెందఁగా గోరు సీతా

పతిం గాంచు చా చెట్టుపై నుంటి, నీ వింతలో బం క్తికంఠాలయింపను ఘూరాం
మహోశావముల్ వింటి, వద్దాన నే నిక్కాయన్ గొంటి, మంక్షి ప్తగాగ్రుండనై పక్షి
వాలెం గుబంబుకు నే నుంటి, నైత్యేకుం డిల్లాగ్రశోవచ్చి చచ్చోటికిన్, జానకీ
దేవియూహాశ్రినాశ్రీసుబిజూచి తెరాంశాయిల్ తోయుద్ధం జేస్పి హ స్తంబులం జట్టి
విశ్రశ్రమై దివ్య- లేఖను నల్లిక్క- లీక్షించుచున్ నేపహానాంగిన్యై యుండ
నాం డంగవం జేసి ధాత్రీస్థలిన్ వ్రాలి వ న్నేలనే గోల! యో తేల! రన్మిల్లిలో
నన్నుం నైకోక గర్వించి నేనిన్ భవచ్చోనితం జేయు ప్రావనిగ మంతింసుటానప్పన్న
నన్నీ దువాక్యంబు లాలించి రోపంబునన్ సీత భాషించె నో నీచుడా! దుర్మతీ!
న న్నువ్వోలంగాం గమంగొంటిరా! నీవు; శ్రీరాము నిల్లాలి, నిష్ఠాభవం శేశ్వయుం
డైన యుచ్యాతకిం గోడలన్, నన్ను నా నీవు నీ కోర్కె లాపంగ! నిగాల్క-చుక్కున్క-
లై కూలవా? క్రూరుడా! ఘూరుడా నీవు! చోటుండ నై నాను వాభుండు లే
నప్డు న న్నెచ్చి ముచ్చట్లు వ్రాసువ్వంగా వచ్చితా! రామచంద్రుండు పంగ్రామ
ఘూరుండు సత్యోక్త్యదారుండు యజ్ఞప్రచారుండు నీ నా మహోత్సాహ ధాసుండు
గా నైన వచ్చుండవేనా! కావు కావన్న నన్నాతివాక్యంబు లాలించి కోపించి యుంతం,
జితాస్త్రాగ్ని చండంబున న్మండి పన్ను క్తులం ద్రిప్పి నద్దేవినిం గ్రుద్ధి చంపంగం గోలత్త
నయ్యో యయో యయ్యయో యుండు నైకాంగనల్ గూయ శ్రీమన్నమం
నున్న మండోదరీ గాబ్బ దాపన్ను హై ఘూరుడా! యేమి యా సీత! యా సీత నీ
కేల నే నుండంగా! శీరె యా యక్ష దేవాంగనల్! చాలరే నీకు! లీలావిలా
సంబులం దేలంగా రాదె? యన్మంచువా రెల్లం గోపంబు చల్లార్చి యా రాక్షసుం డోను
గొంచేగి ర క్లైన సీతాసతిం గాంచు ఘూరాన్య లౌ రాక్షస స్త్రీలు లద్దేవినిం జూచి
గర్జించి భర్జించి తర్జించి కర్జంబుగా నన్నియో దారుణాలాపముల్ పల్క-గా
నాటి నా చానయుల్ గడ్డి పోచంబులెం జూచె, నా యుంతి పెక్యంబు నాలక్క-నల్
గ్రక్క-నం బోయి దేవారికిం జెప్పె యూ యంగనన్ లొంగంగాం జేయ దుర్భాష
ణుం చించి యుండంపె నిక్కంచి నా మైథిలీదేవియున్ రామ! రామా! యటం
చేప్పు దుండం త్రిజటాఖ్య దా నిద్దుర లేచి రక్షస్త్రీసంఘమును గాంచి మీరేల
ఱికే జానకిం జూచి భక్షింతుమా తింతుమా యుంచుం గర్జింపగా! గ్రుంగొండి
నన్ను మీరే, ఘరాపుత్రి దాశింబు నా చెప్పు, నా యూతకిం గోక లై రాము
నిల్లాలు దే గాక్త మీరేతెలా చిక్కు-నీకే? దారుణం బైన స్వప్నంబునం గీ నిశ
ప్రవ్రాళంబు శ్రీ రాము గెల్పుం గవుంగొంటి, మీ తప్పులన్ రాబూమంచెల్లదీదేవి
శ్రీరాములోం జెప్పి రక్షింపం జాలుర్, వమురాక్షస మూర్తి ప్రసన్నుల్ గృపాపాలు
నే నేయనో లే, మరిమూలయుం బిడ్డ, నిర్క-ంబు దుఃఖంబులం బాపు నీ దేవి,
యో తల్లి రో! నీవ మాలిక్క- మా ప్రాణమ్క-ం నై కోంచు రక్షింపు మన్నార్ దివియా
గోల సీతామహాదేవి తా నెవ్వరిం గాను, నన్నంటి నా యింటియుం గాంచు

జేష్ఠ్యమ్ము పాలించి లోకస్తుతం బల్కె, నిరా పరాక్రమంబు యీ వల్ల రక్షింపు నం
చీ గతిం బల్కి, నా కల్కి యాపద్గతం జూచి తే నైతి నా ధైర్యమో నమ్ముగాఁ
బోదు. నే నంత నా శాంతితో భామతో రాయము బల్కి భావించి యుద్యోగ
వంతే స్తవం బొనంగాఁ జేయ నామాట లాలించి మాదేవి కన్నీటితో వానరశ్రేష్ఠ
నీవ్వం నవర్యా! నిమం బంపె నెవ్వం ఆదేరా యదేలాగునన్ వచ్చితీ విందుకే
నే వింతగా వింటు, శ్రీరాముతోఁ జెప్పి నీ కెన్ని చేసూరె? భాషింపవే యన్న
నా యన్నతో విన్నపం బిట్లు నేఁ జేసితి, దేవి! నీ నాథు మిత్రుండు మిత్రాత్మ
జుండుండు సుగ్రీవ నాముండు, నే నా మహాకాయుబంటన్ హనూమంతుఁ డ న్నేని
వాఁడన్, నిమం గావ నా జేఁడు శ్రీరాముఁ డంపెంజుమీ, నీ కథిజ్ఞాన మూర్త్యం
గుళీయంబు నా చిచ్చెఁ నైగొమ్ము, నా కిమ్ము నీ వానతిన్, రామ సౌమిత్రులన్
బాదు నీ స్థాంచు నేఁబోనుమేనన్ వచ్చ్చెదే? యన్న నా గోలనన్ విన్న యోఁయన్న
శ్రీరాముఁడే రావణుం జంపి వస్తాంచుమంతో వశ్తు వన్నన్ పతీ! రాముఁ శత్రుఘ్న నా
వాసహం బైవ సుస్థేముస్తే చిచ్చెదే? యన్నఁ గానిమ్మలం చింప నిరా దివ్యమూలా
మణిం గొమ్ము. నా ప్రాణనాథుండు నిద్దాని వీక్షించినంతన్ ఓటం జెమ్ముగా నిమ్మ
మమ్మింతు వం చిచ్చె గా నెంకిము గొన్ని సందేశవాక్యంబులం జెప్పె, నే
నా ప్రతోత్తమమున్ క్రొమ్కి నే నింతురాఁ జూచు చుండంగఁ దా నెండియున్
నన్ను వీక్షించి యో యంజనానందనా! యిట్లు ప్రాపచ్చినన్ రామసౌమిత్రి
సుగ్రీవు లిచ్చోటికిన్ వేగ రాఁ జూతురో యట్లు భాషింపు, ఓం కేవ మాస
ద్వయంబే చుమీ నాదు ప్రాణంబులం దాల్తు నిలోన శ్రీరామచంద్రుండు న న్నాదు
రాఁ జూచునా నాయనా! నే నా యనాథాకృతిం జుత్తు, నిరాయుష్యమం చన్న
నా కన్నె దీనోత్తు లాలింపఁగాఁ గింక యుంటూర మెత్తం బడి, యంతటఁ గొంకంత
దేహంబుతో యుద్ధకాంక్షన్ వనంబెల్లఁ జెరాపఁగాఁ దీకి నిర్మూలనము జేయ
యీ రక్షనన్ విద్రుసన్ లేచి యుద్దైర్యకాంతల్ మనెన్ భీతి గొల్వంగ వల్లిక్కలం
బోతి యుం దారినిం జేర యోనైరి విద్రావణా రావణా! క్రోతి నొక్కంచు
యున్మత్తమహాసూరకాంక్షాని మద్దానృఁ నైతో లనేల్లన్ వహాటంబుగా నేలతో
రాయు గానింపె, నా క్రింద రప్పించి ఘంసింపుమీ, యన్న నా రాక్షసుం డుగ్రులం
గింక భాగ్యాతిరూలాయుధాతీతసాహస్ర పంక్త్యశులం బంచె, నే రాకిచ్చే
క్రమంచితిన్ వారలం జానఁగాఁ, దక్కయున్నట్టి నైర్మల్ల్ నసు బోతి దేవాతితో,
జెప్పి, రే వింతలో మూర కేలుంపఁగా నంచుఁ దోఁవంగ నా చైత్య ప్రాసాదమున్
స్వస్తముం జేసి యచ్చోటి రక్షస్తతిన్ స్తంభఘాతంబులం గూల్చితిన్ మూర్ఖరన్,
వచ్చెఁ దా నంతలోనం ప్రహస్తాత్మసంభూతుఁడౌ జంబుమాల్యాఖ్యవిఖ్యాత
శూరుండు ఘోరాసురవ్యూహసంయుక్తుఁడై, వాని సేనాసమేతంబుగా లోనిచే
జంపితిం, విస్మితం బంచె నాపై మహామాత్ర పుత్రాష్టకం జేను నద్దానినే వారిఁ

గాలాలయోద్యానములం జేసితిం, బంధసంభ్రాంతసేనాను లద్దండధర త్ప్రాంచి సై నా
వినాశించితిన్ పిదప, సౌవర్ణ నక్షంశ్కింకరాశ్యజుం డక్షుఁ డన్వాఁడు సైన్యం
బుతో వచ్చె, నే నా కుమారకున్ మహోగ్రుని నుంకోపకరణునతని బంతికి న్నాంచు
ఆహ్ధింపఁ దో గాళ్ళు లీటన్ విగంటి గిరి చుట్టును వదలు వరాణుక్ వడిం
ద్రిప్పి మున్గుద్దగాఁ జేసి ధాత్రీస్థలి నోఁరించితిన్, వానిపాటా దశాస్యుండు వాలించి
నే తారండు పుత్రున్ మహోగ్రాస్త్రునిన్, శక్రజిం బంపె; నవ్వాని నవ్వాహినిం
గూడఁ దేనం బుంజేసి తొలగించితిన్. వాఁడు నన్నెల్ల సమ్మతింకం బాని నక్ష
విధుం డంపె, నన్నెట్టులుం గెల్వరా దంచు నూహించి వాఁ డంత బ్రహ్మాస్త్ర
పాశంబులన్ నన్ను బంధించె, రక్షోవరుల్ ద్రాళ్ళతో నన్ను బంధించి కొంపోయి
నై నృత్తుద్రాణాలన్ నిలం బెట్ట వాఁ డుగ్రుఁడై యేలరా వచ్చి తీలంక! కే
వేలరా చంపితా రాక్షసులం! చెప్పరా యన్న సీతార్థ మై పర్వతుం జేసితిన్,
నిన్నుఁ జూడంగ నేఁ యుంటికిన్ వచ్చితిన్ రాక్షసేంద్రా! హనూమంతుఁ డన్వాఁడ,
నేఁ బావమానిన్ రఘురామసుఁ డౌ రాముకూరుండ, సుగ్రీవమంత్రిన్, ననుం
బంప రాముండు నీయొద్దకు న్వచ్చితిన్ మాటదై, సూర్యపుత్రుండు నీ క్షేమమున్
బ్రశ్న గావించె, ధర్మార్థకామానుసక్తంబు పథ్యంబు వాక్యంబు నీకున్ వచించెం
జమీ, ఋశ్యమూకంబునన్ రామునితో మైత్రిఁ గావించి యున్నాఁడు, తత్కీర్తి
వాక్యంబు లాలింపుమా, రామదేవుండు దేవారి నా నాతినిన్ బ్రమాచ్చిలించెన్
వనీశా యి, నీ విందు సాహాయ్యమున్ జేయుమా, యంచు నన్నేఁడ నే నట్టులే
చేయుదుం గాని యవ్వాలినిం జంపఁగా బాసఁ గావింపుమా యంటి, సూర్యాత్మజు
యుం డట్లు గావించి యవ్వాలినిన్ బాణ మొక్కంటనే చంపి కీశాధిపత్యంబు
నా కిచ్చె, నే హవ్యభుక్సాక్షికం బైన స్నేహంబు గావించితిన్, రామునాహ్యా
మే నిట్టులుం జేయుదున్, జానకీదేవి శ్రీరామభార్యాత కిక్కిన్నయున్నంతి నీరుల్
వసాలుల్ ధనశ్చార్య నిరూప్నలనం బెట్టఁ గావింగు, దేవ్యారు మావారిశౌర్యంబు
లోకంబునం గానవో! దేవరో మున్ను దేవారికిం దోడుగా! నంచు నీతో వచిం
పఁ బనుం బంచె నన్నన్ సుమాశోభితం బైన నేత్రంబులుం జూచున ట్లుగ్రతం
జూచి నా విక్రమం బా సురాత్ముం డవిజ్ఞాతుఁడై యంత నఁ జంప నాజ్ఞప్తి గావిం
పఁగా వానితమ్ముండు ధీశాలి రక్షోవరు న్నానిమిత్తంబుగా నేఁడె నో బోధుజేండా!
శరన్ రాజశాస్త్రవ్యపేతంబు నీ యాజ్ఞ, శాస్త్రంబులను నూతి వధ్యుండుగాఁ,
దీన్నఁడైనఁ దధ్యమున్ బధ్యముం బల్కి వాఁ డెట్టి నేరంబు గావించినన్ రూపు
మూల్పన్ వికారంబులాఁ జెల్లఁగా, కెప్పుడున్ జంపఁగా రా దనం, దోఁకఁ
గాల్పంగఁ బంచెన్ దశాస్యుండు, రక్షోవరుల్ వాల్కవారంబులన్ జీర్ణకార్పాస
వస్త్రంబులం దోఁకకుం జుట్టి నన్ గట్టులం గొట్టుచున్, గింకచేఁ దిట్టుచున్,
నై పయిన్ జొప్పఁచుం, పిడులం ద్రిప్పుచున్, జోవ పంక్తి ప్రగాఢముండి నై తిట్టులం

మున్ను నే రాత్రియున్ ఘోరరూపంబుఁ గైకొంచుఁ బెన్ లొనిచే వారలం జంప ద్వారంబునం జేరి లంకాపురిం గొంప లన్నింటిని జుచ్చు పుంఖించి యామములలో సీతయుం గ్రుంగెనో! భోసుంగా పట్టణం బంతయుం గాలుగాఁ, దన్నిమాత్రంబు చా నెట్లు జేయుచుంటిని? రామకార్యంబు నిర్మూలముం జేసితిన్ బుద్ధిహీనుండ నై యుండు శోకించుచున్ సీత భద్రంబు యుం చల్ద్రమార్గంబునం జారణుల్ పల్క నాలించి భావించి పర్వంబునుం గాల్చు నా యూత్రయూరుంకు నా తోఁక గాల్పంప, నా చిత్తమూ సంప్రసన్నాత్మంబు, సౌరభ్య సంభారుఁ డై గంధవాహుండు నున్ వీచ, సీతామహాదేవి నా వీతిహోత్రుండు దాఁ గాల్పఁగా నోపునే నం చాత్మ మోదించి యూ యుందుఁబోతిన్ మఱిం గాంచి నే నామెనుం జెప్పి తత్రత్య మూ నా యరిష్టంబుపై నెక్కి యిమ్మెల్ల దర్పించు పెన్మొక్కవన్ గ్రక్కవన్ వారిధిం దాఁటి చంద్రార్కసంసేవితం బైన మార్గంబునన్ వచ్చితిన్, మిమ్ముఁ గన్గొంటి, శ్రీరామచంద్ర ప్రభావంబునన్ యుష్మదీయోరు తేజంబునన్ నేను సుగ్రీవు కార్యంబు నిట్టు గావించితిన్ లంకలో, నింకఁ గాఁగల్గుకార్యం బవార్యంబుగాఁ జేయ మీరెల్ల రున్నారుగా.

ఇంతవఱకు సుందర కాండమునఁ జెప్పఁబడిన విషయ మంతయు సంగ్రహముగా చెప్పఁబడెను. వక్త హనుమంతుఁడు.

అర్థములు. అద్యంత వృత్తాంతము, హనుమంతుఁడు జరపిన చర్య మొదటి నుండి తుదవఱకు; ఆలింపఁగా = వినఁగా; కేసంచుమన్ = రామచంద్రమూర్తి కొఱకు; హనుమంతుఁడు జరపిన సర్వవృత్తాంతము వినఁగోరి జాంబవంతుఁడు హనుమంతుని సీతాదేవి నెట్లు చూచితివి. ఆమె యెట్లున్నది. ఆమె విషయమున రావణు డెట్టి యభిప్రాయముగలవాఁడై యున్నాఁడు. జరిగిన దానిలో రామచంద్రమూర్తితో చెప్పఁగూడనిది యేది? చెప్పవలసిన దేది! ఇవన్నియుఁ జెప్పు మని ప్రశ్నింపఁగా హనుమంతుఁడు సీతాదేవిని స్మరించి యామెకు శిరస్సుతో నమస్కరించి యిట్లు చెప్పుచున్నాఁడు. హేమశృంగాంచితంబు=బంగారు శిఖరములచేఁ బ్రకాశించునది. అక్షంబు రాన్=అక్షయకుమారుఁడు రాఁగా. తాఁచితిన్=కొట్టితిని - ఖిన్నుఁడనై=ఖిన్నుఁడనై - మానసాశయము= నా యభిప్రాయము - విన్నపము = విన్నవించితిని - ధరాధ్రంబు లెల్లన్ = కొండ లన్నియు - భీకాన దశంబులు = భయము నొసఁగునట్టి సమర్థము లగునవి - పక్షంబులన్ = రెక్కలను - శక్రుఁడు = ఇంద్రుఁడు - రోషం = కోపమె. ధన్వభృత్సన్నుత్యుఁడు= (౧) కోదండము ధరించిన వారిలో శ్రేష్ఠుఁడు, (౨) ధర్మరక్షణము చేయువారిలో శ్రేష్ఠుఁడు; జామాత=అల్లుఁడు. కార్యం=కార్యము - కార్త్స్న్యకరస్వాత్మనాన్ = కార్యమునందు మాత్రమే యాసక్తి కలిగి యున్న మనస్సుతో; గ్రావము=పర్వతము; నాకాంత = సురస - మదాహారమున్ = నా యాహారము - అర్థించుఁడు = కోరిన వాఁడు - తనస్వేపకార్యంబు = ఆమెను నెరవు కొలుటకు - ఇచ్చన్ = ఇష్ట ప్రకారము -

అన్న = స్త్రీ - హల్లు = వ్యర్థము - వ్యాక్రంతి = నోటినుండు - కల్యాణ్ = బయలు వెడలిన, నైజాకృతి = సహజస్వరూపము, మెయుకల్ త్రోవన్ = ఆకాశ మందు, చాయ = నీడ, చాయ = ప్రక్క, సంయమితము = మెయిక్క పోయినది- తగ్గినది, హార్యంబు = అడ్డగింపబడినది, మున్నీటన్ = సముద్రమందు, అఁకంటన్ = ఆఁకలిచే, కుక్షు = ఆహారము, నాకంఠోర్ణ = నోరుకంటు, టక్కు = ఉపాయము, గుజ్జ = పొట్టి, నభశ్చ్యుతలో = ఆకాశమున విరుగువాకను, సావిత్రి = అంజలి యుఁను, అర్ష్యయంబు = అవశ్యము చేయవలసినదానిని, శాఖప్రతానము = వృక్ష సమూహముచే, ఆవృతము = ఆవరింపఁబడినది, కల్పాంత = ప్రలయ కాలమందలి, ధారాధరాకార = మేఘమువంటి యాకారము గలది, ఘోర+అట్టహాస + ఆనన+ ఉపేత = భయంకరమైన పెద్ద నవ్వుతోడి ముఖముతోఁ గూడినది, జాజ్వల్యమాన= మండుచున్న, అగ్నికీలాలితోన్ = మంటవంటి వెండ్రుకలతో, డాకేలన్ = ఎడమ చేతితో, జట్టు = దెబ్బ, తోలుచున్=పిలుచుచు, ప్రదోషంబునన్ =సూర్యాస్త మానమైన తర్వాతి కాలమున, అంతఃపుర + అంతః + స్థలిన్ = అంతఃపురము లోపలి ప్రదేశమున - అశోకావనీజాతము = అశోకవృక్షము - శింశపాభూరుహ= శింశుపావృక్షము యొక్క, ఉపాంతదేశంబున = సమీపప్రదేశమున, శ్యామన్ = నడిమి వయస్సు దానిని - నీరేజపత్రాంబకన్ = తామరరేకులవంటి కన్నులు గల దానిని - నిట్టుపాసంబులన్ = ఉపవాసములచే - ఏకాంశుకాన్వితమై (౧) ఒంటివస్త్రము గలదై (౨) హరణకాలమందే చీర ధరించియుండెనో యా చీరనే ధరించినదై - ధూళిసంలగ్న = దుమ్ముతోఁ గూడిన - కేశాంతమై = వెండ్రుకల కొనలు గలదై - వివర్ణ = వన్నెమాసిన, ఆకృతిన్ = ఆకారమును - సంశుష్క గాత్రుండనై = కృశింప చేయఁబడిన దేహము గలవాఁడనై - కుజంబును = చెట్టు నదు - క్షితిస్థమై = మింగుల భయపడినదై; నేపమానాంగియై = వణఁకుచున్న దేహము గలదై - భవత్ + కోపితంబు = నీ నెత్తురు - ఉంకించును = ప్రయత్నిం చును, అంకిల్ = విశేషముగా - సత్యోద్ధాటుఁడు = సత్యము చెప్పుటయందు గొప్పవాఁడు - చితాగ్ని = శ్మశానమున కాష్ఠములందు నగ్ని - మండోదరీ నామ్ని = మండోదరి యను పేరు గలది. ముందు ధాన్యమాలిని యను దాసీ యద్దము వచ్చినట్లు చెప్పఁబడెను. ఇచ్చట మండోదరి యని హనుమంతుఁడు చెప్పెను, దీని వలన నిదుప్పడు వత్తము రాఁగా నోకరిచ్చుట నోకరచ్చుటఁ జెప్పఁబడినది కాని హను మంతునకు మండోదరి పేరు మాత్రమే తెలిసి యుండుటచే నాడు నిట్లు చెప్పెనని కాని ధాన్యమాలినినే మండోదరి యని భ్రమించె నని కాని గ్రహించవలెను. మండోదరి- మండోదరి యని రెండు రూపములు గలవు. మండోదరి యన్నట్లుడు పలచని కడుపు గలది యనియు, 'మాధాల్యాపటు నిర్భాగ్యా మందా' అమరము. మండో దరి యన్న మిగా గడ వలెఁ బలుచనైన కడుపు గలది యని కాని, అలంకార భా

మైన కనుపు గలవని కాని గ్రహింప నగు మంద = మందనము - అలంకారమునకుఁ బేరు 'మది భూషాయాం' మ్మను ధాతువు వలనఁ గలిగినది. పచాద్యచ్—దంభ—శింజీర—గోలికా—దాడిమ శబ్దంబు లందు వలె దనల కభేదము గ్రహించి మందోదరి - మందోదరియని గ్రహింప నగు. 'మందా స్థూలనిర్లికా' యండుచీనుహ జేసు. దాని నడుమంత సన్నమైన కనుపు గలది. మందోదరి - మందోదరి యని రెండు రూపంబులు. వారెల్ల............ నేగి రమటచే ధాన్యమాలిని, మందోదరిగాక యితరస్త్రీలు సద్దము వచ్చిరని గ్రహింపనగు. ఘోరాస్యలు = భయంకరమైన ముఖములు గలవారు, గర్జించి = సింహనాదము చేసి. భర్జించి = సంతాపపడఁ జేసి, తర్జించి = బెదరించి, తర్జంబు = కార్యము, దారుణాలాపముల్ = భయంకరమైన మాటలు, నిర్వచించిరి = రాక్షసస్త్రీలు బెదరించిన తరువాత - నిదపోయిరి, ఆ సమయమునకే సీతాంజనేయుల సంభాషణము. త్రిజటాఖ్య = త్రిజట యను పేరుగల - జట - జాట రూపాంతరములు. త్రిజటా నామము దండకమునఁ గనుసకు. సమస్త్ర-సమాత్ర ప్రసన్నన్ = సమస్త-రింమునంత మాత్రమున చేత నే సంతోషించునది, కృపాపాలన్ = దయచేఁ గార్ద్రమైన దానిని, మత్పూర్వయంబు = నా యభిప్రాయము - ఎవ్వరిన్ = ఎట్టి వారినైనను, ఎన్ని యపరాధములు చేసిన వారినైనను, కాంతు = భర్తకొఱకు, జేతృత్వమున్ = జయమును - వస్తు = వస్త్రము - స్తవము = స్తోత్రము - వినుసగాన్ = సంతోషమునకు - మిత్రాత్మజుండు = సూర్యపుత్రుడు - అభిజ్ఞానము = గుర్తు - ఆత్మాంగుళీయంబు = తన యుంగరము - చిత్తప్రమోదావహంబు = మనస్సునకు సంతోషము గలిగించునది - కొన్ని కుబేరి వాక్యంబులు = ఇవి రామచంద్రమూర్తితో మాత్రమే చెప్పఁదగినవి కావున నిచ్చట వానినిలకుఁ జెప్పలేను. మాపవ్యయుంబే=రెండు పక్షములు మాత్రమే - పక్షౌ మాసా యను వాక్యము ప్రకారము రెండుపక్షము లనియే గ్రహింపవలెను. మూ. ప. ౫౮౩-౧౮౦౭-౧౮౧౩. సీతాదేవి తానొక మాసమే బ్రదికి యుండెదనని హనుమంతునకుఁ జెప్పినట్లు ముందు చెప్పఁబడెను. ఇక్కడఁ దనతో రెండు మాసములు బ్రదికి యుండెద నని చెప్పినట్లు హనుమంతుఁడు చెప్పెను. ఒకమాసమును వది స్థిరపఱిచి దానికిఁగల కారణము ముందు వ్రాయఁబడెను. కొందఱు దీనిని స్థిరపఱుదుకొని యచ్చటి మాసమనుటకు రెండునెలలని యర్థము చెప్పెదరు. "పక్షిభ్రిదవస్థై ర్మాసః కథితో బాదరాయణైః" అని యొక వాక్యముగలదు. అనాథాకృతిన్ = దిక్కులేనిదానివలె, కింక = కోపము - అంకూరము - రూ-అంకురము - మొలక - అంకూర మంకురంచ స్యా దంకురోంకూర ఇత్యపి. ద్వి॥ కో॥ రద్దుజప్పదు= ధ్వని - యుష్మత్ - నీయొక్క - మహోగ్రా+అజ్ఞాని = నీ గొప్పకార్యమలు గనివారు - సపాటంబుగ = మట్టముగ - రూ. సపాట - నేలతోపాటు = నేలతో సమముగా - తోపాటు అనునది పై పాటులోపము - చేపను శబ్దంబులవలె వకళద్దమే

కావున తోఁకాలు అనునది యుపశబ్దము. అశీతిసాహస్ర సంఖ్యాకంబు = ఎనుబది వేలు లెక్క గలవానిని - లాంకీ = గుదియ - పరిఘ - చైత్యప్రాసాదమున్ = 'త్య' లఘువేకాని యిచ్చట గురువుగా గ్రహింపరాదు. వైకల్పికము - పూర్వము చర్చితము. స్తంభ ఘాతంబులన్ = స్తంభము దెబ్బలచే, ఘోరాసుర వ్యూహసంయుక్తుఁడై = భయంకరులగు రాక్షసుల గుంపులతోఁ గూడిన వాఁడై - లాఁగి = లాడీ - మహామాత్యపుత్రాష్టకంబు = మంత్రులపుత్రుల నెనిమిది మందిని - కాలాలయావాసులన్ = యముని యింటఁ గాపుర ముండు వారు - చచ్చినవారు - హవ్యభుక్ + సాక్షికము = అగ్ని సాక్షిగాఁ గలది - వనాయుల్ = క్రోఁతులు-రుషాశోణితంబు = కోపముచే నెఱ్ఱనైనది-మాఁడునట్లు = కాల్చునట్లు - విభీషణ శబ్దము దండకమునఁ గురురదు - పోరు జేఁశా = రాక్షసరాజా - రాజశాస్త్రవ్యపేతంబు = రాజనీతికి విరుద్ధమైనది - వధ్యుండు = చంపఁ దగినవాఁడు-వాల్క-హారంబులన్ = నార చీరల సమూహములను - జీర్ణకార్పాస వస్త్రంబులన్ = నూలితో చేసిన ప్రాతవస్త్రములను, అభ్రమార్గంబునన్ = ఆకాశమున - ఆశ్రయాశుండు = అగ్ని - ఆశ్రయమును ఆహారముగాఁ గలవాఁడు-సంప్రహృష్టంబు=మిగుల సంతోషముతోఁ గూడినది - సౌరభ్య = మంచివాసన - గంధవహుండు=వాయువు - వీతిహోత్రుండు = అగ్ని - తత్రస్థహా = అందున్న - అరిష్టము = అరిష్టమను పర్వతము - సుగ్రీవ కార్యము = శ్రీరామచంద్రమూర్తికి సుగ్రీవుఁడు సీభార్యను వెదకి కాని వార్త చెప్పించెద నని చెప్పెను గావున యాయన కార్యము.

దండకము = ఈ దండకమున నన్నియు తగణంబులే కాని నేఁడు గణము లేదు. - కడపట గురువు. విద్వాంసులెల్లన్ హకారంబె కానీ నకారంబె కానీ సకారంబె కానీ పఠింపం దగు న్యూనముగా నిందుఁ గాదేని యాదిం దకారంబు కల్పించి యాఖరిదాఁక నెల్లం దకారంబులే యుండుగా నిచ్చలున్ వచ్చు సంధాన నిర్మించి గుర్వంతముం జేసినన్ దండకంబండ్రు-అప్ప.

తాత్పర్యము.

సుగమము.

ఓయీ యీ దండకమందు త్రిజటావాక్యముల నమ్మి రాక్షసస్త్రీలు సీతాదేవికి శరణాగతి చేసినట్లును, సీతాదేవి వారికి నభయ ప్రదానము గావించి నట్లున్నదికదా.

(౧) "స్వరక్షణే ప్యశక్తస్య కో హేతుః పరరక్షణే" తన్నుఁ దాను గాపాడు కొనలేని వాఁడు పరుల నెట్లు కాపాడఁగలఁ డను న్యాయ మనుసరించి తన చెఱ తాను దప్పించుకొనలేక యుండఁజేయూ నన్నెట్టులయిన రామచంద్రునితోఁ జెప్పి రక్షింపుమని హనుమంతుని ప్రార్థించునది యితరుల నెట్లు రక్షింపఁగలదు. ఏటివెంటఁ గొట్టుకొని పోవువాఁడు మఱియొకని రక్షింపఁగలఁడా?

(౨) ఒకవేళ రక్షింపఁగలిగినను మగనితోఁ జెప్పి రక్షింపఁగలదే కాని యీ యధికారము తనకుఁగలట్లు స్వతంత్రించి యెట్లు చెప్పఁగలిగెను. అనఁగా సీతాదేవియందు నుపాయత్వము గలదే కాని యుపేయత్వము లేదని సందేహము.

(౧) ప్రథమ సందేహము నిరాకరము - సీతాదేవి తన్నుఁ దాను గాపాడుకొనలేక హనుమంతుని ప్రార్థించె ననుట సరిగాదు.

'నేను దశాస్య నిన్ను బూడిద సేయఁగఁ జేయుదు నా నామవల్లనందు దానతి యీయమి నట్టి పనికై తపమెల్లను బొల్లుపోవఁగా మానెద నొప్పదంటను మానితిఁగాక' యని స్పష్టముగా సీతాదేవి చెప్పెను.

క. 'జానకి కోపము పూనిన, మానక యొనరించు దాని మాట దహనుండున్
బూని కరంబున నంటినఁ, దా నోపఁడు జాలఁ డింత తథ్యము సుండీ.' ౧౩౯౧

లంకయంతయు సీతాతపోదగ్ధమై యున్నదనియు, రామచంద్రమూర్తి నిమిత్తమాత్రమనియు హనుమంతుఁడు చెప్పెను.

శీతోభవ - హనుమ తోఁక శైత్యమగుఁగాక యగ్నిదేవ యని యగ్ని చల్లగా నుండునట్లు చేసెను.

ఇంతటి శక్తిగలది తన్నుఁ దాను రక్షించుకొను శక్తి లేక హనుమంతుని ప్రార్థించె ననుట దుశ్శంకయే. తన్నుఁ దాను రక్షించుకొనినను హనుమంతుఁడు రక్షించినను రామచంద్రమూర్తి కపకీర్తి వచ్చునని యీ ప్రయత్నము మానెను.

౨. ఇఁక రెండవ సందేహమును గురించి - లక్ష్మీనారాయణుల కవినాభావసంబంధము గలదనియు తత్కాలీన పద్య వ్యాఖ్యానమందు సర్వకారణత్వ - సర్వవ్యాపకత్వ - సర్వనియంతృత్వాదు లిరువుర యందుఁ గలవనియు నిరువురు నుపేయభూతులే యనియుఁ జెప్పబడెను.

యస్యాః పదాంభోజ ఘటితా ప్రణతిః సర్వభాగ్యపి। పదాని పరమాం ముక్తిం సూతే తాం శ్రియ మాశ్రయే। సర్వకామప్రదాం రమ్యాం సంసారార్ణవ తారిణీమ్। క్షిప్రప్రసాదినీం లక్ష్మీం, శరణ్య మనుచింతయేత్। అనేనైవం ప్రపన్నస్య శ్రియం దేవీం సనాతనీమ్। పాపానుషంగ స్సకల స్సద్య ఏవ నశ్యతి. ఇత్యాది వాక్యములు లక్ష్మీదేవియుఁ దన యాశ్రితులను సంసారము నుండి తరింపఁ జేయఁగలదని తెలుపుచున్నవి.

లక్ష్మీనారాయణులను సీతారాములను బరస్పరభిన్నులుగాఁ దలఁచుటచే నిట్టి కుశంకలు గలుగుచున్నవి. "లక్ష్మ్యా సహ హృషీకేశో దేవ్యా కారుణ్యరూపయా రక్షకః సర్వసిద్ధాంతే వేదాంతేపి చ గీయతే॥" యున్నట్లు లక్ష్మీదేవి భగవంతుని కరుణాశక్తియే. కృపయా పర్యపాలయత్। 'కరుణచేఁ గాకమును రామచంద్రమూర్తి రక్షించె నన్నప్పుడు రామచంద్రుఁడు రక్షించెనా, కరుణ రక్షించెనా యని రెండు వేఱుగా విడఁదీసి ప్రశ్నించు టెట్టిదో, లక్ష్మి రక్షించెనా నారాయణుఁడు రక్షించెనా, సీత రక్షిం

చెనా రాముఁడు రక్షించెనా యను ప్రశ్నయు వట్టిదే. రాముఁడు లేని కరుణ రక్షింప జాలదు. కరుణ లేని రాముఁడు రక్షింపఁ జాలఁడు. కృపరక్షించె ననిన రామచంద్ర మూర్తి రక్షించె నన్నట్లే. రామచంద్రమూర్తి రక్షించె ననిన కరుణ రక్షించె నన్నట్లే. సీతా-లక్ష్మి-కరుణ - కృప - దయ - యివి పర్యాయపదములు. కావుననే భక్తులు లక్ష్మీవిశిష్ట నారాయణుని సీతావిశిష్టరాముని నుపాసింపవలయు నని శాస్త్రములు చెప్పుచున్నవి. ఒకరిపేరు చెప్పినను రెండవవారుకూడ నున్నట్లే భావింపవలయునుగాని రెండవవారి యందు విరసన భావము కూడదు. సీతతో నాకుఁ బనిలేదు, రాముఁడే చాలు ననరాదు. సీతయే చాలును, రామునితోఁ బనిలేదనరాదు. ఎండను విడిచి సూర్యుని, వెన్నెలను విడిచి చంద్రుని-అలల విడిచి సముద్రుని ననుభవించుటెట్లు? అట్లులే గుణమును విడిచి గుణిని గాని; గుణిని విడిచి గుణమునుగాని ననుభవించుటెట్లు? "మా మేకంచ శ్రియాయుక్తం భక్తియుక్తో నరోత్తమః స్వయమేవ మంత్రరత్నేన మత్ప్రియేణ భజేత్సదా । అచిరా న్మత్ప్రసాదేన మల్లోకంచ సగచ్ఛతి"। ఇత్యాది ప్రమాణము లనేకములు గలవు. 'యా సా భగవతశ్శక్తి రహంతా సర్వభావగా । అపృథక్చారిణీ సత్తా మహానందమయీ పరా ॥ భావాభావానుగా శక్తిస్సర్వకార్యకరీ విభోః । స్వాతంత్ర్యరూపా సా విష్ణోః ప్రస్ఫురత్తా జగన్మయీ అహంతా బ్రహ్మణ స్తస్య సాహ మస్మి సనాతని । ఆత్మా స సర్వభూతానా మహంభావో హరిః స్మృతః । అహంతయా వినాహంహి నిరుపాఖ్యో నసిధ్యతి। అహమర్థ వినాహంతా నిరాధారా న సిధ్యతి॥ అహం భగవంతుఁడగునేని అహంత లక్ష్మీదేవి యగును. ఈ ప్రకారము గుణగుణులను విశేషణవిశేష్యములను వాగర్థములను వలె లక్ష్మీనారాయణులను సీతారాముల కభేదము అవినాభావసంబంధము చెప్పినను ఎండయే సూర్యుఁడనచ్చును. సూర్యుఁడే యెండయనచ్చును. శక్తియే శక్తుఁడనచ్చును. శక్తుఁడే శక్తియనచ్చును. అర్థమే వాక్కు - వాక్కే యర్థము. అని యిట్లు స్వరూపైక్యము చెప్పరాదు. భార్యాభర్తృన్యాయముచే సీతాలక్ష్ములను స్త్రీ స్వరూపములుగనే పూజింపవలెను. రామనారాయణులను పురుషరూపములుగనే పూజింపవలెను. సీతకు దోవతి కట్టరాదు. రామునకుఁ జీర కట్టరాదు. విగ్రహములకుఁ [illegible] సీతను రామచంద్రమూర్తి మాత్రమే సేవ్యులు. ఎవరి సాంప్రదాయ మెట్లు లుండినను సీతాదేవి యనుగ్రహించిన కాక - గృధ్ర - సుగ్రీవ - విభీషణులను రామచంద్రమూర్తి యనుగ్రహించుటచే సీతాదేవి యం దుపాయత్వము గల దనియు, హనుమంతునిచేఁ జావఁబోవు రాక్షస స్త్రీలఁగాపాడుటచే నుపేయత్వము (స్వాతంత్ర్య రక్షణశక్తి) గలదనియు, రామాయణము వలన నెఱుఁగ వలసిన విషయము. రామచంద్రమూర్తి యందును నీ రెండు శక్తులు గలవు. ఇది సారాంశము.

(౬౫-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు సీతాదేవిని దోడ్కొని వచ్చి
శ్రీరాముని దర్శించుట యుక్తమని చెప్పుట.)

మ. అని సర్వంబు వచించి జానకి మహా • త్యర్థప్రశీలంబుచే
ఇనసంభూతుని సంభ్రమంబు రఘువం • శేశప్రయత్నంబు గాం
చిన సాఫల్యము, నాదు చిత్తము సదా • చింతించెడిన్ జానకీ
వనజాతాయతలోచనాప్రవణమై • భాషించితిన్ సత్యమున్. ౧౩౧౭

అర్థములు. మహా+అత్యర్థ+ప్ర+శీలంబుచే = మిక్కిలి గొప్పదై శ్రేష్ఠమైన పాతివ్రత్యముచే, ఉత్తశీలము కాదు. ప్రకృష్టశీలము కాదు-అత్యర్థప్రకృష్టశీలముగాదు. మహాత్యర్థప్రకృష్టశీలము - సంభ్రమము = త్వర, ఉత్సాహ మని భావము. జానకీ వనజాయతలోచనా = కమలములవలె దీర్ఘము లైన కన్నులు గల సీతాదేవియందు, ప్రవణమై=భక్తిగలదై, ఆసక్తిగలదై - మిట్టనీళ్ళు పల్లమునకుఁ బోవుచున్నట్లు పోవునదియై, వినయముతోఁ గూడినదై - ప్రవణశబ్దమున కిన్ని యర్థములు గలవు. అన్నియు నిచ్చట నన్వయించునవియై యున్నవి. సీతాదేవి విషయమున హనుమంతుని మనస్సు ఈ విధము గలదయ్యెను. అనఁగా సీతాదాసుఁ డయ్యె నని భావము.

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి యనుగ్రహము చేతను, మీ తేజోవిశేషము చేతను నా వంతునకు మీరు పెట్టిన కార్యము సీతను జూచి వచ్చుట యను దానిని లంకలో నింతమాత్రము చేసివచ్చితిని. తక్కిన కార్యము మీవంతు సుగ్రీవుని సీతాన్వేషణమునందుఁగల యుత్సాహము, రామచంద్రుని ప్రయత్నము, ఈ రెండును సీతాదేవి యొక్క మహాపాతివ్రత్యమహిమాతిశయముచే ఫలించినవి. వారిరువురి కార్యములు నెఱవేఱినవి. నామనస్సు వికసించిన కమలమును విడిచి తుమ్మెద యెట్లు రాదో యట్లు సీతాదేవిని విడిచి రాక యక్కడికే పోవుచున్నది. ఇట్లు నా జన్మము సఫల మైనది. ఉన్న దంతయు యథార్థముగాఁ జెప్పితిని.

చ. అలఁతిగ నెంచఁ జాలఁడు సు • రారివిభున్ దశవక్త్రు నిం దపో
బలమున లోకముల్ నిలుప • బాఢతరాగ్రహ మొత్తి యున్నటిన్
వెలుచ దహింపఁ జాలెడి ప్ర • వృద్ధుఁడు సర్వవిధాల, జానకిన్
బలిమిని దాకియుం జెడమి • వానితపోగరిమంబునం జుమీ. ౧౩౧౮

అర్థములు. అలఁతిగన్ = అల్పముగ, బాఢతరాగ్రహ మొత్తి = మిక్కుటముగ కోపాతిశయము పూని, వెలుచన్ = త్వరగా, ప్రవృద్ధుఁడు = మిగుల గొప్పవాఁడు, తపోగరిమంబునన్ = తపస్సుయొక్క గొప్పతనముచే, 'గురు' శబ్దమునకు ఇమనిచ్ ప్రత్యయము చేర్పఁగా గరిమ యయ్యె.

తాత్పర్యము.

నేను చెప్పిన దానిని బట్టి రావణుఁడెట్టి దుర్లభ సాధ్యుఁడని తెలియవలెను. వాని తపోబలముచేత లోకముల నిలుపను, కోపించి సంహరింపను గూడ సర్వ విధాల గొప్పవాఁడు. జానకిని దాఁకి వాఁడు దగ్ధుఁడు కాక యుండుట వాని తపో బలము చేతనే సుమా.

క. జానకి కోపము పూనిన, మానక దహియించువాని ◆ మఱి దహనుండున్
బూని కరంబున నంటినఁ, దా నోపును జాలఁ డింత ◆ తథ్యము సుండీ! ౧౩౨౦

తాత్పర్యము.

ఓయీ యాంజనేయా! సీతాదేవి మహాపతివ్రత యంటివి. అట్టి పతివ్రతను బలవంతముగఁ దాఁకి రావణుఁడు తన తపోబలముచేఁ జెడక యున్నాఁ డంటివి. అట్లైన నామె తపోమహిమ కన్న, వాని తపోమహిమ గొప్ప దన్యోఁ గదా. అట్టి వానిని రాముఁ డేమి చేయఁగలఁడు ? సుగ్రీవుఁ డేమి చేయఁగలఁ డందు రేమో, అట్టి సందేహమునకుఁ బనిలేదు. రావణుని దురభిప్రాయము వంటి దురభిప్రాయము గలవాఁడై మఱి యొకఁడు బలాత్కారముగఁ దాఁకి యుండెనా యామె సంకల్పము చేతనే యగ్నిని దాఁకిన మిడుతవలె యుండును. వాని తపస్సుచే నట్లు గాలేదు. ఏలంకురా ? దాని విషయమున నప్పు డామె కోపించినది కాదు. ఆమె కోపమే తెచ్చుకొనినా యామె కోపముచేయు పనిని నగ్నిహోత్రుఁడు మన చేతితోఁ దాఁకినను జేయఁజాలఁడు. అగ్నిహోత్రుఁడు రావణాసురుని కొంపకాల్పఁ గలిగెను గాని సీతాదేవి యుండు చెట్టును గాల్పఁగలిగెనా ? సీతాదేవి రావణుని దాని ప్రత్యక్షముగఁ జెఱుపరాదని సంకల్పించి యున్నది. కావున వాఁడు జీవించి యున్నాఁడు.

చ. జరిగిన దేమొ చెప్పితిని ◆ జాంబవదాదుల సన్నుతిన్ నృపా
గ్రణము రామచంద్రుఁ గన ◆ భాగ్యము జానకిఁ దెచ్చి, రావణున్
బరిజనయుక్తు నే నొకఁడ ◆ పట్టి వధింపఁగఁ జాలుదున్ వనే
చరవరులార! మీరలును ◆ నాయము వచ్చినఁ జెప్ప నేటికిన్? ౧౩౨౧

తాత్పర్యము.

లంకలో జరిగిన వృత్తాంతము నంతయుఁ జెప్పితిని. ఇఁక జరుగవలసిన దేమో యాలోచింపుఁడు. నా యభిప్రాయమున జాంబవంతుఁడు మొదలగువా రంగీకరించిన గుండెల సీతాదేవిని దెచ్చి రాజశ్రేష్ఠుఁడగు రామచంద్రమూర్తిని మనము చూడఁ బోవుట బాగు. ఆమె యక్కడ దుఃఖించుచుండుట, ఆ వార్త చెప్పిన రామ చంద్రమూర్తి యక్కడ దుఃఖించుట, దానిని మనము చేసెలవలెఁ జూచుచుండుట సరిగాఁ దోఁపలేదు. రావణుని వాని పరివారమును నే నొకఁడనే చంపఁగలను. ఇఁక మీరందఱు తోడైనచో చెప్పవలసిన పనిలేదు. మీకుల సులభముగ

గార్య మగును. మనము రావణుని జంపి సీతను దెచ్చితిమని రామచంద్రునకపకీర్తి రాదా యుండునేమో - రాదు. సేవకులు కార్యము చేసిన ప్రభువు కీర్తి బొందును గాని, సేవకులు చేయవలసిన కార్యముకూడ ప్రభువు చేయవలయునా ? సేవకులకు సాధ్యము కానిది ప్రభువు చేయవలెను. అన్నియు బ్రభువే స్వయముగా జేసికొనునేని సేవకులలో బనియేమి ? ఈ కార్యము మనవలన నగునా యుండునేమో.

క. శూరులు గృతాస్త్రులును గను,ధీరులు గృతమతులు మఱియు♦ విజయైషులు దు
ర్వారబలయుతులు ప్లవగులు, మీరలు బాసటగ లంక ♦ మీటను దివికిన్ !

అర్థములు. కృతాస్త్రులు=అస్త్రములను దెలిసినవారు, కృతమతులు=చక్కని బుద్ధి యాలోచనము గలవారు-విజయైషులు=గెలువుకోవ గోరిక గలవారు దుర్వార బలయుతులు = వారింపరాని బలముతో గూడినవారు, ప్లవగులు = ఈ సముద్రమును దాటగలవారు, (అ) ప్లవగులారా యని సంబోధనముగనైన గ్రహింప వచ్చును. బాసటగ = తోడుపడగ.

తాత్పర్యము.

మీరందరు శూరులు, అస్త్రజ్ఞానము గలవారు, మిగుల ధీరులు, బుద్ధిమంతులు, జయము గొనగోరిక కలవారు, వారింపరాని బలముగలవారు, దాటు శక్తి గలవారు. ఇట్టి మీరు తోడై వచ్చిన లేని లంక నాకాశమున కెగరగ జిమ్మునా.

సీ. సహస్రయు సానుజ ♦ సైన్యసమేతుని, రావణు నొకడ సం♦గ్రామమునను
బొరిపున్న నేర్తును ♦ హరిహాయజిత్తున, బ్రాహ్మ మైంద్రంబును ♦ రౌద్రవారు
ణాద్యస్త్రములు నెల్ల ♦ హతవంబు జేసెద, నదియుగాని మ్మా♦టంటి లేని
నా పనికిపుకి నిరం♦తర శైలవృష్టికి, నమరులు సిగ్గుడు ♦ రసుర లెంతి

ఆ. వనధి నేల దాటి♦వచ్చిన వచ్చును, మఱియు వణకె వణకు ♦ మందరంబు
గాని జాంబవంతు ♦ గదలింపనేరదు, సంగరంబునందు ♦ శత్రుసమితి. ౧౩౨౩

తాత్పర్యము.

రావణుని కొడుకులతో దమ్ములతో సేనలతో నే నొకడనే యుద్ధమందు జంపగలను. ఇంద్రజిత్తు బ్రహ్మాస్త్రము - ఐంద్రాస్త్రము-రౌద్రాస్త్రము- వారుణాస్త్రము లోనగు వానినెల్ల నాశము చేసెదను. ఇట్లు చేయుటకు మీ సమ్మతి గావలెను. మీ యంగీకారము లేకుని గదా యూరక వచ్చితిని. నేను రాలవాన గురియించితి నేని దేవతలు చత్తురు. రాక్షసు లేమి లెక్క ? సముద్రము చెలియలి కట్ట దాటి వచ్చిన రావచ్చును. మందరము వణకిన వణకును గాని జాంబవంతుని శత్రుసమూహము యుద్ధమున గదలింప నేరదు.

సీ. అసురసంఘములు జే♦ర్చైనవారిని జంపు,జాలు నొక్కరుండ యా♦వాలిసుతుండు
ఘనసనిలుర జవ♦పటిమను నగ్గను, మందర మాశర♦బ్బంద మెంత

మైందద్వివిదులతో • మారొకకఁగలవారి, యట గంధర్వోరగ•గాలి నైన
బ్రేల్వించి యొక్కని • వెదకి చెప్పుము మారి, నుమెషేంగవ యుంతి•లోనలేఁడు
ఆ బ్రహ్మవరమునఁ గన్న•పరమబలాఢ్యు, లమృతము ద్రావినార • లాశ్వినేయ
గౌరవార్థముగను • గమలసంభవుఁ డమరత్వ మిచ్చె వీరి•కసఘులార! ౧౩౨౪

తాత్పర్యము.

ఆ రాక్షసుల సంఘములోఁ బ్రసిద్ధమైన వారి నెల్ల మీ యుంగరమునఁ జూపకఁడే చంపఁగలను. పనసుని, నీలుని, వేగాతిశయమునకు మందరమైనను జాగ్రత్తగాను. రాక్షసు లనుట చెప్పనేల! మైంద ద్వివిదులతో నెదిరించి పోరగల వానిని యక్షులందు గంధర్వులందు పన్నగులందుఁ గలరేమో వెదకి చెప్పుము. నాకుఁ దెలిసి నంతలో లేఁడు. వీరు బ్రహ్మవరముచే బలవంతులు. అమృతమును ద్రావినారు. అశ్వినీ దేవతల గౌరవార్థము వీరికి చావు లేకుండ బ్రహ్మ వర మిచ్చెను.

క. వరగర్వంబున వీరలు, సురవరసంఘముల గెల్చి • సురఁ గ్రోలిరి యా
శరనిధివముఁ జేరికి నొంపుదురె యెంత ఆటువంటి వీరు • దోర్దర్పఘనుల్. ౧౩౨౫

తాత్పర్యము.

ఎక్కువ బలవంతులమాట యటుండనిమ్ము. వీరు వరగర్వముచే దేవతా సమూహముల గెల్చి యమృతమును ద్రావిరి. ఇట్టి వీరు రాక్షసులను లక్ష్యపెట్టుదురా.

క. లంకాపురమెల్ల, నిరాతంకంబుగఁ గాల్చి బూడి•దం జేసితి ని
శ్శంకంబుగ నామంబుల, బింకంబుగ నెల్ల మొగిఁ • జెప్పంటిఁ జుమీ. ౧౩౨౬

అర్థములు. నిరాతంకంబుగన్ = నిర్భయముగ.

తాత్పర్యము.

నిర్భయముగ లంకాపట్టణ మంతయుఁ బూడిద యగునట్లుగఁ గాల్చితిని. సందేహము లేకుండ పేర్లను అన్ని తావులఁ జెప్పితిని. ఏమి చెప్పితి నందురా.

చ. జయము జయంబు రామునకు • సారపరాక్రమధన్యమూర్తికిన్
జయము జయంబు విక్రమద•సమ్యగరస్వి సుమిత్రపట్టికిన్
జయము జయంబు దాశరథి • సంపరిపాలిత కోశధర్త్రకా
ద్యయమతి సూర్యసూతికి మ•హాద్భుత విక్రమ కీర్తిశాలికిన్. ౧౩౨౭

తాత్పర్యము; చూడు, ౧౦౩౬౮—౧౦౩౬౯.

క. కోసలరాజేంద్రునకున్, దాసుండ హనుమదభిఖ్యుఁ • దనరినవాఁడన్
నే సుముఁడ మారుతుని కని, వాసిగ నెల్లరును వినఁగఁ • బలికినవాఁడన్. ౧౩౨౮

తాత్పర్యము.

నేను శ్రీరామచంద్రమూర్తికి దాసుండను. నా పేరు హనుమంతుఁడు. నేను వాయుపుత్రుఁడను అని యందఱు వినునట్లు చెప్పి వచ్చినాఁడను గాని రహస్య వ్యాపార మేమియు లేదు.

—• హనుమంతుఁడు కపులకు సీతాదేవి స్థితిని దెలుపుట •—

క. అనుపమశీలవతీమణి, వనజాంబక ఖలు నశోక• వని శింశుప నీ
డను దుఃఖించుచు నున్నది, మన మెఱియదె రూపుసాటు • మది స్మరియింపన్.

అర్థములు. అనుపమశీలవతీమణి = అసమానమైన పాతివ్రతలలో శ్రేష్ఠురాలు- దీనిచే నామె గుణము చెప్పఁబడెను. వనజాంబక = కమలము వంటి కన్నులు గలది- దీనిచే నామె సౌందర్యము చెప్పఁబడెను. ఇట్లు గుణము, రూపము రెండు చెప్పఁబడెను. ఖలు = దుష్టుఁడగు రావణుని యొక్క- ఎఱియదె = మఱవదా ?

తాత్పర్యము.

గుణమునం దా పరమపతివ్రతలలో నాయకమణి- సౌందర్యమునందా కమలములవంటి కన్నులు గలది. ఇట్లుత్తమ గుణము, ఉత్తమ రూపము గలది. శిష్టుఁడు గాఁడు. దుష్టుఁడగు వానియొక్క- మేడలలోఁ గాదు. అశోకవనములో, ఫలవృక్షము గాదు. ఇనుగుడుచెట్టునీడ దుఃఖించు చుండఁదగినదా? అది జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొనినచో నా మనస్సు మండిపోవుచున్నదే. ఇంక మీరు చూచియుండిన నేమై యుందురో. ఎంతో రాతిగుండెవాఁడను గావున నిబ్బరించుకొంటిని. నే నింత దూరము చెప్పుట కిది కారణము.

క. దానవతరుణీవృత యై, జానకి వారిదవిలీన•శశిలేఖ యనన్
దీన యయి కాంతి దొఱఁగియు, మానసమున సరకు గొనదు • మానవభోజన్.

అర్థములు. దానవతరుణీవృతయై = రాక్షసస్త్రీలచేఁ జుట్టఁబడినదై, వారిదవిలీన = మేఘముచే మఱుఁగుఁ బఱుపఁబడిన, శశిలేఖ = చంద్రరేఖ.

తాత్పర్యము.

రాక్షసస్త్రీలచేఁ జుట్టుకొనఁబడుటచే మబ్బుచే మూయఁబడిన చంద్రరేఖవలెఁ గాంతిహీన యయి శోకించుచుండియు సీతాదేవి యా రావణుని మనస్సునందు లక్ష్యము సేయదు.

తే. ఆత్మనాయకునందు నే•కాగ్రవృత్తిఁ, జిత్తమును నిల్పి నిర్జర•పతిపయిన
నల పులోమజ యట్టుల•యధికరక్త యగుచు శ్రీరాము ధ్యానించు•ననవరతము.

అర్థములు. నిర్జరపతిపయిన = ఇంద్రునిమీఁద, అధికరక్త = మిక్కిలి యనురాగము గలది.

తాత్పర్యము.

ఇంద్రునియందు శచీదేవివలెఁ దన భర్తయందు నేకాగ్రమైన మనోవ్యాపారముచే మనస్సును నిలిపి యనురాగము గలదై సీతాదేవి సర్వదా శ్రీరామచంద్రమూర్తిని ధ్యానించుచున్నది.

ఉ. మాసిన యొంటిచీరను దు•మారమునం దను వెల్ల గ్రుంగ సీ
తాసతి దుఃఖభారవశ•నం దపియించుచుఁ బ్రాణనాథుపై

నాసను రక్కసుల్ బెదరు • లాడఁగ క్రేలెను నోంటిజేఁతతో
గాసిని గుండెడిం, దలపఁ • గాఁ గనువెల్లను మండిపోయెడిన్. ౧౩౩౨

అర్థములు. క్రుంగన్ = మునుఁగఁగ, దుఃఖభారవశతన్ = అధిక దుఃఖము నకు లోఁబడి, రక్కసుల్ = రాక్షసస్త్రీలు.

తాత్పర్యము.

మాసిన యొంటి కట్టుచీరతో నుత్తరీయమైన లేక, దుమ్ములో మునిఁగి దుఃఖాతిశయమునచేఁ దపించుచు సీతాదేవి భర్తను జూడఁగల నను నాశచే రాక్షస స్త్రీలు బెదరింపు మాటలను చెప్పినను క్రేలాడు నోంటి జడతో మిగుల శ్రమపడి దుఃఖించు చున్నది. అది తలఁపునకు వచ్చిన కడుపు మండు చున్నది.

ఉ. చూడఁగ గుండె ఝల్లు మను • దోసనెలంతలు భీతిగొల్పఁ ద
న్నాడఁగ, వల్లభా! యనుచు • నాతనిసేమముఁ గోరి దీన యై
వాడి దురంతశోకమున • బ్రాల ధరాస్థలి దుష్టరాక్షసా
క్రీడమునందుఁ గంటిఁ గలి • కిం జలికాలపు దమ్మిఁ బోలఁగన్. ౧౩౩౩

అర్థములు. దోసనెలంతలు = రాక్షసస్త్రీలు- ఆక్రీడము = ఉద్యాన వనము- చలికాలమున్ = మంచుకాలమందు- దమ్మిఁబోలఁగన్ = తామర తూఁడువలె.

తాత్పర్యము.

• చూచిన మాత్రమున చేతనే గుండెలు ఝల్లుమనిపించు వికారరూపములు గల రాక్షసస్త్రీలు తన్ను భయపెట్టు మాటలాడఁగా నాథా యనుచు నాతని సేమము గోరి దుఃఖించుచు వెలవెలఁ బాఱిన ముఖముతో తేజస్సు మాసి నేలఁబడియుండఁగా రాక్షసుని యుద్యానవనమందు సీతాదేవిని మంచుకాలమునాఁటి తామరతూఁడువలె నుండు దానిని జూచితిని.

ఉ. వచ్చెడిజాడ లేదు నృప • వల్లభుఁ డీయెడ, క్రూ సురారినిన్
నచ్చఁగ రాదు, వానివల • నం జెడ నొల్లను, గాన నిప్పుడే
చచ్చుట మే లటంచును దృ • ఢంబుగ నిశ్చితచిత్త యైన యా
పచ్చరితాగ్రగణ్య కొక • చందమున న్మది నమ్మఁ బల్కితిన్. ౧౩౩౪

తాత్పర్యము.

రామచంద్రమూర్తి యిచ్చటికి వచ్చుమార్గము కనఁబడలేదు. రావణాసురుని నమ్మ రాదు. ఎప్పుడు చంపునో యేమో. వానివలనఁ జచ్చుట నా కిష్టము గాదు. కావున నీ పాపాత్మునిచేతఁ జచ్చుటకంటె నా యంతట నేనే యిప్పుడే చచ్చుట మేలని దృఢ నిశ్చయముగల యాపతివ్రతా శిరోమణికి నే నేదో యొకవిధముగా నమ్మఁబలికితిని.

క. నుచ్చుటలను సత్యార్థము, లచ్చపలాక్షికిని జెప్ప • వనచరపతితో
వచ్చుపుడు జెప్పి హృదికిమన, వచ్చుపడుట కిజనేత్ర • హర్షం బందెన్. ౧౩౩౫

తాత్పర్యము.

సీతాదేవి యనెను. సంభాషించునప్పుడు అన్నివిషయము లామెకుఁ జెప్పఁగా వానరరాజుతో శ్రీరామచంద్రమూర్తికి మైత్రి కుదిరిన దానికి సీతాదేవి మిగుల సంతోషించెను.

ఉ. ఆమె మహానుభావతను • నామె యతుల్య పతివ్రతంబునం
దామసుఁడైన యా యసుర•నాయకుఁ డింతగఁ జాక తప్పుటన్
భూమి మహాత్ముఁడే యనఁగ•బోలును, వానిని రూపు మాపఁగా
రాముఁడు సంగరస్థలిని • గ్రాలఁ గలండు నిమిత్తమాత్రమై. ౧౩౩౬

అర్థములు. మహానుభావతను = మాహాత్మ్యముచేత, అతుల్య పతివ్రతంబునన్ = అసమాన మైన పాతివ్రత్యము చేతను-తామసుఁడు = విశేషముగఁ దమోగుణము కలవాఁడు, చాక = చావక, తప్పుటన్ = మిగిలి యుండుటచే. నిమిత్తమాత్రము-కుమ్మరవాఁడు కుండలఁ జేయుట యందు మన్ను ఉపాదానము, కుమ్మరి నిమిత్తము - అట్లుతే రావణవధయందు రామచంద్రమూర్తి నిమిత్త మగుచున్నాఁడు. ఆయనచే నా పని చేయించు కారణము సీతాదేవి యడుగుచున్నది. ఆమె స్వయముగా రావణుని జంపినచో వీరపత్ని యను పేరు రాదు. అగస్త్యభ్రాత యన్నట్లు లాయనకు సీతాపతి యని పేరు వచ్చును. అది యాయనకు నవమానకరము. కావున భర్త చేతనే రావణుని జంపించి యా కీర్తి యాయనకు వచ్చునట్లు చేసి యటువంటి వాని భార్య యనిపించుకొన వలె నని యా యమ వ్రతము. కావున నామె యేమీ చంపలేదు, గాని శక్తిలేక కాదు. దీనివలన స్త్రీలు శక్తిమతు లైనను బురుషులు చేయఁదగు కార్యములు తాము చేయఁగలిగి యున్నను మగలకుఁ దోడుపడి వారిచేఁ గార్యము చేయింప వలయును. గయ్యాళిగంగమ్మలై మగవారి కపకీర్తివచ్చు విధముగ వారి సమ్మతిలేక వ్యవహరింప రాదని చెప్పుచున్నది.

తాత్పర్యము.

ఆమె మాహాత్మ్యము చేతను అసమానపాతివ్రత్యము చేతను తామసుఁడైన రావణుఁడు చచ్చి నున్మరణము పాలుగాకుండుటచే మహానుభావుఁడే యనఁదగు. వానిని చంపుటయందు యుద్ధమున రామచంద్రమూర్తి నిమిత్తమై యున్న కార్యము లాయనచే చేయఁగలఁడు. ఆ కారణమున నామె వానిని శపింపక యూరకున్నది.

తే. సహజముగ సీత తన్వంగి • సాధులార !
యందుఁ దా భర్తృశోకతా • పార్దిత యయి
పాద్యమిని బరియించెడి•వాని చదువు
పసిగిఁ గృశియించి యున్నది • ప్రథమ కోలంగి. ౧౩౩౭

అర్థములు. తన్వంగి = తను+అంగి=సన్నని దేహముగలది, భర్తృశోక తాప+అర్దిత యయి=మగని విడిచిన శోకమువలనఁ గలిగిన తాపముచే బాధపడి.

తాత్పర్యము.

సాధులారా! సీతాదేవి సహజముగ సన్నని దేహము గలది. అందిప్పుడు మగని విడిచి యుండుట వలనఁ గలిగిన శోకబాధచేఁ బాడ్యమినాఁడు చదువువాని చదువువలె క్షీణించి యున్నది.

తే. సీత యీ రీతి లంకలోఁ • జిక్కిన వసి
గోడు గుడుచుచు నున్నది • పాడి యరసి
దానికిని మాఱు సేయంగఁ • దలఁప రయ్య
యనినఁ దారాతనూభవుఁ • డనియె నిట్లు. ౧౬౮

అర్థములు. పాడి = ధర్మము.

తాత్పర్యము.

సీతాదేవి యీ విధముగ లంకలో బాధపడుచు శుష్కించి యున్నది. దీనికి ప్రతిక్రియ యేమి చేయుట న్యాయ్యమో యాలోచింప వలసినది. అనఁగా నంగదుఁ డిట్లనియె.

—• { ౩౦-వ సర్గము. అంగదుఁడు సీతాదేవిని దోడ్కొని వచ్చుటకు సమ్మతించుట. } •—

ఉ. దంటలు మీరు శౌర్యమున • దానవదేవభుజంగ పాళులన్
జంటలు లేరు మీకుఁ బ్లవ•నంబున, నిట్టి కరత్త కేల వా
ల్గంటులమిన్న తేక చనఁ • గార్యమె! రాముని చేరి జానకిన్
గంటిమి, తోడితేర; మనఁ•గాఁ దగునా మిముబోంటివారికిన్! ౧౬౯

అర్థములు. దంటలు = సమర్థులు-జంటలు=సమానులు; ప్లవనంబునన్ = దాటుటయందు - కరత్తకేల = ఉత్తచేతులతో - వాల్గంటులమిన్న = స్త్రీరత్నము - తోడితేరము = పిలుచుకొని వచ్చినవారము గాము.

తాత్పర్యము.

శౌర్యము నందు మీరు సమర్థులు- దానవులందు దేవతలందుఁ బన్నగులందు దాటుటయందు మీకు సమానులు లేరు. ఇట్టి వారు ఉత్త చేతులతో సీతఁ దేక పోవుట తగునా యాలోచింపుఁడు. పోయి సీతను జూచితిమి, పిలుచుకొని రాలేదని మీ యంతటి వారనవచ్చునా!

ఉ. వీరుఁడు గాఢ్పుపట్టి హత•వీరముఁ జేసి సురారివారమున్
గారియ మవ్వ సేమి గలు•గం గల దుర్విజ యత్త మన్న నా
వీరుని జాంబవంతుఁడు సు•విశ్రుతశౌర్య! భవత్సమూహయున్
దీరగు, నైన రాఘవు మ•తిం జనఁగాఁ దలపోయుమీ యనన్. ౧౭౦

అర్థములు. హతవీరము = చచ్చినవీరులు గలది - కారియము = పని - భవత్సమూహయున్ = నీ యాలోచన కూడ - తీరగున్ = చక్కఁగానే యున్నది.

తా త్ప ర్య ము.

సీతను హనుమంతుఁడు లంకలోని సీతను జూచివచ్చెను. ఇఁక మన మచ్చటికిఁ బోయి చేయఁదగిన కార్యము సీతను దెచ్చుట తప్ప మఱి యేదియు లేదు. కావున మనము పోయి సీతను దెత్త మనఁగా జాంబవంతుఁడు ప్రసిద్ధకార్యము గల యంగదా! నీ యాలోచన బాగుగనే యున్నది. కాని రామచంద్రమూర్తి యభిప్రాయము తెలిసికొని యాయన చెప్పిన చొప్పున చేయవచ్చును. ఆ విధముగ నాలోచింపుమని చెప్పఁగా.

—♦ ౬౧-వ సర్గము. కపులు కిష్కింధకుఁ బోవుమార్గమున మధువనంబుఁ జూచుట. ♦—

క. సరి సరి యని యంగదకే,సరిసూనులు నున్న వారు ♦ శాఖామృగముల్
పరమమతి వాయుజపురస్సరము మహేంద్రాద్రిఁ బాసి ♦ దయ్యనఁ జనగన్.

అర్థములు. ఉన్నవారు = తక్కినవారు, వాయుజపురస్సరము = హనుమంతుని ముందుగాఁ గలది.

తా త్ప ర్య ము.

అంగదుఁడు హనుమంతుఁడు తక్కిన వానరులు ఈ యాలోచన బాగున్నది, బాగున్నదని యొప్పి యంగీకరించిరి. అంతట వారలు హనుమంతుని ముందుంచుకొని మహేంద్ర పర్వతము విడిచి పోఁగా.

సీ. మేరుమందరసముల్ ♦ భూరిగజాభులు, మూర్త్యంబరపథ మెల్ల ♦ మూటుపఱచు
నట్టులు వ్యాపించి ♦ యాంజనేయునిఁ దమ, దృష్టులచే వహి♦యించుచున్నట్లు
కను ఱెప్ప వాల్చక ♦ కాంచుచు నాతనిఁ, గొనియాడుచును స్వామి♦పనిని దీర్చి
నార మ్మమోదమున ♦ వారక ప్రియభాషణంబును జేయు చ♦నన్యచిత్త
ఆ. వృత్తి యుద్ధమునకు ♦ వేడుక సేయుచు, రామసాహాయ్యమునకు ♦ రాగపడుచు
మింటనేఁగి కనిరి ♦ కంటికిఁ బండువౌ,మధువనంబు మిగుల ♦ మంజులంబు. ౧౩౨౭

అర్థములు. భూరిగజాభులు = పెద్ద యేనుఁగులతో సమానులు - అనన్యచిత్తవృత్తి=ఇతరాలోచన లేక - మంజులంబు = అందమైనది.

తా త్ప ర్య ము.

మేరు పర్వతముతోను మందరపర్వతముతోను,సమానమైన పొడవుగలవారును, పెద్ద యేనుఁగులవలె బలసినవారును నగు వానరులు ఆకాశమును మూఁటుఁగు పఱచు నట్టులు వ్యాపించి యాంజనేయుని తమ దృష్టులచే మోచికొని పోవుచున్నారా యను నట్లు ఱెప్పలార్పక తమ చూపు లాయనమీఁదనే యుంచి యాయనను బొగడుచు స్వామికార్యమును నెఱవేర్చితి మను నధిక సంతోషమున ప్రియములైన మాటలాడుచు యుద్ధము చేయుటయందే తమ మనస్సులు నిలిపి దానికై యుత్సాహపడుచు రామచంద్రమూర్తికి నెప్పుడు సాహాయ్యము చేయుదుమా

చేయుదుమా యని దాని యందాసక్తి గలవారై యాకాశమునఁ బోవుచు మార్గమునఁ గంటి కింపై యందమైన మధువనముఁ జూచిరి. మహేంద్రపర్వతమునకు లంకకుఁ గల దూరమునకంటె మహేంద్రపర్వతమునకుఁ గిష్కింధకు నెక్కువ దూరము గలదు. అట్లు ఉండియు వందలు వానరు లాకాశమున నెగిరి వచ్చినవారే. సముద్రము దాటు విషయమున వందలు వెనుకంజ వేసినారే. ఈ విషయము కిష్కింధా కాండమునఁ జర్చితము.

ఉ. నందనసన్నిభం బలఘు యు•నంత ముదావహమై ద్రుమావళీ
సుందరవల్లరీనికర•శోభితమై సకలాప్రధృష్యమై
యుందము మీఱఁగా దధిము•ఖాఖ్యుఁడు సూర్యజు మేనమామ దా
నందు వసించి కాచు నెపు•డర్కజముత్కర మద్ది గావునన్. ౧౩౪౩

అర్థములు. నందన సన్నిభము = ఇంద్రుని నందనోద్యానముతో సమానము- అనంత ముదావహము = అపరిమిత సంతోషమును గలిగించునది. ద్రుమావళీ = చెట్లవరుసల చేతను- సుందర వల్లరీనికర = అందమైన తీగల సమూహము చేతను- శోభితమై = ప్రకాశించునదియై - సకలాప్రధృష్యమై = ఎట్టివారికిఁ జెఱుప నసాధ్యమై- అర్కజముత్కరము = సుగ్రీవునకు సంతోషకరము.

తా త్ప ర్య ము.

ఇంద్రుని నందనవనముతో సమానమై - యపరిమిత సంతోషము గలిగించు నదియై, చెట్లవరుసలచేతను, అందమైన తీగల గుంపులచేతను బ్రకాశించునదియై యెట్టివారికిని జెఱుపరాని దైన యా మధువనమును సుగ్రీవుని మేనమామ దధిముఖుఁ డనువాఁడు అందే కాఁపుర ముండి సుగ్రీవున కది సంతోషకరము గావునఁ గావలి కాచుచుండును.

క. దానిం గని క్రోఁతులు మధు, వానం దమకించి కొమరు•నంగదు వేఁడన్
లోనం జన నిమ్మన యతఁ, డానతి గపివృద్ధవిభుల•నామోదింపన్. ౧౩౪౪

అర్థములు. మధువు = తేనె - ఆనన్ = త్రాగుటకు - తమకించి= త్వరపడి - కొమరున్ = కుమారుని - కపివృద్ధవిభులు = వానరులందుఁ బెద్దవారు జాంబవంతుఁడు; ఆమోదింపన్ = అంగీకరింపఁగా.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ వనమును జూచి క్రోఁతులు తేనెఁ ద్రావఁ దొందర గలవారై యువరాజగు నంగదుని మమ్ములోపలికిఁ బో నిమ్మని ప్రార్థింపఁగా దానిని పెద్దవానరులు, జాంబవంతుఁడు నంగీకరింపఁగా నాయన సరి పొమ్మని చెప్పెను.

—• కపులు మధువనంబుఁ జొచ్చుట. •—

క. యువరా జనుమతి సేయఁగ, వనచరసంఘాతము లెల్ల•హర్షరసాతి
శయవశులై నృత్యంబుల, వివిధంబులుగాఁగ సలిపి•వనముఁ జొచ్చె వడిన్. ౧౩౪౫

అర్థములు. అవనీరుహచారులు = వానరులు - హర్షరసావేశవివశులై = సంతోషరసము ఆవేశించుటచే దేహములు తెలియనివారై.

తాత్పర్యము.

లోపలికిఁబొం డని యువరా జంగీకరింపఁగా వానరు లందఱు సంతోషముచే దేహములు తెలియక నానావిధముల నృత్యములు చేసి లోపలఁ బ్రవేశించిరి.

మానిని. ఆడెడువారును వేఁడెడువారును • హాయిగఁ బాడెడివారును నై
పీడెడివారును గూడెడువారును • వేడుక లాఁగులు వేసెడు వా
రోడెడువారును గూలెడివారును • నూఁగెడివారును విూసములన్
దీడెడువారును దాఁటెడువారును • దేఁకెడివారును నైరి కపుల్. ౧౩౪౬

తాత్పర్యము.

స్పష్టము.

సీ. కొనకొమ్మనొక్కఁటి • క్రోఁతియొక్కండూఁచి, పెఱకొమ్మవిూఁదఁగు • ప్పించి మొగపె
శాఖ యొక్కటినుండి • సరగున నిల దూఁకి, గొబ్బున వేఱొక్క • కొమ్మ కెగిరెఁ
బైకొమ్మపై నుండి • పడుచుఁ గ్రిఁగొమ్మను, నొకకేలఁ గ్రహియించి • యూఁగు నొకఁడు
కొమ్మలలోఁ డాఁగి • క్రోఁతియొక్కఁడు సేదఁ, దటుకునఁ బైపడి • తఱుము నొకఁడు
ఆ. ఒకఁడు దెక్కరించు • నొక్కరుఁ డిగిలించు
నొకఁడు కొక్కరించు • నొకఁడు కూయు
నొకఁడు కిచకిచ మను • నొక్కఁడు గికురించు
నొకఁడు లాఁగు వేయు • నొకఁడు లాగు. ౧౩౪౭

అర్థములు. కికురించు = మోసగించు - ఇగిలించు = పండ్లు వెళ్ళఁబెట్టు.

తాత్పర్యము.

స్పష్టము.

ఉ. పాడుచు నుండ నొక్కరుఁడు • పైపడి నవ్వ నొకండు నవ్వుచో
నేడుచు చేసె వే ఱొకఁడు • నేడుప నొక్కఁడు వెక్కిరించుచున్
జూడఁగఁబోవు నాతనిని • సొంపు బలే యని కొక్కిరించుచున్
గూడఁగఁ బోవు నాతనిని • క్రోఁతి మ ఱొక్కఁడు నవ్వుటాలకై. ౧౩౪౮

అర్థములు. నవ్వుటాలకై = నవ్వులాటకై.

తాత్పర్యము.

స్పష్టము-

క. ఈ విధి నిచ్చఁ జరించుచుఁ, ద్రావఁగఁ దేనియలు తృప్తి • దనరనివాఁడున్
వావిరి మత్తెక్కనివాఁ, డా వనచరసైన్యసమితి • యం దరిది గనన్. ౧౩౪౯

అర్థములు. సమితిన్ = సమూహమందు.

తా త్ప ర్య ము.

ఈ ప్రకారము యథేచ్ఛముగాఁ దినుచునుఁ దేనెలు త్రాగి తృప్తిపడినవాఁడు, బాగుగ మత్తెక్కినవాఁడు ఆ వానర సేనలలో నొక్కఁడైన లేఁడు.

క. ఈ రీతి భాతి దీఁటఁగ, వారామమునుఁ గలఁచి సుల్చి • యచ్చటిపంటల్
గోరంబుగఁ గూల్చి ద్రుమసం,హారంబులఁ జెల్లు రేఁగి • వానరు లున్నన్. ౧౩౫౦

అర్థములు. భాతి = కాంతి. సుల్చి = పడఁగొట్టి. ద్రుమసంహారంబులన్ = చెట్ల సమూహములను, గోరంబుగన్ = కనులకు వెగటు పుట్టునట్లు-ఘోరశబ్దభవము.

తా త్ప ర్య ము.

ఈ విధముగఁ గాంతి చెడునట్లు వనమును గలియఁబెట్టి, పండ్లు రాలఁగొట్టి చెట్ల సమూహములను చూచుటకు ఘోరముగ నుండునట్లు పడఁద్రోచి వానరులు చెల రేఁగి యుండఁగా.

— • దధిముఖుఁడు కపుల వారించుట. • —

క. ఇంతకు దధిముఖవానరుఁ, డెంతయుఁ గోపించి వనము • నెటులేఁ గావన్
జింతించి వానరావళి, యంతికమున కేగి వారి • నాఁపఁ గడంగెన్. ౧౩౫౧

అర్థములు. ఇంతకు = ఇంతపని చేసిన దానికి- ఎటులేన్ = ఏ విధముగనైనను- ఇట్లు చెప్పుటచే ముందు మంచిమాటల చేతను దరువాత బెదరింపుమాటల చేతను జెప్పిచూచెను గాని యది ప్రయోజనపడమిని దండోపాయము నాలోచించె నని భావము. అంతికమునకున్ = సమీపమునకు - ఆఁపన్ = అడ్డగింప - కడంగెన్ = ప్రయత్నించెను.

తా త్ప ర్య ము.

వానరు లింత పనిచేసిన దానికై దధిముఖుఁడు నయభయములఁజెప్పి వ్యర్థము కాఁగాఁ గోపించి బలాత్కారముగ నైన వనమును రక్షింపఁ దలఁచి వారియొద్దకుఁ బోయి నివారింప యత్నించెను.

ఇంతవఱకు దూరముగా నుండి మాటలు చెప్పి పంపె నని భావము.

క. తిట్టెను గొందఱ వెలికి, న్నెట్టెను గొందఱకుఁ బలికె • నీతులు కేలన్
గొట్టెను గొందఱఁ గొందఱ, మొట్టెను బిడికిటఁ గినిసి • మునుకొని కపులన్.

అర్థములు. నెట్టెను = మెడపట్టి త్రోచెను.

తా త్ప ర్య ము.

కొందఱఁ దిట్టెను. కొందఱ మెడపట్టుకొని తోఁటకు వెలుపలఁ ద్రోచెను. పెద్దవారికి నీతులు తెలిపెను. కొందఱను చేతితోఁ గొట్టెను కొందఱఁ బిడికిలితో కోపించి మొట్టెను.

క. కొఱికిరి కొందఱు కోఱల, బఱికిరి గోళ్లలను గాళ్ళ • బడ నడిచి ధరన్
బఱబఱ యీడ్చిరి కరముల, నఱిముఱి మర్దించి విడిచి•రా వనపాలున్. ౧౩౫౩

అర్థములు. అతిముతేన్ = త్వరతో.

తాత్పర్యము.

స్పష్టము.

క. కొందఱు ద్రోచిరి నానిని, కొందఱు దూషించి రధిక • కోపంబున ని
ట్లందఱు బాధించుచు నా,నిం దరుచరు లా వనంబు • నిర్మూలింపన్. ౧౩౪౪

తాత్పర్యము.

స్పష్టము.

— • { ౬౨-వ సర్గము. అంగద హనుమంతుల ప్రాపునఁ గపులు మధు వనంబున నిచ్చకొలఁది సంచరించుట } • —

క. అంతట హనుమంతుఁడు కపి,కాంతులతో మీరు తృప్తి • గన నవ్యగ్ర
స్వాంతంబుల మధు వానుఁడు, చెంతలఁ జేరంగ నీను • సిద్ధము పగతున్. ౧౩౪౫

అర్థములు. కపికాంతులతో = ముఖ్యవానరులతో - అవ్యగ్ర స్వాంతంబులన్ = చలింపని మనస్సులతో - పగతున్ = పగవానిని - తమకార్యమునకు నడ్డము వచ్చుటచే పగవాఁ డని చెప్పఁబడెను.

తాత్పర్యము.

దధిముఖుఁ డిట్లు వానరుల కడ్డము వచ్చుటయు వారికి వీరికిఁ గలహమందుఁ గాలము పోవుటయుఁ జూచి హనుమంతుఁడు వానరముఖ్యులతో మీ రీ కలహమునకు కాలము గడుపవలసిన పని కాదు. ఈ పగవానిని మీ యొద్దకు రానీను. మీ రేకాగ్రచిత్తముల తేనె త్రాగుఁడు.

సీ. హనుమంతుఁ డాడిన • యా మాట లాలించి, యంగదుం డిట్లను • హరివరేణ్యు
లార! యవశ్యకా • ర్యం బకార్యంబైనఁ, గృతకృత్యుఁ డగు వాయు • సుతుని పలుకు
ఇప్పుడుఁగూర్చి నేఁ • జెప్పంగవలయునే, తేని గ్రోలుం డాన • తీర ననిన
బళీ బళీ యని మెచ్చి • బలిముఖుల్ సెల్లున,పోలేఁ జొచ్చిరి వన • పాలకులను
తే. మొదలఁ దాఁచిరి త్రోచిరి • మొగము పగుల
ద్రోణమాత్రము మధువు సం • తోషముగను
నెల్లవారలుఁ ద్రావిరి • కొల్లగాఁగఁ
గొన్నిటిని నేలఁ బగులంగఁ • గొట్టి రపుడు. ౧౩౪౬

అర్థములు. అకార్యంబైనన్ = చేయరాని పనియైనను - అవశ్యకార్యము = తప్పక చేయవలసినపని, తాఁచిరి = కొట్టిరి - ద్రోణమాత్రము = తూము కొలఁది - ద్రోణశబ్దము దేశవ్యవహారానుసారముగ తూమునకు - ఇద్దుమునకు-నలుతుమునకుఁ బేరు. 'అస్త్రియా మానకే ద్రోణా' యని యమరము.

తాత్పర్యము.

హనుమంతుఁ డీ ప్రకారము చెప్పఁగా నాయన మాటలు విని యంగదుఁడు

డిట్లనియె. వానరశ్రేష్ఠులారా! స్వామికార్యము నెఱవేర్చిన హనుమంతుఁడు చేయ
రానిపని చెప్పినను జేయఁదగినదే. ఇఁక నీ కార్యము గుఱించి యడుగనేల! మీరా
యాకలిఁ దీరఁ దేనె త్రాగుఁడు దనివి దీఱ బలిమి యని మెచ్చి యంతట ముందు దధిముఖుని
మాటలను తోఁట కావలివారలఁ బోయిన వానరులు లోపలికి వెళ్లునట్లు లోపలఁ బ్రవే
శించి తోఁట కావలివారిని మొట్టికాయలఁ గొట్టిరి. అవల దేనెఁ బట్టి ముఖము పగులఁ
ద్రోచిరి. సూటిగ మూత్రము జేసి కొల్లలుగ ద్రాగిరి. కొన్ని తేనెతెట్టెలను నేలపైఁ వైచి
పగులఁగొట్టిరి.

క. నైసర్గికబలమునఁ బృథ్వీసుతఁ గనుఁగొనుట వార్త • వినుటను మఱి తా
రాసుతు ననుమతిఁ జేసియు, నాసలు మీఱంగఁ ద్రావి • రగచరు లెల్లన్. ౧౩౫౭

అర్థములు. నైసర్గిక బలమునన్ = సహజముగఁ గలిగిన బలముచేత - పృథ్వీసుతఁ గనుఁగొనుట - వార్త వినుట. దీని నొకటిగా నైన గ్రహింపవచ్చును, రెండుగానైన విభజింపవచ్చును. అవలో నొకఁడు సీతను జూచినను వందఱు మూఁచి వచ్చిరి. దక్షిణమునకు బోయిన కపులు సీతను జూచి రను పేరు వచ్చెను గదా - వార్త వినుట = ఆ వృత్తాంతము వినుట - లేక సీతాదేవిని జూచిన వార్త వినుట యని యేకముగాను గ్రహింపవచ్చును. లేక హనుమంతుఁడు చూచుట - వానరులు వినుట యని కూడ గ్రహింపవలె. సంతోషము కలిగినది గావున సంతోషమువలనఁ గలిగిన బలము, నైసర్గిక బలము, యువరాజాజ్ఞ గల దను ధైర్యమునఁ గలిగిన బలము, అన్నియుఁ జేరె నని భావము.

తాత్పర్యము.

స్వభావసిద్ధ మైన బలముచేతను, సీతాదేవిని జూచుట - వార్త వినుటవలనఁ గలిగిన యుత్సాహము చేతను, అంగదుఁ డనుమతించుట చేతను, గ్రోతు లందఱు నాశ దీరఁ దేనెఁ ద్రావిరి.

సీ. కొందఱు మధువాని • కొంత పాఱఁగ వైచి, మైనపు ముంతల • మాఱుకొనిరి
కొందఱు కైపెక్కి • కోతులఁ జేఁబాని, యాడు సెజ్జలఁ బడి • రావ మడఁచి
మత్తునఁ గను మేఁకు • తెక్కినపోలికిఁ, ద్రోపు లాడిరి కొంద • తేవ చెలఁగఁ
గొందఱు గర్జింత్రు • కొందఱు నిద్రింత్రు, కొందఱు కిలకిల • కూయుచుండు

ఆ. ఏమొ యేమొ చేసి • హిహిహి యందురు గొంద
ఱేమొ యేమొ చేసి • యాగిరి కొంద
ఱేమొ యేమొ చేసి • యొలపు జెప్పిరి కొంద
ఱేమొ యేమొ చేయు • నెంచి రపుడు. ౧౩౫౮

అర్థములు. మధువు అని = తేనెఁ ద్రావి- మైనము + ఉంత = మైనపు ముంత- ఉంత = ఉంట- కైపు = మత్తు- సెజ్జ = శయ్యా శబ్దభవము. అదిమఱచి = దేహము తెలియక- తిమ్మిరి దామము మఱచి- పేరుఁజు = పిచ్చి- ఏమొ+ఏమొ =

ఆమ్రేడితము పర మగుటచే సంధి గలసి ఏమేమి కావలసి యుండినను ఏమి- ఏమ్యా
మాలోఁ దేనెటచే సంధి వైకల్పికము గావున నిచట సంధి గలుగ లేదు. అన్యాన
కామ్రేడితంబు పరంబగు నప్పుడు సంధి యగును వగు-సు. వ్యా. సం. ౧౭ ఏమేమి
యేమేమి యనునవి యుక్తుల మగుటచేఁ జెప్పరాని క్రోధ చేష్టలని గ్రహింపవలెను. గర్జింత్రు=
నిత్యశ్రీ- సవర్ణకంబు పరంబగునప్పుడు సున్నవిరామాది శిధిలము యుత్వంబునకు
లోపంబు విభాష నగు. సు. వ్యా. క్రియ- ౭ ౨ సూ. గర్జింతు(రి) = గర్జింతురు— ఈ
రూపములు ముందు నిలుసున్న యుండినచే యనును నాని యది లేవిచో గావు.
ఇట్లు చెప్పుటచే మూయుద్రుం- మూయుద్రు. ఇత్యాది రూపము లసాధువులు.

తా త్ప ర్య ము.

వృత్తము.

ఉ. వానరవర్గముల్ పడెడి • పాట్లు గనుంగొని కిన్క- మై మధూ
ద్యానము రక్షకుల్ • దధిముఖానుచరుల్ వెస రాఁగ వారలన్
జానుల ముష్టిఘాతములఁ • జావఁగ మోఁదుచు దేవమార్గమున్
గానఁగఁ జేయ భీతిఁగొని • క్రమ్మఱఁ బాఱిరి నేఁగ రొమ్ముతోన్. ౧౬౯

అర్థములు. మధు + ఉద్యానము = మధువనము- దధిముఖానుచరుల్ =
దధిముఖుని వెంటనుండు సేవకులు - వెసన్ = త్వరగ- జానులన్ = మోఁకాళ్ళ
చేతను; ముష్టి ఘాతములన్ = పిడికిలి గ్రుద్దుల చేతను- దేవమార్గమున్ = ఆకాశ
వాయువు నడచెడి మార్గము- ఉపనిషత్తులందు వాయులోకమును దేవలోక మని
చెప్పుటచే నిచ్చట దేవశబ్దము వాయువాచి యని తెలియునది. నేఁగ = తపనపడినవి.

తా త్ప ర్య ము.

క్రోఁతుల గుంపులు చేయు చేష్టలు చూచి కోపముచే మధువనమున కావలి
యుండు దధిముఖుని సేవకులు త్వరగా రాఁగా వారిని వానరులు మోఁకాళ్ళ
గ్రుమ్మిరి. పిడికిళ్ళ గ్రుద్దిరి. చచ్చునట్లు కొట్టిరి. ముక్కి మూపించిరి. ఇట్లు చేయుటచే
వారు భయపడి తమ ప్రభు వగు దధిముఖు నొద్దకుఁ బరువెత్తిరి.

ఉ. ఇట్లయి పోయి యా దధిము•ఖేశ్వరుఁ గన్గొని వాయుపుత్రు నా
యమ్మున వానరాళి వన•మంతయుఁ బా డొనరించి మమ్ములన్
గ్రుమ్మిరి జానుదేశముల • గ్రుద్దిరి ముష్టుల, నెంచి దేవమా
ర్గమ్ములు చూపి రన్నఁ గిను•కం గొని వారల మాటడించుచున్. ౧౭౦

తా త్ప ర్య ము.

ఈ ప్రకారము పోయి యా దధిముఖునిఁ జూచి హనుమంతుని సాహాయ్య
ముచేఁ గ్రోఁతులు వన మంతయుఁ బాడుచేసి మమ్ము మోఁకాళ్ళ గ్రుమ్మిరి. పిడికిళ్ళ
గ్రుద్దిరి. పై పెచ్చు నాకసముల జూపిరి. అని చెప్పఁగా వాఁడు కోపించి వారల సమా
ధాన పఱిచి.

ప్రమమృదుః - ప్రసేహుః - దూషించి యనుటకు వానరాళి కర్త. మహాత్మమహాపోర్థక శబ్దం బుమహాశాస్త్ర్య యుక్తం బయ్యెఁ దద్విశేషణ ప్రియులు మహాశాస్త్ర్య సౌభాగ్యంబులు విభాష నగు. (ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. ౧౭ వ. సూ) "పస నమునకు నిన్నుఁ గన్నుఁ బ్రమథ గణంబుల్" - నిర్వచన ర ఆ.

శా. దండీ వానరులన్ బలాంధులను దర్పోర్త్యం బార మర్దించి ము
చ్చండత్వంబున నంత నాతఁ డొక భూజ ప్రశ్లేషముం గొంచు రాఁ
గొండల్ గుండులు తాలుఁ జెట్లుఁ గొని సక్రోధాంతరంగంబునన్
దండన్ డాసిరి తత్ప్రక్రోధులు వెసన్ దండింపఁ గీశేశులన్. ౧౩౬౧

అర్థములు. బలాంధులను = బలముచేఁ గన్నులు గానని వారిని, ఉచ్చండత్వంబునన్ = మిగులఁ గోపముచే - సక్రోధ + అంతరంగంబులన్ = కోపముతోఁ గూడిన మనస్సులతో, దండన్ = ప్రక్కకు - డాసిరి = సమీపించిరి.

తాత్పర్యము.

బలముచేఁ గన్నులు గానని క్రోధులను దధిముఖుఁడు కోపముతోఁ జక్కఁగఁ గొట్టుచుండఁ, బోద నున్న దధిముఖుఁడు చెట్టు నొకటి పీకికొనిరాఁగా, తక్కిన క్రోధులుఁ గోపముతోఁ గూడిన మనస్సులు గలవారై కొండలు, గుండులు, తాలు, చెట్లు తీసికొని వానరుల దండింప వచ్చిరి.

—* అంగదుండు దధిముఖునిఁ దన్నుట. *—

సీ. వానరవరు లిట్లు వచ్చి నేలను జెట్లఁ, బ్రమ్మను క్రోధుల గుంపుమీఁదఁ
గవిసిన వారిని గడఁకఁ గనుంగొని, పావని మొదలగు ప్రముఖు లెల్ల
నచటికిఁ బఱతెంచి రంగదుఁ డంతటఁ, దరుహస్తుఁ డైన యా దధిముఖుండు
మనకుఁ బూజ్యుం డని మత్తత నెఱుఁగక, కోపించి కేలిచేఁ గూలఁ ద్రోచి
ఆ. వలియు ప్రసద్ది విడువ వెలవెలఁ బోవుచు, దొఱఁగొనుచు నెత్తుటను దొరంగ
నంగసంధి శ్లథముల నరనావు వచ్చియు, లేచి యాఁచెఁ బెఱ వలీముఖములు.

అర్థములు. కడఁక = ప్రయత్నము - తరుహస్తుఁడు = చేతఁ జెట్టుగల వాఁడు - పూజ్యుం డని = తాత గాన్పుశ గౌరవింపఁదగిన వాఁడని - మత్తతన్ = మదముచేత - అంగసంధి = అవయవముల సంధి బంధము - శ్లథములన్ = శిథిలము కాఁగా -విరుగ్వచెడి పదులు పడఁగా - అరనావు వచ్చియు = మూర్ఛపోయి - పెఱ వలీముఖములన్ = ఇతర వానరులను.

తాత్పర్యము.

వనపాలకు లగు వానరు లిట్లు వచ్చి భూమిమీఁదఁ జెట్లమీఁదఁ దిరుగుచున్న క్రోధి గుంపులమీఁదఁ బడఁగా వారు బలవంతముగఁ గొట్టి వానరులఁ దఱుమఁ జూచుచున్నారని తెలిసి హనుమంతుఁడు మొదలగు వానర ప్రముఖు లచ్చటికి వచ్చిరి. అం దంగదుఁడు చేతఁ జెట్టు పట్టుకొనియున్న దధిముఖుఁడు తనకుఁ దాతయని,

గౌరవింపఁబడఁ దగిన వాఁడని, తెలిసి ప్రాణివనమత్తుచే నెఱుఁగక కోపించి నేలతోఁబడఁ
గొట్టి నలియ గ్రుద్ది వదలిపెట్టఁగా వాఁడు నేలనెలఁబోయి కోఁజుచు నెత్తురు కాఱు
చుండ నవయవసంధులు నలుగుబాఱ మూర్ఛపోయి లేచి యితరవానరుల నడ్డ
గించెను. అరసావు - సగము చచ్చుట-మూర్ఛ

"ముగ్ధేఽర్ధసంపత్తిః పరిశేషాత్" బ్రహ్మసూ. ౩-౨-౧౦ అను బ్రహ్మసూత్రమున
మూర్ఛను సగము చావుగా వ్యాసమహర్షి చెప్పెను. ఇది స్వప్న - జాగర- సుషుప్తి
మరణావస్థలకంటె వేఱైనది. సర్వ ప్రాణములతోను,శరీరముతోను సంబంధము వదలి
పోవుట మరణ. మనఁబడును. సూక్ష్మప్రాణ దేహములతో సంబంధమును గలిగి
యుండుట మూర్ఛయనఁబడును. శ్రీభాష్యము. "అరిందు నీ మఱంది కరసావౌనర్చె"
భార. ద్రోణ - ౫ ఆ - అరసావు చచ్చె - ఇది 'పాకం పచతి' - వంట వండు
చున్నాఁడు అను ప్రయోగమువంటిది. అర. రూ. అఱ.

తే. ఎట్టులో వారు విడువంగ • నెట్టుకొంచి, యేకతంబునఁ దనవారి • కెల్లఁ జూచ్చి
దధిముఖుం డిట్టు లను పెదు•మధువనంబు,నంద యుండఁగ నున వెల్ల•నరిగి నే.

అర్థములు. ఏకతంబునన్ = ఒంటరిపాటున - ఏకాంత ప్రదేశమున.

తాత్పర్యము.

స్పష్టము.

ఉ. రామునితోడ నున్న కపి•రాజును గన్గొని రొక్కయుంగనుం
డే మునుకొంచు దోసముల • నెల్ల ఘటించె నటంచుఁ జెప్పఁ బై
తామహమున్ దురాపద ము•దాత్తము నిష్టవనంబు గావునన్
తామస మేది కీశపతి • దండనముల్ ఘటియించు వీరికిన్. ౧౩౬౪

అర్థములు. మునుకొంచు = ముందుపడి- ముందుగా వచ్చి- పైతామహమున్ = బ్రహ్మ ఋతురజస్సున కిచ్చినది. దురాపదము = సులభముగ దేవతలకును బొందరానిది- ఉదాత్తము = గొప్పది- ఇష్టవనంబు = ప్రియమైన వనము - తామస మేది = అలస్యము లేక.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రమూర్తితోఁ గూడియున్నయమయమున సుగ్రీవునితో నంగదుఁడే ముఖ్యుఁడై
ముందుగను నిలిచి దోషము లన్నియును - వనములోఁ జొచ్చుట, తేనెలు త్రాగుట,
చెట్లు పాడుచేయుట,తమ్ము కొట్టుట, యివి యన్నియుఁ జేసె నని చెప్పితినేని బ్రహ్మ
ఋతురజస్సున కిచ్చినదనియు, నెట్టివారలైనను బ్రవేశింపరానిదియు, గొప్పదియు, ప్రియ
మైనదియుఁ గావున సుగ్రీవుఁ డాలస్యములేక వీరి కందఱ దండించును.

క. భూవల్లభ శాసనపరి, భావులు దుర్మతులు వీరిఁ • బరిమార్చింపం
గా వలయు నంత వీరల, జీవితమును గోలుడు మనమఁ • గపియుం డీఱున్.

అర్థములు. భూవల్లభ శాసన పరిభావులు = రాజాజ్ఞ నుల్లంఘించినవారు-

దుర్మతులు = దుష్ట మనస్సుగలవారు, పరిమార్పింపంగాన్ = చంపింపగా, శావ
రము=పొగరు, కసియున్ = పగయును.

తాత్పర్యము.

రాజాజ్ఞ మీరిన చెడుమనస్సు గల వీరిని చంపింప వలయును. అట్లు చేసితి మేని వీరి పొగరణఁగును. మన పగ దీఱును.

క. అని తనబడిఁ దక్షిణ మధువనపాలకు లేగుదేర • బాసరపతిపు
త్రునిఁ జూడ నాకసంబునఁ, జని దధిముఖుఁ డొక్కక్షణమున • సత్వరుఁ డగుచున్.

అర్థములు. తనబడిన్ = తనవెంబడి, సత్వరుఁడు = త్వరగలవాఁడు.

తాత్పర్యము.

తనవెంటఁ దక్షిణ వనపాలకులు రాఁగా సుగ్రీవునిఁజూడ దధిముఖుఁడు ఆకాశమున నిమిషములోఁ ద్వరగాఁబోయి.

ఆ. రామచంద్రవిభుని • సౌమిత్రి సుగ్రీవుఁ, గాంచి యచట డిగ్గి • కపికులాభ
రణము జేర నేగి • ప్రణతిఁ గావించె న,త్యంత మూర్తి మొగము•నందు ప్రేల.

తాత్పర్యము.

రామలక్ష్మణ సుగ్రీవులఁ జూచి యచట దిగి సుగ్రీవు నొద్దకుఁ బోయి భూమిపై బొట్టు మొగముతో నమస్కరించెను. మేనమామ యల్లునికి నమస్కరించుట ప్రభుత్వ గౌరవమును బట్టి యని తెలియవలయును.

—• ౬౩-వ సర్గము. దధిముఖాదివనపాలకులు సుగ్రీవునితోఁ
గపుల దుశ్చేష్టలు దెల్పుట •—

క. ఇట్లొయి దీనతఁ దనపాదమ్ములఁ బడ సూర్యసుతుఁడు • దధిముఖుఁ గని లే
లెమ్మా భయపడకుము విష,యమ్మును వినిపింపు మంచు • నాశ్వాసింపన్.

అర్థములు. దీనతన్ = భయమున, లెమ్మా లెమ్మా = లేలెమ్మా, ఆశ్వాసింపన్ = ఓదార్చంగా.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము భయముచే దన కాళ్ళమీఁదఁబడిన దధిముఖునిఁ జూచి సుగ్రీవుఁడు లేలెమ్ము. భయపడకుము. ఏమి జరగెను. చెప్పుము. అని సమాధాన పఱుపఁగా.

ఆ. అతఁడు లేచిపల్కె • నధిప! నీ జనకుని,తరమునందు నన్న•తరమునందు
నీ తరంబునన్ న•నేచరు లావంక,మలయరాని రమ్య•మధువనంబు. ౧౬౯

అర్థములు. నీ జనకుని తరమునందు, నన్నతరమునందు – నీ యన్న తరంబునం దని యర్థము. "కొన్నిచోటుల సంబంధంబునం బూర్వ వాక్యంబు నందలి పదం బధ్యాహార్యంబగు ప్రౌ - వ్యా - వాక్య - ౧౨ సూ. 'పంక్తి ముఖు నాతని తమ్ముని గుంభకర్ణుని - దనయుని మేఘనాదుని, దాననేశ్వరునకుఁ దమ్ముని' విర్వ - అఱ.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము సుగ్రీవుఁడు ధైర్యము చెప్పఁగా వాఁడు లేచి యిట్లు చెప్పెను. నీ తండ్రి తరమునందుఁగాని, నీ యన్నతరమునందుఁగాని, నీ తరమునందుఁగాని వానరు లా ప్రక్కఁగూడఁ దిరుగరాని మధువనమును.

ఉ. ఆ వనచారు లెల్ల వి॰లయం బొనరించిరి పాడు పాడుగా
ద్రావిరి తేనె, లెల్ల ఫల॰రాశి భుసంగిరి, తక్కు తేనెలన్
భూవివరంబులం బొలుకఁ॰బోసి, రిదే మని పీర లడ్డ మై
పోవఁగఁ గొక్కిరించి కను॰బొమ్మలు చూపిరి గుబ్బుగొట్టుచున్. ౧౩౬౦

అర్థములు. భూ వివరంబులన్ = నేల బొక్కలందు, ఒలుకఁబోసిరి = పారఁబోసిరి.

తాత్పర్యము.

నీవు దక్షిణమునకుఁ బంపిన క్రోఁతులు పాడుపాడు చేసిరి. తేన ద్రావిరి. పండ్లన్నియుఁ దినిరి. త్రాఁగఁగా మిగిలిన తేనెను నేల బొక్కలలోఁ బోసిరి. కొంత నేల కొరవలించిరి. ఇదియేమి యీ యాగడ మని మీరడ్డము పోఁగా వెక్కిరించిరి. గుబ్బు కొట్టిరి. కన్నుబొమ్మలు చూపిరి- స్వభావోక్తి.

ఉ. ఏపున పీర లొక్కటిగ ॰ నేగి వని న్వెడలం దటం చనన్
గోపముతోడ ముష్టులను ॰ గ్రుద్దిరి, గ్రుమ్మిరి కాలుసేతులన్
జూపిరి దేవమార్గముల ॰ శంకలేనాన యశేచ్ఛ యిట్లు నీ
భూపతితం జెలంగి పలు॰పోకలఁ బోయిరి తోఁట పాడుగన్. ౧౩౬౧

అర్థములు. ఏపున=బలముగ, నీ భూపతితన్=నీవు రాజుగా నుండఁగా.

తాత్పర్యము.

బలముగా నీ రంకలు గుంపుగాఁ బోయి తోఁటలో నుండి వెడలి పొండనఁగా వారు కోపించి పిడికళ్ళ గ్రుద్దిరి. కాలుసేతులఁ గ్రుమ్మిరి. ముద్దులఁ జూపిరి. శంకలే యిట్లు నీవు రాజై యుండఁగానే వీరు పలు పోకలఁ బోయిరి. తోఁట పాడుచేసిరి.

క. అని విన్నవించు చుండఁగ, విని లక్ష్మణుఁ డనియె నో రవిప్రభవా! యే
మనిమొడి నీ వనపాలుఁడు, వనరెడి నిటు లేల యనిన ॰ వాక్యజ్ఞుఁ డనున్. ౧౩౬౨

తాత్పర్యము.

అని విన్నపముచేయు సమయంబున వారి మాటలు లక్ష్మణుఁడు విని సుగ్రీవా యీ వనపాలుఁ డేమనుచున్నాఁడు. ఏల దుఃఖపడుచున్నాఁడు? అనిన మాటల యందలి నేర్పరియగు సుగ్రీవుఁ డిట్లు చెప్పెను.

—॰ { సుగ్రీవుఁడు లక్ష్మణునితో హనుమదాదులు మధువనంబున విహరించుటఁ దెల్పుట } ॰—

సీ. అర్య! సౌమిత్రి! యు॰ద్యానపాలుఁడు వీఁడు, దధిముఖుం డనినొడి॰తరుచరుండు
దక్షిణదిశ కోయఁ ॰ దరలి పోయిన యంగ,దాదులు చనుదెంచి ॰ కోపమునను

మధువనంబునఁ జొచ్చి • మధువంతయుం ద్రావి, యిచ్ఛావిహారంబు • నెలమిఁజలుపు
చున్న వారట యంచు • నూహింప నివి యెల్ల,నకృతకృత్యులచేఁత • లవఁగ రాదు
తే. వనముఁ జొచ్చినయప్పుడె • వారు కార్య,సాధకతఁ గ్రాలు చుండుట • సత్యమయ్యె
చూడఁబడె దేవి, సత్యంబు • సుమ్ము హనుమ,చేతనే యది యితరుల • చేతఁగాదు.

అర్థములు. అకృతకృత్యుల చేఁతలు = పనిసాధింపని వారిచేష్టలు - కార్య సాధకత = కార్యము సాధించుటచేత.

తా త్ప ర్య ము.

స్పష్టము.

క. ఈ కార్యము సాధింపఁగఁ జేయుటఁ బావనికె యొప్పుఁ • జే నిదియానే
యా కపివరునకె శక్తియు, ధీకలిమియు శ్రుతము తెంపు • తేఁకువ గలుగున్. ౧౩౭౪

అర్థములు. ధీకలిమియు = బుద్ధి సంపద - శ్రుతము = శాస్త్రజ్ఞానము, తెంపు = సాహసము, తేఁకువ = ధైర్యము.

తా త్ప ర్య ము.

స్పష్టము.

ఉ. మంత్రి జాంబవంతుఁ డట • మానుగ వానరకోటికిన్ హనూ
మంతుఁడు రక్షకుం డట, స • మానవిహీనబలాఢ్యుఁ డంగదుం
డింతకు నేలినాతఁ డట • యిట్టిరు పూనిన కార్య మొక్క యా
వంతయు మొక్కపోనె? ఫల • వంతము గూ టది యేమి చోద్యమో! ౧౩౭౫

అర్థములు. సమాన విహీన బలాఢ్యుఁడు = బలమునందు సమానులు లేని వాఁడు, ఏలినాతఁడు = ప్రభువు, మొక్కపోనె = భంగమగునా.

ఈ దక్షిణదిశ పోయిన వానరులకు నాలోచన చెప్పువాఁడు జాంబవంతుఁడు.

అఁట=మహాత్వమును దెలుపును.

ఉ. రాజఁట ధర్మజుండు సుర • రాజసుతుండఁట ధన్వి శాత్రవో
ద్వేజకమైన గాండివము • విల్లఁట యుగ్రగదాధరుండైన భీముఁడ
య్యాజికిఁ దోడు వచ్చునఁట • యాపదగల్గుట కేమి చోద్యమోఁ
.... భాగ.

తా త్ప ర్య ము.

దక్షిణమున బోయిన వానరసేనకు నాలోచన చెప్పువాఁ డా జాంబవంతుఁడు. రక్షకుఁడా హనుమంతుఁడుఁ బ్రభువా యసమాన బలుఁ డగు నంగదుఁడు- ఇట్టి వారు పూనిన కార్యము భంగమగునా? ఫలవంత మగుట యేమి యాశ్చర్యము ?

క. అంగదుఁ డాదిగఁ బ్రముఖులు, భంగించిరి మధువనంబు • వారింపంగాఁ
జెంగటి కేగిన జానుల, నంగంబుల నలియ దంచి • రఁట యీ కపులన్. ౧౩౭౬

అర్థములు. భంగించిరి = విఱిచిరి. అఁట—ఇచ్చట అఁట యనునది వృత్తాం

తెమును దెలుపును, అనుట సంగ్రహరూపము. అంట. చెంగటికిన్ = సమీపము నకు, జానులన్ = మోఁకాళ్ళతో.

తా త్ప ర్య ము.

అంగదుఁడు మొదలయిన వానర ప్రముఖులు మధువనమును విఱిచి తప్పు పెట్టి రఁట. వలదని అడ్డము పోయిన వీరిని వరియు దంచి రఁట.

చ. వనజదళాయతాక్షిఁ గని • వచ్చినవారలు వారు కానిచో
వనమును బ్రహ్మదత్తమును • వారలు కన్నుల నైనఁ జూడఁగాఁ
జనియెడివారు? నాఁగ శ్రుతి • సౌఖ్యదవాక్యము లాలకించి యా
మనుజకులదీపకుల్ పరమ • హృష్టతఁ దుష్టి వహించి రంతటన్. ౧౩౭౪

అర్థములు. వారలు = వారా! ఆశ్చర్యమును దెలుపును. శ్రుతి సౌఖ్యద వాక్యములు=చెవులకు సుఖము గలిగించు మాటలు, వినుట కింపయిన మాటలు.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ వానరులు సీతాదేవిని జూచి వచ్చిన వారు కానిచో బ్రహ్మ దత్తమైన వనమును వారికిఁ గన్నుల నైనఁ జూడ ధైర్యము గలదా? అనఁగా విన నింపైన యా మాటలు విని రామలక్ష్మణులు మిక్కిలి సంతోషించి గగుర్పాటు చెందిన వారైరి.

—• సుగ్రీవుఁడు కపులను ద్వరగ రం డని దధిముఖుచే వార్త బంపుట. •—

చ. ఇనజుఁడు తోఁటవాని కని • యెం గపివల్లభ! నీదు వాక్యముల్
వనచరులా వనంబునను • వారక గ్రుమ్మరి రంచు వింటచే
ఘనముద మయ్యె, సాధితసు • కార్యులు మన్నన కర్హులే కదా?
గనుక క్షమించితిం గపులఁ • గానఁగ నేఁగుము పల్కు మిమ్మిధిన్. ౧౩౭౫

అర్థములు. సాధిత సుకార్యులు=మంచికార్యము నెఱవేర్చినవారు, ఇనజుఁడు= సుగ్రీవుఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

సుగ్రీవుఁ డిట్లు రామలక్ష్మణులకుఁ జెప్పి తోఁట వానితో నిట్లనెను. వానర శ్రేష్ఠా! వానరులు మధువనమునందు స్వేచ్ఛావిహారము చేసిరని నీవు చెప్పుటచే మిగుల సంతోషించితిని. వారు మంచి కార్యమును సాధించిన వారు కావున మన్న నకు యోగ్యులు కదా! కావున క్షమించితిని. నీవు పోయి యా వానరులఁ జూచి యిట్లు చెప్పుము.

కిష్కింధాకాండము ౧౦౨౨ వ పద్యము చూడుఁడు. అందు సీతాదేవిని జూచితి నని చెప్పువాఁడు "సత్ప్రమాణుఁడై, వాసి చెలంగు దుండు-ఎక్కుడు దోషియుఁ జట్ట మొచ్చుకొన్" అని చెప్పెను గదా! కావున వానిని క్షమించెను.

క. హనుమంతుఁడు లోనుగఁ గల, వనచరవర్యుల దధిశ • వసుధాతనయం
గనుటను వార్తప్రియులమ్ము, వినఁగోరితి నృపులతోడ • వే రండనుమా. ౧౩౭౬

తాత్పర్యము.

హనుమంతుఁడు మొదలగు వారు ప్రవర్తించిన విధము, సీతాదేవిని జూచుట యందు వారు చేసిన ప్రయత్నము, రామలక్ష్మణులతోడ నేను వినఁగోరితిని కావునఁ ద్వరగా రండని చెప్పుము.

క. అని చెప్పి సంప్రహృష్టుల, ఘనముత్సంఫుల్లనయన•కంజుల నృపులన్
గని పులకితగాత్రుండై, యినజుఁడు కార్యంబుసిద్ధి • కెంతయుఁ బొంగెన్. ౧౬౦

అర్థములు. సంప్రహృష్టులన్ = మిగుల సంతోషించిన వారిని, ఘనముత్ = గొప్ప సంతోషముచే, సంఫుల్ల = వికసించిన, నయనకంజులన్ = నేత్రకమలములు గలవారిని, పులకితగాత్రుండై = గగుర్పాటు పొడిచిన దేహము గలవాఁడై, ఇనజుఁడు = సుగ్రీవుఁడు, కార్యసిద్ధికి = కార్యము సఫల మగుటకు.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము చెప్పి మిగుల సంతోషించినవారై అధిక సంతోషముచే వికసించిన కన్నులుగల రామలక్ష్మణులఁజూచి దేహము పులకరింప సుగ్రీవుఁడు కార్యము సఫల మయ్యెఁగదా యని యుప్పొంగెను.

—• ౬౪-వ సర్గము. అంగదాదులు సుగ్రీవుకడకుఁ బోవుట. •—

క. తరణికులోద్ధారకులకుఁ, దరణితనూజునకు మ్రొక్కి • దధిముఖుఁ డెగసెన్
బరిచరయుక్తుఁడు నింగికిఁ, దరణిపథంబున యథాగత•త్వర దనరన్. ౧౬౧

అర్థములు. తరణికులోద్ధారకులకున్ = సూర్యవంశము నుద్ధరించు వారికి, తరణితనూజునకున్ = సుగ్రీవునికి, పరిచరయుక్తుఁడు = సేవకులతోఁ గూడినవాఁడు, నింగికిన్ = ఆకాశమునకు, తరణిపథంబునన్ = సూర్యుఁడుపోవు మార్గమున, ఆకాశమున - యథా + ఆగత + త్వరన్ = వచ్చినంత వేగముగ.

తాత్పర్యము.

రామలక్ష్మణులకు సుగ్రీవునకు నమస్కరించి దధిముఖుఁడు పరిచారకులతో గగనంబున కెగసి యెంతవేగముగ వచ్చెనో యంత వేగముగఁ బోయెను.

సీ. మధువనంబున డిగ్గి • మధువారి మన్నించి, కైసేసి లేచిన•కపులఁ గాంచి
యంగదుఁ జేరంగ • నరిగి యంజలి మోడ్చి, రోషింపకయ్య మా•రోషమునను
నజ్ఞానవశమున • వర్జించితి నప,రాధులఁ [illegible] నృ•పాలతనయ
యువరాజ! నీవ యీ•యుద్యానమున కెల్లఁ బ్రభుఁడవు [illegible]•బలిమిఁ జేసి
తే. చేసితిమి నేరమును మది•నోర్చు కీవు; [illegible] వ•[illegible]
[illegible] నీవు [illegible] పోయి వచించితి • మానసేశ. ౧౬౨

అర్థములు. మధువారిన్ = తేనెను - కాని కలుపానమైన [illegible] - [illegible] కావున [illegible], మన్నించి = మన్నితముగా విడిచి - [illegible] నీళ్ళు త్రాగిన నది సుఖముగ, శీఘ్రముగ జీర్ణమగును. 'అనుపానం హిమంవారి యువ

గోభిరామయా క్షితం । పశ్చి మ ద్యే నిశీ స్తే రే రోష్ఠం సిద్ధమయేష్వవ' అని బాహాటము. మూత్రము విడిచినచోఁ ద్రావిన తేనె జీర్ణమైన దని గుర్తు - కై పేద= ముత్తు విడిచి - రోషింపకయ్య = వ్యతిరేక మధ్యమ పురుష వర్ణంబున కెల్ల మొదల లోపంబు విభాష నగు - సు.వ్యా.సంధి ౭౧ సూ. పితృవ్యసమున=పినతండ్రికి - మాన నీయ = పూజ్యుఁడా.

తాత్పర్యము.

మధువనమున దిగి తేనెతోఁ ద్రాగిన నీళ్ళను మూత్రము విడుచుటచే మత్తు తగ్గి, లేచిన క్రోఁతులఁజూచి యుందు నంగదు సమీపించి యువరాజ గావున చేతులు జోడించి యిట్లనియె. చేసిన యపరాధములకుఁ గోపింపకుము. ఈ వనపాలకు తెలివి లేనివారై మిమ్ము నడ్డగించిరి. రాజకుమారా! యువరాజా! యీ యుద్యానవనమునకు నీవే కదా ప్రభువు. నీ సొత్తు నీ వుపయోగింప నడ్డగింప వీరికేమి యధికారము గలదు? అజ్ఞానబలముచే నేరములు చేసితిమి. అవి నీవు మనస్సులో నుంచుకొనక క్షమింపుము. మీ రీ వనమునకు వచ్చిన వార్త నేను పోయి మీ పినతండ్రికి చెప్పితిని.

క. రోషంబుగ నేఁ జెప్పిన, భాషణముల నాలకించి • పతి యది యేమో
రోషింపఁడు మీపై సంతోషంబున నేగ రమ్మ•నుచుఁ జెప్ప మనెన్. ౧౭౩

తాత్పర్యము.

నేను మీరు దోషము చేసినట్లు చెప్పిన మాటలు విని యదియేమి కారణమో నాకుఁ దెలియదు. రోషించుటకు బదులు సంతోషించి మిమ్ముఁ ద్వరగా రండని చెప్పు మనెను. పూజ్యార్థంబున మి మ్మని బహువచనము.

ఉ. ఆ కపిమాట లెల్ల విని • యంగదుఁ డిట్లను వానరాళితో
నీ కథ యెల్ల రాఘవుఁ•డింద్రుఁడుగున్ విని యుండును కదా
ప్రాకటలీలఁ దేనియలఁ • ద్రావి శ్రమంబును దీర్చుకొంటి మిం
కే కరణీయ మిందుఁ గల • దేగఁగ నొం పినతండ్రిఁ జూడఁగన్. ౧౭౪

అర్థములు. కరణీయము = చేయవలసిన కార్యము.

తాత్పర్యము.

దధిముఖుఁడు చెప్పిన యామాట లన్ని విని వానరులతో నంగదుఁ డిట్లనెను. ఈ దధిముఖుఁడు చెప్పినది సుగ్రీవుఁడు చెప్పినది రామచంద్రమూర్తి కూడ విని యుండునుగదా. మనమో కావలసినంత తేనె ద్రావితిమి. బడలిక తీర్చుకొంటిమి. ఇక్కడ మనకుఁ జేయవలసిన పని యేమియు లేదు. పినతండ్రిని జూడఁ బోదమా!

క. మీ రెల్ల రెట్లు చెప్పిన, నా రీతి నొనర్చువాఁడ • వనచరులారా!
యూరయఁ ద్వత్పరతంత్రుఁడఁ, గార్యముల సందియంబు•గలదే కీశన్. ౧౭౫

అర్థములు. త్వత్ + పరతంత్రుఁడన్ = మీ కధీనుఁడనై యుండువాఁడను, కార్యములన్ = పనులయందు.

తాత్పర్యము.

మీ రింత జేసి బాగని చెప్పిరో యట్లే చేసెదను. పనులయందు నేను మీ స్వాధీనమం దుండు వాఁడను. ఇందు సందేహము లేదు.

క. యువరాజవు మా కెల్లర, కవుదువుగా నేమి దాన • నాజ్ఞాపింపన్
దవుదువె? కృతకర్ముల మిము, నవుడే పీడింప శక్తి • యగు నాజ్ఞలచేతన్? ౧౩౮౯

అర్థములు. కృతకర్ములన్ = కార్యము సాధించిన వారిని.

తాత్పర్యము.

నేను మీకు యువరాజ నగుదునుగాక, దానివలన నేమి ప్రయోజనము? ఆ యధికారమునుబట్టి మీ కిష్టములేని కార్యము చేయుడని యాజ్ఞాపింప వచ్చునా? కార్యము సాధించిన మిమ్ము వ్యర్థములగు నాజ్ఞలచే బీడింపరాదు.

చ. అన విని వార లెల్లఁ బ్ర • హర్షమునం బ్రభు వెవ్వఁ డీ గతిన్
వినయము దోఁపఁ బల్కుఁ, బ్రకృ • తిస్థితి నందును భాగ్యవత్తచే
తనుఁ డయి కాని సర్వ మని • దర్పముఁ బొందుఁ గాక యున్నఁ డీ
ట్లనువుగఁ జూడ్కి! భావిశుభ • కార్యతఁ జెప్పెడి నీ వినీతియే. ౧౩౯౦

అర్థములు. ప్రహర్షమునన్ = అధిక సంతోషముచే, భాగ్యవత్తచేతనుఁడు = సంపదచే మతి చెడినవాఁడు, దర్పము = గర్వము, భావిశుభకార్యతను = రాఁబోవు మేలునకు యోగ్యత, వినీతి = వినయము.

తాత్పర్యము.

ఆ మాటలు విని వానరు లందఱు మిగుల సంతోషించి తానే రాజ నని యైశ్వర్యమదముచే మతిచెడినవాఁడై తానే సర్వము చేయువాఁడనని గర్వించునుగాని ప్రభు వెవ్వఁడీ విధముగ వినయముతో మాటలాడును. ఇట్టి వాఁడు మఱి యొకఁడు గలఁడా! నీ వినయము నీవు భవిష్యత్కాలమున గొప్పమేలు చెంద దగినవాఁడవని సూచించుచున్నది.

క. నీ నిర్దేశము లేక యు, నే నియమము పెట్టఁ జాల • మెల్లరము న్నృపా
లా! నీ చెప్పినయట్టులు, వానరపతి కడకుఁ బోవ • వలె నన వినవన్. ౧౩౯౧

అర్థములు. నిర్దేశము=ఆజ్ఞ - "అవవాదస్తు నిర్దేశో నిదేశ శ్శాసనంచ సః" యని నిఘంటువు.

తాత్పర్యము.

నీ యాజ్ఞ లేక మే మిటువంటి యనుచితక్రియను పెట్టఁజాలము. ఏ కార్యమైనను నీవు చెప్పినట్లు చేయుదుము. నీవు చెప్పినట్లు సుగ్రీవుని జూడఁ బోవుటయు తగిన కార్యము అని చెప్పగా.

ఉ. మంచిది లెండటన్న విని • మానుగఁ గోతులు మింటిపైఁ దలం
ఘించి జవాన యంత్రిమున • క్షిప్తములై చను కొండ లట్టుల

గర్జించినరీతి వచ్చిరి మహాంబుదసంఘము లట్లు గర్జలన్
వింటను, రామచంద్రుఁడు నటు • నీరజలోచనవార్త రాకకిన్. ౧౩౮౯

అర్థములు. క్షిప్తములై = చిమ్మఁగానివలై, మహాంబుదసంఘము లట్లు= పెద్ద మేఘములవలె.

తాత్పర్యము.

ఓరాము చెప్పినది బాగున్నది. అట్టినఁ బోదము లెండు అనఁగానే, వానరు లాకాశమార్గమున వేగముగ యంత్రములచేఁ జిమ్మిన కొండ లెగిరి పోవునట్లు మేఘములవలె గర్జించుచు వచ్చిరి. ఇంతలో శ్రీరామచంద్రమూర్తి సీతాదేవివార్త తెలియక పోవుటచే.

—• సుగ్రీవుఁడు శ్రీరామునకు ధైర్యోక్తులు చెప్పుట. •—

సీ. తపించుచుఁ గనుగొని • తపనకరమాధవుం, డారార్చి యిట్లను • నిరఁగాక
సీతను చూచిరి • వారిజాతాక్షిని, సందియం బేమియు • నొంద వలదు
గడువు దాఁటియు వత్తుఁ • గావఁగ వచ్చిరే, కార్యంబు సాధింప•కయ నృపాల!
యంగదుఁ డంతటి•యనవరమే వచ్చెన్, దేజఁకు చిత్తమే• తేరుటయును?
తే. కార్యమును జేయకయుఁ బ్లవ•గవరులు, తండ్రిదాతలచే రక్షి•తంబు నైన
నామధూద్యానరత్నంబు• నేమిముగముఁ, బెట్టుకొని పొమ్ము నవధీరుఁ•గొట్టుకొనఁగ.

తాత్పర్యము.

సంతాప పడఁగా నాయనను జూచి సుగ్రీవుఁ డిట్లనెను. కమలాక్షా! ఊరడిల్లుము. ఈ వానరులు నిస్సందేహముగా సీతను జూచివచ్చిరి. అటు చూడకుండ లేని గడువు దాఁటి కార్యము సాధింపక నా యొద్దకు వచ్చు ధైర్యము వీరికిఁ గలదా! కార్యము సాధింపక వ్యర్థముగా వచ్చుటకు నంగదుఁ డంత పనికిమాలినవాఁడా! కార్యము చేయఁజాలని వారు తండ్రులు రక్షించి నా కెంతో ప్రియమైన శ్రేష్ఠమైన యుద్యానమును కోపల భయముచే గుంజులు కొట్టుకొనుచుండ నేమి ముఖము పెట్టుకొని ప్రవేశింపఁగలరు.

ఉద్యాన రత్నము- 'రత్నం శ్రేష్ఠే మణావపి' అని శ్రేష్ఠమును వస్తువును మణి యను వస్తువును రత్నశబ్దము ప్రయోగింపఁబడును. 'రత్నహారుల నృపతుల్'

తే. ఊఱడిల్లుము రఘువర!•యూఱడిల్లు, సంశయము మానవయ్య కౌ•సల్యతనయ!
మాకుఁ బలె దేవి, నిక్కంబు • సమ్మానము, చేతనే యతి యుతెంచు•చేతఁగాదు.

తాత్పర్యము.

రఘువర - కౌసల్య తనయ - సీతాదేవి వార్త తెలియవచ్చెను. కావునఁ గార్యము నీవు సాధించినవాఁడ వగుటచే రఘువరుఁడ వైతివి. లేనిచో ఈ ప్రమాదంకము నకే యపకీర్తి వచ్చియుండు నని భావము.

సీతాదేవి వార్త తెలియునప్పటికే కౌసల్య శోకమును గలది యున్నాను. అది రాకయుండిన నాతడు పుత్రహీనయె నై యుండును. సీతావియోగమువలన రామ చంద్రమూర్తి మరణించినను మరణింపక యపకీర్తి పాలయినను అట్టి శోక ముండియు లేనివాఁడే కదా.

తాత్పర్యము. స్పష్టము.

క. ఈ కార్యము సాధింపఁగ, శూరుఁడు పావనికె గొఱుల•చే నిది యూనే?
యా కపి మొదఁ దేజమువలె, నీ కపిమొద శక్తి బలము • ప్రేమయు ధ్రువమా.

అర్థములు. ఆకపి ముఖేన్ = ఆకాశమందున్న ప్రసిద్ధుఁడైన సూర్యుని యందు- 'కం జలం పిబతీతి కపిః' నీళ్ళను త్రాగువాఁడు కపి సూర్యుఁడు. కపయోర్క భానవః' నానా. "కప్యాసం పుండరీక"మను శ్రుతియందును కపి యనఁగా సూర్యుఁడనియె భాష్యకారులు వచించిరి.

తాత్పర్యము.

ఈ కార్యము సాధింపఁ గలవాఁడు హనుమంతుఁడే. ఇతరుల కిది సాధ్యము కాదు. ఆ సూర్యుని యందుఁ దేజము స్థిరమైనట్లు ఈ కపియందు శక్తి, బలము, జ్ఞానము స్థిరమై యున్నవి.

ఉ. మంత్రి జాంబవంతుఁ డట • మూఁడగ వానరకోటికిన్ హనూ
మంతుఁడు రక్షకుం డట, స•మాఖ్యవిహీన బలాఢ్యుఁ డంగదుం
డింతకు నేలినాతఁ డట • యిట్టిరు పూనినకార్య మెన్నఁ డా
వంతయు మొక్కపోనె? యిపు • డార్తిఁ గొఱంగు మనుష్యపుత్రకా. ౧౩౬౩

తాత్పర్యము చూడుము ప. ౧౩౭౯

—• హనుమంతుఁడు శ్రీరామునకు సీతాదేవిస్థితిఁ దెలుపుట. •—

సీ. ఇటు ముచ్చటింపఁగ • నింతలోఁ గార్యసిద్ధిని దెల్పుకిలి గ•ర్జనము లమరఁ
గిష్కింధ కేతెంచు•కీశుల కిలకిలా, శబ్దంబు మింట నా•సన్నమైన
నది విని సుగ్రీవుఁ • డాయతాంచితవాలుఁ, డై యుండె వానరు • లంగదాంజ
నేయపురస్సరు • లై యరుదెంచి రా,ఘవకపినాథాంఘ్రి•కమున డిగిరి

తే. యంత శిరమున మ్రొక్కి వా•తాత్మజుండు
రామవిభునకు నియతయుఁ • బ్రాణయుక్త
దేవి యన ఫలియించె నీ • భావరేఖ
కార్య మని సంతసంబందెఁ • గపివిభుండు. ౧౩౬౪

అర్థములు. ముచ్చటింపఁగన్ = మాటలాడు చుండఁగా, ఆసన్నమైన = సమీపింపఁగా - ఆయతాంచిత వాలుఁడై = నిడివియై వ్యాపించిన తోఁకగలవాఁడై - అంగద + ఆంజనేయ పురస్సరులై = అంగదుని నాంజనేయుని ముందుంచుకొన్నవారై - రాఘవకపి

రాఘవాంతికమునకు = రామసుగ్రీవుల సమీపమునకు - నియతా = పాతివ్రత్య నియమముగలది - ప్రాణయుక్తా = జీవించియున్నది - దేవీ = సీతాదేవి - సీత ప్రాణముతో నుండియు శీలము చెడిన దన్నచో దాని చచ్చినదానితో సమానమే కావున శీలము గల దని మొదటఁ జెప్పెను. ప్రాణయుక్తా=శీలము గలది నిజమే, చచ్చియుండిన శీలవతి యన్నచో నేమి లాభము. కావున జీవించి యున్నదని చెప్పెను. తరువాత దేవి యని చెప్పెను. దేవిశబ్దమును సీతాదేవియందుఁ దనకుఁగల భక్తియు గౌరవము తెలుప నుపయోగించెను. దేవుని భార్య దేవి. దేవ ఏకో నారాయణ యన్నట్లు దేవశబ్దము ముఖ్యార్థమున నారాయణునందే యున్నయది. తక్కినవారియందు గౌణము. అట్టివాని భార్య లక్ష్మి. 'శాశ్వత్యై ధ్యాయామి దేవీం సర్వోపద్రవ వారిణీ' మ్మని దేవిశబ్దము లక్ష్మీ పర్యాయముగ అష్టోత్తర శతనామములందుఁ బఠితము.

రామశబ్దము 'రము క్రీడాయా'మ్మను ధాతువువలనఁ గలిగినది. దేవ శబ్దము 'దివు క్రీడాయా'మ్మను ధాతువువలన నిష్పన్నమైనది. కావున రామ దేవ శబ్దములు సమానార్థకములు. దేవి శబ్దము 'దివు క్రీడాయా'మ్మను ధాతువువలనఁ గలిగినదే. దేవ విభుఁడైన సీత ఆతని యన్ని విధములఁ దగియున్నదని భావము. అనఁగా తన కాంతి సాటిలేనిగాఁ దోఁచెను గాని సామాన్య స్త్రీగాఁ దోఁచదే యని భావము. ముందు దేవియని చెప్పిన భ్రష్టురాలన్యో యని చెప్పునో - మరణించెనని చెప్పునో యని కొంతవరకు చెప్పినంతలో రామచంద్రమూర్తి యెంత సంతాప పడునో యని ప్రాణమునకంటె శీల మెక్కువ కావున ముందు శీలవతి యని చెప్పి యావల ప్రాణవతియని చెప్పి యావల దేవి యని చెప్పెను. ప్రాణయుక్త యనుటచే దేహము నందుఁ బ్రాణము మాత్ర మున్నది. జీవించినవారి కుండవలసిన లక్షణములు మఱి యేవి లే వని భావము.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము రామ సుగ్రీవులు సంభాషించు సమయమునఁ గార్యము సఫల మని తెలుపునట్లు సింహనాదములు చేయుచు వచ్చుచున్న వానరుల కిలకిలార్భటులు ఆకాశమున దగ్గఱగా వినరాఁగా సుగ్రీవుఁడు ప్రభువు కూర్చుండవలసిన విధముగా తోఁక పొడుగుగాఁ జాఁచి కూర్చుండెను. అంగదుఁడు అంజనేయుని మఱియుం దుంచు కొని వానరులు రామసుగ్రీవులను సమీపమున దిగిరి. అప్పుడు శ్రీరామచంద్ర మూర్తికి హనుమంతుఁడు - నియతా - ప్రాణయుక్తా - దేవి యని సర్వము మూఁడు మాటలలోఁ దెలిపెను. అది విని సుగ్రీవుఁడు రామచంద్రమూర్తి కార్యము ఫలించె నని సంతోషించెను.

సీతాదేవిని వెదకించి వార్త తెప్పించెద నని చెప్పినమాట చెల్లించుకొంటి నను సంతోషముకంటె రామకార్యము ఫలించెఁ గదా యని సంతోషించె ననుటచే మిత్రలక్షణము స్పష్టీకరింపఁబడెను.

ఆ. ప్రీతియుక్తు లగుచు • శ్రీరామలక్ష్మణుల్, కపుల్ ప్రియంబుఁ దెలుపు • గంధవాహ
బాత్మజాతుఁ గనిరి • సాదరాలోకన, సంస్తు లతనిమీఁదఁ • బరఁగఁ జేసి. ౧౬౯౪

అర్థములు. సాదర+ఆలోకన+సంస్తులు=ప్రేమతోఁ గూడిన చూపులవరుసలు.

తాత్పర్యము.

శ్రీరామ లక్ష్మణులు ప్రీతిగలవారై మిగులఁ బ్రియములైన మాటల చెప్పు హనుమంతుని ప్రేమతోఁ గూడిన చూపులచే చాలసేపు చూచుచుండిరి.

౬౫-వ సర్గము.

ఉ. రాముని లక్ష్మణుం బ్లవగ • రాజును జేరి నమస్కరించి శా
ఖామృగపాళి భూమిసుత • గాథ వచించెను లంక నామె సు
త్రామవిరోధిమందిరధ • రం జెఱ నుండుట, రాక్షసాంగనా
భీమవిభీషికల్ గడువు • పెట్టుట, తత్పతిభక్తియున్. ౧౬౯౫

అర్థములు. సుత్రామ విరోధి = ఇంద్రునకు బగవాఁడైన రావణుని యొక్క - మందిర ధరన్ = గృహప్రదేశమందు - భీమ విభీషికల్ = భయంకరములైన బెదరింపు మాటలు.

తాత్పర్యము.

వానరు లందఱు రామలక్ష్మణ సుగ్రీవుల యొద్దకుఁ బోయి నమస్కరించి రావణాసురుని యింట సీతాదేవి యుండుటయు, రాక్షస స్త్రీ లామెను బెదరించుచుండుటయు, రావణుఁడు గడువు పెట్టుటయు, ఆమె పతిభక్తి నుతించియుఁ జెప్పిరి.

ఉ. జానకి సేమ మంచుఁ గపి • సత్తము లాడఁగ రాఘవుం డనున్
వానరులార! సీత యెట • వర్తిలు చున్నది? నా యెడాటమం
దే నియమిం జరించు! నిది • యెల్లను జెప్పుఁ డటన్న నంజనా
సూనుని నీవు పల్కు సతిఁ • జూచిన వాఁడ వటన్న వానరుల్. ౧౬౯౬

అర్థములు. నా యెడాటమందున్ = నా విషయమందు.

తాత్పర్యము.

సీతాదేవి క్షేమముగా నున్నదని వానరు లందఱుఁ జెప్పఁగా విని రామచంద్రమూర్తి యుబ్బెను. వానరులారా! సీతాదేవి యెం దున్నది! ఏమి చేయు చున్నది? నా విషయమం దే నియమము గలదై యున్నది? ఇదంతయుఁ జెప్పుఁడని యడుగఁగా వానరులు హనుమంతా! చూచివచ్చిన వాఁడవు నీవే చెప్పు మనిరి.

క. హనుమంతుండును వసుధా,తనయామణి యుండు దెసకుఁ • దన్వంగికిన్
వినయంబున శిరమున వం,దన మొనరిచి యిట్టు లనియె • దశరథసుతుతోన్.

తాత్పర్యము.

హనుమంతుఁడు సీతాదేవి యున్న దిక్కునకు, సీతాదేవికిని వినయముతో శిరస్సు వంచి నమస్కరించి శ్రీరామచంద్రమూర్తితో నిట్టు లనెను.

పైతృక కర్మములకుఁ దప్ప శుభకర్మములకు దేనికిని బనికిరాని దక్షిణదిశ సీతాదేవి యుండుట కారణముచే హనుమంతునకు నాదరణీయ మయ్యెను. ఈ యభిప్రాయము సూచించుటకే దక్షిణదిశ యని చెప్పక సీతాదేవి యుండు దిశ యని కవి చెప్పెను. దీనివలన మహానుభావులు శ్రీపురుషులే గాక వారుండు ప్రదేశములు పూజ్యములే యగుచున్నవి. ఆశ్రిత మహిమవలన, నాశ్రయము మహిమగల దగుచున్నది. దీనివలననే సీతాదేవి విషయమున హనుమంతున కెట్టి భయభక్తులు గలవో తెలియనగు.

—• హనుమంతుఁడు శ్రీరామునకు సీతాదేవి లంకయం దున్న దని తెల్పుట •—

సీ. శతయోజనాయత • సాగరంబును దాటి, భూమిజఁ గనుకోర్కెఁ • బోయినాఁడ
నచట దుష్టాత్ముఁడౌ • నసురారి రావణుం, డేలెడి లంకయౌ • ప్రోలు గలదు
ఆ రాక్షసేశ్వరు • నంతఃపురంబున, స్వాభిలాషంబు వి • యుక్త యగుచు
తిరిఁది యుండెడి • సీతను గంటి నే, విరూప రక్షస్త్రీలు • రూక్షముగను
తే. మాటి మాటికి తర్జింప • మిడుకుచున్న, దతివ దుఃఖ మెంతంగని • యట్టిసాధ్వి
శీల మింతంత యనుచును • జెప్ప రాని; శోకమునఁ గుందుచున్న ద • శోకవనిని.

అర్థములు. శతయోజనాయత సాగరము = నూఱు యోజనములు నిడివి గల సముద్రము - ప్రోలు = పట్టనము - ఇది పురశబ్దభవము - స్వాభిలాషంబు = తనకోరిక యందెయు - విరూప రక్షస్త్రీలు - వికార స్వరూపములుగల రాక్షస స్త్రీలు - రూక్షముగను = కఠినముగ - తర్జింపన్ = భయపెట్టఁగా.

తాత్పర్యము.

నూఱు యోజనములు నిడివి గల సముద్రమును దాటి సీతనుజూచు కోరికచే బోయితిని. అచట దుష్టుఁడును దేవవిరోధి రావణుఁడుండు లంకయను పట్టణమున్నది. ఆ రాక్షసరాజు నింటియందు యితర కోరిక యేమియును లేక తన కోరిక యందెయు నిన్నుఁ జూచుట యందే యునికి యుపాయితో నుండెడి సీతను జూచితిని. మాటలఁ బట్టి, చేష్టలఁబట్టి ప్రాణమున్నదని తెలిసికోఁదగినదే కాని యామె రూపము చూచిన ప్రాణమున్న దానివలెఁ గాన రాదు. అట్టి యామెను వికార స్వరూపములు గల రాక్షస స్త్రీలు ఒకరివెంట నొకరు బెదరింపఁగా దుఃఖించు చున్నది. ఆమె దుఃఖ మనునది నెంతంగని సహింప వలసిన దయ్యు నింతంత యనరాని శోకముచే నశోక వనమునందు శోకించుచున్నది.

సీ. రావణు నంతఃపు • రంబునఁ జెఱఁ జిక్కి, రాక్షసీమూకలు • రవులఁ బలుక
నొకటిగఁ బెనఁగొన్న • యొంటిజడవతోడఁ, గటికినేలను బండి • కష్టమున
నవవర్ణంబుఁ దృ • ద్ధ్యానతత్పరయై; యుడివడి హేమంత • మందు నళిని
నాఁగ వివర్ణయై • నవసి రావణుకోర్కెఁ, ద్రుంచివేయు దేహంబు • విడువఁ దలఁచి

ఆ. నిశ్చయించి యున్న • నెలఁత నెట్టులైనఁ, దేను గాంచి యామె • కెలుకఁ బడఁగ
నెలమిఁ బొగడినాఁడ • నిక్ష్వాకువంశని, ఖ్యాతి దేవి నమ్మఁ • గలుగుటకును.

అర్థములు. వేసవి = జడ - వేశీ శబ్ద భవము - అనవరతంబు=ఎల్లప్పుడు - త్వత్ + ధ్యాన + రతాత్మయై = నిన్ను ధ్యానించుట యందే ప్రీతిగల మనస్సు గలదై - అడఁకడిన్=దుఃఖముచే - నళిని = తామరతీఁగ - నవసి = చిక్కి.

తాత్పర్యము.

రావణుని యంతఃపురమందుఁ జెఱలోఁ జిక్కికొని రాక్షసస్త్రీల గుంపులు తనపైఁ గాపలి యుండఁగా వెంట్రుక లన్నియు నొక్కటిగఁ జేసుకొని పోయిన జడతో గొన్ని నేలపైఁ గూర్చుండుటకును శక్తిలేక బండుకొని బాధపడుచు సర్వకాల సర్వావస్థల యందు నిన్ను ధ్యానించుటయందే ప్రీతి గల మనస్సు గలదై బాధపడుటచే మంచుకాలమునాఁటి తామర తీఁగవలె కాంతిచెడి (తపించి, రావణు కోరిక నెఱవేరు లైన వ్యర్థము చేయువలయునను కోరికతో నిఁకాని బ్రదుకు రోసి గాదు) దేహంబు వదల నాలోచించి నిశ్చయించి యున్న యామెను నట్టి సమయంబున నేను నతిప్రయాసము మీఁదఁ జూచి నారాక యామెకుఁ దెలియునట్లు ఇక్ష్వాకు వంశరాజుల యొక్క కీర్తిని నామెను నమ్మించుటకై పొగడితిని.

క. ముచ్చటలను సర్వార్థము, లచ్చపలాక్షికిని జెప్ప • నగచరపతితో
నచ్చపుస్నేహము మీఁకిట, నచ్చుపడుట కబ్జనేత్ర • హర్షం బందెన్. ౧౪౦౧

• తా. చూడు—౧౩౩౫ ప.

—• హనుమంతుఁడు శ్రీరామునితో సీతాదేవి వాక్యంబులు దెల్పుట. •—

ఉ. నిన్ను మహానుభావ ! కను • నిర్మలచిత్తమునన్ స్మరించుచున్
సన్నుతభక్తిశీలములు • సాధ్విగుణంబుఁ దపంబుఁ బాయకం
దున్నది, నేను జూచితి, ర • ఘూత్తమ! నీవు నఖిష్ఠ చిత్రకూ
టోన్నతసీమఁ గాకికథ • నొయ్యన వచించియు నాకు నిట్లనెన్. ౧౪౦౨

అర్థములు. మహానుభావ = ఓ మహానుభావుఁడా యని సంబోధనముగ నైనఁ జెప్పవచ్చును. మహానుభావురాలగు సీతాదేవి యని యైనఁ జెప్పవచ్చును. రెండవదియె ప్రశస్తము, ప్రస్తుతము.

తాత్పర్యము.

మహామహిమగల యా సీతాదేవి నిన్ను మిగుల నిర్మలమైన మనస్సుతో స్మరించుచు సత్పురుషులచేత స్తోత్రము చేయఁబడిన భక్తి-స్వభావము-పాతివ్రత్యము-తపస్సు (ఉపవాసాది) వదలక యా యశోక వనమునం దున్నది. ఇది యితరులు నాకుఁ జెప్పఁగా నేను నీకుఁ జెప్పుట లేదు. నేను కన్నులారఁ జూచి చెప్పుచున్నాను. నీవు చూచి యుండిన నీతో నేనైనఁ జెప్పినా యంకువా నీకు గుర్తుగా చిత్రకూట పర్వతమున నెత్తగు ప్రదేశమందు జరిగిన కాకి కథ చెప్పి మఱియు నిట్లనియె.

క. హనుమా! యిచ్చటఁ జూచిన, దనుమా నర్వంబుఁ బురుష • హర్యక్షునితో
సినకులదీపకుఁడో నని, నను నాజ్ఞాపించెఁ గంజ•నయన నృపాలా. ౧౪౦౩

అర్థములు. పురుష హర్యక్షునితో = పురుష సింహముతో.

తాత్పర్యము.

స్పష్టము.

క. మిక్కిలియత్నముతో నే, నక్కఱ రక్షించితిని మ•హామణి యిది నీ
వ క్కాఱనున్న కిమ్మా, యక్కపినాథుండు వినఁగ • ననుమా యిట్లుల్. ౧౪౦౪

అర్థములు. మిక్కిలి యత్నముతో = మిగులఁ గష్టపడి- రాక్షసులపాలు గాకుండునట్లు.

తాత్పర్యము.

స్పష్టము.

ఆ. గంధభాగమునను • గరఁగిపోఁ దిలకంబు, స్వేదబిందువులను • జిత్రకీర్తి
మణిశిలను నొకంట•మనమరిమాఁగ నీవు, తిలకముంచుటయును • దలఁపవలయు.

తాత్పర్యము.

చూ. వ. ౯౯౩.

ఉ. చూచితి నీజలోద్భవము • దాశరథీ! యిది నీ మనోంబుజం
బౌచి కొనంగఁ జాలుట మ•హాత్మ! భవద్విరహానలంబు నన్
గ్రాఁచెడివేళ నిన్గనిన•ట్లై వడి దీనిని గాంచి పొంగుదున్
సైఁచుట దోఁప దింక రఘు•చంద్రమ! యియ్యది నీకుఁ బంచితిన్. ౧౪౦౫

తాత్పర్యము. చూ. వ. ౯౯౪.

క. నెల యొక్కటి మొలు లేనియు, నిలుపుకుఁ బ్రాణంబు మేన • నీరజనయనా!
నెల కావల బ్రదుకను పోఁతులచేతికిఁ జిక్కి నిజము • కువలయనాథా! ౧౪౦౬

అర్థములు. పోఁతులు = రాక్షసులు.

తాత్పర్యము.

స్పష్టము.

చ. అనుచుఁ గృశాంగి ధర్మరత • యాశరసౌధనిరుద్ధ భూమిజా
తనయ మృగాక్షి పల్కెను య•థాస్థితి సర్వము నీకుఁ జెప్పితిన్
వనధిఁ దరింప బూనుము ది•వాకరవంశమణీ! నమ్ము లేని యం
చును రతనంబుఁ జేరనిడె • సొంపుగ వానలు విశ్వసింపఁగన్. ౧౪౦౭

అర్థములు. కృశాంగి = బక్కచిక్కిన దేహము గలది - ధర్మరత = అట్లుండియు పతివ్రతా ధర్మమందే ప్రీతిగలది, ఆశర = రాక్షసుని - సౌధ=అంతఃపురము, మేడయందు - నిరుద్ధ = నిర్బంధింపఁబడినది - యథాస్థితి = ఉన్నదున్నట్లు.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము తానెంతయో శుష్కించి వసుగై యున్నను పతివ్రతా ధర్మమునఁ బ్రీతి మాత్రము వదలక రావణు నింత నిర్బంధమునఁ జిక్కి సీతాదేవి చెప్పెను. ఉన్నది యున్నట్లు సర్వము నీకుఁ దెలిపితిని. సూర్యవంశ రత్నమా! నీవు సముద్రము నెటులైన దాటు నాలోచన సేయుము. అని చెప్పి వారందఱు నమ్మునట్లు రత్నమును రామచంద్రమూర్తి చేతిలో నుంచెను.

—• ౬౬—వ సర్గము. శ్రీరాముఁడు సీతాదేవిచూడామణినిఁజూచి దుఃఖించుట. •—

క. రాముఁడు తన్మణిఁ గైకొని, ప్రేమంబున నక్కునఁ జేర్చి • ప్రియసోదరుతో
భామినిఁ దలంచి దుఃఖో,ద్దామతఁ బలవించి సూర్య•తనయున కనియెన్. ౧౮౦౯

అర్థములు. అక్కున్ = ఱొమ్ము, దుఃఖోద్దామతన్ = దుఃఖాతిశయముచే, పలవించి = ఏడ్చి.

తాత్పర్యము.

ఆ మణిని రామచంద్రమూర్తి దీసికొని సీతాదేవియే వచ్చినట్లు తలంచి దానిని కౌఁగిలించుకొనునట్లు ఱొమ్మున కొత్తుకొని సీతను దలంచి దుఃఖాతిశయముచే లక్ష్మణునితోను సుగ్రీవునితోను నిట్లనెను.

ప్రియసోదరుతోఁ దలంచి పలవించి యనుటచే దానిని జూడఁగానే లక్ష్మణుఁడును దుఃఖించెనని భావము.

సీ. సుగ్రీవ! యీ దివ్య•చూడామణిని జూడఁ, జూడ నామనము లే•గూడఁ గన్న
ధేనువు చేఁపెడు• తీరునఁ గరఁగెడి• సొమ్మిది నాధవను మా•మామగారు
వలఁబ్రేమమున న•ద్వాహవేళను శిర, మున దీని గూర్ప న•త్యంత కాంతిఁ
దేజరిల్లును నుండె • దివ్యంబు సజ్జన, పూజితం బంబుసం•భూత మైన
ఆ. దీని నధ్వరమునఁ • దృప్తుఁడై శక్రుండు, జనకునకు నొసంగె • సాదరమున
మణిని జూచినంత • మా మామ జనకుని, నాత్మజనకుఁ గన్న • యట్లు లయ్యె.

అర్థములు. ఉద్వాహవేళను = పెండ్లిసమయమున, దివ్యంబు = దేవతాసంబంధమైనది, అంబుసంభూతంబు = జలములందుఁ బుట్టినది, అధ్వరమునన్ = యజ్ఞసమయమున, శక్రుండు=ఇంద్రుడు.

తాత్పర్యము.

సుగ్రీవా! మనుష్య దుర్లభమై దేవతలు ధరించు నీ చూడామణిని జూడఁగా నామనస్సు లేఁగదూడను జూచినంతనె యావు చేఁపు విధముఁగా గరఁగుచున్నది. దీనిని మా మామగారు సీతాదేవికి బెండ్లికాలమందు శిరంబున ధరింపఁ జేయఁగా నామె మిగులఁ గాంతిగలదై ప్రకాశించెను. ఇది దివ్యము. సత్పురుషపూజితము. జలములందుఁ బుట్టినది. దీనిని మామామగారు యజ్ఞము చేయు సమయంబున సంతోషించి

యిచ్చినట్టు నాయనకిచ్చెను. దీనిని జూడఁగానే మా మామ జనకరాజును, మా తండ్రిని జూచినట్టులైనది. ౧౪౧౧ వ పద్యముచూడనగును. మా మామగారునునటుచే నాయన ప్రక్కనుండిన యత్తగారును స్మృతికి వచ్చినదియే. సుతార మీ యర్థ మిచ్చుచున్నది.

క. ఆ తరుణీమణిశిరమున, భాతిం దెలువారు దీనిఁ • బరికింపఁగ నా
కో తరణిజ ! భూసుతయే, ప్రీతిం జనుదెంచినట్టి•రీతిగఁ దోఁచెన్. ౧౪౧౧

అర్థములు. భాతిన్ = కాంతిచే, పరికింపఁగన్=చూడఁగా. ప్ర-పగీత్రించు.

తాత్పర్యము.

ఆ సీతాదేవి శిరస్సునందుఁ బ్రకాశించు దీనిని జూడఁగానే సీతాదేవియే వచ్చిన దని తోఁచెను.

ఉ. దారక దప్పిచే నలఁగు•వానికి నీరము పోయుకీతిగా
నా కెను శీతవాక్యముల • సౌమ్యగుణా! వచియింపవయ్యా, యా
వారిజనేత్ర లేకయును • వారిజ మీ రతనంబుఁ గంటి, నా
కారయ నింతకంటెను మ•హాత్తరదుఃఖము లున్నె లక్ష్మణా ! ౧౪౧౨

తాత్పర్యము.

మిగుల దాహముచేఁ దపించు వానికిఁ ద్రావ నీళ్ళు పోసినట్లు లాంజనేయా ! నాకు సీతాదేవి వాక్యముల వినిపింపుము. లక్ష్మణా ! సీతాదేవి లేక యీ చూడా మణిని జూచితిని. నా కింతకంటె గొప్ప దుఃఖము గలదా ?

చ. ఒకనెలదాఁకఁ బ్రాణమున • నుండఁగఁ జాలినయోని యింక జా
నకి చిరజీవ, నే నొకక్ష•ణం బసితేక్షణ లేక మనిపొం
దిక బ్రతుకంగ నేర, సుమ•తీ! నను దోడ్కొని పోఁగదే ప్రియా
నికటముఁ జేర, వార్తను వి•నిన్ వశమా యిట నాకు నిల్వఁగన్ ? ౧౪౧౩

అర్థములు. అసితేక్షణ = నల్లని కలువలవంటి కన్నులు గలది - ప్రియానికటము = ప్రియురాలి సమీపము - వినిన్ = వినియును, వినియున్ అను పదములో సముచ్చయము లోపింపఁగా మిగిలిన రూపము. సుతార మర్థ విశేషంబును దెలుపును.

తాత్పర్యము.

నన్ను విడిచి సీతాదేవి యింక నొకనెల జీవించి యుండఁగలదేని యామెకు మరణమే లేదు. ఎన్ని దినాలైనను బ్రతికి యుండఁగలదు. నేనో యీ కాముక కంటిని విడిచి యొకక్షణమైన బ్రతికి యుండలేను. కావున నేను బ్రతికి యుండవలె నని మీకుఁ గోరిక గలదేని నన్నామె సమీపమునకుఁ దీసికొని పొండు. ఏలన సీత యీ విధముగ నున్నదని విని కూడ నిచ్చటఁ బ్రాణముతో నుండ నాకు సాధ్యమా?

ఇంతటి దుఃఖమందును రామచంద్రమూర్తి నన్ను సీతాదేవి యొద్దకుఁ దీసికొని పొమ్మనెనే కాని యామె నిచ్చటికే తేలేదని కాని, యిప్పుడైనఁ దీసికొని రండని కాని యనలేదు.

మ. అకటా! యిట్లు వసించుచో కదా మదీయాత్మేశ భీశీల యూ
వికటాలాపభయంకరాస్యసురవి * ద్వేష్యాళిమధ్యంబునన్;
ప్రకటాభ్రావృతశారదేందుసమ మై * పద్మాక్షి నెమ్మోము త
న్నికటానేకపలాశనావృతయు నై * నిస్తేజమై యుండదే? ౧౪౧౪

అర్థములు. మదీయాత్మేశ=తన యాత్మకు నేనీశ్వరుండ నని సీత చెప్పెను గాని,నా యాత్మ కామెయే యీశ్వరి, యీశ్వరియు. నా మనస్సు, నా ప్రాణములు నాయొద్దఁ గా మె వశమున నున్నవి. దీనివలన బరస్పర సామ్యము చెప్పఁబడెను. భీశీల= భయపడు స్వభావము గలది, వికటాలాప=విరుద్ధముగ, భయంకరముగ మాటలాడు నట్టియు, భయంకరాస్య = దిగులుపుట్టించు ముఖములు గలట్టియు, సురవిద్వేష్యాళి= రాక్షసుల, మధ్యంబునన్ = నడుమ, ప్రకటాభ్రావృత = పెద్దమేఘముచేఁ గప్పఁ బడిన, శారదేందుసమమై = శరత్కాలపు చంద్రునితో సమానమైన, తన్నికట = ఆమె సమీపమందుండు, అనేక పలాశనావృతయునై = పెక్కు రాక్షసస్త్రీలచేఁ జుట్టఁబడినదై, నిస్తేజమై = కాంతిపోయినదై.

తాత్పర్యము.

నా యాత్మకు నీశ్వరియై భయపడు స్వభావముగల యాదేవి దిగులు పుట్టించు మాటలు, దిగులు పుట్టించు నాకారములు గల రాక్షసుల నడుమ నెట్లు జీవించి యున్నదో కదా. ఇది యెంతటి యసాధ్యకార్యము. పాణిమతో నున్నది కాని, యుండినను మేఘములచే నావరింపఁ బడిన శరత్కాలపు చంద్రునివలెఁ గాంతిహీనమై యుండదా?

క. హనుమనూ! భామిని పలుకుల, ననుకూ మంసునను బ్రదుకును * నాయుతురీతిన్
విని బ్రదుకఁజాలఁ దన్వి, యని మధురాలాప మధుర * యని మదిన్యాశమై.

అర్థములు. భామిని='కోపనా సైవ భామినీ' అమరము. కోపము గలది భామిని. ఇట్లు చెప్పుటచే నాంజనేయా నేను వచ్చి తన్ను రక్షింపలేదని నా మీఁద కోపము గలదై యున్నదా యని భావము. ఆతురరీతిన్ = రోగివలె, మధురాలాప=తియ్యని మాటలు గలది - ఆమె విషయమై నీవు చెప్పిన మాటలు నీ నోర వచ్చినవే యింత తియ్యగా నున్నవే, ఇఁక నామె నోరనుండి వెలువడినవి యింకెంత తియ్యగా నుండునో. ఏలన నామె స్వభావమున మధుర కావున. మధువు కలది మధుర. మధు వనఁగా 'మన్యతే అభిలష్యత ఇతి మధు'-జనులచే నభిలషింపఁ బడునది కావున మధు వనఁబడును. మధు వనఁగాఁ దేనె. ఆమెయే మధురమైనప్పుడామె మాటలు నేల మధురముగ నుండవు? ఏ మందున కైనను దేనె యనుపానము. ఆమెను గురించి నీవు చెప్పిన యీ మాటలు నా కౌషధము వంటివి. ఆమె మాటలు తేనె యనుపానముతోఁ జేర్చినట్టివి- ఇట్లగుటచే నామె నోర నే మాటలు వచ్చునో

వానినే చెప్పు మని భావము. మచ్ఛ్రుతైః=నాచే వినఁబడినవై. మధుర=సుందరి, సుందరి మాటలు సుందరముగానే యుండును.

తా త్ప ర్య ము.

హనుమా! సీతాదేవి నేను వచ్చి తన దుఃఖము బాప లేదని కోపించినదా చెప్పుము. రోగి యౌషధము దిని బ్రతుకునట్లు నీ మాటలు విని బ్రతుకువాఁడను. తేనెవంటి మాటలు, తేనెవంటి గుణము స్వభావము గల యామె నేను వినుచుటచే నన్నుద్దేశించి యేమి చెప్పెనో యా మాటలే చెప్పుము.

—• ౬౭-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు శ్రీరామునకుఁ గాకాసుర వృత్తాంతం బభిజ్ఞానంబుఁ దెలుపుట. •—

క. అని రామచంద్రుఁ డడిగిన, హనుమంతుఁడు భూమికన్య • యాడిన వెల్లన్
వినిచె నతి చిత్రకూటంబున వృత్తము గుఱుతుఁ జెప్పెఁ • బురుషవరేణ్యా! ౧౪౧౬

అర్థములు. వినిచెన్=వినునట్లుఁ జేసెను, వినిపించెను ప్రేరణార్థకము వినిచెన్; చిత్రకూటంబున వృత్తము=చిత్రకూటము నందలి చర్య.

తా త్ప ర్య ము.

అని రామచంద్రమూర్తి యడుగఁగా హనుమంతుఁడు సీతాదేవి చెప్పిన మాట లెల్ల వినిపించి పురుషశ్రేష్ఠుఁడా! చిత్రకూట పర్వతమున జరిగిన వృత్తాంతము గుఱుతు గాఁ జెప్పెను.

క. నీతో డంత నిద్రించుచు, సీతాసతి మున్న లేవఁ • జెచ్చెరఁ గాకం
బా రమణీ స్తనమధ్యము, శాతనఖాగ్రమునఁ జీరె • సహసోద్గతమై. ౧౪౧౭

అర్థములు. శాతనఖాగ్రమునన్ = పదునైన గోటికొనచే- చీరెన్=గీచెను, సహసోద్గతమై=లటాలున నెగిరి వచ్చినదై - సుప్సుపేతి సమాసము.

తా త్ప ర్య ము.

నీతోడ నిద్దుర పోవుచు సీతాదేవి ముందుగా లేవఁగా లటాలునఁ గాకి యొకటి యెగిరి వచ్చి యామె స్తనమధ్యమునందుఁ దన వాఁడి గోళ్ళకొనలచే గీఁచెను.

క. ఆర్యజనోత్తమ! నీవును, బర్యాయంబునను నీవు • పడఁతుకతోడ సౌ
కర్యంబుగ నిద్దుర గొన, ధైర్యంబునఁ బక్షి మఱలఁ • దద్దయు నేఁచెన్. ౧౪౧౮

అర్థములు. పర్యాయంబునను = క్రమముగా, ఆమె లేచిన తరువాత నీవు - ఏఁచెన్=బాధించెను.

తా త్ప ర్య ము.

నిద్దురపోవుచుండినది యామె లేచి కూర్చుండఁగా నీ వామె తొడపై దల పెట్టి నిద్రించితివి. ఇట్లు నీవు సుఖముగా నిద్రించు సమయమున నా కాకి మఱల వచ్చి యామెను బాధించెను.

క. మాటికి మాటికి ముక్కునఁ, గాటు పడఁ బొడువఁ బొడిచి • గాకయు నీ సీ
మాటిఁ దనుద్గతరక్తము, సూటిగ నెదిరించఁ బడిరెను • శుద్ధచరిత్రా! ౧౮౧౯

అర్థములు. కాటు = గాయము- సీమాటి = ఉత్తమ స్త్రీ- తత్ + ఉద్గత
రక్తము = ఆమెనుండి వెలువడిన నెత్తురు, సూటిగ = సరిగా.

తాత్పర్యము.

ఆ యుత్తమస్త్రీని కాకి పలుమారు గాయము పడునట్లు ముక్కుతోఁ బొడు
వఁగా నామెనుండి వెలువడిన నెత్తురు సరిగా నిదిరించఁబడెను.

ఉ. పాపపుఁబుల్గు సీత కిడు • బాధ సహింపఁగ లేక నిద్దురన్
లేపెను గాదె రామ! నిను • లేచి నృపాల! స్తనాంతరంబునన్
జేపడియున్న కాటుఁ గని • చిత్తమునం గన లూని యెవ్వఁ డీ
పాపముఁ జేసెఁ జెప్పు మిఁకఁ • బైదలి వాసిని రూపుమాపెదన్. ౧౮౨౦

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౬౩౦

ఆ. రోషవేగమునను • రోఁజెడి పంచన, క్రోధకాలమును బొడఁ దవిలి యెవ్వ
డాడుకోఁడుకఁ జొచ్చె • నంబుజలోచన, యనిని వపుదు నీవు • నభిముఖముగ.

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౬౩౧

ఆ. రక్తసిక్తనఖర • యుక్త మహా శకటంబుఁ, గనితి కనినయంతఁ • గాకిరూపుఁ
గానినయట్టి శక్ర • కొమరుని గాన్పించె, నర్వతంబు డిగ్గి • పాఱఁ గోరఁగా.

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౬౩౨

సీ. అది చూచి నీవు భృ • శాగ్రహావేశుఁడవై, దూ యరిష్టము పట్టి • నదయుఁడ వగుచు
దర్భాసనంబున • దర్భ నొక్కటిఁ దీసి, బ్రహ్మాస్త్రమంత్రింబునఁ • బరిజపించి
జేసి మాకళి దిరాద • వేసిన నదియును, నంబరపథమున • నరుగుచున్న
బలిభుక్కు వెన్నంటి • పఱవఁ దొడంగెను, గాకియు వెఱ మూఁడు • లోకములను
తే. సంచరించుచుఁ బలుపుర • శరణు వేఁడెఁ, గన్నతండ్రియు సురలును • ఘనమహర్షి
చయములును వానిఁగానంగఁ • జాలమనఁగ, మఱలి చనుదెంచి దేవనిన్ • శరణుఁ జొచ్చె

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౬౩౩

సీ. శరణాగు ధరణిపై • నాఁగిలఁ బడినట్టి, వాయసుఁ గని నీవు • వధ్యుఁడయ్యు
జంపక కాచితి • చెంపాటు నీవు గాచే, దిక్కెవ్వరును లేక • దీనుఁ డగుచు
శరణాగతుండైన • జాల్మ్య నాతనిఁ జూచి, వ్యర్థంబు గాదు బ్ర • హ్మాస్త్ర మేమి
చెప్పుదు వనినను • జేకొన నిమ్ము నా, కుడికంటి ననిను నా • చెఱుగు గాకి
ఆ. బాణిద మైన శరము • పడికన్ను హరియించి, చనినఁ బెనిరెఁ గాకి • చావు దప్పి
కన్ను గోల్పోవఁ • గాకత్రయమున కా, దశరథునకు భక్తి • దండమిడుచు. ౧౮౨౪

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౬౩౪

క. ఈ విధమున నిద్రకళా, కోవిదగతి కేకి సత్యగుణధాముఁడు స
ద్యావిత్తుఁడు నక్షిలంబు చే,లా వినువం దస్త్రమొందు • నసురావళిపై ? ౧౪౨౫

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౩౮

మ. వరదివ్యాస్త్రవిదుం డదేల యసుర•వ్రాతంబుపై నంపఁ డు
గ్రనఘోగ్రాస్త్ర మొకండు! దేవదనుజ•గ్రామాహితాసంఘస్వ్యాతెన్
దినుతై చూచిఁగ లేరు సంగరధరి•త్రిన్ రామునిన్; నా పయిన్
గరుణాలేశము యున్నఁ బంక్తివదనున్ • ఖండించుఁ గా కింకనేన్. ౧౪౨౬

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౩౯

ఉ. అన్నయనుజ్ఞఁ బొంది యహి•తాంతకశూరుల్యఁడు లక్ష్మణుండు నే
వ న్నదియేల రావఁగ మ•నంబున నెంచఁడు ! సర్వభుజ్యను
త్నన్నిగ లక్ష్మణాస్త్రలు ప•రాయుధాలు కడు లంకాసేన కో
యన్న ! వినంబు మర్కటులు•హాత్రరపాపము హీనుఁ జెన్నఁగన్. ౧౪౨౭

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౪౦

సీతాదేవి యే మాటలు చెప్పెనో యా మాట లట్లే నీవు చెప్పు మని రామ
చంద్రమూర్తి యడుగుటచే నామె మాటలే హనుమంతుఁడు చెప్పెను.

—• సీతాదేవిని దా నూరార్చిన విధంబు హనుమంతుఁడు
శ్రీరామునకుఁ దెలుపుట •—

క. అని దీనాలాపంబులఁ, గనుఁగవ బాష్పంబు లురలఁ • గళవళ పడుచున్
జనకజ పల్కిన విని యో,జనవర! యిట్లంటి సతికి • సాంత్వవచనముల్. ౧౪౨౮

అర్థములు. దీనాలాపంబులని = శోకముతోఁ గూడిన మాటలు. సాంత్వ
వచనముల్ =ఊరడింపు మాటలు. కనుఁగవన్ = రెండు కన్నులనుండి.

తాత్పర్యము. స్పష్టము. చూ. ప. ౯౪౧

మ. వినుమిదా సత్యము జేసి పల్కెదను దే•వీ! రామభద్రుండు త్వ
జ్జనితార్తిన్ వినుచుండు సర్వవానరున్ • సంతసప్పుఁ దై కుందెడిన్
గని తానా యన్న యనస్థ లక్ష్మణుఁడు శో•కమ్ముఁ దన్యుం బడిరా
కనితి కిన్నెస్నపు డెట్లు కేలకిట్లు, నిం•కం జాలి నీ కేటికిన్. ౧౪౨౯

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౪౨

క. ఇనుమడిఁ గిందదికాలము, గడచెన్ మహాత్యంత మిప్పుడ • కనికరము వ్యాధిం
పడుదు విభు లెమరు చూచుచుఁ, బడఁతీ ! యున్నారు లంక • భస్మముసేయన్.

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౪౩

క. ఆహవమున సహాబాంధవు, ద్రోహిని రావణు వధించి • ధృతగతిని జగ
న్మోహిని నినుఁగొని పురికిఁ, బ్రాణహాంబునఁ బోవు రామ•చంద్రుఁడు ప్రీతిన్.

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౪౪

ఉ. రాముఁ డెఱుంగు నట్టిదొకటి • రాజసుతా! యిడు మంతె చాలు నా
భామిని నాల్గు దిక్కులను • బాఱఁగఁ జూచి నిజప్రవేణికా
సీమను గూర్చినైన మణిఁ • జీరచెఱంగున నుండి విప్పి స
ప్రేమను నాదు చేత నిడ • దేవిరొ నే నిటఁ దోయి వత్తునే. ౧౮౩౨

అర్థములు. నిజప్రవేణికాసీమను = తన జడయందు-కూర్పనైన మణిన్ = కూర్పఁ దగిన రత్నమును - సీతాదేవి కొన్ని సొమ్ములను బాఱవైచి, కొన్ని చెట్ల కొమ్మలకుఁ దగిలించెను గాని యీ జడబిళ్ళ సముద్రమునందుఁ బుట్టి యింద్రునిచే నీయఁబడిన దివ్యరత్న మగుటచే బయటఁ గానవచ్చిన రావణుఁడు హరించు నేమో యని దానిని మాత్రము తలనుండి తీసి రాక్షస స్త్రీలకుఁ గూడఁ దెలియకుండ చీర కొంగున ముడివైచి చీర బొడ్డులో దోపుకొని యుండెను. దీని వలన సీతాదేవి ద్రావిడుల వలె గూడకట్టు కాక యుత్తరాహిక స్త్రీలవలెఁ గుచ్చిళ్ళు జాఱవిడిచి దోఁచి పెట్టి చీర కట్టి యుండెనని తోఁచు చున్నది. ఈ విధముగనే కదా చీరలు కట్టుకొను స్త్రీలు ధనమును సొమ్ములను నేఁటికిని దాఁచు చున్నారు.

తాత్పర్యము.

అమ్మా! రాజపుత్రీ! రామచంద్రమూర్తి తెలిసికొనఁ గలిగిన గుర్తు నేదైన నొకటి యిమ్ము. అంతమాత్రము చేసినఁ జాలును. అని నేను చెప్పఁగా సమీపంబున రాక్షసస్త్రీలు లేకుండునట్టు లీప్రక్క నాప్రక్క నాలుగు వైపులఁజూచి వారుచూచిన రావణుతోఁ జెప్పుదురేమో యను భయముచే వారికిఁ దెలియకుండఁ దలలో ధరింప యోగ్యమైన యీ చూడామణిని చీరకొంగు ముడిలోనుండి తీసి నాయందలి ప్రేమచే నా చేత నుంచెను. అది తీసికొని యిటకేఁ దోయివత్తునా యంటిని.

చ. అని నమితోత్తమాంగమున • నామె పదంబుల వ్రాలి లేవ న
య్యనఘయు నాదు వర్తనము • నంబుధి దాటఁగ నుత్సహించుటల్
గని కనుదోయి బాష్పములు • గ్రమ్మఁగ గద్గదకంఠ యై ధరా
తనయ మదాస్యముం గనుచు • దైన్యము దోఁపఁగఁ బల్కె నీగతిన్. ౧౮౩౩

అర్థములు. నమిత+ఉత్తమాంగమునన్ = వంపఁబడిన శిరస్సుచే, అనఘ= పాపమెట్టిదో యెఱుఁగనిది, గద్గదకంఠయై = డగ్గుత్తిక పడుచున్న కంఠము గలదై, మదాస్యమున్ =నా ముఖమును.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు చెప్పి తల నామె పాదములపై వ్రాల్చి లేవఁగా నా పుణ్యాత్మురాలు నా ప్రయాణ సన్నాహమును, సముద్రముదాఁట నుత్సహించుట చూచి రెండు కన్నుల నీళ్ళుగాఱ, మాట తడబడ సీతాదేవి నా ముఖముఁజూచి శోకముతో నిట్లు పలికెను.

—• సీతాదేవి సందేశవాక్యములు హనుమంతుఁడు శ్రీరామునకుఁ దెలుపుట •—

క. హనుమా! కుశలం బడిగితి, వనుమా శ్రీరాము వతని • యనుజు సుమిత్రా
తనయు సహామాత్యుని నిక, తనుజానుని నంతు నున్న•తక్షణవాణిన్. ౧౪౩౪

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౧౦౦౨

క. అన్నా! రాఘవుఁ డెట్టులు, నన్ను విపత్సాగరంబు•నం జెఱ కుంచన్
కన్నారఁ బ్రోచు నా గతి, మన్ననమెయిఁ బలుక వన్న•మఱవకు మన్నా!

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౧౦౦౩

క. ఇన్నిచరాచరావళి, నన్ను భయము పఱుచు విధము • నానావ్యసనా
పన్నత నేఁ గుందెడి గతి, విన్నప మొనరింపు ప్రోవ • నెలయుత శుభముల్.

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౧౦౦౪

క. ఈ విధి మిగా యార్యామణి, భూవల్లభ! భృశవిషాద•పూర్వంబుగ నీ
తావరవర్ణిని పలికెను, నీ నా సతి కుశల యనుచు•నెఱినమ్మ మదిన్. ౧౪౩౬

అర్థములు. ఈ విధిన్ = ఈప్రకారముగ, ఆర్యామణి = ఆర్యస్త్రీలయందు శ్రేష్ఠురాలగు సీతాదేవి, భృశవిషాదపూర్వంబుగ = అతిశయించిన దుఃఖముతో - వరవర్ణిని = ఉత్తమస్త్రీ "శీతే సుఖోష్ణసర్వాంగీ గ్రీష్మే యా సుఖశీతలా-భర్తృభక్తా చ యా నారీ సా తు స్యా ద్వరవర్ణినీ"-న్యాయము. ఎవతె దేహము చలికాలము సుఖోష్ణముగను, ఎండకాలమందు సుఖశీతముగను నుండి భర్తయం దనురాగము గలదో యట్టి స్త్రీ వరవర్ణిని యనఁబడును. 'ఉత్తమా వరవర్ణినీ' యని యమరుఁడు.

తాత్పర్యము.

ఈ విధముగ మీ యార్యామణియు, వరవర్ణిని యగు సీతాదేవి మిగుల విషాద పడుచుఁ జెప్పెను. ఆమె జీవించి యున్న దని నమ్ముము.

—• ౬౮-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు సీతాదేవితోఁ దనకైన
సంభాషణముఁ దెలుపుట •—

క. నా పయి నీ స్నేహమునుచే, నీ పంపిన వాఁడ ననెడి•నెఱనమ్మకచే
భూపాలోత్తమ! యానకి, యాపోవని రక్తి నిట్టు • లనియెన్ నాతోన్. ౧౪౩౫

అర్థములు. ఆపోవని = తృప్తిలేని.

తాత్పర్యము.

నాయందు నీకుఁగల స్నేహభావము చేతను నీవు పంపిన వాఁడనెడి నమ్మకము చేతను తృప్తిలేని యనురాగముతో నాతో నిట్లు లనెను.

ఓయి ! సీత శీలవతి యంటివే పరపురుషుఁడనైన నీతో నింత చనవుగ నెట్లు మాట్లాడినదందువా? ఆమె నాతో మాట్లాడుటకుఁ గారణము నా యోగ్యత కాదు. నా యందు నీకు స్నేహభావము గలదనియు నీవు పంపిన దూతననియు నమ్మి నాతో నీ మాటలు చెప్పెను. నాయందు నీకుఁ బ్రేమ లే దనియు ఏదో కార్యార్థముగ వచ్చిన

మాత్ర యనియు తలంచి యుండినాఁ నాతో మాట్లాడి యుండెను. నాయందు నీకు ప్రేమయుండినను నీవు పంపిన దూత వని నమ్మకము లేకుండినను మాటలాడి యుండదు. ఈ రెంటికి నేను నిదర్శనములు చెప్పి చూపినప్పుడే నాతో మనసిచ్చి మాటలాడెను. రావణాసురునితో మాటలాడినప్పుడు తృణ మధ్యము చేసికొని వెనుకత్రిప్పి తిరిగి మాటలాడెనుగాని హనుమంతునితో సమ్ముఖమున్నగనే మాటలాడెను. దీనివలన భర్త కాంతరంగిక స్నేహితులై భర్తచేఁ బంపఁబడిన వారై లేని యట్టివారితోఁ బతివ్రతయు మాటలాడ వచ్చును.

క. రావణు వధించి రాఘవ, భూవరుఁ డెటులో నుకొనునదఁ • లోప్రనో నన్నున్
నీ వాగతి నిటు నాగతి, వావిరి వివరింప వలయు • వాయుతనూజా! ౧౪౩౯

తాత్పర్యము – స్పష్టము. చూ. ప. ౯౭౦

క. బాహులను నీవు నమ్మితి, వైహాని రావణుని శత్రు • బారణసమర్థా!
యీపూఁట నిలిచి యుండుము, రేపటఁ బోరాద శ్రమము • ద్రిడిచి పిదపన్, ౧౪౪౦

తాత్పర్యము చూ. ప. ౯౭౧

క. ఓపావని! నీసన్నిధి, ప్రాపున క్షణమేఁ నాది యల్ప • భాగ్యను శోకమున్
నీపుట్టింబున శోకము, కొంతంబుఁబోఁ బంగి బ్రతుకు • దానఁ గపీంద్రా! ౧౪౪౧

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౭౨

ఉ. పోయిన నీవు మమ్ము రఘు • పుంగవుఁ జేరఁగ, నీవు గ్రమ్మఱన్
వాయుజ! వచ్చునందనుకఁ • బ్రాణము లుంతునో యుందనో చుమీ
యీకొలలందు సందియము • నొంతియు లేఁ గెడు నాకు నిప్పుడున్
బాయుట గల్గ నేమి గని • ప్రాణము నిల్పునో నీవ చెప్పుమా. ౧౪౪౨

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౭౩

క. నీయందును నీకును దో,డై యరుదెంచిన కపీంద్రు • లందును వానర్
బాయునినుదేహం బో, వాయుజ! నాకనుల్మైనోలు • వర్తిలఁ దోడఁగెన్. ౧౪౪౩

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౭౪

చ. హరివర! బుద్ధిసైన్యములు • నాప్తపవర్గతనూజు లేని గు
స్తరజలరాశి దాఁట నెటు • వాలును రన్న! తలంచి చూడఁగా
గరుడుఁడు నీవు మారుతుఁడు – గాక మఱెవ్వరు భూతకోటిలో
వనజవ దెబ్బు దాఁటఁ గల • వారలు గానఁగరారు మారుతీ! ౧౪౪౪

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౭౫

క. కనుకొలఁది నసాధ్యం బో, పని యనుచుం దోఁచెఁ గార్య • పక్షములను నీ
కననియది లేదు దీనికి, హనుమా! నీ వనుమ దిన స • మాధానంబున్. ౧౪౪౫

తాత్పర్యము చూ. ప. ౯౭౬

క. నీ వొక్కఁడవె యిటు కార్యము, పావని! సాధింప శ క్తి•మంతుఁడవు సుమీ
నీ వొక్కఁడవె యెఱింగితి, చే విలసిల్లంగఁ గలవు • శిక్షితబుద్ధీ! ౧౪౪౬

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౭౭

క. బలములతో నిచటికి రఘు,కులతిలకుఁడు వచ్చి కలనఁ గూల్చి దశాస్యున్
గెలుపొంది నన్ను దవపున్, గలవునఁ గొని చనినయేని • యుక్త మది యార్యున్.

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౭౮

క. వనమున నే నుండఁగఁ బల,ముసుఁగలు వగు తనకు భీతి • ప్రముద్రితి నెచ్చెన్
దనుజుఁడు నను నావిధమునఁ, గొనిపోవుట యుక్తమా ర•ఘుగ్రామణికిన్?

తాత్పర్యము.

అడవిలో నేనుండఁగా తన ప్రాణభయమున ముసిఁగి దొంగిలించి రాక్షసుఁడు నన్నుఁ దెచ్చెను. ఆ విధముగ దొంగతనముగ మరల నన్నుఁ దీసికొని పోవుట రఘువంశములోఁ బుట్టిన రాజులలో శ్రేష్ఠుఁడగు వానికిఁ దగిన కార్యమా? అది తన శూరధర్మమునకు నా పాతివ్రత్యమునకు హానికరము కాదా? కావున.

క. ప్రాకటశితనారాచా,నీకంబునఁ జలిపి లంక • నిండుగఁ గడిమిన్
గైకొని నన్నేగినచోఁ, గాకుత్స్థున కదియె తగిన•కార్యము సుమ్మీ. ౧౪౪౯

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౭౯

తే. పరమశూరుండు రాముండు • భండనమున, నరివిమర్దనుఁడౌ నతనికనురూప•మైనదాని
యోజన నొనర్చి చేయుమా • యోజశాలి, వనచరకులావతంస! నీ•వనుచుఁ బలుక.

తాత్పర్యము. చూ. ౯౮౦.

ఉ. దేవి! కపీంద్రభల్లుకత•తిప్రభువన్యుఁడు శౌర్యశాలి సు
గ్రీవుఁడు నీవిముక్తిమ ప్ర•కృష్టబలంబులతోడఁ దోడ్పడం
గా నెస వచ్చు నాతనికిఁ • గైవస మై యసమానవిక్రముల్
దేవనిభుల్ మనోజవులు • దిగ్గగనాటులు శత్రుమర్దనుల్. ౧౪౫౧

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౮౨

క. ఎంతెగ ముసుఁబని నైన ర,వంతయు నెటి లేక సలుప • నగువారలు వి
క్రాంతిని సాబ్ధిధరావని, గంగున వలగొనిరి వాసు•నగనాథ్వగులై. ౧౪౫౨

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౮౩

క. నాకంటె గొప్పవారును, నాతోన్ సరివారు గలరు • వనచరు లచటన్
నాకంటె హీనుఁ డను కపి, త్రైలోక్యనుతా! లేఁడు త్రివ•క్రదసుమనొద్దన్. ౧౪౫౩

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౮౪

క. నేనే నిను గాంచితి నంట, యూనిస్తులబలుల నేఁడు•యుసవలదు న్యూ
నావనత ధూరిసుగా, హీనులఁ బంపదు సంపు•నిచెడల సుద్దలన్. ౧౪౫౪

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౮౫

సీ. కావున నీవు శోకంబు మానుము తల్లి, దుఃఖకాలం బెల్లఁ దొలఁగి పోయె
నదె పోయి నేఁ జెప్ప ముదితులై గోపులు, వచ్చెద రాకగండు నైచి యుటను
నాఁడుప్రు నెక్కి ఘనభీకర శశిభాస్కరుల బోల్కి నిద్రానాల నిలుచువారు
ఇటవచ్చి యీలంక నెల్ల బాయకములఁ, గుత్తముగఁ గోవ క్రమించువారు

ఆ. రామచంద్రవిభుఁడు రణరంగమున నిందు, పటులఁ బంక్తికంఠు సంహరించి
నిన్నుఁ దోడుకొనుచు నెమ్మి నయోధ్యకు, బోవునాఁడు పుష్పకంబు నెక్కి చూడు.

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౮౩

క. కనెదవు నఖదంష్ట్రాయుధ, ఘనవిక్రమపరుల దేవి కపిసింహములన్
వినెదవు శైలాంబుదనిభ, వనచర గర్జలను లంక వసుధాధ్రములన్. ౧౮౫౩

అర్థములు. నఖదంష్ట్రాయుధ=గోళ్ళు కోఱలు నాయుధములు గాఁ గల, ఘనవిక్రమపరులన్=గొప్ప పరాక్రమము గలవారిని - శైలాంబుద నిభ = పర్వతములతోను మేఘములతోను సమానులైన వనచర = వానరులయొక్క - గర్జలను = సింహనాదములను - వసుధాధ్రములన్ = కొండలయందు.

తా త్ప ర్య ము.

దేవీ! కోఱలు గోళ్ళు నాయుధములు గాఁ గల పరాక్రమ వంతుల వానరులను నీవే చూడఁగలవు. మఱి మేఘములవలెఁ బర్వతములవలె నుండు వానరసింహనాదములను లంకయందలి పర్వతములందు వినఁగలవు.

తే. కాననావాస సమయంబుఁ గడపి విహతి, వైరిరాముండు నీతోడ వనజనేత్రి!
యల యయోధ్యను నభిషేక మొందఁ గలఁడు, వమ్ము నమ్మించి దుఃఖంబు నాపినాఁడ.

అర్థములు. కానన+ఆవాస సమయంబు=అడవులలో వసియించుకాలము- సమయము = శపథమనియుఁ జెప్ప వచ్చును. విహతవైరి = చంపఁబడిన శత్రువులు గలవాఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

సంకేతప్రకారము వనవాసము గడపి విరోధులఁ జంపి నీతోడ నయోధ్యయందు పట్టాభిషిక్తుఁడగును. అది నీవే చూడఁగలవు. అని చెప్పి నమ్మించి దుఃఖపడకుండఁ జేసి వచ్చితిని.

తే. తత భవద్దుఃఖమునకును ధరణిగోత్రి, వార్థి చంద్రవమ యట్లు తా బాధ పడుచు
శుభము నిష్టంబు నగు నాదు సూక్తి నృపతి, గాంచ శ్రీరామ వహించె శాంతిసీత.

అర్థములు. తత=విస్తారమైన, భవద్దుఃఖమునకు = నీకుఁగలిగిన కష్టమునకు వేళకాహారము, నిద్ర, సంతోషము లేకుండుటను. ఇట్లు నేను ముందు చెప్పిన విధముగా, ఇట్లు చెప్పుటచే తాను పరితాపమువనుండి శుశ్రూష చేసి సుఖము గలిగింపక పోయిన కారణముచే నీ కిన్ని కష్టములు వచ్చెనేయని నీ దుఃఖమునకై చాల దుఃఖము

చున్నవి. అని భావము. తేజో గోత్రవార్ధి చంద్రమ = సూర్యవంశమను సముద్రము నకుఁ జంద్రునివంటి వాఁడా! సూక్తి = మంచిమాట - ధృతి = ధైర్యము.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రదేవా! నీవు గలిగిన విస్తారదుఃఖమునకుఁ దాను బాధపడుచు సంభాషణము ప్రియమునైన నా మంచిమాటలు విని మరల నీవు సేవచేసి సంతోషపెట్టఁగల నను ధైర్యముతో సీతాదేవి శాంతిగలదయ్యెను.

హనుమంతుఁడు రామచంద్రమూర్తికిఁ దాను బడిన కష్టములం దొకటియైనఁ జెప్పినవాఁడు కాఁడు. అట్లు తన విషయమై చెప్పుట యాత్మశ్లాఘగా నుండును. రెం డవది రామచంద్రమూర్తి మునుపు తెలిసికొన వలసినది సీతావృత్తాంతముగాని హనుమంతుని ప్రయాసములు గావు.

ద్విపద

ఓమ్మని తత్తనియను పదత్రయంబు, సమ్మానమువిధముల నెసఁగుచునుండు.
బ్రహ్మనిర్దేశంబు; పరఁగఁ దద్యుక్తి, బ్రాహ్మణుల్ శ్రుతులు యజ్ఞములు పూర్వ
మట్టులు గాన నోమ్మని మున్ను పల్కి-పట్టుగ నాబ్రహ్మవాదుల విధులఁ
బలుకంబడిన తపంబు దానంబు, కలితయజ్ఞములెల్ల గాలంబు జరగు;
తత్తని ఫలకాంక్షఁ దప్పులేక ముక్తి, హత్తఁగోరినవారు యజ్ఞముల్ తపము
విధిగ దానక్రియా విసరంబులెల్ల, నవనీశనందన! యాచరించెదరు. ద్వి. భ. గీ.

ఈ విధముగ బ్రహ్మరహస్యమును నీ మూడు పదములు బోధించుచున్నవి.

ఇంతవఱకు నీ వ్యాఖ్యానము పఠించినవారికి పూర్వకాండములందు చెప్పఁ బడిన ప్రణవార్థమునకు ననుష్ఠాన మీ కాండమందు స్పష్టముగ గోచరించును. అదిగాక దానికి వివరణమగు నష్టాక్షరి మంత్రార్థమునకు నిం దన్వయము గలదు. ఈ వ్యాఖ్యా నము సూచించిన విధముగ మూలగ్రంథము సమన్వయించుకొనువారికి నీ విషయము సులభము. రెండవది యగు 'తత్'- అను దాని యర్థమున కన్వయము నీ కాండ బోధించు చున్నది. తమువాత రావణాసుర యని యీ కాండము తకారముతో ప్రారంభింపఁ బడి సీత యను తకారముతో సాంతము చేయఁబడెను. ఈ కడపటి పద్య మట్టిదే యై యున్నది. భగవద్గీతావాక్యముల తత్తనుదానికిఁ జెప్పఁబడిన యర్థమునకు నిందు నన్వయము గానవలెను. కావున నిది మోక్షకాములకు నవశ్య పఠనీయ మగుచున్నది. మూఁడవది యగు సత్తు దానిని మొదటి పద్యములో సీత యను పదము ఈ కడపటి పద్యమునందలి సీత యను పదము సూచించు చున్నది.

సత్పదార్థమును గీతావాక్యమే వివరించెను. దానికి నన్వయము సీతాచర్య యందుఁ గనవలె. ఈ విధముగ ముముక్షువులకు భావ మెట్లుండవలెను ? చర్య

యెట్లుండవలెను. వాఁడు తెలిసికొనవలసిన విషయమేది ? యను విషయము కాండము స్పష్టముగాఁ దెలుపుచున్నది. దానిని వ్యాఖ్యానమూలమునఁ దెలియ వచ్చును. మరలఁ గ్రోడీకరించుటకు గ్రంథవిస్తరభీతి బాధించుచున్నది.

ఈ విధముగ నీ కాండము ముముక్షువులకు బుభుక్షువులకు నిష్కాములకు సకాములకు స్త్రీలకుఁ బురుషులకు సేవ్యమై సార్థకనామము వహించుచున్నది. సీతారామానుగ్రహంబున నాంజనేయుఁడు సముద్రము దాఁటి రామకైంకర్యము గావించినట్లు శ్రీ సీతారామాంజనేయానుగ్రహంబున నీ వ్యాఖ్యాతయు నీ కాండ మును బూర్వపుణ్యవశమున దాఁటఁగలిగెను.

—• సుందరకాండాంతపద్యములు •—

క. యతిమానసబిసజాలయ ! యతమాన జనార్థ నిర్వ•హణ సుసమర్థా !
నత సర్వభూతచయ ! యిం,గితవిజ్జనవర్య ! విబుధ•కీర్తితచర్యా ! ౧౫౪౯

అర్థములు. యతిమానసబిసజ + ఆలయ = జితేంద్రియుల హృదయపద్మ మును స్థానముగాఁగలవాఁడు, జితేంద్రియులచేత ధ్యానింపఁబడువాఁడా ! "యే నిర్జి తేంద్రియ గ్రామా యతినో యతయశ్చ తే" యని యమరుఁడు. యతమాన=ఒక్క కార్యార్థమై ప్రయత్నించు, జన = జనులయొక్క, అర్థ=కోరికను, ప్రయోజనమును, నిర్వహణ = నిర్వహించుటయందు, నెఱవేర్చుటయందు - సుసమర్థా = మిగుల సమర్థుఁడా, నత = నమస్కరించిన, సర్వభూతచయ = సమస్తప్రాణిసమూహములు గలవాఁడా, ఇంగితవిద్ + జనవర్య = ఇంగితము నెఱుఁగు వారిలో శ్రేష్ఠుఁడా, ఇంగిత మనఁగా ముఖనయనాది బాహ్యవికారములచే భావము తెలుపుట. 'ఆకార స్త్వింగ ఇంగిత'మ్మని యమరుఁడు. ఆకారశబ్దమునకు రెండర్థములు గలవు. ఆకృతి యని - ఇంగిత మనిఁ అభిప్రాయమును బ్రకటించుచేష్ట యింగితము. ఇది బుద్ధిపూర్వకమై యుండవలెను. అబుద్ధిపూర్వకములైన ముఖరాగాదులు వైవర్ణ్యాది శరీరవికారము. ఆకృతి - ఈ యుభయ విధచేష్టలు లేనివాఁడు కావున భగవంతుఁడు నిరాకారుఁడు. 'ఇంగితజ్ఞాశ్చ కోసలా' యని ప్రసిద్ధికదా. విబుధ = దేవతలచేతను, పండితుల చేతను, కీర్తిత = పొగడఁబడిన- చర్యా = నడవడి కలవాఁడా.

ఇట్లు చెప్పుటచే నీ గ్రంథకర్తయొక్క యభిప్రాయమును దెలిసికొని దాని నెఱవేర్పఁ జేసె నని భావము.

—• పద్మనాభ వృత్తము •—

రామా! నతాంహోవిరామా! మునీంద్రాత్మ•రామా! దయాసత్యధామా! నిశాట
స్తోమావళీభీమసంగ్రామసీమా! వి•ధూమాగ్నిధామాభ తేజస్సుధామా !
రామాంబుముగ్ధామ! నీలోత్పలశ్యామ• రాకేందుకామాభ సౌందర్యధామా !
సోమాదిముఖ్యామరారాధ్యనామా! వి•శుద్ధాత్మ భక్తావనోద్దామకామా! ౧౫౬౦

నతాంహస్ + విరామా = నమస్కరించువారి పాపములు నశింపఁజేయువాఁడా; 'అంహో దురితమస్కతేఽమ్మని' యమరుఁడు విరామశబ్దము కరణార్థక ఘఞన్తము. కర్తయే కరణముగా వివక్షితము. ఉరతమాదేశ మనెడి సద్విద్యాప్రకరణ శ్రుతి లోని యాదేశశబ్దము కరణార్థక ఘఞంతముగా శ్రుత ప్రకాశిక. మునీంద్రాత్మ రామా = మునిశ్రేష్ఠుల యాత్మలయందుఁ గ్రీడించువాఁడా, దయాసత్యధామా = దయకు సత్యమునకు నునికి పట్టయిన వాఁడా; నిశాట స్తోమావళీ = రాక్షసుల గుంపుల వరుసలకు- భీమ = భయంకరమైన-సంగ్రామ సీమా = యుద్ధప్రదేశము గలవాఁడా; విధూమ = పొగలేని- చక్కఁగా మండెడి- త్రిధామాభ = అగ్నిహోత్రమునితో సమాన మైన- తేజస్ = కాంతికి- సుధామా = మంచిగృహమైనవాఁడా; రామాంబుముక్ = నల్లనిమేఘమువంటి- ధామా = కాంతిగలవాఁడా; ఆశ్రితార్థ ప్రదానార్థ మిది విశేషణము. 'బలే రామో నీల చారు సితే త్రిషు' అని యమరము. నీలోత్పలశ్యామ = నల్లకలువవలె చామని చాయ కలవాఁడా, ఇది యాకారవర్ణ ప్రతిపాదకము. రాకేందు కామాభ = పూర్ణచంద్రునితోను, మన్మథునితోను సమానమైన-సౌందర్య=చక్కఁదనమునకు- ధామా = స్థానమైనవాఁడా, సోమాదిముఖ్య=స+ఉమ=సోమ=శివుఁడు మొదలగు ప్రముఖు లయిన-అమర=దేవతలచే, ఆరాధ్య=కొనియాడఁదగిన, నామా=పేరుగలవాఁడా!, విశుద్ధాత్మ = నిర్మల మనస్సుగల, భక్త = భక్తులను, అవన = రక్షించుటయందు, ఉద్దామకామా = అధికాపేక్షకలవాఁడా, రాగల యుద్ధకాండార్థ మిందు సూచితము. నతాంహో విరామా = సముద్ర గర్వభంగము, దయాసత్యధామా = శరణాగత విభీషణ రక్షణము, నిశాట........సీమా = రాక్షసులతోడి యుద్ధము, రావణాది శత్రు మారణము, మృతవానర జీవనము, సీతాహృదయానందకరత్వము, బ్రహ్మరుద్రేంద్రాది స్తోత్రము, విభీషణ పట్టాభిషేకము సూచితము.

పద్మనాభవృత్తము - ఏడు తగణములు, గగము-పదమూఁడింట యతి. ఈ వృత్తము గ్రంథకర్తకుఁ బ్రాణతుల్య మిత్రుఁడగు క్రొత్తపల్లె పద్మనాభశాస్త్రిలవారి. పేర వారి జీవితకాలమందే వ్రాయఁబడినది. ఆయన మరణించి యిరువది సంవత్సరము లయినను ఎన్నఁడు కనఁబడినవాఁడు కాఁడు. దీని కర్థము వ్రాసిన రెండు దినముల కావల నాయన స్వప్నములోఁ గనబడుటచే నీ విషయము వ్రాయవలసి వచ్చెను. అటువంటి మిత్రుఁడు దుర్లభుఁడు. ఈ గ్రంథకర్తకుఁ గష్టకాలమం దనేక విధముల నాదరించెను. భగవంతుఁ డాయనకు శాశ్వతశాంతి యొసంగుఁగాత.

—• అంబురుహవృత్తము •—

శ్రీరమణీశరజాబ్జ భవానన • సారసహిత పద్యసం
వారసుశంసి నిజార్థ మహాద్భుత • శౌర్యధైర్య పరాక్రమా!

భూరిపయోనిధితారణ కారణ • భూతనిర్జరయానవ
చ్చారుతరాత్మ సమాఖ్యః నిజాశ్రిత • సర్వసౌఖ్య విధాయకా! ౧౪౬౧

అర్థములు. తన్మారమణీ=భూమి - ఇది యొకటికి సంజ్ఞ, శరజ = కుమార స్వామియొక్కయు 'శరజన్మా షడానన'యని యమరుఁడు. అబ్జభవ=బ్రహ్మయొక్క ఆనన = ముఖములు - కుమారస్వామికి నాఱుముఖములు, బ్రహ్మకు నాలుగుముఖములు; సారసాహిత = చంద్రుఁడు - ఇది యొకటి సంజ్ఞ. ఇట్లు విలోమముగాఁ జూచిన 1461 యగును. వేయి నాలుగునూర్ల యఱువది యొకటి - ఈ సంఖ్య గల - పద్యసంవార = పద్యసమూహముచే, సుశంసి = బాగుగాఁ గొనియాడఁబడు, నిజార్థ = తన యాశ్రితులయొక్క, మహాద్భుత శాథ ధైర్య పరాక్రమ = మిక్కిలి యాశ్చర్యకరమైన, మిగుల ధైర్యముతోఁ గూడిన పరాక్రమము గలవాఁడా. ఇట్లు చెప్పుటచేఁ దన యాశ్రితుఁడైన హనుమంతుఁ డన్ని పద్యముల నింపుఁ గొనియాడఁ బడె నని భావము. భూరిపయోనిధి = గొప్పసముద్రమును, తారణ = దాఁటుటయందు, కారణభూత = సాధనమైనఁ భూరిపయోనిధి యనుటచేఁ దక్కిన సముద్రములు సంసారసాగరము నంత పెద్దవి కావని భావము. నిర్జరయానవత్ = దేవయానమైన విమానములవలె, చారుతర = మిగుల రమ్యమైన, ఆత్మసమాఖ్యా = తనపేరు గలవాఁడా, రామనామోచ్చారణముచే సాగరజలము నంటకయే సుఖముగ విమానమునీఁదఁ బోయినట్లు, (హనుమంతుఁడు సముద్రము దాఁటినట్లు) సంసారము సుఖముగ దాఁటవచ్చునని భావము. నిజాశ్రిత = తన్నాశ్రయించిన వారికి, సర్వసౌఖ్య విధాయకా = సమస్తసౌఖ్యములు గలిగించువాఁడా, ఇట్లనుటచే రామనామోచ్చారణముచే ముక్తు లగు వారికి భగవంతునితో సమానమైన సమస్త భోగములు కలుగునని భావము. "భోగమాత్ర సామ్యలింగాత్" అని బ్రహ్మసూత్రము చెప్పుచున్నది కదా. తారణ శబ్ద స్వారస్యముచేఁ దారక నామము వివక్షితము.

సీ. జానకీ రఘురామ•చరణ సేవాసక్త, చిత్తుఁడై తత్కృపా•సత్తి కతన
వామలూరూద్భవు•పాదముల్ దలఁదాల్చి, ప్రత్యక్ష బ్రహ్మాత్మ•భవుని కెరఁగి
యభివాదనము సల్పి యాచార్యులకునెల్ల, వ్యాఖ్యాతలకును సా•ష్టాంగ మెరఁగి
పరమభక్తులును•బ్రపన్నులు సుదమొంద స్వాంధ్రవాల్మీకి రా•మాయణమున
గీ. ఘన మహార్థంబు సుందర కాండమునకు, వాసుదాసుండు రచియించి•వ్యాఖ్య దీని
సుందర మనంగ శ్రీరామ•చంద్ర విభున, కర్పణము చేసె జన్మంబు•సార్థకముగ.

ఈ కాండమువలన నేర్చుకొనవలసిన విషయములు.

౧. జీవాత్మ పరమాత్మల సంబంధ మెట్టిది ?

౨. జీవాత్మ శరణోపాయ మెట్టిది ?

3. జీవాత్మలకు సేవ్యుఁడు నిర్విశిష్టరాముఁడా? సీతా విశిష్ట శ్రీరాముఁడా?
౪. శిష్యాచార్య లక్షణములు.
౫. ఆత్మావలోకన పరుఁడైన యోగి లక్షణము.
౬. బద్ధ జీవ తారతమ్యము.
౭. యోగికి భక్తప్రపన్నునకు భేదము.

—• గద్యము •—

ఇది శ్రీమద్రామచంద్రచరణారవింద మిళిందాయమాన
మానసశ్రీ మహావైభవాంధ్ర వాల్మీకి కవిసార్వభౌమాది బిరుదాంచిత
వావిలికొలను రామచంద్రరాయ తనూభవ సుజనవిధేయ
సుబ్బరాయ నామధేయప్రణీతం బైన మందరాఖ్య వ్యాఖ్యానసమేత
శ్రీమదాంధ్ర వాల్మీకిరామాయణ మను నిర్వచన
మహాకావ్యంబునందు సుందరకాండము.

శ్రీ రా మా ర్ప ణ మ స్తు.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ

శ్లో. నమోస్తు రామాయ సలక్ష్మణాయ, నమోస్తు దేవ్యై జనకాత్మజాయై
నమోస్తు వాతాత్మభువే వరాయ, నమోస్తు వల్మీకభవాయ తస్మై.

